

## KIADVÁNYAINK

- „*A kényes úrfi s a rongyos baka*”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal.
- Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal.
- Francsics Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal.
- Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 300 oldal.
- Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal.
- Köblös József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért. Pápa, 2005. 142 oldal.
- A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal.
- A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1585–1760. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet.
- „Processus visitationis” Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2011. 276 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkesi anyakönyvei 1823–1952. (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2012. 380 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkesi önéletrajzai (1943) (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2013. 1216 oldal.

*A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:*

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK  
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324–240  
e-mail: ref.lib@papacollege.hu



ACTA PAPENSIA XIII. (2013) 4.



## A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONS BY THE  
CALVINIST COLLECTIONS  
OF PÁPA

**XIII. évfolyam, 2013/4. szám**



## A TARTALOMBÓL

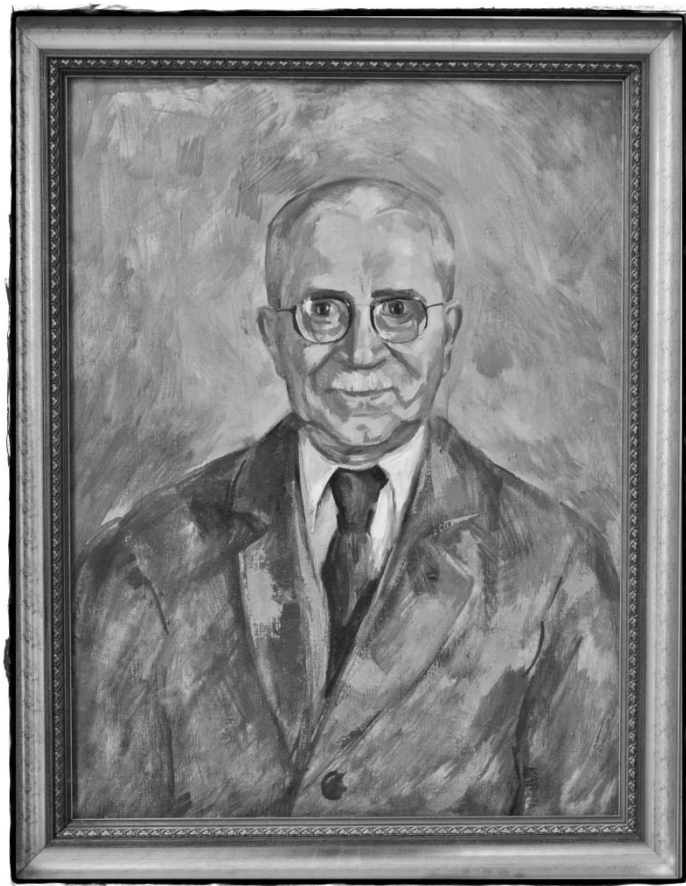
*EMLÉKEZÉS PONGRÁCZ JÓZSEFRE  
HALÁLÁNAK 50. ÉVFORDULÓJÁN*

VLADÁR GÁBOR: *Az örök tanítvány*  
KRÁNITZ ZSOLT: *„Megtanított bennünket imádkozni”*  
PONGRÁCZ JÓZSEF: *Emlékeim*  
ÚJRAOLVASÓ  
SZEMLE



DR. PONGRÁCZ JÓZSEF EMLÉKEZETE

1885–1963



*(Katona György festőművész portréja, Pápai Református Gyűjtemények)*



*„Most már vagy 20 esztendeje reggel tartom a csendes órámat. Van egy kis könyvem, amelybe 1914-ben kezdtem feljegyezni a csendes órákon használható gondolatokat, melyeket olvasmányaimból összeszedtem, és még most is állandóan gyarapítok Isten kegyelméből.”*



VLADÁR GÁBOR  
*Az örök tanítvány*

DR. PONGRÁCZ JÓZSEF (1885–1963) EMLÉKEZETE

**M**AN-E RÁNK, A HELYZETÜNKRE NÉZVE jelentősége annak, hogy a korábbi, hálás baráti, tanítványi megemlékezéseken túl,<sup>1</sup> ötven évvel Pongrácz József halála után, a XXI. század elején ismételten megemlékezünk a Pápai Református Kollégium e nagyhatású nevelőjéről, a tudós teológusról és könyvtárosról? Vajon emlékiratának mostani megjelentetése megnyílyben formálja a róla kialakult/kialakított eddigi képünket? Mit jelent az, hogy ebben az emlékiratban fontos, szó szerint sorsfordító történelmi eseményekről (Tanácsköztársaság, a könyvtár feldúlása a 2. világháború során, a Kollégium államosítása, az 1956-os forradalom) egyetlen megjegyzése nincs, illetve csak „ima-tárgyai” közé elrejtve utal rájuk? Olyan kérdések ezek, amelyek — azt gondolom — nem csak a hivatásos Szentírás-magyarázó Pongrácz József személyét hozzák hozzánk közelebb, hanem egyúttal a mi „ön-exegézisünket” is elősegítik.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> ESZE Tamás: Pongrácz József (1885–1963). = Theologiai Szemle, új folyam, 1964. 1–2. sz. 55–57., TÓTH Endre: Dr. Pongrácz József (1885–1963). = Református Egyház 1964. 2. sz. 38–40., KÖVY Zsolt (szerk.): A Pápai Református Gyűjtemény Évkönyve 1. Pápa, 1988. A kötet az 1985. november 15-i centenáriumi emlékülés előadásait tartalmazza a következő sorrendben: KÖVY Zsolt: Pongrácz József élete és könyvtárosi munkássága (14–26.), TÖRÖK István: A teológus Pongrácz József (27–44.), PATAKY László: Az imádkozó Pongrácz József (45–56.), TÓTH Kálmán: Pongrácz József: tanárom és tanártársam (57–66.); műveiről lásd: SZABÓ György (összeáll.): Pongrácz József bibliográfia (70–109.) A gyűjteményi évkönyvre a továbbiakban a szerző-évszám-oldalszám megjelöléssel fogunk hivatkozni.

<sup>2</sup> A történettudomány a XX. század második felében felismerte az önéletrajz mint műfaji kategória tudományos jelentőségét. Ebben nyilvánvalóan segítette az a megváltozott hermeneutikai klíma, amely a XX. század első felétől teljesen átalakította a filozófiai gondolkodást. Martin Heidegger és később Hans-Georg Gadamer az interpretátor egzisztenciáját — a (szöveg)megértés folyamatára tekintettel — a hermeneutika kategóriái közé emelte, mégpedig azzal, hogy az interpretátor szubjektivitását a megértés „időiségének” szempontja alá rendelte, illetve hangsúlyozta a megértés „történetiségét”. A kutató tehát nem csak az értelmezendő tárgyat vizsgálja, hanem egyúttal önnön magát is az értelmezés tárgyává kell tennie. A megértés ezért Heidegger és Gadamer szerint azt jelenti, hogy az értelmet mindig *a saját* helyzetünkre, illetve *saját* kérdésfelvetéseinkre alkalmazzuk. A történelemszt, mint interpretátort ugyanis

Emlékezésünket nehezíti az is, hogy Pongrácz József mint nagy munkabírási szakember, rendkívül széles skálájú tudományos és tudományszervező tevékenységet fejtett ki. Számtalan helyi és országos egyházi-társadalmi szervezet munkájában vállalt fontos szerepet, miközben egy európai léptékű, fontos tudományos társulat megbecsült tagja is volt. Egyik fő szervezője a pápai Kollégium négyszáz éves jubileumi ünnepségeinek. Máig ható jelentőségű a Főiskolai Könyvtár igazgatójaként végzett szolgálata. Mindez azonban nem fedheti el azt a tényt, hogy ő elsősorban a Pápai Református Teológiai Akadémia újszövetségi tanszékének megválasztott professzora volt 1913–1947 között, aki nemcsak szaktárgyának egyes témáit dolgozta ki magas színvonalon, hanem nagyhatású nevelőként számtalan tanítványt szívbe írta be örökre a nevét. E történeti tény kiemelésével nem annyira a korábbi megemlékezésekből szinte rendre kimaradó újszövetséges tudósi pályának kívánok most nagyobb hangsúlyt adni, hanem az újszövetségi exegéta Pongrácz és sokirányú tevékenysége közötti összefüggésre szeretnék inkább rámutatni.

1. Az újszövetségi tudományok feladata elsősorban az Újszövetség kanonikus iratainak tudományos módszerekkel történő exegézise. Az újszövetségi exegézis ezért módszertani cserekapcsolatban, illetve rokonságban van minden olyan diszciplínával, amely szövegek értelmezésével foglalkozik: a klasszika-filológiával, az epigráfiával, ókortörténettel, vallástörténettel és vallástudománnyal, irodalomtudománnyal, lingvisztikával és tudománytörténettel. Ez az eleve interdiszciplinaritásra ítélt, és természetesen erre törekvő tudományok szinte meghatározza művelőjének gondolkodásmódját. Ennek ellenére mindez még nem magyarázná Pongrácz József személyiségét és sokrétű tevékenységét. Az összefüggés mélyebb természetű. Hadd említsek egy ugyan távolabbi, és mindenképpen tágasabb összefüggésben gondolkodó és munkálkodó tudóspályát, amely némileg szemléltetheti ezt az összefüggést. Albert Schweitzer (1875–1965) tudományos munkássága elsősorban az Újszövetség kutatására összpontosult, de mint sokoldalú kutatót még ma is megemlítik etikai, ökológiai, pedagógiai összefüggésekben. Csodálatra méltó személyiségét szinte az egész világon megbecsülik. Megjegyzendő azonban, hogy sem filozófia munkássága, sem zenetudományi tevékenysége, sem orvosi

nem csak az értelmezés, a rekonstrukciós munka során, hanem már a történeti tények biztosításakor, vagyis forráskritikai munkája közben is egyéni szempontok vezérlik. Vö. Hans-Georg GADAMER: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlata* c. művében „A megértés történetiségének hermeneutikai elvvé emelése” c. szakaszt. Bp. 1984. 192kk. (Ford. Bonyhai Gábor)

működése nem volt olyan sikeres, mint teológusi gondolkodása. Aki az életművet ismeri, az tudja, hogy milyen meghatározó és alapvető jelentőségű volt Schweitzer gondolkodásában, teológiai munkásságában az újszövetségi iratok tanulmányozása, illetve az eközben felfedezett vezérelv: „*A legmagasabb értelemben vett igazság az, ami a Jézus lelkületéből származik*”.<sup>3</sup> Ez volt az a belső teológiai mag, amelyből végül is kisarjadt és kinőtt Schweitzer minden szociális, társadalompolitikai és diakóniai tevékenysége.

Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, ha Pongrácz József személyiségét és sokrétű tevékenységét is ebben az összefüggésben értelmezzük. A tehetséges fiatalember azzal a szándékkal iratkozik be a Pápai Református Teológiai Akadémiára, hogy azt elvégezve Budapestre megy, és ott tanári oklevelet szerez magának. Itt azonban történik vele valami, amiről hetvenegynéhány évesen ezt írja emlékiratában: „*Ekkor értek el hazánkba a keresztyén diákmozgalom hullámai. Forgács Gyula révén én is kapcsolatba jutottam e mozgalommal és Jézus Krisztus engem is megragadott, áldassék érte az Ő Szent Neve.*”

Érdemes e mondatot a maga teológiatörténeti összefüggésében látnunk. A XIX. század Magyarországon a liberális teológia széles körű elterjedésének, a hitvallási iratainktól (Heidelbergi Káté, II. Helvét Hitvallás), sőt, a keresztyén krisztológia alapvető tanításaitól való eltávolodás időszaka volt. Szinte kizárólagosan csak a debreceni kollégium ragaszkodott a hitvallásos teológiához, de azzal a veszéllyel, hogy elveszíti kapcsolatát a kiegyezés után nagy tempóban átalakuló társadalmi és egyházi élettel. Ettől mentette meg Debrecen (és nyomában Pápát is) a puritán-pietista hagyományokban gyökerező kálvinista reneszánsz (id. Révész Imre Kálvin életrajza!), valamint a francia és angol elmélyülő hitélethez (Robertson igehirdetése!) szervesen kapcsolódó, de a Magyarországon is működő skót misszióhoz ugyanúgy köthető belső megújulás.

A Szilassy Aladár és Szabó Aladár budapesti lelkipásztorok nevéhez fűződő belmissziói mozgalom kisugárzó ereje sokfelé megmutatkozott. Ennek a lelki ébredésnek az évszázad végén, a XX. század elején Csizmadia Lajos, vagy id. Czeglédy Sándor személyében már Pápán is voltak jeles képviselői. Ezért tud Pongrácz József olyan meleg hangon írni emlékiratában tanáráról, az egykori edinburgh-i ösztöndíjas Csizmadia Lajosról (1858–1928), akitől a

<sup>3</sup> Idézet a *Geschichte der Leben-Jesu-Forschung* 6. kiadásának előszavából (1930): „*Wahrheit im höchsten Sinne ist, was im Geiste Jesu ist.*”

fiatal teológushallgató nem csak angolul tanult, hanem benne az angolszász ébredési mozgalom egyik jeles magyarországi képviselőjét is tisztelhetette. Id. Czeglédy Sándor (1883–1944) pedig nemcsak Robertson prófétai jellegű igehirdetéseknek szakavatott tolmácsolója, hanem a magyar Kálvin-fordító társaság motorja is a XX. század elején. Vele kapcsolatosan ezt írja, amikor emlékiratában a skóciai ösztöndíjas évek skót és a magyarországi egyházi helyzetét egybeveti: *„Nálunk, Magyarországon ekkor már sokat foglalkoztunk Kálvinnal. Pápán Czeglédy Sándor már megkezdte Kálvin kisebb műveinek fordítását és nyomtatásban kiadását. Kálvin születésének közeledő 400. évfordulójára már előre mozgásba hozta a magyar református egyházat.”* A lelki ébredésnek e Magyarországon is feltörő forrásvizeiből a teológushallgató Pongrácz József bőségesen merített. Amikor tehát emlékiratában ezt írja: *„Jézus Krisztus engem is megragadott”*, akkor bizonyosak lehetünk abban, hogy nem csak saját személyiségének titkáról vall, hanem arról a belső teológiai magról is, amelyből szerteágazó tevékenysége kibomlik és táplálkozik. Egyéniségét Jézus Krisztus nemesítette és tette nagygyá.

2. A református kollégiumok évszázados hagyományának megfelelően 1906-ban a tehetséges fiatalember kétéves nyugati tanulmányútra indult a Skót Szabadegyház ösztöndíjával. Ekkor már jól beszélt angolul, németül és franciául. A görög nyelvet a kitűnő Sarudy Györgytől sajátította el (nyolcadikos gimnazistaként önállóan végigolvasta Platón Phaidon-ját!), a latin nyelv titkaiba a főiskolai könyvtárat is felügyelő Borsos István vezette be.

A skóciai tartózkodás több vonatkozásban is meghatározó jelentőségűvé válik életében. Mindenekelőtt segíti életfeladatának felismerésében és megerősítésében. Biztos nyelvismeretre tesz szert. Megismerkedik egy világbirodalom tudományos és kulturális intézményrendszerével. Edinburgh-ban olyan tanáregyéniségekkel találkozik, akik a leendő tanár gondolkodását, tudomány szemléletét, tanítási stílusát pozitív módon alakítják. Ilyen tanáregyéniség számára Marcus Dods (1834–1909) újszövetséges professzor, akinek a személyében életre szóló tanármintára lelt. De a szorosabb értelemben vett teológiai tanulmányok mellett megismerkedik a skót egyházzal, az ifjúsági mozgalmakkal is, részt vesz a keresztyén diákmozgalom (Christian Endeavour) konferenciáján. Bejárva Európa legfontosabb tudományos és kulturális központjait látóköre hatalmasan kitágul, veleszületett kapcsolatteremtő készsége révén életre szóló ismeretségeket, barátságokat köt. Ökumenikus élettapasztalata későbbi életútja során nagy segítséget jelentett nemcsak egyházá-

nak, hanem nemzetének is. Ámulatba ejtő és egyúttal hihetetlenül tanulságos, amint emlékiratában felsorolja azt a szokatlanul nagyszámú tudományos, társadalmi és politikai tekintélyt, akikkel útjai során találkozott, és beszélgett a II. világháború kitöréséig. Legtöbbjükkal, különösen szaktudományának prominens tagjaival, könyvtári munkatársakkal szinte egész élete végéig tartó levelezésben állt. Ez a levelezés még feltárássra vár.

3. Nem véletlen, hogy a hazatérő fiatal tudós – rövid püspöki titkári hivatalnokoskodás után – hamarosan katedrát kap a Pápai Református Teológiai Akadémián. 1910. szeptember 1-től helyettes tanár, 1913-tól pedig az újonnan létesített újszövetségi tanszék első professzora lesz. Habilitációs dolgozatában az efezusi levél bevezetéstani kérdéseit taglalja (1911),<sup>4</sup> tanári székfoglaló értekezését „Jézus kijelentése Istenről” címmel tartja 1913 szeptemberében. Székfoglaló előadásában már teljes fegyverzetben áll előttünk a fiatal tudós, és szinte az első mondataiban, ha tapogatózva is, de megfogalmazza későbbi tudományos programját: „A XIX. század legnagyobb vívmánya a keresztyénység szempontjából az volt, hogy Jézus személyét újra előtérbe állította... Jézus most úgy áll előttünk, mint hús és vér, mint korának és nemzetének gyermeke, aki azonban mégis azzal az igénnyel lép fel a modern ember szemében is, hogy ő Parancsoló és Uralkodó”.<sup>5</sup> Nyilvánvaló, hogy ez a teológia szintetikus jellegű, mert az akkor divatos teológiai áramlatok rengetegéből kíván egyfajta kiinduló alapot teremteni magának. Vallástörténeti alapozású, vannak benne idealisztikus elemek, de már meghaladta a XIX. század kizárólagosan idealisztikus, antropológiai kiindulású élmény-teológizálását. A teremtő Istenről beszél, aki eljön ítéletre, de még nem hangsúlyozza a megváltás tényét. Központba állítja Jézus személyének történeti vonásait, Isten országát, kiemeli Jézus csodáinak jelentőségét, hangsúlyozza a személyes keresztyéniséget, de még várja, hogy Isten küldjön valakit, aki „vezéreként megy sok lélek előtt”.<sup>6</sup>

Az efezusi levél tematikája egész életében végigkíséri.<sup>7</sup> 1914-ben egy rövid kommentárban értelmezi a levelet, 1931-ben „Pál apostol Efézusban” címmel

<sup>4</sup> PONGRÁCZ József: Az efezusi levél. Bevezetéstani tanulmány theologiai magántanári vizsgálatra. Pápa, 1911.

<sup>5</sup> PONGRÁCZ József: Jézus kijelentése Istenről. Székfoglaló előadás. Pápa, 1914. 1.

<sup>6</sup> Uo. 5.

<sup>7</sup> Utolsó előadását Pál apostol efezusi fogságáról tartotta azon a tanulmányi konferencián, amelyet a magyar Ökumenikus Bizottság rendezett Budapesten 1951. december 14–16. között Pál apostol Európába érkezésének 1900 éves évfordulója alkalmából. Vö. Református Egyház IV. (1952) 1. sz. 9. (Tudtommal az előadás nyomtatásban nem jelent meg).

készíti el doktori dolgozatát, amellyel a debreceni Tisza István Tudományegyetemen teológiai doktori fokozatot nyer. Az efezusi levél Pál apostoltól származó voltát különösen a német kutatás vonta annak idején (és jórészt ma is) kétségbe. Pongrácz József mindkét dolgozatában – nagy kor- és vallástörténeti ismeretekről bizonytságot téve – a levél hitelességét bizonyítja a vitás pontok teljes anyagának bemutatásával, és egyúttal Pál apostol efezusi fogsága mellett érvel (amit a szakirodalom ma jórészt elfogad). Doktori disszertációjára W. Michaelis berni újszövetséges több művében is hivatkozik (pl. *Einleitung in das Neue Testament*, 1946), D. S. Duncan st.-andrews-i újszövetséges tanár pedig a *The Expository Times* c. brit teológiai folyóiratban ismertette (1932), és angol nyelvre történő lefordítását javasolta. D. S. Duncan a későbbiekben is számon tartotta Pongrácz Józsefet. Amikor az 1937-es edinburgh-i „Faith and Order” (Hit és Egyházszervezet) konferencián felvetődött a jelenlévő szakemberek körében egy nemzetközi újszövetségi tudományos társulat és folyóirat megalapításának a gondolata, Duncan professzor az általa írt körlevélben őt is meghívja az 1938 szeptemberében, Birminghamban megtartott első alakuló ülésre.<sup>8</sup> A tudós társulat a II. világháború kitörése miatt csak 1947 márciusában tudta Oxfordban megtartani első nagygyűlését. Pongrácz József egyik találkozáson sem vehetett már személyesen részt, ettől függetlenül a neve ott szerepel a kezdetben mintegy hetven alapító tagot számláló tudós társulat listáján.<sup>9</sup>

Újszövetséges szakprofesszorként negyvenévi tanársága alatt diákjai számára többször exegetálta Máté és János evangéliumát, az Apostolok Cselekedeteiről írott könyvet, a Római levelet, a Korinthusiakhoz írt első levelet, a Galatákhoz írt levelet, az Efezusi levelet és a Thesszalonikaiakhoz írt első levelet. Ezek közül nyomtatásban is megjelent Máté (1933) és János evangéliuma (1939), az Apostol Cselekedeteiről írt könyv (1936), a Galata (1914) és az Efezusi levél magyarázata (1915). Kommentárjai közül a legrészletesebben talán János-kommentárját dolgozta ki. Gondolkodásmódjának megfelelően itt

<sup>8</sup> Pongrácz József emlékiratában rosszul emlékszik az évszámra. Az 1938-as alakuló ülést még megtartották, egy előkészítő bizottság vezetésével. A Társulat pontos neve: *Studiorum Novi Testamenti Societas*, folyóiratának címe pedig: *New Testament Studies. An International Journal*. E folyóirat 1954-ben megjelent első számában (Vol. I, September 1954. No. 1) G. H. Boobyer megírta az alapítás történetét, és felsorolja azok nevét, akik nem tudtak elutazni Birmingham-be: „Apologies for absence were received from A. J. Wensinck, J. Pongracz...”. 1939-ben rendezték volna meg az első nagygyűlést (General Meeting), ugyancsak Birminghamban, erre azonban a háború kitörése miatt már nem kerülhetett sor.

<sup>9</sup> Hasonlóképpen számon tartják még 1954-ben is. Vö. NTS Vol. I (1954), Nr. 1. 74.

is hangsúlyozza a szerző szemtanú voltát, és a Zebedeusfi János szerzőségét. A görögös színezet ellenére is kitart az evangélium zsidó jellege mellett, viszont kiváló érzékkel elhatárolódik az akkor divatos, ún. „mandeus-elmélettől”. Erdős Károly debreceni teológia tanárral közösen Újszövetségi bevezetés címmel jól használható izagógiai kézikönyvet írt (1934, 2. kiad. 1942). Ennek különösen a magyar nyelvű szakirodalmat felsoroló része rendkívül értékes. E művek jó része a „Pápai Theológiai Kézikönyvek” sorozatban jelent meg, amelyről Vályi Nagy Ervin professzor 1989-ben, a Trócsányi-emlékülésen ezt mondta: „Álmélkodással és szomorúsággal vegyes irigységgel gondolhatunk vissza arra, hogy 50–60 évvel ezelőtt ilyen könyvkiadása volt a Főiskolai Nyomdának”.<sup>10</sup>

Ő maga úgy látta, hogy teológiai irodalmi munkásságának legértékesebb gyümölcse a doktori értekezése. E munkásságnak – meggyőződésem szerint – mintegy a megkoronázását jelentette az, hogy vezetője lehetett a református és evangélikus egyház bibliabizottsága által 1947-ben felállított újszövetségi szakbizottságnak, amelynek feladata volt a Károlyi-biblia újszövetségi szövegrevíziójának elkészítése.<sup>11</sup> Erről az 1951-ig tartó, felelősségteljes munkáról ő maga így vall emlékirataiban: „Életem egyik legfontosabb munkája volt az Újszövetség magyar fordításának átdolgozásában való részvétel... Két munkálatot is készítettünk. Az egyik az eredeti megbízás alapján inkább átdolgozás volt, a másik, mely az ószövetségi bizottság fellépésére jött létre, már gyökereiből változtatásokat csinált a nyelv modernné tétele végett. Pl. elhagytuk a va-ve, -ván-vén képzős alakokat. Emlékszem, egész fellelkesültem, amikor először leírtam Máté 28,19–20-t az 1954-ben megjelent szövegben, milyen erőteljesen hangzik az Úr küldetési parancsa: „Menjete el! Tegyetek tanítványokká, kereszteljétek meg őket! Tanítsátok őket!” – Csak sajnálhatjuk, hogy e kitűnő és megbízható szövegrevíziók egyike sem terjedt el jobban a köztudatban, és egyházi közéletünk nem értékeltte a későbbiek során rangjának megfelelően ezt a munkát. Pongrácz Józsefnek a biblia-revízióban végzett tevékenysége ma még feltáratlan, mindenképpen elvégzendő feladatunk.

<sup>10</sup> DÉKÁNY Endre–KÖVY Zsolt–SIMON Kálmán (szerk.): Trócsányi Dezső emlékkönyv. Pápa, 1995. 25.

<sup>11</sup> E bizottság tagjai voltak: református részről Budai Gergely budapesti, Erdős Károly debreceni és Mátyás Ernő sárospataki református teológiai tanárok; Karner Károly és Kiss Jenő soproni evangélikus teológiai tanárok, Békési Andor ócsai református lelkipásztor, továbbá Szabó József evangélikus püspök és a költő Áprily Lajos. Az elvégzett munka 1951–1952-ben, füzetek formájában jelent meg. Az újra átdolgozott revízió kiadási éve: 1954.

4. Teológiai irányultság tekintetében exegetikai munkásságát kezdettől fogva döntő módon az egyházas kötődésű, az élő, gyakorlatias keresztyénséget elősegítő angolszász teológia befolyásolta, és nem a német protestáns liberális vallástudomány kritikai szempontjai. Nem véletlenül csatlakozik a debreceni orthodoxyát féltve őrző Erdős József újszövetséges professzor (1856–1946) irányzatához, illetve annak tanszéki utódához, az atyai teológiai örökséget tovább vivő Erdős Károlyhoz (1887–1971). Erdős József bécsi ösztöndíjas korában ismerkedett meg E. Böhl akkor újszerűnek tekinthető Kálvin-kutatásaival, és erős ösztönzéseket kapott az antiracionalista, szigorú, református konfesszionalista elveket valló elberfeldi lelkipásztortól, H. F. Kohlbrügge-től (1803–1875).

Ezt a konzervatívnak tekinthető, a bibliakritika feltevéseivel szemben tartózkodó, a hagyományokhoz lehetőség szerint a végsőkig ragaszkodó szemléletmódot Pongrácz József elfogadta, élete végéig megtartotta, de két irányban is módosította, illetve továbbfejlesztette. Egyrészt a Skóciában megismert brit exegetikai munka legjobb és legfrissebb eredményeit bőségesen beépítette szentírás-magyarázati műveibe, másrészt – erős történeti hajlamától vezettetve – nagy érdeklődést mutatott az A. Deissmann (1866–1937) nevével fémjelzett kor- és vallástörténeti kutatások iránt.<sup>12</sup>

Ezt a teológiai-egyházi szintén kötődő kor- és vallástörténeti kutatást (művelői zömében keresztyén teológusok voltak) érzékenyen érintette ugyan a két világháború között az az erős kritikai ösztűz, amelyet Karl Barth zúdított az első világháború előtti időben kialakult naiv-pozitív vallásfogalomra, Pongrácz József azonban végig kitartott ifjúkori teológiai pozíciói mellett. Jellemző, hogy amikor emlékirataiban felsorolja a munkásságát, szemléletmódját meghatározó könyveket, csak azokat említi meg, amelyek – úgy mond – közelebb vitték őt Jézushoz. Ezek között nincsenek ott a korszak meghatározó, liberális újszövetséges tudósának, R. Bultmannak, de a nagy református szisztematikus teológusnak, Karl Barthnak a művei sem, noha nyilvánvalóan ismerte ezeket. Megemlíti viszont többek között A. Deissmann *Licht vom Osten* c. munkáját (1908; 1923), amely az Újszövetség görög nyelve, a koiné kutatásában mérföldkőnek tekintendő. Ugyancsak megemlíti Deissmann másik, *Paulus* c. művét (1911; 1925), amely Pál apostol belső lelki életét a Krisztussal való misztikus közösségből magyarázza. A Deissmann filológiai

<sup>12</sup> Ezt a vallástörténeti érdeklődést már jelzi székfoglaló előadása is. Lásd az 5. számú jegyzetet!

és vallástörténeti munkássága irányában megmutatkozó szimpátiát nyilván az is táplálta, hogy Deissmann az ökumenikus mozgalom mértékadó személyisége volt, sőt, részt vett az ókori Efezus régészeti feltárásában.

Mindezek után érthető, hogy a vallástörténeti kutatás pozitív eredményei, illetve az angolszász szentírás-magyarázati műveket szinte napjainkig meghatározó kommentárstílus jegyei rendre megjelennek Pongrácz Józsefnek az Újszövetség egyes irataihoz készített kommentárjaiban. Nagyon erős filológiai akribia, komoly kor- és vallástörténeti összefüggések felvázolása, nem annyira explikatív, inkább rövid, tömör, aforisztikus magyarázati stílus (amely döntő módon megkülönbözteti az egykorú protestáns kommentárstílustól), a reformátori exegézis figyelembe vétele, a jelenkori életbe ágyazottság, közérthető stílus – ezek kommentárjainak a legfontosabb jellemzői.

Tudományos stílusára általában jellemző az, amit újszövetségi bevezetésének (1933) előszavában így fogalmazott meg: *„Mivel meggyőződésünk szerint ma az emberek igazságokra éheznek, ezért nem annyira másokkal vitatkozunk, mint inkább saját, pozitív álláspontunkat terjesztjük elő. A velünk ellentétes álláspont képviselői a felsorolt irodalomból mindenkor megismerhetők”*.

5. A tanár, a nevelő személyiségét ma már csak az egykori diákok visszaemlékezései alapján idézhetjük meg. Mindenképpen utalnunk kell itt dr. Esze Tamás,<sup>13</sup> Kövy Zsolt,<sup>14</sup> Pataky László<sup>15</sup> és dr. Tóth Kálmán<sup>16</sup> meleg hangú, értékes írásaira.

Dr. Tóth Kálmán így emlékezik: *„Rendkívül élénken, szemléletesen tudta leírni pl. azt, hogy milyen volt az ókori Efezus, a nagy Artemis-templom (...) milyenek voltak a görög városok, ahol Pál apostol megfordult.”* Ezt a szemléltető-láttató készséget írásműveiben is megtaláljuk. János evangélistát így jellemzi: *„Jellemének két oldala a szelíd szeretet és a szigorú türelmetlenség kiegészítik egymást, s mindkettő része természete intenzitásának. Mert nagyon szerette az igazságot, azért gyűlölt minden közönyösséget, ha valaki se hideg, se meleg nem volt. Ezért irtózott minden valótlanságtól, képmutatástól*

<sup>13</sup> ESZE 1964. 55–57.

<sup>14</sup> KÖVY 1988. 14–26.

<sup>15</sup> PATAKY 1988. 45–56.

<sup>16</sup> TÓTH 1988. 57–66.

és hazugságtól, és ezért volt oly szigorú mindazzal szemben, aki szereti és szólja a hazugságot.”<sup>17</sup>

Tóth Kálmán említi azt is, hogy „a tudós és tanár együtt volt Pongrácz Józsefben abban a vonatkozásban is, hogy igyekezett bennünket ellátni tantárgyának kézikönyveivel.”<sup>18</sup> Egyik fontos kézikönyve, Újszövetségi bevezetése 2. kiadásának (1942) előszavában olvasunk egy fontos mondatot, amely a tudósi életpálya belső mozgató rugóit tárja fel a nevelő szemszögéből: „Isten Szent Lelke világosítsa meg az Ige magyar tanulmányozóit, hogy láthassák meg az Újszövetségben valóban az életre vezető utat”. E mondat mögött aranyfedettként ott áll az az imádkozó élet, amelyről emlékiratában olyan bensőségesen és plasztikusan vall,<sup>19</sup> valamint azok a kisebb dolgozatai, amelyekben az imádkozó élet lényegét foglalja össze.<sup>20</sup> De már székfoglaló értekezésében megjelenik ez a mondat: „A vallás nem egyéb, mint imádság az életért”.<sup>21</sup>

A tanári hivatás szép ars poetica-ját fogalmazza meg Pongrácz József abban az előadásában, amelyet a pápai főiskola tanárainak csendesnapján tartott 1943. október 26-án.<sup>22</sup> „A tanár, az örök tanítvány” című előadás fő tétele ez: „Aki az iskolában, egymás között, a családi életben emberül meg akarja állni a helyét, annak növekedő embernek kell lennie... Nekünk is az a feladatunk, hogy növekedjünk abban, aki a Fej, a Jézus Krisztusban. Az Egyház isteni alapítója Jézus Krisztus, és ha mi igaz református egyháztagok akarunk lenni, akkor benne kell növekednünk, Őt kell napról-napra jobban megismernünk, és életünk leglényegesebb alkatrészévé tennünk”.

Ezt a tételt ágaztatja el úgy, hogy felteszi a kérdést: „Mit jelent a Krisztusban növekedni?” Válasza szerint „növekednünk kell a hitben”. „Merünk-e hinni diákjainkban? (...) Egy viszony sem tökéletes addig, amíg nem fejlődik barátsággá.” Továbbá: „Növekednünk kell a reménységben is, mert Jézus volt a legreménykedőbb ember (...) Jelszavunk: a legjobb napjaink még előttünk vannak.” És végül: „Növekednünk kell a szeretetben (...) Élni annyi, mint szeretni; aki nem szeretett, az nem él és szeretni csak a Jézus Krisztus által

<sup>17</sup> PONGRÁ CZ József: János evangéliuma magyarázata. Pápa, 1939. XX.

<sup>18</sup> Uo. 63.

<sup>19</sup> Erről képet ad: PATAKY 1988. 45–56.

<sup>20</sup> Ezek: A bibliaolvasás. (Nagybecskerek, 1908); A barátság törvényei. (Pápa, 1913); Az imádkozó Pál apostol. (Pápa, 1943); Az imádkozó Jézus. (Pápa, 1944); A tanár, az örök tanítvány. (Pápa, 1944.)

<sup>21</sup> PONGRÁ CZ József: Jézus kijelentése Istenről. Pápa, 1913. 7.

<sup>22</sup> PONGRÁ CZ József: A tanár, az örök tanítvány. Pápa, 1944.

lehet.” Hogyan lehet ezen az úton járni? „*Hármas az út, amely az eszmény megközelítéséhez vezet. Az egyik az imádság útja (...) A másik út a bibliaolvasás (...) A harmadik módja a növekedésnek a szolgálat*”. „*Krisztus ismeretében mindig előbbre kell jutnunk (...) Ha ez lesz a legfőbb becsvágyunk (...), akkor diákok százai fognak áldani bennünket*”.

6. Pongrácz József mint professzor, könyvtáros a régi, nagy református polihisztorok egyik utolsó tagja volt. Egész életét az egyház falain belül, Pápa városában, a Kollégiumban élte le, megtalált életfeladatának teljesítésével azonban az egyetemes egyház, az egész magyar művelődés ügyét szolgálta. Amilyen mértékben otthon érezte magát a legkisebb dunántúli falusi gyülekezet életében, ugyanolyan mértékben volt otthon a nyugat-európai, az angolszász, vagy az amerikai protestantizmus életében is. Teológiai szemléletmódjának egyik jellegzetes vonása, hogy az életet, az egyház életét kívánta szolgálni, és emellett, mintegy „ráadásképpen” (vö. Mt 6,33) az egész magyar nép számára végezhet feladatát. Még úgy is fogalmazhatnánk, ha nem volna félreérthető, hogy számára az Egyház, Jézus Krisztus ismerete fontosabb volt, mint a teológia tudománya. A valóság megismerését, a keresztyén élet szolgálatát, amely számára a teljes élet szolgálatát jelentette, olyan elemi erejű küldetésnek látta, amelynek minden egyéb feladatot alárendelt. Erről így vallott egyszer: „*A keresztyénségben sokszor tévedésben voltak annak kiváló képviselői is, amikor némely dologra kimondták, hogy azok nem istenesek. A modern keresztyénség érdeme, hogy megszüntette a vallási és a világi közt levő, állítólagos ellentétet. E világban Isten mindent szentnek teremtett. Ez volt Jézus gondolata. És minél többet látok én a világból, a körülöttem zsibongó sok rejtélyből, annál gazdagabb lesz a személyiségem.*”<sup>23</sup>

Méltán mondja róla egyik méltatója: „*Az újabbkori magyar református kegyességtörténet legrokonszenvesebb alakja éppen Pongrácz József lett: a kegyes embereknek ahhoz a fajtájához tartozott, akik hitüket cselekedeteikkel fejezik ki.*”<sup>24</sup>

<sup>23</sup> ESZE 1964. 57.

<sup>24</sup> Uo. 56.

GÁBOR VLADÁR  
*The Eternal Student*

TO THE MEMORY OF JÓZSEF PONGRÁCZ (1885–1963)

The editorial staff is to dedicate the 4<sup>th</sup> issue of the volume 2013 of the historical journal Acta Papensia to the theologian József Pongrácz on the 50<sup>th</sup> anniversary of his death. Gábor Vladár's introductory study gives an overall survey of József Pongrácz's life and his many-sided activity. Pongrácz took a school-leaving examination in Pápa, then he graduated from the Academy of Theology also in Pápa, and later he studied in Edinburgh, Scotland with the scholarship of the Scottish Free Church between 1906–1908. The professor of the New Testament was Marcus Dods (1834–1909) at the time, who he considered his teacher ideal. After returning back home, he became a vice teacher from 1910 at the Calvinist Theological Academy in Pápa, where he became the first teacher of the newly-founded New Testament Department from 1913. As the professor of theology, he prepared and trained generations to be pastors between 1913 and 1947. Besides teaching, he edited the religious paper called Dunántúli Protestáns Lap for decades, took part in religious and scientific public events both in Hungary and abroad. He played a considerable role in the development of the library of the Calvinist Collections of Pápa.



KRÁNITZ ZSOLT  
„Megtanított bennünket imádkozni”

EMLÉKEZÉS PONGRÁCZ JÓZSEFRE  
HALÁLÁNAK 50. ÉVFORDULÓJÁN

„DR. PONGRÁCZ JÓZSEF, kit a tanítványai szentnek mondtak, akit országszerte tiszteltek, s külföldön is ismertek és elismertek, nagy bőséggel közölte e helyen (a Teológiai Akadémián — a szerk.) az Úr kegyelmének gazdagságát, de úgy, hogy az ő akarata nem is volt titok a tanítványok előtt. Adott nekik inni abból a vízből (Ján.4:11), amelyet Jézus ígért a szomjuhozóknak. Nemcsak a tanítványa által adta pedig, de talán még inkább az ő evangéliumi szép, tiszta élete által. Tanítványaitól hallottam ezt az őszinte dicséretet: *Megtanított bennünket imádkozni. Ő, de szép ajándék volt ez! Így lehetett kiből Bereczky Albert, kiből Győry Elemér, kiből Szabó Imre! És Boda József és Döbrössy Lajos és Bakos Lajos és százak és százak, akik lelki emberek lettek, imaéletet éltek, bizonyosságok lettek! ... Jézus mondja tanítványainak: „Veszték erőt, minekutána a Szentlélek eljő reátok, és lesztek nékem tanúim.” (Csel. 1:8.) Pongrácz József tanítványain is beteljesedett ez; ők is vettek erőt, és lettek Jézus tanúi.*

*Az én szememben Pongrácz József egy volt a pápai kollégiummal. Mikor már nem a mienk volt a kollégium, mikor már levakarták a szép, istenes nevét is a homlokáról, és mindenki elhagyta, akkor Pongrácz József volt, vagy lett a pápai kollégium. Az ő kopogását még sok évekig visszhangozták a drága falak, amint naponkint végigment a földszinti folyosón az egyházkerületi könyvtárba. Most már nem megy, elmúlt a kopogás, megszűnt a visszhang, a mosoly a falakon, Pongrácz József kint nyugszik a temetőn.”<sup>1</sup>*

<sup>1</sup> Ólé Sándor visszaemlékezéseiben írta ezeket a sorokat Pongráczról. DREKK O. 445. 466–467.

Pongrácz József 50 évvel ezelőtt, 78 éves korában, 1963. november 6-án hunyt el Pápán. Elhunytáról kortársai ugyanolyan szűkszavúan emlékeztek meg, mint életében munkásságáról.<sup>2</sup>

Születésének 100 éves jubileumán – Kövy Zsolt gyűjteményi igazgató fáradhatatlan szervezőmunkájának köszönhetően – hosszas előkészítés, többszöri időpont módosítás után emlékeztek meg.<sup>3</sup> Az emlékülést 1985. november 15-én tartották Pápán, a református könyvtárban a Dunántúli Református Egyházkerület és a Pápai Tudományos Gyűjtemények rendezésében. A rendezvény nagy érdeklődés mellett zajlott. Az eseményen részt vett Németh Zoltán tanácselnök és Kovách Attila dunántúli református püspök is. Kövy Zsolt gyűjteményi igazgató, Török István, Pataky László és Tóth Kálmán volt pápai főiskolai tanárok teológiai, tanári és könyvtárosi munkásságát méltatták.<sup>4</sup>

A centenárium és az emlékülés sajtóvisszhangja teljes egészében Kövy Zsoltnak volt köszönhető. Már 1984-ben felvette a kapcsolatot az országos egyházi sajtó szerkesztőivel, hogy Pongráczról írt megemlékezéseit lapjaikban közöljék.<sup>5</sup> Az írások a Reformátusok Lapja, a Református Egyház, a Horizont,

<sup>2</sup> Életében két méltató írás jelent meg róla: Miklós Ödön: Dr. Pongrácz József. (Pápai teológiai tanárságának 25. évfordulója.) = Lelkészegyesület 1925/10. 74–75. Esze Tamás: Pongrácz József. (70 éve született.) = Az Út 1955/14. 5. Haláláról is csupán két megemlékezés jelent meg a korabeli egyházi sajtóban: Esze Tamás: Pongrácz József (1885–1963). = Theologiai Szemle 1964/1. 55–57. Tóth Endre: Dr. Pongrácz József (1885–1963). = Református Egyház 1964/2. 38–40.

<sup>3</sup> A megemlékezést 1985 szeptemberében szeretnék volna megtartani, a kamarakiállítás pedig azon év május-júniusára tervezték az Ótemplomba. A pápai emlékülést megelőzte a Pápai Öregdiákok Baráti Körének budapesti megemlékezése. A pápai emlékülés időpontja november 15-re változott, mert a korábbi terminus Kovách Attila püspöknek nem volt alkalmas. A kiállítást a Papensia teremben rendezték meg. DREL I. 1. v. 1985/57. 1985/284. KÖVY 1988. 6.

<sup>4</sup> Az emlékülés programja, az elhangzott előadások megjelentek *A Pápai Református Gyűjtemény Évkönyve 1988.* című kötetben, melyet a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei adott ki kézirat gyanánt 200 példányban. Ugyanebben a kiadványban jelent meg Szabó György szerkesztésében Pongrácz József irodalmi működésének bibliográfiája. (Önállóan megjelent műveiről és „nagyobb cikkeiről” Tóth Endre 1964. évi nekrológja végén közzétett egy rövid összeállítást. = Református Egyház 1964/2. 40.). Az alapos munka felőleli önállóan kiadott könyveit, különlenyomatait, a tanulmánykötetekben, a pápai Jókai kör évkönyveiben, a Dunántúli Protestáns Lapban, egyéb folyóiratokban (Diákvilág, Pápai Kollégiumi Lapok, Theologiai Szemle, Református Egyház, Református Értesítő, Magyar Könyvszemle, Hajnal), naptárakban, kalendáriumokban megjelent írásait, fordításait, kéziratok munkáit, hagyatékát. Ezenkívül tartalmazza a Pongráczról megjelent írásokat, megemlékezéseket, illetve a személyét, a munkásságát érintő kiadványokat, írásokat is.

<sup>5</sup> Kövy Zsolt 1984. december 7-én és 8-án levélben kereste meg Dusicza Ferencet, a Református Egyház felelős szerkesztőjét és Köntös Lászlót, akkor a Reformátusok Lapja szerkesztő-újságíróját, amelyben kérte a szerkesztőket, hogy megemlékezéseit jelentessék meg lapjaikban. DREL I. 1. v. 306/1984. sz. és 311/1984. sz. irat.

a Könyvtáros című folyóiratban és a Pápai Öregdiákok Baráti Körének 1985. évi Évkönyvében jelentek meg.<sup>6</sup> Kövy Pongrácznak a római katolikus papokkal, szerzetesekkel ápolt jó barátságáról is összeállított egy írást (az *Emlékeimből* vett idézetekkel), amit elküldött a Vigilia című katolikus irodalmi, tudományos folyóirat főszerkesztőjének, Lukács Lászlónak. Ismereteink szerint az írás nem jelent meg.<sup>7</sup>

Az emlékülésen elhangzott előadásoknak és Kövy Zsolt cikkeinek vezérfonala Pongrácz önéletírása volt.<sup>8</sup> (Az Esze Tamás által írt nekrológ szintén erre támaszkodott. Tóth Endre 1964. évi emlékező írásához a kollégium értesítőit és a Dunántúli Protestáns Lapban megjelent cikkeit használta fel.)

Az alábbiakban közölt önéletrajz a jubileumi ünnepségek előkészítése során került az érdeklődők, a kutatók látókörébe. Pongrácz József 1957-ben, felesége halála után két füzetben írta meg visszaemlékezéseit *Emlékeim* címmel. A két füzetnek külön alcíme van: *Fényjel az éjszakában és Útban a nap sugarába*.<sup>9</sup> Az írás két változatban maradt fenn: Pongrácz a kézírásos önéletrajzot Németh Tibor vanyolai evangélikus lelkésznel helyezte el, aki azt 1984-ig őrizte. 1984. szeptember 11-én adta át a füzeteket Szabó György könyvtárosnak letétként, tartós használatra.<sup>10</sup> Az önéletírásnak géppel írt változata a

<sup>6</sup> Pongrácz József (1885–1963) emlékezete. = Reformátusok Lapja 1985. február 3. 6. Legszébb napjaink még előttünk vannak. Megemlékezés a 100 éve született Pongrácz Józsefről. = Református Egyház 1985/8. 211–213. Egy szellemi hagyaték leltára. Pongrácz József pápai református főiskolai tanár és könyvtáros emlékezete (1885–1963). = Horizont (Veszprém megyei Közművelődési Tájékoztató) 1985/4. 38–41. Megkésett emlékezés. Pongrácz József pápai református főiskolai könyvtáros születésének centenáriumára. = Könyvtáros 1986/7. 419–421. Három talantum. Megemlékezés a 100 éve született Pongrácz Józsefről. In: A Pápai Öregdiákok Baráti Köre Évkönyve. 1985. 59–64.

<sup>7</sup> Írása *In necessariis unitas, in dubiis libertas, et in omnibus caritas. Részletek a 100 éve született Pongrácz József pápai teológiai tanár és főiskolai könyvtáros naplójából* címen készült el, amit először Török Istvánnak küldött el Debrecenbe, hogy kikérje véleményét. A professzor a cikk tervét örömmel fogadta, a bevezető szövegrészben kisebb módosításokat javasolt („*talán ez a fogalmazás jobban belesimulna a Vigilia világába*”). Kövy Zsolt az átfogalmazott változatot küldte el Lukács Lászlónak. DREL I. 1. v. 1985/51.

<sup>8</sup> Az 1963-ban Pápán elhunyt Pongrácz József professzor élete történetének leghitelesebb forrása az 1957-ben, saját keze által lejegyzett önéletírása, az „Emlékeim” – írta Kövy Zsolt a kéziratban maradt, Vigiliának szánt cikk bevezetőjében. DREL I. 1. v. 1985/51.

<sup>9</sup> Mindegyik füzetben dátum is olvasható: az elsőn: 1957. VI. 10., a másodikon: 1957. VII. 21.

<sup>10</sup> Külön lapon az első füzetben: Németh Tibor ev. lelkész úrtól a könyvtár 1984. szept. 11-én átvette Pongrácz József theol. prof. önéletrajzának kéziratát (I–II. füzet) tartós használatra, tartós letétként. Pápa, 1984. szept. 11. Szabó György könyvtáros. A második füzetben a 83. oldal hátoldalán ez olvasható: Németh Tibor vanyolai lelkésztől a könyvtár 1984. szept. 11-én átvette tartós letétként. Pápa, 1984. szept. 11. Szabó György kéziratár.

család tulajdonában volt, melyet Török István professzor juttatta el Kövy Zsoltnak.<sup>11</sup>

A kézirat és a gépelvény szövegében nagyon hasonló egymáshoz, de nem egyezik meg teljes egészében. A szövegek közlés során igyekeztünk a kisebb-nagyobb eltéréseket kimutatni. *Dólt betűkkel* jeleztük az eltéréseket, a lábjegyzetben pedig jeleztük, hogy a jelzett rész csak a kéziratban, vagy éppen csak a gépelvényben szerepel. A kézírásos változatot tekintettük kiindulási alapnak.

Pongrácz József életművének kutatásában a jubileumi ünnepséget követő évtizedek sem hoztak újabb, jelentősebb eredményeket. Személyével, munkásságával az elmúlt három évtizedben is csak érintőlegesen foglalkoztak. A Teológiai Akadémia 2006-ban *Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez* című kiadványa Pongráczról az 1988-as jubileumi kötetből közölt válogatást.<sup>12</sup> 1997-ben megjelent tanulmányában Pótor Imre Pongrácz ifjúsági missziós tevékenységével foglalkozott, ő is jelentős mértékben felhasználta az önéletírást.<sup>13</sup> Azóta leginkább a külmisszióval kapcsolatos tevékenysége került a kutatók és a szakdolgozó teológusok figyelmének középpontjába.<sup>14</sup> Nem önéletírását, hanem könyvtárosi naplóját használta fel

<sup>11</sup> Kövy Zsolt írta 1984. december 4-én Török Istvánnak: *Az önéletírást pedig igen nagy hálaival köszönöm meg, mert igen nagy segítséget jelentett. Különben ennek kézírásos – szövegében megegyező változata – már birtokunkban van. Az önéletrajzot tehát már ismertem, de a gépirásos szöveggel könnyebben boldogultam. A kézírásos önéletírást Józsi bácsi Németh Tibor evangélikus lelkész-testvérünknel helyezte el, aki most nagyon kedvesen rendelkezésünkre bocsátotta.* DREL I. 1. v. 1984/306. A gépelt változat több példányban készült. Török Istvánék Hatvani Lajos nyugalmazott kecskeméti lelképásztornak küldték el, akinek felesége, Farkas Piroksa Pongráczék nevelt lánya volt. *Megvallom, én is gondoltam rá, hogy megemlékezem róla (visszaemlékezését nekem is megküldték Etelkákék, illetve nekünk), de így jobb megoldás volt – írta Hatvani Lajos 1985. február 19-én Kövy Zsoltnak.* DREL I. 1. v. 1985/57.

<sup>12</sup> A új kiadványban ismét megjelent Török István *A teológus Pongrácz József és Tóth Kálmán Pongrácz József: tanárom és tanártársam* című előadása. Ezen felül Hanula Gergely a bibliográfiából tematikus összeállítást készített *Pongrácz József újszövetségi tárgyú művei* címmel. TÖRÖK 2006. 61–71. TÓTH 2006. 73–78. HANULA 2006. 79–81.

<sup>13</sup> Pótor Imre: *Ifjúsági misszió Dunántúlon Pongrácz József (1885–1963) és Tóth Endre (1899–1970) idejében.* = Református Egyház 1997/6. 140–144.

<sup>14</sup> Pótor Imre *A Pápai Külmissziói Csoport története* című előadásában is megemlékezik Pongrácz missziói elkötelezettségéről. Az előadás két helyen is megjelent. In: Pótor Imre: *Tanulmányok egyházunk múltjából.* Vásárosnamény, 2002. 75–82., illetve = Református Egyház 2006/7–8. 164–167. Anne-Marie Kool *Az Úr csodáson működik. A magyar protestáns külmissziói mozgalom (1756–1951). I–III.* című munkájában már hangsúlyosabb szerep jut a pápai teológiai tanárnak. Molnár Boglárka végzős hallgató (ma kaposmérői lelképásztor) 2004-ben a Missziológiai Tanszéken a következő szakdolgozatot készítette: „...omnes gentes...” *Pongrácz József pápai professzor élete és missziói munkássága.*

1996-ban megjelent írásához Mezei Zsolt.<sup>15</sup> Az elmúlt években az Acta Papensia folyóirat munkatársai az újkori magyar egyház-, művelődés- és társadalomtörténet köréből közölt tanulmányok sorában Pongrácz József szellemi hagyatékából is közöltek írásokat: egy addig ismeretlen, a könyvtár kéziratárában őrzött kéziratot előadását a főiskolai kántus történetéről; illetve egy, már megjelent visszaemlékezését, amelyben a szerző skóciai emlékeit idézte fel.<sup>16</sup>

A centenárium alkalmából, 1985-ben a Pápai Református Egyházközség és a Budapesti Református Theologiai Akadémia közösen írt ki pályázatot. Pongrácz életét, munkásságát bemutató dolgozatokat vártak. A pályázatiírók között volt Szendrői Kornélia egykori diakonissza testvér, aki az 1930-as években rövid ideig a Pápai Református Nőegyesület áldozatkész munkájának eredményeképpen működő Szladik utcai Szeretetház vezetője volt. Tóth Gusztáv nyugalmazott lelképásztor a helyszínen, a volt főiskolai könyvtárban végzett kutatómunkát dolgozatai elkészítéséhez.<sup>17</sup> A pályázatra négy pályamunka érkezett, ezek a könyvtár kéziratárában kerültek elhelyezésre.<sup>18</sup>

A személyével, munkásságával foglalkozó kutatások irányát már az 1988-ban megjelent kötetben, a bibliográfiához írt bevezető kijelölte: *Éppígy a jövő feladata Pongrácz József Pápán őrzött (Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára és Levéltára) kéziratok hagyatékának, levelezésé-*

<sup>15</sup> Pongrácz könyvtárossága alatt többféle naplót vezetett. A Pápai Református Kollégiumi Tanárok Anyakönyvének üres lapjain 1956. március 14-e és 1957. szeptember 15-e között jegyezte fel szűkszavú, általában szakmai naplójegyzeteit. Ezen bejegyzések között található olyanok is, amelyek az 1956-os forradalom pápai történéseibe is betekintést engednek. Ezek a naplóbejegyzések jelentek meg a Pápai Hírlap 1996. évi novemberi számában Mezei Zsolt szerkesztésében: *Pongrácz József naplójegyzetei. Pápa, 1956. október 24–november 24.*

<sup>16</sup> *Az énekügy története a pápai református főiskolában* című írása az Acta Papensia 2010/1–2. számának 115–134. oldalán jelent meg. Az írást bevezetővel és jegyzetekkel Hudi József főszerkesztő látta el. A *Skóciai emlékeimből* című visszaemlékezését először a Pápai Jókai Kör Évkönyvében, az 1910/11-i szám 20–25. oldalán adták ki. Jóval később a kéziratot Szalayné Gubicza Emese vitte gépre, bevezetővel és jegyzetekkel Hudi József látta el. Megjelent az Acta Papensia 2012/1–4. számában, a 119–128. oldalon.

<sup>17</sup> Tóth Gusztáv 1985. május 28-án érkezett Pápára, hogy kutatásokat végezzen az elkészítendő pályamunkához. DREL I. 1. v. 1985/145.

<sup>18</sup> Szendrői Kornélia: A dr. Pongrácz József által alapított szeretetotthon története és szolgálata a pápai gyülekezetben. Gépelvény. 6 oldal. DREKK O. 1269/1. Tóth Gusztáv: A Pápai Református Szeretetház története. (Különös tekintettel dr. Pongrácz Józsefné fáradozásaira.) Gépelvény. 54. oldal. DREKK O. 1269/2. Uő: Pongrácz József élete és munkássága. Gépelvény. 89 oldal. DREKK O. 1269/3. Hardi Péter: Pongrácz József élete és munkássága. Gépelvény. 60 oldal. DREKK O. 1269/4.

nek tételes feldolgoása is.<sup>19</sup> Emellett megemlítette, hogy az összeállított bibliográfia sem tekinthető teljesnek, mivel a korszak nagyszámú sajtótermékének átnézése nem történt meg.<sup>20</sup> Anne-Marie Kool a magyar külmisszió történetét összefoglaló nagyszabású munkájában is felhívta a figyelmet, hogy munkássága, a bel- és külmisszió területén végzett munkájának eredménye ellentmond annak, hogy az önéletírás és a jubileumi emlékülésen elhangzott előadások szinte egyáltalán nem érintették a külmisszió területét.<sup>21</sup> A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára újabban íródott személyes hangú visszaemlékezéseket is őriz Pongrácz Józsefről.<sup>22</sup>

<sup>19</sup> KÖVY 1988. 70. A Pápai Református Könyvtár Kézirattára több jelzet alatt, szétszórtan őrzi Pongrácz iratanyagát. Az O. 1118. jelzet alatt Pongrácznak az 1931-es jubileummal kapcsolatos levelezése található. 4 doboz. A DREKK O. 1119. szám alatt őrizzük a Pongrácz hagyaték legnagyobb részét. 36 doboz. A DREKK O. 1120. számnál őrzött egység címe: Főiskolai Könyvtár. Levelek, iratok Pongrácz József igazgatóságából. 9 doboz. A DREKK O. 1029. szám alatt a *Magyar diákok Angliában* című írásához készült jegyzeteket és jegyzettöredékeket őrizzük. A DREKK O. 1555. és 1556. szám alatt 52, illetve 45 darab Pongráczhoz írt levél található. Jelzet nélküli Pongrácz-hagyaték is van a kézirattár birtokában. Még Pongrácz készíttethetett a Főiskolai Nyomdával 71 különféle feliratú, félvászonkötésű „irattartó papucst”. Ezekben tematikusan vannak elhelyezve főképp gyorsírásos feljegyzései, levelei és előadásjegyzetei. (Csak példaképpen felsoroljuk néhány egység címét: Újszövetségi bevezetés, Külföldi levelezés, Galatákhöz írt levél magyarázata, Máté evangéliuma magyarázata, Külföldi iskolázás Amerika, Külföldi iskolázás Hollandia, Római levél magyarázata, Keresztyén hittan, Dunántúli Protestáns Lap, Lelkipásztorkodástan.) Szintén jelzet nélkül 4 különféle dobozban vegyes levelezése található. Ezekon kívül (szintén jelzet nélkül) két dobozban az 1985-ös kamarakiállítás anyaga is megvan. Kövy Zsoltnak Török István professzorhoz írt leveléből tudjuk, hogy 1984-ben Vozáry Pál foglalkozott a levelezés áttekintésével. DREL I. 1. v. 1984/165.

<sup>20</sup> A kézirat közlésének előkészítői munkálatai során több, a bibliográfiában nem említett, a Dunántúli Protestáns Lapban használt rövidebb aláírását, írói álnevét fedeztük fel. Legátus aláírással jelent meg *Kakas- és csillagfeltétel Győrött* című írása. DPL 1906. 275–276. A Studens Christi aláírást többször is használta: *Fulliquet György dr. Pápán*. DPL 1910. 329–331. *A presbiteri szövetség körutja. A Presbiteri Szövetség körutja hazánkban*. DPL 1911. 325–326, 343–344, 352–353. *Mott János Budapesten*. DPL 1913. 436–437. Ezek a cikkek nem szerepelnek a bibliográfiában, ahogy a Miles Christi névvel aláírt *Örvendetes jelek* című cikk sem. DPL 1934. 61. (A Miles Christi írói álnevet Gulyás Magyar írói álnév lexikona sem ismeri!)

<sup>21</sup> „Ez a hallgatás mégsem meggyőző. Személyes irattára, amely nem rendezett, és további kutatás tárgya, több mindenre fog fényt deríteni, hiszen ő hívta fel a magyar keresztyén diákság figyelmét külmissziói felelősségére, és sokat tett 1928-ban a MEKDSz-ben a Magyar Önkéntes Missziói Mozgalom újjáalapításáért.” KOOL 1997. 138.

<sup>22</sup> Molnár Boglárka szakdolgozatának készítése során levélben kereste meg a még élő tanítványokat, akiktől személyes emlékeik megírását kérte, leginkább Pongrácz külmissziói tevékenységével kapcsolatban. A kézirattár a DREKK O. 1864. szám alatt hat írásos visszaemlékezést (dr. Tóth Kálmán, Simon Kálmán, Gueth Gyula, dr. Dékány Endre, Szalai Sándor, Kövy Zsolt) és egy hangszalagot (Nádasdy Lajos) őriz. (A kazetta modern adathordozóra történő átmásolása is megtörtént.)

Az „Emlékeim” közlése — reményeink szerint — közelebb hozza az olvasókhoz Pongrácz József személyiségét, segít megérteni, hogyan tudott élni a három tálentummal: hogyan tudott egyszerre tudós teológus, könyvtáros és a szolgálat embere lenni.<sup>23</sup> Segít megismerni a megtért, imádkozó embert.<sup>24</sup>

*Élete összeforrt a pápai főiskolával, melynek egykor kitűnő diákja, később ugyanolyan professzora. Szerelmese az egyházkerület és főiskola kulturális intézményeinek, ragyogó példája az igazi könyv- és levéltárosnak. Bárki hozzá fordulhatott, előzékeny, pontos és szakszerű elintézést kapott. Mindezen tények ismeretében felmerül a kérdés, méltányolta-e eléggé az Egyházkerület az ő igen értékes szolgálatait? Nem felelek a felvetett kérdésre, csak lehajtom fejemet, azon gondolkodva, hogy mindig úgy volt e világi létben: In vita invidia.<sup>25</sup> Mintha szimbolikus jelentősége volna annak, hogy halála egybeesik Pápának mint református központnak felszámolásával! Hálás kegyelettel és szeretettel őrzöm emlékét.<sup>26</sup>*



<sup>23</sup> Utalás Kövy Zsolt *Három tálentum* című megemlékezésére, ami a Pápai Öregdiákok Baráti Körének 1985. évi Évkönyvében jelent meg.

<sup>24</sup> A későbbiekben tervezzük további tanári életrajzok megjelentetését is az Acta Papensia című folyóirat hasábjain. Közlésre készítjük elő a Pápai Református Kollégium Tanárainak Anyakönyvében olvasható autográf tanári önéletírásokat és Sándor Pálnak a kéziratában őrzött önéletrajzát. DREKK O. 895. és DREKK O. 1075.

<sup>25</sup> Esterházy Miklós (1582–1645) nádor jelmondata. Jelentése: [Ebben] az életben irigység [van!] BANGHA 1914. 48.

<sup>26</sup> Czeglédy Pál részvétnyilvánító sorai Pongrácz Magdához 1963. december 30-án. DREL I. 1. v. 1964/2. Czeglédy Pál (1887–1978): lévai lelkész, a barsi egyházmegye esperese, Pongrácz diáktársa volt.



*Pongrácz József tanítványai körében (1910-es évek)*

# Emlékeim

## I. FÉNYJELEK AZ ÉJSZAKÁBAN

1885. január 4-én születtem a Komárom megyei Ete községben kisbirtokos, földműves családból.

Ete már az Árpádok korában falu volt. *1529-ben, amikor a törökök Bécs felé vonultak, azt is elpusztították,<sup>1</sup> és csak 1648 óta telepítették be<sup>2</sup> a Zichyek, akik Etén — tudomásom szerint — nem üldözték a Barsból általuk Etére telepített református jobbágyaikat. Gyűjteményemben volt egy Etén talált, jellegzetes IV. István (1162–3)<sup>3</sup> <korabeli> pénz, amely az arab pénzekhez hasonlított.*

Egyszer kocsin mentem haza az etei *vasút<sup>4</sup>* állomásról, és akkortájt nagy szárazság volt. Akkor láttam messziről a páskom szőlők alatt *levő dűlőben<sup>5</sup>*, hogy milyen sápadtak bizonyos helyeken a vetemények. Azt gondoltam, hogy ott volt valamikor a török pusztítás előtt vagy még régebben a falu, *a völgy alján<sup>6</sup>*, ahol folyt a Döb-rönkúti ér. Bizonyára *innét<sup>7</sup>* kapták az ivóvizet az ősmagyarok, vagy még azok elődei.

A Döbönkúti érre *(a vasútállomás felől)<sup>8</sup>* nyúló szőlőkben találtak egy kemény kőzetből való őrlőkövet, valamint *bronzkúpokat<sup>9</sup>*, amilyenekhez hasonlókat Hampel József<sup>10</sup> egyik gyűjteményes művében láttam (A bronzkor emlékei Magyarhonban. III. rész. Budapest, 1896.) CCXXVII tábla, 7. számú lemezes kúp, felvarrásra szolgáló két lyukacs, széle-hosszában pontdízsz, az etei 5 példányon 90 fokos távolságban . : alakú poncolás. *Kampel szerint a tábla darabjai Sümeg vidékéről valók. Ugyanabban a műben a CCXXIV. táblán a 14a–b ábrák hasonló kúpot mutatnak, de itt a karimát két poncolt pontsor szegélyezi. Ennek lelőhelye állítólag Marosvásárhely. Mindeneset-*

<sup>1</sup> A kéziratban: *1529-ben a törökök ezt is elpusztították, amikor Bécs felé vonultak.*

<sup>2</sup> A kéziratban: *1648-ban telepítették be újból.*

<sup>3</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>4</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>5</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>6</sup> A kéziratban: *lent pedig a völgy alján.*

<sup>7</sup> A kéziratban: *onnét.*

<sup>8</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>9</sup> A kéziratban: *bronzdíszeket.*

<sup>10</sup> A gépelvényben tévesen: *Kampel József.* Hampel József (1849–1913) magyar régész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A bronzkor emlékei Magyarhonban I–III. című munkája 1886–1896 között jelent meg, németre és franciára is lefordították. MARKÓ 2001–2007. III. 90–91.

*re az etei lelet a bronzkorból való, a Krisztus előtti évszázadból. Az 5 kúp megvan ma is a volt főiskolai régiségtár gyűjteményében. Az őrlőkő nem található.<sup>11</sup>*

Édesapám, Pongrácz József a katonaságot Mitrovicán szolgálta ki. Mikor úszni tanultam diákkoromban, azt *monda*,<sup>12</sup> hogy őket katona korában a Száva parton tanították úszni, először a jobb kézzel és jobb lábbal kellett kirúgni, kivágni, azután bal kézzel és bal lábbal.

Édesanyám Barát Zsuzsánna, etei volt ő is. Szüleim 4 gyermeke között én voltam az elsőszülött.

Édesapám a katonaságtól hazajötté után megházasodott, és Cseke János öreg papa – (*ő*<sup>13</sup> vette a *János öcséméknél*<sup>14</sup> most is meglévő kőszegi teljes bibliát, amelybe azt írta be jelmondatnak: „Tanulj, tudsz!” Ez volt az első fényjel az éjszakában. Ez sokszor világos útmutatás volt számomra, hogy mit kell tennem. És ezt továbbadtam az enyimeknek is, és a *rám bízottaknak*.)<sup>15</sup> –, akinek felesége Pongrácz Sára, édesapám nagynénje volt, *mivel apai nagyapám, Pongrácz Sándor korán meghalt, Csekééknek meg nem volt gyermekük, édesapámat örökbe fogadták*,<sup>16</sup> és így azonnal önálló gazdálkodást folytatott. Mindjárt kezdetben új lakóházat építettek. *Udvarukban*<sup>17</sup> három kert volt, egy elöl, szemben a hosszú lakóházzal, kukoricakóró szár volt a kerítése. Ez volt a virágos és zöldséges kert. Emlékszem a virágaira: *százszorszép, bazsalikom, bazsarózsa*,<sup>18</sup> *liliom, georgina, viola (fehér és rózsaszínű), égő szerelem, örökzöld, őszirózsa, szegfű, árvácska, katalinvirág, krizantém (akkor kezdett a faluban elterjedni), rezeda, gyűszűvirág, harangvirág, borzaskata, nárcisz, majoránna*,<sup>19</sup> *török-szegfű, fodormenta, mályvarózsa, zsálya, levendula, kenyérbél, szarkaláb, rózsa, ibolya, tulipán, jácint, muskátli, orgona, jázmin, pünkösdi rózsa, lakodalmakhoz nélkülözhetetlen volt a rozmarin*.<sup>20</sup> Termeltek akkor még sáfránt is, amelynek virágját disznótoros és lakodalmos étkezéseknél a levesek ízesítésére, *színezésére*<sup>21</sup> is használták. *A vadvirágok közül emlékszem a konkoly, búzavirág, pipacs, nefelejcs, rezgő, árvalányhaj virágjára.*<sup>22</sup>

<sup>11</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>12</sup> A kéziratban: *mondotta*.

<sup>13</sup> A kéziratban: *Cseke János öregpapa*.

<sup>14</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>15</sup> A kéziratban: *a rám bízottaknak is*. A történet a kézirat 14. oldalán megismétlődik, tollal zárójelbe téve és egy vonallal áthúzva: *Cseke János öregpapának volt egy Kőszegen kiadott teljes Bibliája, és jelmondatnak ezt írta bele: „Tanulj, tudsz!” Később sokszor eszembe jutott ez a mondás, és állandóan idéztem magamnak és diákjaimnak is.*

<sup>16</sup> A kéziratban: *mivel nekik nem volt gyermekük, édesapámat örökbe fogadták*.

<sup>17</sup> A kéziratban: *udvarunkban*.

<sup>18</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>19</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>20</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>21</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>22</sup> Csak a gépelvényben!

Az udvar hátsó részén volt a gyümölcsöskert, telve finom *búzás (búzaéréskor érő), árpás, zabos, fontos körtével*<sup>23</sup> (Debrecenben, Török vöméknél<sup>24</sup> jöttem rá, hogy ez az utóbbi faj azonos a mai császárkörtével).

A harmadik kert a pajta mögött volt, a szérű végében, itt krumplit, babot termeltek. Volt kis méhes is benne, *kevés virággal. E mögött a kert mögött hátul akácos volt, amelynek virága jó legelő volt a méhek számára, a fáját pedig szerszámoknak használták fel a gazdaságban.*<sup>25</sup>

Általában belterjes gazdálkodást folytattak. Édesapám értett a *gabonafélék* termesztéséhez.<sup>26</sup> *A határban gyermekkoromban a következő szőlőink voltak: a telkünknek közvetlenül a végén volt a méhes szőlő, a temető mellett. Akkor még megvolt benne a nagyobb méhes, nagy sárgabarack fa, több kisebb őszibarackfa, nagy árpakörtefa, több apró besztercei szilvafa, de ebből ritkán volt jó termés, volt egy szegfűkörtefa is, melynek finom ízű gyümölcsét az apróság nagyon kedvelte. A méhek számára a szőlőben zsálya, rózsza a temető kerítésben, mely tiszta akácfaiból állott, az akácvirág és a temetői sírok virágai kínálkoztak mézelő területül. Innét a temetőn keresztül jutottunk el 5–10 perc alatt a pincés szőlőkhöz, ahol cseréppel fedett és alápincézett épületben, külön fűthető tűzhellyel is ellátott szobában beszéltek meg a rokonok és ismerősök a személyi és közügyeket falatozás és poharazgatás közben. A szőlőt akkor ültették be szőlővel; volt a szőlő közt nagyszerű, fekete ropogós cseresznye, mely még 50 év múlva is küldte finom gyümölcsét a hazai tájról korán Pápára szakadt tanárnak. Volt benne pár pogácsa almafa is, a Kisbér felé eső részben, édes törökmeggye, a dűlőútnál pedig diófák és hajagos meggyfa. Ettől újabb 5 percre volt az alsó szőlő, amelyben szintén volt kisebbszerű, zsuppal fedett pince, ezt az épületet bérbe adták valamelyik megbízható ismerősnek, rendszeren annak, aki aratni szokott a családnak.*

*A legrégebb szőlőink voltak az apáti és a vasdinnyi pusztai. Az apáti hegy valamikor a pannonhalmi apátságé volt, ebben a két hegyben ritka családnak volt szőlője. Amikor az eteiek kezdték megvásárolni a csepi (ma komáromcsépi) nemes birtokosok földjeit, az így szerzett Misley tagon családnak is volt két szőlője, ezt mindeniket saját maguk telepítették. Itt termett a legjobb ízű őszibarack. A páskom egy részét is szőlővel telepítették be, de itt nem élt soká a szőlő. Azt hallottam szüleimtől, hogy az etei bor kezdetben nem valami nemes bor volt, mert nem adták meg neki a szükségeseket, fáját, munkát, trágyát. Megtörtént – édesapám szerint –, hogy derékig érő*

<sup>23</sup> A kéziratban: *búzás körtével*, „*funtos*” körtével.

<sup>24</sup> Török István teológiai tanár volt Pongrácz legidősebb lányának, Etelkának a férje. Török István 1904. december 1-jén Tiszaeszláron született, apja Török Vince lelkész volt. A gimnáziumot Karcagon, a teológiát Debrecenben végezte, tanult Berlinben, Münsterben, Marburgban is. 1929-től a pápai református gimnázium vallásánára, 1931–1941 között a pápai Teológiai Akadémia tanára volt. 1941–1968-ig Debrecenben tanított, a Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karának etikai tanszékén. 1968. január 1-től nyugdíjazták. *Dogmatika* (1985) és *Ethika* (1988) című munkái Hollandiában jelentek meg. 1996. április 11-én hunyt el Debrecenben, a pápai alsóvárosi temetőben temették el.

<sup>25</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>26</sup> A kéziratban: *gabonafélék, szőlő- és gyümölcsfélék termesztéséhez.*

gazban szüreteltek. Ezért az etei bornak azon a vidéken rossz híre volt. Engem mint diákot sokszor csipkedtek vele a barátaim és a tanárain is: „Szaladj, gyerek, mert etei bort kapsz!” Egyik kedves tanárom exegézis órán mondta el, hogy a történet szerint a varjak szüret táján keresztülrepültek az etei szőlőkön, és berekedtek, olyan savanyú volt az újbor. A kethelyi kutya pedig szürethez közel betévedt az etei szőlőkbe, beleharapott az egyik fűrtbe, de oly savanyú volt, hogy kiköpte, és csak akkor állt meg a visszafelé futásban, amikor a kethelyi hegybe ért, ott mert megfordulni, és onnét ugatta meg az etei savanyú szőlőt.

De rájöttek az etei gazdák is, hogy ez így nem jól lesz. Jó borszőlőket ültettek, korszerűen megtrágyázták és megmunkálták, és az én fiatal éveimben a piacon a móri borral egyenlő áron tudták eladni a kereskedőknek. Téltre is sok delaware szőlőt eltesznek a gyerekek, betegek és ünnepi családi alkalmak részére. Ennek kemény a héja, és tavaszig is eltartható.<sup>27</sup>

Édesapámnak ügyes keze volt,<sup>28</sup> maga csinálta a gereblyét, egyszerűbb gazdasági<sup>29</sup> eszközöket. Még *ma is megvan*<sup>30</sup> az a cipőfényesítő kefe, amelyet nekem csinált, mikor felhozott Pápára tanulni.

Mint elsőszülöttet kissé elkényeztettek. Egyszer–másszor nem jelentem meg pontosan otthon ebédre, hanem kint az utcán hasonló korú társaimmal játszottam. Édesapám megsokallta a szófogadatlanságot. Azt mondta: „Fiam, ha még egyszer elmaradsz, vizes kötéllel verlek el!” Meg is tette. Még most is előttem van, amint óvatosan bementem a konyhába, a család már ebédnél ült: megláttam a pitliben<sup>31</sup> vízbe mártott kötelet, mellyel meg is kaptam rövidesen a magamét. De áldom most is azt az atyai szigort, mert többet nem kellett velem szemben gyakorolni a büntetést.<sup>32</sup>

Akaratosságomnak két jellegzetes példájára emlékszem még. Azt mondták szüleim, hogy olyan rossz szokásom volt, hogy csak akkor voltam hajlandó elaludni, ha édesapám lefeküdt a szobában a földre, és melléje fektetett.

Egyszer Cseke<sup>33</sup> öregpapa betegségében, mikor a doktort elhozták kocsival Kisbér-ről, előzetesen megígérték, hogy engem is elvisz a kocsi, mikor visszaviszik. És a kocsi elindult nálam nélkül; éktelen ordításba törtem ki, s elszaladtam a kocsi után egészen Kisbérig. Ott a község szélén, ahol kétfelé ágazik az út, megálltam, és vártam, mert tudtam, hogy édesapámnak a két út valamelyikén arrafelé kell jönnie. Úgy is történt: egyszer csak jött édesapám a kocsival; persze mindjárt meglátott, és felvett a kocsira, adott a cseresznyéből, amit nekem vett a piacon. Ekkor nem kaptam ki. Talán elégnek

<sup>27</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>28</sup> A kéziratban: Édesapám értett a gabonafélék termeléséhez, ügyes keze volt.

<sup>29</sup> A kéziratban: mezőgazdasági.

<sup>30</sup> A kéziratban: még nemrégiben is megvolt.

<sup>31</sup> kis műanyag edény

<sup>32</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>33</sup> Csak a gépelvényben!

találta a fáradtságot,<sup>34</sup> amellyel az 5 kilométeres utat a 4 és fél éves gyerek megtette. Emlékszem, hogy felhő volt az égen. Attól féltem, hogy megázom, de a felhő mindig előttem ment, és száraz bőrrel kerültem haza.

Édesapám minden hasznos dologra megtanított, pl. a gyümölcsfák oltására is, sajnos ezt elfelejtettem, és amikor kertet szereztünk Isten jóvoltából, drága jó feleségem végezte az ilyen teendőket, aki később végighallgatott egy gyümölcs-*fa*-ápolási tanfolyamot is.

Állataink is voltak. Aprójószág; lovak, tehenek; ökrök, disznók. Mikor az anyadisznót a pásztor előre hazabocsátotta estefelé a malacaival, nagy élvezet volt kiállni a házunk elé az utcára, és szaladgálni, hogy betereljük a malacokat; az meg külön gyönyörűség<sup>35</sup> volt, ha a tapasztalatlan állatok továbbzaladtak a főszegre, ahova elszaladtam én is, hogy hazahajtsam őket a házunkhoz.

A tyúkokat, kacsákat, libákat megismertem, hogy melyek a mieink, mindeniknek megvolt a jele, a két lábuk belső része be volt hasítva. A malacokat is azonnal megismertem, azoknak mindkét fülük be volt vágva, de a szarvasmarhákkal és a lovakkal, csikókkal meggyűlt a bajom, azoknál nem volt ilyen ismertetőjegy.

Egy vasárnap, ebéd után a család gyönyörködött az udvarra kibocsátott kisborjú ugránozásában, én is ott álltam a konyha előtt. Egyszer csak a borjú nekem szaladt, és feltaszított. Ez annyira hatott rám, hogy hetedik gimnázista koromig mindig féltem az ökrös szekérre felülni.

A lovakkal is megjártam. Egyszer édesapám kivitt a faluvégre *azzal a megtisztelő megbízással*,<sup>36</sup> hogy legeltessem a lovaikat. Nem is történt semmi baj. Mikor hazafelé mentünk, felültetett az egyik lóra, és én nagy peckesen lovagoltam rajta. Amikor barátaim észrevették, *irigységből*<sup>37</sup> nekiestek dobálni a lovat, amely *megbokrosodott*,<sup>38</sup> elkezdett rugódozni, és engem a földre dobott a gyerekek nagy *mulatságára*.<sup>39</sup> Csak Isten különös kegyelmének *köszönhetem, hogy nem történt bajom*.<sup>40</sup>

Cseke öregpapa halálára azért is emlékszem, mert a temetéskor, hogy ne legyek útban, átvittek egy másik Csekékéhez, ahol azzal hallgattattak el a sírással, hogy bodzalekváros kalácsot nyomtak a kezembe. *Sem ezelőtt, sem*<sup>41</sup> azóta nem ettem ilyet. A mi házunknál mákos, diós, vagy aszott szőlős kalácsot sütöttek a pusztán (*valón*)<sup>42</sup> kívül.

<sup>34</sup> A kéziratban: *találta édesapám a fáradtságot*.

<sup>35</sup> A kéziratban: *élvezet*.

<sup>36</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>37</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>38</sup> A kéziratban: *megijedt*.

<sup>39</sup> A kéziratban: ~~öröme~~, felette olvashatatlan szó.

<sup>40</sup> A kéziratban: *köszönhettem, hogy bajom nem történt*.

<sup>41</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>42</sup> *Csak a gépelvényben!*

*Vajat*<sup>43</sup> csak a Barát öregszüle szokott csinálni, *a rokonságban csak neki volt köpülője*.<sup>44</sup> Ő nagypéntekre öregbabot (=lóbab) főzött sós vízben, és ezzel *kínálta meg unokáit*,<sup>45</sup> húsvétkor pedig piros tojással.

Nagypénteken Etén az volt a szokás, hogy ebédre aszalt gyümölcslevest főztek. *Az aszalékot maguk készítették; meggy-, cseresznye-, alma-, körte-, őszibarackféléből*.<sup>46</sup> *Utána mákos csuszát ettünk*.<sup>47</sup> Ez volt a kálomista böjt. Hús nem került ezen a napon az asztalra.

Arra is emlékszem, hogy követválasztáskor édesapám engem is elvitt a kocsival, és nekem is volt piros tollam. Úgy rémlik, hogy *Micsky Lajost*<sup>48</sup> választották meg a falunkkal szomszédos Csepről (*ma Komáromcsép*).<sup>49</sup>

Elvittek Komáromba is, ahová búzát és rozsot vittek őrteni *a dunai malomba, malmokba*.<sup>50</sup> Ettem a malomban finom túrós csuszát, amit a molnárlegények gyúrtak és főztek. Szenczi *János*<sup>51</sup> nevű rokonunkat már ekkor megismertem. Ő később a komáromújvárosi református egyház gondnoka lett, és mindenki igen derék embernek tartotta.

Édesapámék korán elhatározták, hogy engem Pápára hoznak. *Az etei Pongrácz családból*<sup>52</sup> ezidőtájtban két lelkész volt. Az egyik az én időmben már meghalt,<sup>53</sup> de *János, édesapám testvérbátyja*<sup>54</sup> nemrégiben került lelképásztornak Héregre.<sup>55</sup> Talán ezek adták az indíttatást az én tanítatásomra.

<sup>43</sup> A kéziratban: *köpülőt és vajat*.

<sup>44</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>45</sup> A kéziratban: *kínált meg*.

<sup>46</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>47</sup> A kéziratban: *gyümölcslevest főztek, és utána mákos csuszát*.

<sup>48</sup> A gépelvényben tévesen: *Micsley*. Micsky Lajos 1830-ban Csepen született. Tanulmányait Komáromban, Pozsonyban és Pápán folytatta. Pápán nem fejezte be iskoláit, 1848-ban nemzetőrnek állt. Az 1850-es években visszavonultan élt. 1869-ben a gesztesi járás főszolgabírójának, majd a körzet országgyűlési képviselőjének választották függetlenségi programmal. HALÁSZ 1886. 116–117.

<sup>49</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>50</sup> A kéziratban: *a dunai malmokba*.

<sup>51</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>52</sup> A kéziratban: *a Pongrácz családból*.

<sup>53</sup> Pongrácz Ferenc lelképásztor 1846. október 28-án született Etén, apja Pongrácz Ferenc, anyja Deák Zsuzsanna. Tanulmányait Etén, majd Pápán végezte. 1865-ben Császáron, 1868-ban Etén volt segédtanító, 1871-től 3 évig Kenesén rektor, majd 1874–1875 között Szentgálon, 1875–1876 között Kocson, végül 1876–1877 között Nagyigmádon segéd-, 1877-től 1880-ig pedig Kisigmádon ideiglenes lelkész. 1879-ban a Balatonfüreden tartott egyházkerületi közgyűlésen szentelték lelkésszé. 1880-tól 1882-ig Bokodon szolgált. 1882. március 14-én hunyt el. TtREL I. 8. d. 6. Bokod. I. 1. II. 9. GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 446 (1846. október 31-én született!). KRÁNITZ 2012. 213.

<sup>54</sup> A kéziratban: *P. János, édesapám bátyja*.

<sup>55</sup> Pongrácz János 1881-től 1882-ig Kömlődön, 1883-ban Kocson és Bokodon segéd-, 1883–1884 között Szomódon helyettes, 1884-ben Kömlődön segédlelkész volt. 1884-ben a héregi gyülekezet választotta meg lelkészének. Felesége Fehér Terézia volt. 1918. december végén nyugalomba vonult, Gyulán lakó Irén lányához költözött. Ott hunyt el 1925-ben. TtREL I. 8. d. 7. Héreg. I. 2. II. 18. DPL 1925. 59. GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 446. KRÁNITZ 2012. 222.

Mivel az említett fájdalmas tapasztalataim következtében a lovak és a szarvasmarhák iránt nem viseltetem nagy rokonszenvvel, ötéves koromban beadtak az etei elemi iskolába, amelynek alsó tagozata épp akkor kapott kitűnő tanítót Bátki<sup>56</sup> nevű tanító személyében.

Az ötéves gyerekek iskolába adása, úgy látszik, nálunk szokásos volt, mert egész sor ült a lócákon, amelyek a rendes első osztályosok ülőhelyét képező padsor előtt voltak. Még kérdezett is bennünket a tanító úr. Én a lócán ülők között első voltam, és egyszer megtörtént az a hallatlan eset, hogy levettem a rendes I. osztály első tanulóját, és egy napig ott *ültem*<sup>57</sup> az ő helyén, de másnapra már visszavetett a szokott helyemre. Bátki tanító szerzett az iskolának kirakható betűkkel ellátott betűszekrényt. Szerda délutánoként pedig hegedült, és mi megtanultunk csárdást táncolni. Ilyenkor az illendőség úgy hozta, hogy vittünk 1–1 cső kukoricát a tanító úrnak. Én nagyon szerettem ezt a tanító bácsit. Nála tanultam meg olvasni.

Hatéves koromban elvittek a Gerecse–hegy tövében lévő Héregre, ahol Pongrácz János *urambátyám — én csak „urabácsi”-nak hívtam őt*<sup>58</sup> — volt a református lelkipásztor. Itt mindjárt az elemi második osztályába osztottak be, mert hiszen Etén az I. osztály tananyagát én a számárpadon elvégeztem.<sup>59</sup> Az osztályba odamenetelem előtt csak egy fiú és egy leányka járt.

A héregi hároméves tartózkodásom sok mindenre kinyitotta a szememet. Láttam a hegyeket. Ott láttam először kígyót, kecskét. A falu lakossága nagyobbrészt római katolikus volt. Halottak napján az urabácsi cselédjével kimentünk a kivilágított római katolikus temetőbe. Az olvasásban szépen fejlődtem, mert urabácsi este *az ágyban feküdvé*<sup>60</sup> mindig a napilap vezércikkét olvastatta velem, amíg csak el nem aludt. Sok idegen szót megismertem azalatt.

Nagybátyámnak volt sok könyve is. Járatta a Vasárnapi Újságot,<sup>61</sup> amely épp akkortájt kezdte közölni folytatásokban Verne Gyula Várkastély a Kárpátokban című magyar tárgyú regényét. Ezzel a regénnyel megjártam. Közben nagybátyám meghá-

<sup>56</sup> Bátki István 1890-től segéd-, 1894-től rendes tanító volt Etén. 1895-től Győr–Szabadhegyen, majd 1896-tól Nagyodon tanított. 1928-ban nyugalomba vonult. 1936-ban hunyt el. DREL II. 35. a. 1929. júl. közgy. 15. 1936. júl. közgy. Esperesi jelentés. 18. Egyházkerületi Névtár. 1891. 88. 1892. 82. 1893. 90. 1894. 94. 1895. 93. 1896. 89–90. 1897. 12. 1898. 12. 1899. 12. 1900. 14 (Báthy!). 1901. 16. 1902. 16. 1903. 14. 1904. 14. 1905. 14. 1906. 14. 1907. 18. 1908. 22–23. 1909. 20–21. 1910. 22–23. Egyetemes Névtár. 1911. II. 118. 1912. 79. 1913–15. 56. DPL. 1895. 383. 1928. 194. 1936. 137. RÉZ–SÖRÖS 1923. 110 (Bátkay!).

<sup>57</sup> A kéziratban: *ülhettem*.

<sup>58</sup> A kéziratban: *urambátyám urabácsi*.

<sup>59</sup> Héregen az 1870-es évek elejétől 1904-ig Szalai Géza volt a tanító. 1929-ben még nyugalmazott tanítóként a faluban élt. Egyházkerületi Névtár. 1873. 32. 1874. 46. 1875. 58. 1878. 45. 1879. 54. 1880. 71. 1882. 72. 1884. 69. 1885. 81. 1886. 79. 1887. 79. 1888. 78. 1889. 81. 1890. 94. 1891. 89. 1892. 83. 1893. 90. 1894. 95. 1895. 94. 1896. 90. 1897. 81. 1898. 84. 1899. 94. 1900. 85. 1901. 106. 1902. 106. 1903. 72. 1904. 72. 1905. 71. DPL 199. 185.

<sup>60</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>61</sup> A Vasárnapi Újság című lapot 1854 márciusában indította el Heckenast Gusztáv kiadó–tulajdonos. A család minden tagjának szóló, képes ismeretterjesztő hetilap 1854–1922 között jelent meg. Felelős szerkesztője Pákh Albert, Jókai Mór, Heckenast Gusztáv és Nagy Miklós volt. KÓKAY–BUZINKAY–MURÁNYI 1994. 121. VOIT 2000. 626.

zasodott,<sup>62</sup> és takarékoságból beszüntette újévkor a Vasárnapi Újság előfizetését, így a regény folytatását csak Pápán, hetedikes koromban olvashattam végig a képzőtársaság könyvtárában. Tudniillik nemcsak az akkori naptárakat szerkesztőknek, de a Vasárnapi Újság kiadójának is megvolt az a jó üzleti érzéke, hogy a *regény közlését*<sup>63</sup> decemberben, a legizgalmasabb résznél hagyták félbe, hogy így az olvasó egész biztosan előfizessen a következő évre is, hogy élvezhesse a regény befejezését.

Magyar nyelvtanból és számtanból sajnos gyenge alapot kaptunk, aminek eredményeképp a helyesírással, meg a *törtekkel való számolással még negyedikes gimnazista koromban*<sup>64</sup> is baj volt.

Itt tanultam meg az etei gombóc étel új nevét: furkó.

Az volt nagy élvezetem, amikor Péter-Pálkor a *községt*<sup>65</sup> *római katolikus*<sup>66</sup> búcsúra eljöttek az etei rokonok is. *A búcsú nagy esemény volt a református lakosságánál is.*<sup>67</sup> Ekkor jöttek a rokonok, jóbarátok a szomszéd *községből*.<sup>68</sup>

Nagy tisztelettel tekintetem Morvai főtisztelendő plébános úrra,<sup>69</sup> aki a 48-as szabadságharc után hazafias magatartásáért sok üldöztetésnek és mellőztetésnek volt kitéve.

Legfontosabb a héregi tartózkodásom abból a szempontból, mert itt kerültem először az evangéliumi irodalom hatása alá. Tudniillik a Londoni Vallásos Iratok Terjesztő Társulat<sup>70</sup> küldött *kiadványokat, mintapéldányokat*<sup>71</sup> a lelkészi hivataloknak.

<sup>62</sup> Pongrácz János felesége, Fehér Terézia Ácsról származott. Három gyermekük született: Dezső 1893. október 7-én, Irén 1895. április 5-én, Ernő 1896. november 19-én. TtREL I. 6. d. 7. Héreg. II. 18.

<sup>63</sup> A kéziratban: *regényt*.

<sup>64</sup> A kéziratban: *a törtek számolásával még negyedikes koromban*.

<sup>65</sup> A kéziratban: *héregi*.

<sup>66</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>67</sup> A kéziratban: *A búcsú épp oly nagy esemény volt a református lakosságánál, mint a római katolikusoknál*.

<sup>68</sup> A kéziratban: *községekben*.

<sup>69</sup> Helyesen: *Morva*. Morva (Mrva) Miklós 1825. december 22-én született Selmezbányán. 1849-ben szentelték pappá. Bakabányán, Szélaknán és Óbarson volt káplán. Az 1848/49-es szabadságharc leverése után letartóztatták, 10 év várfogságra ítélték. Kegyelmi határozat következtében szabadult 1852. augusztus 2-án. Esztergomban, majd Pozsonyban lett káplán, 1857-től főreáltanodai tanár, majd Alsóváradon, később Jászfalu káplán, végül ugyanott plébános. 1864-től 1897-ig szolgált Héregen plébánosként, 1873-tól esperes, később nagyszombati mesterkanonok is volt. Cikkei jelentek meg a *Családi Lapokban* és a *Religióban*. SZINNYEI 1891–1914. IX. 321–322. ZAKAR 2003. 108. Magyar Sion 1864. 879. BOROVSZKY 1904. 487–488. BALOGH–BÁRDOS 1993. 192.

<sup>70</sup> A Londoni Vallásos Iratok Terjesztő Társulat (Londoni Traktátus Társulat – The Religious Tract Society) az evangéliumi iratterjesztés legrégebb és leghatalmasabb szerve. Az 1799-ben alakult Társulatnak több mint 200 nyelven jelentek meg kiadványai. Egyrészt a kiadványokkal, másrészt az azokból befolyó bevételekből (és adományokból) misszionáriusok munkáját támogatták. Rendszeres magyarországi munkája 1865-ben indult meg König Rudolf, Gladischofszky Károly, majd Biberauer Richárd irányítása mellett. 1901-től a Társaság magyarországi, illetve kelet-európai munkáját Webster Jakab skót lelkész irányította. Kiadásában könyvek, füzetek jelentek meg a Monarchia területén használt nyelveken, emellett képeslapokat, külföldi evangéliumi lapokat, fali mondatokat is kiadott. DPL 1906. 69–70. PEIL 1906. 72–73. FORGÁCS 1925. 374–376.

<sup>71</sup> A kéziratban: *kiadványaiból mutatványokat*.

Így jutott<sup>72</sup> Héregre is: *A zarándok útja*, a *Hajnalpír*, *Napfelkölte*, a *Jesszika legelső imája*, *A benáreszi árvaház*, *A lázongó Ádám*.<sup>73</sup> Én akkor minden olvasnivalót faltam, a 100 füzetes Saint Germain grófját éppúgy, mint a fenti traktátusokat, és sok este imádkoztam és imádkozom ma is az egyikből tanult rövid imádságot: „Oh, én Atyám, kérlek, adj nekem Szentlelket, az Úr Jézus Krisztusért kérlek, Ámen.” *Ezek voltak az újabb fényjelek az éjszakában*.<sup>74</sup>

A külmiszió iránt támadt későbbi érdeklődésem csirái minden valószínűség szerint az *ekkor*<sup>75</sup> kapott hatásokra vezethetők vissza.

<Az> 1894. év szeptemberében édesapám felhozott kocsin Pápára. Amikor alig értünk ki a faluból, a vermeknél eszébe jutott édesapámnak, hogy a születési bizonyítványomat otthon hagyta. Vissza kellett érte menni. Gic–Hathalmon a kocsmában etettünk, és mi is ettünk. Délután 4–5 óra között értünk Pápára, és az Edelényi–Szabó beszálló vendéglőben szálltunk meg. Tanult akkor Etéről egy VII. <osztályos> diák: Csaplár János, aki később a soproni postaigazgatóságnál lett postatiszt.<sup>76</sup> Ő volt a diákélet első heteiben a mentorom. Vele együtt látkam a mai Petőfi utca végén, Debreczeni Károly főiskolai *nyomdavezetőnél*.<sup>77</sup> Ez a lakás közel volt az Ókollégiumhoz, *de messze volt a Főiskolai Köztartáshoz, a Konviktushoz, ahol ebédeltünk és vacsoráztunk*.<sup>78</sup>

Karácsonyi szünetről visszaérkezve, lakásomon egyedül voltam, és keservesen sírtam. Év végén kocsival eljött értem édesapám. A vizsgán már túl voltunk, én a Gyimóti úton, a Tapolcában fürödve vártam a kocsni érkezését *a malom*<sup>79</sup> alatt.

Már épült *a Fehér ló helyén* a Főiskola új épülete *ekkor*,<sup>80</sup> amelybe 1895-ben költözött az iskola.

Az Ókollégiumban Borsos István<sup>81</sup> volt az I. osztályban az osztályfőnököm, aki latint tanított igen jól. Az elültetés a karácsonyi és húsvéti értesítő alapján készült. Én

<sup>72</sup> A kéziratban: *jutottak*.

<sup>73</sup> John Bunyan *A zarándok útja* című munkájáról van szó. *Hajnalpír*: „első vallásoktatás kis gyermekek számára (képekkel)” PEIL 1878. 23–24. *Napfelkölte*: „39 ó–testamentomi történet jó gyermekek számára” PEIL 1878. 23–24. *A Jesszika legelső imája* 1874-ben jelent meg 9 képpel, németből fordították, Hornyánszky Viktor nyomdásznál volt megrendelhető. PEIL 1874. 644. *A benáreszi árvaház* 1867-ben jelent meg (1 ív füzve) 2 krajcár áron. PEIL 1867. 894.

<sup>74</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>75</sup> A kéziratban: *itt*.

<sup>76</sup> Csaplár János 1896-ban érettségizett Pápán, a református gimnáziumban. 1901-ben a temesvári magyar királyi posta- és táviratigazgatóságon lett gyakornok, 1903-ban számellenőr. 1903-ban a soproni igazgatósághoz került, és ott számellenőrként, majd 1913-tól számvizsgálóként működött. 1926-ban és 1936-ban nyugalmazott postai számtanácsosként jelen volt a 30 és 40 éves érettségi osztálytalálkozón is a Kollégiumban. Tiszti Címtár. 1901. 392. 1902. 405. 1903. 400, 403. 1904. 211. 1905. 216. 1906. 228. 1907. 232. 1908. 235. 1909. 246. 1910. 256. 1911. 258. 1912. 263. 1913. 272. 1914. 278. 1915. 280. 1916. 298. 1917. 304. 1918. 246. DPL 1926. 107. PH XXIII. évfolyam (1926). 24. szám (1926. június 12.). 2. XXXIII. évfolyam (1936). 24. szám (1926. június 13.). 3.

<sup>77</sup> A kéziratban: *nyomdavezető felügyelőnél*.

<sup>78</sup> A kéziratban: *de messze volt a Konviktushoz*.

<sup>79</sup> A kéziratban: *az egyik malom*.

<sup>80</sup> *Csak a gépelvényben!*

karácsonykor a 23-ik, húsvétkor a 11-ik helyre kerültem. Év végére tiszta jó (2)<sup>82</sup> lett a bizonyítványom. 73-an iratkoztunk be az I. osztályba. *Ezek közül 11-en voltunk, akik együtt kezdtük meg a gimnáziumot, és 1902-ben 29-en érettségiztünk.*<sup>83</sup> *A lemorzsolódás tehát 8 év alatt óriási volt.*<sup>84</sup>

A vallást Borsos Károly főiskolai szenior tanítóta,<sup>85</sup> a földrajzot Farkas Dezső.<sup>86</sup> Legtöbb bajom volt a *szabadkézi*<sup>87</sup> rajzzal. Mindjárt a második rajzórán hatalmas pofont kaptam Herz Dávid rajztanártól,<sup>88</sup> mert nem volt radiórom. Az első órán megmondta a tanár, hogy a jövő órára mindenki hozzon radírt, de nekem fogalmam sem volt, hogy mi az. Az arculcsapás jogos volt, de nekem elvette minden kedvem a rajzólástól, amihez egyébként is gyenge volt a képességem.

<sup>81</sup> Borsos István 1863. február 8-án született Ászáron (Komárom vm.) tanítói családban. Elemi iskolai tanulmányait Vérteskéthelyen, majd Nagysápon folytatta. A középiskola alsó 4 osztályát Nagykőrösön, a többi Pápán végezte, ahol érettségi vizsgát is tett. A Pápai Ifjúsági Lap szerkesztője volt. A teológiát is Pápán tanulta, ezután a budapesti tudományegyetem klasszika-filológiai tanszakán tanult. Tanulmányai alatt a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi Könyvtárában volt alkalmazásban. 1888-ban választották a pápai református kollégium görög-latin szakos tanárának. 1896-ban a Régiségtár és a Történeti-Philológiai Múzeum, 1897-ben a főiskolai könyvtár kezelését is rá bízták. A Régiségtár katalógusát 1899-ben, a könyvtárét 1901-ben, majd 1912-ben készítette el. 1918. április 12-én Budapesten hunyt el. TUNGLI 1997. 25–26. DPL 1918. 75–76.

<sup>82</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>83</sup> A kéziratban: *Ezek közül 11-en voltunk, akik 1902-ben a 29 érettségiző közül együtt kezdtük meg a gimnáziumot Pápán.*

<sup>84</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>85</sup> Borsos Károly 1871-ben Nagysápon (Esztergom vm.) született. A középiskolát Esztergomban, majd az 5. osztálytól Pápán végezte, ugyanitt folytatta az 1887/88. tanévtől kezdve teológiai tanulmányait is. Kolozsvári és lipcsei tanulmányokat követően, a középiskolai tanári oklevél megszerzése után 1897-ben a mezőtúri református gimnázium latin–görög szakos tanára lett. 25 évig az intézmény igazgatója is volt. 1930-ban nyugalmába vonult. A tiszántúli egyházkerület középiskolai felügyelővé választotta. Az 1931-ig Mezőtúron megjelent Protestáns Tanügyi Szemlélt is szerkesztette. Felesége Perlaky Ella volt. 1933. október 2-án hunyt el Mezőtúron, ott is temették el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1887/88. 42, 71. 1888/89. 42, 52, 55. 1889/90. 53, 97, 104. 1890/91. 86, 119, 125, 128. 1891/92. 24, 78, 79, 87. 1892/93. 59, 117, 118, 127, 135. 1893/94. 86, 143, 144, 145, 146, 153. 1894/95. 69, 120. DPL 1933. 165. BODORIK 1999. 38–39. SZÖGI 2001. 405 (8049. sz. Születési helye Kethely, gimnáziumi tanulmányait Kolozsváron végezte!).

<sup>86</sup> Farkas Dezső történelem–földrajz–természetrájs szakos tanár 1845. augusztus 13-án született Duna-földváron. Középiskolai tanulmányait Kunszentmiklóson, Budapesten, majd Pápán végezte, ahol teológiát és jogot is hallgatott. 1871-ben kezdett tanítani, 1872-ben lett rendes gimnáziumi tanár. 1874-ben feleségül vette Scharnbeck Krisztinát. Súlyos betegsége miatt 1900-ban állásáról lemondani kényszerült, nyugdíjazták. Felépülése után óraadóként a pápai izraelita Polgári Fiúiskola tanára lett, és majdnem 12 évet tanított még. 1915-ben hunyt el Pápán. SARUDY 1916. 3–9. TUNGLI 1997. 37.

<sup>87</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>88</sup> Herz Dávid 1844-ben Adonyban (Fejér vm.) született. 1860-tól a bécsi képzőművészeti akadémián tanult. 1871-től Pápán városi rajztanárként működött. 1895–1929 között a pápai Ipariskola igazgatója volt. Óraadóként a Református Kollégiumban is tanított mértani és szabadkézi rajzot. 87 éves korában, 1931. július 7-én hunyt el Budapesten. Pápai Református Kollégium értesítői. 1875/76. 30. 1876/77. 43, 49, 50. 1878/79. 39, 47, 48, 69. 1883/84. 64. 1884/85. 34, 45, 47, 49. 1885/86. 71, 83, 85. 1887/88. 37, 52, 56. 1888/89. 21, 33, 38, 39. 1889/90. 52, 69. 1890/91. 75, 78, 80, 82, 83, 85. 1891/92. II, 30, 32, 36, 38, 42, 54. 1892/93. V, 63, 65, 68, 71, 74, 77, 81, 90. 1893/94. 89, 91, 94, 98, 100, 104, 108, 112, 117. 1894/95. 72, 73, 75, 78, 86, 88, 92. 1895/96. 73, 79, 82, 84, 87, 90, 94. 1897/98. III, 7, 15, 17. 1898/99. III, 64, 72, 76. 1901/02. 42, 51. 1912/13. 8, 72. 1922/23. 3. 1923/24. 15. 1925/26. 20. 1931/32. 10. TUNGLI 1997. 49–50. HORVÁTH 2008. 4, 20, 25. DPL 1931. 121.

Földrajzból az I. osztályban<sup>89</sup> az Osztrák–Magyar Monarchia földrajzát tanultuk, a következő évben változott a tanterv, és mi Európa földrajzát nem tanultuk. Így történt, hogy a VII. osztályban, ahol politikai földrajzot tanultunk, az egyik társam úgy tudta, hogy Szerbia fővárosa Bern, és Svájcé Belgrád. Én mint bélyeggyűjtő gyűjtés közben némileg pótoltam a tantervváltozás hiányt.

Harmadikban kedvelt tárgyam lett a természettan, a negyedikben nem érttem a vegytant és a kristálytant, úgyszinte az algebrát sem. *Ellenben Flammarion*<sup>90</sup> 2 kötetes Népszerű Csillagászatánát nagy élvezettel végigtanulmányoztam.<sup>91</sup> Az algebra iránt a VI. osztályban jött meg a kedvem, amikor magántanítvánnyomnak nekem kellett megmagyaráznom a sinus meg tangens tételt. VII-től kezdve ez lett a legkönnyebb tantárgyam, de példákat nemigen tudtam megfejteni, csak a szabályokat és azok levezetését *fűjtam*.<sup>92</sup>

Az idegen nyelvek aránylag könnyen mentek. Nyolcadikos koromban egy szombat délután, amikor az iskolában Sarudy György tanárunkka<sup>93</sup> már óráról órára készülve elvégeztük Platón Phaidonjának a fordítását, az jutott eszembe, hogy én most már az eredeti *görög nyelven*<sup>94</sup> tudom elolvasni a híres bölcselő híres munkáját. A szavakat már akkor tudtam, és életem egyik legnagyobb élménye volt, amikor azon délután elolvastam egyfolytában Phaidont az eredeti görög nyelven. *Sarudy tanárunk megtanított arra, hogy kell a klasszikus műveket esztétikailag boncolgatni. Így pl. egyszer ezt adta fel házi írásbeli dolgozatnak: „Hogyan alakítanám át Ilias XIX. énekét tragédiává?”*<sup>95</sup> V-ben megkezdtem a francia nyelv tanulását, amelyet azután egész gimnáziumi tanulásom alatt folytattam, dr. Kapossy Lucián<sup>96</sup> lelkiismeretes<sup>97</sup>

<sup>89</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>90</sup> Flammarion, Nicolas Camille (1842–1925) francia csillagász. A párizsi obszervatórium munkatársa, a Francia Csillagászati Társaság alapítója volt. Magánobszervatóriumot hozott létre, számos jelentős megfigyelést tett, többek között a Marssal kapcsolatban is. Számos népszerű csillagászati, légkörtani és geofizikai ismeretterjesztő munkát írt. A pápai Kollégiumban is ismerték tevékenységét, Makay István tanár székfoglaló előadásában *A világ vége* című munkáját is megemlítette. Az 1905/06. tanévben a *Csillagászati olvasmányok* című könyvét diákoknak adták jutalomképpen. Az 1904/05. tanévben az *Iffjúsági kis könyvtár* részeként a II. osztályosok könyvtára Flammarion két munkájával gyarapodott: *Lumen*, *Csillagos esték*. Pápai Református Kollégium értesítői. 1896/97. 28. 1905/06. 101. 1907/08. 186.

<sup>91</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>92</sup> A kéziratban: *fűjtuk fejből*.

<sup>93</sup> *Csak a gépelvényben!* Sarudy György 1866-ban született Cselej községben (Zemplén vm.). Középiskolai tanulmányait a székesfehérvári ciszterci gimnáziumban végezte, majd a budapesti egyetem bölcsészkarának hallgatója volt, magyar–görög–latin szakos középiskolai tanárként végzett. Sopronban, majd Debrecenben helyettes tanár, ezután a rimaszombati egyesült protestáns gimnáziumban, végül a nagyszalontai községi algimnáziumban rendes tanár lett. 1896-tól 1922-ig a pápai református gimnázium tanára volt. 1934-ben hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői 1934/35. 14–18. TUNGLI 1997. 100–101.

<sup>94</sup> A kéziratban: *görögül*.

<sup>95</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>96</sup> Kapossy Lucián magyar–filozófia szakos középiskolai tanár 1849. október 19-én született Lovasbényben (Fejér vm.). Középiskolai tanulmányait a székesfehérvári római katolikus gimnáziumban kezdte, a VII. és VIII. osztályt, a teológiát és a tanárképzőt is Pannonhalmán végezte. 1875-ben tett tanári vizsgát. Először mint bencés szerzetes a soproni, esztergomi és győri katolikus gimnázium tanára volt. A rendből történt kilépése után, 1881-ben lett a pápai református kollégium tanára. 1881. októbertől magyar irodalmat,

vezetése alatt. *Az iskolát fenntartó dunántúli református egyházkerület intézkedéséből a rendkívüli tantárgyat mint jó tanuló ingyen tanulhattam,*<sup>98</sup> és én éltem a jó alkalommal. *Heti 2 órán annyira mentünk, hogy VIII-ban ugyanazt fordítottuk: Voltaire: Le siècle de Louis XIV., amit a reáliskola VIII. osztályában, pedig a reálban a francia a III. osztálytól kezdve rendes tantárgy volt.*<sup>99</sup>

Negyedikes koromban megkezdtem a gyorsírás tanulását a Gabelsberger–Markovits rendszer<sup>100</sup> szerint. A gyorsírással való eredményes foglalkozás — hatodikos koromban aranyat *nyertem*<sup>101</sup> a helyi iskolai versenyen, hetedikes koromban felkértek gyorsíróköri előadónak, és feljutottam a budapesti országos gyorsíró versenyre — *következtében*<sup>102</sup> hetedikes koromban lettem először színjeles tanuló.

A Főiskolai Ifjúsági Képzőtársaságban a hetedikben megválasztottak bírálónak, a nyolcadikban pedig titkárnak. Nagy értéke volt a társaságnak, hogy ebben a teológusok és a gimnazisták együtt dolgoztak. Később, tanár koromban többször volt vitám gimnáziumi tanárokkal, akik minden áron el akarták különíteni a gimnazistákat a teológusoktól, én pedig ma is meg vagyok győződve, hogy az V–VIII. osztályos gimnazista sokat tanulhat az 1–4 évvel idősebb, tehát olvasottabb, képzetesebb teológustól. *Az bizonyos, hogy mint alsóosztályú kisdíák nagy örömmel mentem el csaknem minden vasárnap délelőtt istentisztelet után a képzőtársaság gyűlésére, ahol a tagok szavaltak, és írásbeli munkáikat a kijelölt választmányi tagok írásban, néha a tanár-elnök élőszóval megbírálta. És nemcsak a kijelöltek mondták vagy olvasták fel véleményüket, hanem a ki nem jelöltek is hozzászólhattak, és néha a rögtönzött hozzászólások folytán egész érdekes, magas rangú vita alakult ki.*<sup>103</sup>

A Főiskolai Köztartáson étkeztem. Többször megállapítottam akkor és azóta is, hogy a köztartás kitűnő volt. Odahaza, a szülői háznál *nekünk*<sup>104</sup> nem volt *olyan bőséges az étkezésünk, mint a konviktsuson, pedig édesapám 40 holdon gazdálkodott.*<sup>105</sup> Például, hogy mást ne említsek, hetenként 14-szer, *néha 15-ször*<sup>106</sup> volt húsétel: csü-törtökön és vasárnap 3–3-szor, a többi 5 napon pedig 1–2-szer.<sup>107</sup> Ezt dr. Antal Géza

latint, görögpótló irodalmat és franciát is tanított. 1917-ben vonult nyugdíjba. 1927. október 9-én hunyt el. DPL 1927. 182–183. TUNGLI 1997. 58. VARGA 1998. 254.

<sup>97</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>98</sup> A kéziratban: *Mint rendkívüli tantárgyat ingyen tanulhattam.*

<sup>99</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>100</sup> Gabelsberger, Franz Xaver (1789–1849) német gyorsíró az 1820-as években fejlesztette ki saját gyorsírási rendszerét, amit a bajor kormány megbízásából 1829-től oktatni is kezdett. Ezáltal a rendszer elterjedt Bajor-, majd Szászországban és Ausztriában is. Magyar nyelvre Markovits Iván ültette át 1863-ban.

<sup>101</sup> A kéziratban: *nyertem év végén.*

<sup>102</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>103</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>104</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>105</sup> A kéziratban: *olyan bő étkezésünk, pedig édesapám 40 holdon gazdálkodott, mint a konviktsuson.*

<sup>106</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>107</sup> A kéziratban: 3-szor, 2–2-szer.

köztartási felügyelő fejlesztette ki.<sup>108</sup> Ezért az ebéd és vacsoráért egy évre mindössze 120 koronát fizettünk. *Én csak azt sajnáltam, hogy sült tésztát nem kaptunk, de később ez is volt vasárnap este, ahogy diáknyelven neveztek, lekváros puffancs alakjában. Én a 12-ik diákévemre igen meguntam a szombatnapi sok babérlevéllel készült krumplicfőzeléket. Pár év múlva már reggelit is adtak: pohár forralt tejet és zsemlet évi 20 koronáért.*<sup>109</sup>

Mint tudni vágó diák, bejártuk Pápa minden részét. Csodálkozva láttam egyszer a Veszprémi úton olyan házat, amelynek nem volt kéménye, hanem a füst a konyhajtón jött ki. Társaimmal megnéztük a temetőket is. Az alsóvárosiban láttuk a Kollégium volt tanárainak a sírhalmait: Mándi Márton Istvánét,<sup>110</sup> Tóth Ferencét,<sup>111</sup> Bocsor Istvánét,<sup>112</sup> Tarczy Lajosét,<sup>113</sup> hogy csak a legismertebbeket említsem.

<sup>108</sup> Antal Géza 1866-ban született Tatán. Iskoláit szülőhelyén kezdte, Pápán folytatta, ahol a gimnázium felsőbb osztályait és a teológiát végezte. Külföldre ment, Utrechtben tanult. 1888-tól gimnáziumi tanár volt Pápán, 1899-től a dogmatika, 1917-től a bölcsészet rendes tanára lett a teológián. 1914-től a dunántúli egyházkerület főjegyzője, 1924-től püspöke volt. 1924-ben a tanárságról lemondott, komáromi, majd 1927-től pápai lelkész lett. 1934. december 30-án hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 28-29. TUNGLI 1997. 13-14. SZÖGI 2000. 166 (2025. sz.). BOZZAY-LADÁNYI 2007. 174 (2067. sz.).

<sup>109</sup> *Csak a gépélemben!*

<sup>110</sup> Mándi Márton István 1760-ban született Izsaszántgyörgyön (Fejér vm.). Tanulmányait Kecskeméten, Debrecenben, majd hajdúnánási rektorság után Göttingenben folytatta. A pápai református teológia professzora volt 1790-től 1831-ben bekövetkezett haláláig. DREL I. 1. a. 2. 552, 561, 562, 565, 583, 586, 595, 596, 600, 623, 696, 710, 720. DREL I. 1. u. Adásztevel. 15. Takácsi. II. 25. Tapolcafő. 11. DREL II. 35. a. 2. 53, 74, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 112, 113, 114, 116, 118, 119, 121, 122, 124, 127, 128, 132, 136, 137, 139, 140, 141, 144, 148, 152, 156, 158, 159, 160, 162, 163, 171, 173, 274, 328. DREL III. 36. e. 2. 536. DREL III. 223. a. 2. 44, 45, 79, 83. DREL III. 252. a. 2. 69 (felesége: Zsoldos Zsuzsanna!). DREKK O. 353. 112. DREKK O.889. 98, 119. TtREL I. 8. d. 6. Balatonhenye. II. 10. Balatonszőlős. 11. d. 7. Felsőörs. II. 26. Izsaszántgyörgy. 3. d. 8. Litér. 5. d. 9. Nagykeszi. 58. d. 10. Pápa. 198, 204, 205, 208, 211, 212, 213, 214, 217, 219, 220, 221, 226, 228, 229, 231, 233, 235, 236, 239, 242, 246, 264, 274, 294, 297, 299, 300, 317, 320, 323, 335, 352, 356. Révkomárom. 14. TÓTH 1820. 3, 38, 39, 59. TÓTH 1833. 168-211. LISZKAY 1877. 8, 50, 52, 54, 56, 81-82. HÉJAS 1895. 82-83, 162. SZINNYEI 1891-1914. VIII. 730-734. THURY 1908. 337, 348. BÓDI 1943a. 112-113. BORZSÁK 1955. 193. BODOLAY 1981. 109-114. SZENDREY 1994. 22, 23. ZAJOS 1998. 67. TAR 2004. 119 (736. sz.).

<sup>111</sup> *Csak a gépélemben!* Tóth Ferenc 1768. november 19-én született Vörösberényben (Veszprém vm.), apja Tóth Sámuel, anyja Kovács Zsuzsanna volt. A teológiát Debrecenben végezte, ahol köztanító és szénior is lett. Bécsi nevelőség után Göttingenben is tanult. 1801-1817 között Pápán professzor, majd 1817-től 1844-ig lelkész volt. 1816-tól az egyházkerületi főjegyzői, 1823-tól a pápai egyházmegye esperesi, 1827-től a dunántúli egyházkerület püspöki tisztét töltötte be. Felesége Czike Julianna volt. 1844. szeptember 2-án, 76 éves korában hunyt el. DREL I. 1. u. Adásztevel. 15, 16. Adorjánháza. II. 13. Csögle. I. 2. Kéttornyulak. 34. Körmend. II. 4. Mezőlak. 11. Pázmándfalu. 8. DREL I. 1. w. 7. DREKK O. 394f. 1, 7, 88. DREKK O. 889. 98, 120. TtREL I. 8. d. 6. Búcs. II. 12, 33. Dad. 3, 13, 17, 18. Gyermely. II. 15. d. 8. Kisújfalu. 41, 59. Madar. II. 11. d. 10. Pápa. 225, 231, 232, 235, 239, 240, 242, 244, 246, 289, 290, 292, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 308, 311, 337, 338, 360, 366, 367, 368, 369, 372, 375, 403, 404, 406-414, 416, 446. II. 1. Révkomárom. 3. d. 11. Szentantalfa. 4. Szentgál. II. 46. Vörösberény. 1. TÓTH 1820. 1, 21, 23, 39, 56, 58, 73. TÓTH 1833. 13, 37, 52, 193, 204. LISZKAY 1877. 1-86. KISS 1888. 333. HÉJAS 1895. 70, 82-83. CSIRE 1907. 84. TÓTH 1927. 74. BÓDI 1943a. 113, 127. ZOVÁNYI 1977. 653. PATÁKY 1985. 233. PAIS-NAGY 1989. 81. PATÁKY 1992. 149. SZENDREY 1994. 22. KREDICS-LICHTNECKERT 1995. 266. NAGY 2000. 61. VÁRADY 2000. 7, 185. SZÖGI 2001. 229 (3722. sz.). VÁRADY 2002. 686. HUSZÁR 2009. 237.

[http://www.papacollege.hu/index.php?option=com\\_content&view=article&id=1398&Itemid=83](http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1398&Itemid=83)

<sup>112</sup> Bocsor István 1807. október 19-én született Enyingen. Tanulmányait Enyingen, Lajoskomáromban, majd Pápán folytatta. A kollégiumban köztanítóként, majd széniorként működött. 1835-től külföldön: Bécsben és Berlinben tanult. 1837-től Pápán tanított, a jogi fakultáson egyetemes és magyar történelmet adott elő. Részt vett a Pápai Kaszinó, a Zeneiskola és a városi rajz- és ipariskola megszervezésében is. 1885-

Etén is sokat jártam a telkünk végében lévő temetőbe, ahol akkor már állt Cseke öregpapa tardosi halvány veres márványból készült síremléke, amelynek sorai mélyen bevésődtek emlékezetembe: „Halandó, ha nézed, kit e sírdomb fedez: Cseke János volt a nevem, már most Jézusomhoz tértem.” Ez az evangéliumi kifejezés valószínű az egykori etei református lelképásztor: Szentmiklósi Timótheus<sup>114</sup> révén került a temetői feliratok szótárába. Még akkor éltek Etén olyanok, akik emlékeztek, hogy a fonóban és fosztáskor zsolttárogatókat és dicsőítőket énekelt az ifjúság. Zsófi húgom anyósa, *az öreg Vargáné*,<sup>115</sup> ha egyedül volt otthon, a konyhában szintén kedvenc zsolttárogatóit dúdolgatta. *A magyar pietizmus nyomai Etére is eljutottak.*<sup>116</sup>

Azután sorra következtek a növény, ásvány, rovar, régi-pénz gyűjtés.<sup>117</sup> Végre az evangélium megtanított arra, hogy egyetlen célja érdemes csak a gyűjtésnek: lelkeket téríteni Jézushoz. Akkor igyekeztem gyűjteményeimtől megszabadulni. Többnyire a Kollégiumnak és a Nőnevelő Intézetnek adtam, csak a bélyegek maradtak meg unokáim részére. *Az első idegen országbeli bélyegem 2 holland 5 centes volt Vilmos király arcképével. A legértékesebbek: a magyar lebélyegzésű régi osztrákok, 1871-es magyar könyvnyomatosok, és az I. világháború után szerzett négyes blokkok, tömbök, valamint a svájci Pro Juventute sorozatok*<sup>118</sup> *1945-ben elpusztultak.*<sup>119</sup> Beigazolódott az Úr Jézus szavainak igazsága: „*Ne gyűjtsetek magatoknak a földön kincseket, hol a rozsda és a moly megemészti, és ahol a tolvajok kiássák és ellopják, hanem gyűjtsetek magatoknak kincseket mennyekben, ahol a tolvajok ki nem assák, sem el nem lopják.*” Máté 6:9,20.<sup>120</sup>

1900-ban rám nézve is fontos esemény történt a pápai Kollégium életében. Ebben az évben fejezték be a Kollégium Jókai utcai szárnyának felépítését, és ennek föld-

ben hunyt el Pápa. ZOVÁNYI 1977. 83. HARMATH-KATSÁNYI 1984. 267. TUNGLI 1997. 22–23. VARGA 1998. 82–83. SZÓGI 2001. 72 (76. sz.).

<sup>113</sup> Tarczy Lajos 1807-ben született Hetényben, apja Tarczy János, anyja Czike Julianna, felesége Nagy Jozefa volt. Tanulmányait Hetényben, Komáromban, Pápa és Berlinben végezte. 1831-ben lett a pápai kollégium professzora, mely tisztségét 1881-ig töltötte be. 1881. március 20-án halt meg 73 éves korában. TITREL I. 8. d. 10. Pápa. 364, 365, 368, 369, 371, 373, 394, 398, 403, 431, 487, 488, 493. ZAJOS 1998. 37, 62, 65, 66–68. SZÓGI 2001. 69 (14. sz.). SZÉNÁSSY 1990. 29–30, 33. LISZKAY 1877. 50, 54–56, 61.

<sup>114</sup> Szentmiklósi Timótheus 1755-ben született Karcagon, apja Szentmiklósi Sámuel, anyja Szendrei Kata volt. Tanulmányait Köröshegyen, Kecskeméten, majd Debrecenben folytatta, ahol 1774-ben subscribált. 1783-tól szikszói lelkész volt, majd Utrechtben folytatta tanulmányait. 1787-től Banán, 1788-tól Kocson segéd-, 1789-től Győrben helyettes lelkész volt. 1790-ben szentelték lelkésszé. 1790–1791 között Győrben, majd 1791-től 1835-ig Etén szolgált. Felesége Arday Mária volt. 1835. május 13-án hunyt el. GERECSÉI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 479.

<sup>115</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>116</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>117</sup> A kéziratban a bekezdés így kezdődik: *A gyűjtési szenvedély korán kifejlődött bennem. Legelőször a bélyegek ejtettek rabul. Az első idegen országbeli bélyegem holland 5 centes volt Vilmos király arcképével.*

<sup>118</sup> A Pro Juventute alapítványt 1912-ben Svájcban hozták létre. 1913-tól a svájci posta egy feláras kiadású bélyeget jelentet meg Pro Juventute felirattal. A felár 1937-től tüntetik fel. Általában népszerű motívumokat ábrázol (állatok, növények), melyek sokszor több évig futnak.

<sup>119</sup> Ehelyett a kéziratban: *Azokból a legértékesebbek 1945-ben elpusztultak.*

<sup>120</sup> A kéziratban: *Ne gyűjtsetek földi kincseket, mert azok mind ideig-óráig valók.*

szintjére költözött át a *Superintendencia Moribus et Musis feliratú, akkor még egyemeletes épületből*<sup>121</sup> a Főiskolai Könyvtár. Borsos István volt a könyvtáros, aki osztálytársamat, Székely Istvánt<sup>122</sup> és engem bevont *mint hetedik osztályos tanulókat*<sup>123</sup> a könyvtár rendezésébe. Borsos ekkor készítette a könyvtár katalógus I. kötetét sajtó alá. Jól megtanulhattuk az ABC-t, mert a könyvtár *kéziratos*<sup>124</sup> cédulakatalógusát kellett betűrendben összeállítani, és tokokba rakni. Attól kezdve sorsom mindig jobban összenőtt a Főiskolai Könyvtárral. Hetedik és nyolcadik korunkban, továbbá teológus diák-korunkban állandóan alkalmazott bennünket Borsos *havi koronáért*.<sup>125</sup> Akkor nem gondoltam, hogy ebből rám nézve *életemre*<sup>126</sup> kiható viszony fejlődik.

Mintegy ezer darabra tehető régi pénz-gyűjteményemet, köztük 100 darab római, odaajándékoztam a Kollégiumnak, mert Borsos ekkor megkezdte az éremgyűjtemény katalógizálását. Azt mondtam magamban: nekem nincs időm és pénzem, hogy érdemes gyűjteményt szerezzek, a Kollégiumnak már van alapja, gyarapíthassuk azt – és azóta nem magamnak gyűjtöttem a könyveket sem, hanem a kollégiumi könyvtárnak.

A teológiára tulajdonképpen úgy iratkoztam be, hogy a teológia elvégzése után felmegyek Budapestre, *az egyetemre*,<sup>127</sup> és természetrajz-tanári oklevelet szerzek, de Isten másként intézkedett.

A pápai teológiai akadémián akkor a következő tanárok működtek: Antal Géza, aki európai színvonalon álló képzettségével – *3 évet tanult az utrechti egyetemen a Stipendium Bernardinum segítségével, a nyári egyetemi felvételeket pedig német egyetemeken töltötte Berlinben és Tübingában*<sup>128</sup> –, nyelvismereteivel, összeköttetése-

<sup>121</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>122</sup> Székely István 1881-ben született Körmenen. Középkorai és teológia tanulmányait Pápán végezte. Tanulmányai idején betöltötte a széniori, az önképzőkör alelnöki és a segítő egyet elnöki tisztségét. 1908. júliustól 1911. májusig Magyarbarnagon szolgált. Magyarbarnagi szolgálata idején Baselben is tanult. 1911–1913 között missziói lelkész Zágrábban. Kérte átvételét a dunamelléki egyházkerületbe, rákospalotai, rákosszentmihályi, majd történelmi segédlelkész lett. Ezután vallásoktató segédlelkész Budapesten. Egyetemes Névtár. 1911. II. 98. 1913–15. 37. 1930–32. 1778. 1935. 23. 1941. 29. DREL I. 1. a. 1912. máj. közgy. 220. 1913. ápr. közgy. 223. TtREL I. 8. d. Magyarbarnag. 41. Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. 1912. nov. közgy. 275. 1913. okt. közgy. 235. 1914. okt. közgy. 60. 1915. júl. közgy. 192. 348. 1921. okt. közgy. 14. 1922. okt. közgy. 43. Pápai Református Kollégium értesítői. 1894/95. 97, 126, 127. 1895/96. 101, 127, 128, 146. 1896/97. 183, 217, 220, 223, 224, 225, 230. 1897/98. 36, 66, 67, 69, 72, 74, 75, 76, 88. 1898/99. 80, 95, 112, 134, 136, 142, 143, 144, 145, 146, 155. 1899/1900. 61, 79, 116, 117, 119, 124, 126, 127, 128, 137. 1901/02. 56, 67, 68, 70, 91, 131, 132, 133, 134, 142, 143, 144, 146, 156. 1902/03. 43, 68, 69, 71, 72, 109, 139, 140, 141, 150, 151, 152, 164. 1903/04. 64, 69, 99, 144, 145, 147, 149, 152, 153, 166, 169, 172, 183. 1904/05. 89, 92, 94, 95, 168, 169, 170, 176, 177, 178, 201, 211. 1905/06. 39, 42, 44, 67, 140, 146, 165, 176. 1906/07. 29, 33, 103, 137. 1908/09. 196. 1911/12. 164. 1912/13. 207. 1927/28. 82, 128. 1928/29. 102. 1929/30. 88. 1933/34. 119. 1934/35. 184. 1936/37. 49, 50, 118. 1938/39. 115. 1939/40. 125. 1941/42. 46, 63, 128. 1942/43. 25, 155. SZÖGI 2000. 54 (132. sz.).

<sup>123</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>124</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>125</sup> A kéziratban: *havi 20 koronáért*.

<sup>126</sup> A kéziratban: *egész életemre*.

<sup>127</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>128</sup> Csak a gépelvényben! Stipendium Bernardinum (Bernard-alapítvány): a legnagyobb azon alapítványok közül, amelyek külföldi egyetemeken tanuló magyar protestáns diákok támogatására jöttek létre.

ivel, a főiskola ügyeinek mélyreható ismereteivel és odaadó<sup>129</sup> szeretetével már ekkor megragadott. Csizmadia Lajos,<sup>130</sup> ki mint fordító értékes<sup>131</sup> szolgálatot tett a magyar protestantizmusnak. Lefordította Drummond Henrik<sup>132</sup> híres művét: *Természeti törvény a szellemi világban, mely fordítás eddig 3 kiadást ért meg. Sheldon amerikai lelkipásztor keresztyén regényét: Az Ő nyomdokain, vagy mit tenne Jézus?*<sup>133</sup> Ker János skót lelkész és teológiai tanár egyházi beszédei első kötetét,<sup>134</sup> melyet ma is melegen ajánlok tanulmányozásra. Ezekon kívül is nagyon hasznos irodalmi tevékenységet fejtett ki a Dunántúli Protestáns Lapban<sup>135</sup> megjelent tanulmányaival és fordításaival az Uhlhorn-féle<sup>136</sup> [...] <sup>137</sup>

Létrehozója a német származású Daniel Bernard, aki a holland gyarmatokon gazdagodott meg. Az alapítvány ösztöndíjait évente általában 4–5 magyarországi diák vehette igénybe 3 év időtartamra; a megélhetés támogatása mellett teljes tandíjmentességet is biztosított. ZOVÁNYI 1977. 71.

<sup>129</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>130</sup> Csizmadia Lajos Tácon (Fejér vm.) született 1858. szeptember 3-án, apja Csizmadia József, anyja Tenke Ágnes volt. Az elemi születése helyén, majd a középiskolát Pápán, magántanulóként, Pesten, végül ismét Pápán végezte. Orvosi tanulmányokat kezdett Pesten, egy év elteltével Csóron lett segédjegyző. 1878–1882 között a teológián tanult, majd a széniori tisztes is betöltötte. Edinburghban is volt ösztöndíjas. Hazatérése után a mezőföldi egyházmegyében Sárkeresztesen, Mezőkomáromban, Kiskeszin és Sáregresen segéd- és helyettes lelkézi szolgálatot látott el. Az 1888-ban Pápán tartott kerületi közgyűlésen lelkésszé szentelték. 1890–1892 között nádasdladányi, 1892–1901 között lepsényi lelkész volt. Feleségül vette Szabó Izabellát, Szabó Aladár budapesti lelkipásztor leányát. 1901-től Pápán, a teológiai akadémia gyakorlati teológia tanszékén volt tanár. Saját szaktárgyain kívül hosszú ideig előadta a bibliai régiségtant, a bibliai földrajzot, valamint az ó- és újszövetségi bevezetést. 1925-ben nyugalomba vonult. 1928. december 5-én hunyt el. DREKK O. 394t. 236. TIREL I. 8. d. 8. Lepsény. 2, 22–23. d. 9. Nádasdladány. 3, 21. DPL 1928. 234–235. PONGRÁCZ 1930. 3–10. ZOVÁNYI 1977. 129. TUNGLI 1997. 32.

<sup>131</sup> A kéziratban: *felbecsülhetetlen*.

<sup>132</sup> Drummond, Henry (1851–1897) skót lelkész és teológus. Teológiai tanulmányait Edinburghban (New College) és Tübingenben végezte. Már egyetemista korában tevékenyen részt vett a városi misszió-egylet munkájában. Ayrban, majd Edinburghban lelkézi szolgálatot látott el. 1877-ben a skót szabad egyház glasgowi teológiai intézetének természettudományi tanszékére választották meg előadónak, ott tanított élete végéig. A tanulóifjúság körében kifejtett evangelizáló munkássága is nagyon jelentős volt. Több műve megjelent magyar fordításban is: *A tudomány ajándéka a keresztyénség számára* Sörös Béla, *A templom nélküli város* Forgács Gyula, *A legfőbb jó* pedig Szabadi Béla fordításában. PEIL 1897. 219–220. SZABADI 1904. 5–16. SÍPOS 2007. 106.

<sup>133</sup> Sheldon, Charles Monroe (1857–1946) amerikai lelkész. Munkájának fordítása a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadásában jelent meg a Házi Kincstár „vallás-erkölcsi építő könyvek sorozat” 4. köteteként 1903-ban. A „rendkívül hatásos és érdekes amerikai egyháztársadalmi rajz” angol eredetiben néhány év alatt 12 kiadást ért meg, több mint 3 millió példányban adták ki. PEIL 1903. 632, 734.

<sup>134</sup> John Ker glasgowi lelkész, majd edinburghi teológiai tanár műve Csizmadia Lajos fordításában 1905-ben jelent meg Pápán. A Dunántúli Protestáns Lapban Miklós Géza, a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban Bilkei Pap István ismertette a megjelent munkát. DPL 1905. 194, 265–268. PEIL 1905. 227–228.

<sup>135</sup> A Dunántúli Protestáns Lap a dunántúli református egyházkerület hivatalos közlönye volt. 1890. január 5. és 1945. március 18. között hetente jelent meg. Szerkesztői voltak: Révész Kálmán, Németh István, Antal Géza, Czeglédy Sándor, Pongrácz József, Medgyasszay Vince és Győry Elemér. NAGY 1957. 30.

<sup>136</sup> A gépelvényben tévesen: *Uhlhor*. Uhlhorn, Gerhard (1826–190) evangélikus teológus. Miután Göttingenben elvégezte tanulmányait, Hannoverben V. György király udvari prédikátora lett. 1878-tól a loccum kolostor apátjává lépett elő, munkája eredményeképpen a helyi lelkészképző szeminárium ország elismertségnek örvendett.

<sup>137</sup> A kéziratban: ... *protestantizmusnak Drummond Természeti törvény a szellemvilágban, Sheldon Az Ő nyomdokain, vagy mit tenne Jézus, Ker János Egyházi beszédei, stb. lefordításával*. A gépelvényben a mondat befejezetlen!

Dr. Horváth Józsefet<sup>138</sup> a könyvtár révén már ismertem. A legkorszerűbb fizikai és matematikai műveket hozatta meg. Szívesen elkérte Németh István<sup>139</sup> könyvtári költségvetési részét, hogy minél több modern könyvet hozathasson meg, pl. Poincaré H. művei csaknem mind megvannak a könyvtárban.<sup>140</sup> Azzal lepett meg bennünket az első évfolyamon, hogy kötelezővé tette heti 3 órán, kötelező kollokviummal az általa előadott Differenciál és integrálszámítás című *tantárgyat, annak hallgatását*.<sup>141</sup> *Megjegyzendő, hogy a matematikából mint főtantárgyból szerzett doktorátust a kolozsvári egyetemen*.<sup>142</sup> Nekem ezek az órák felejthetetlenek maradtak egész máig. Meglátam, hogy mily fontos a matematikai tudás, és hogy a felsőbb matematika mily egyszerűvé teszi *a természeti törvények*,<sup>143</sup> pl. a Newton-féle mozgási törvények levezetését. Mekkora nyílt az értelmem, amikor rámutatott arra, hogy a *c = celeritas*,<sup>144</sup> *a testek kezdő sebessége*,<sup>145</sup> Newton nyelvén = Isten.

Németh István az ó és újszövetségi írásmagyarázatot tanította. Értékét, mivel akkor még igen kevés volt a bibliaismeretem, csak később ismertem fel. Ortodoxiája megnyugtató, és *a Csizmadia Lajos bevezetéstani óráin tanultakkal együtt pozitív tudást adott*,<sup>146</sup> és szilárd alapokra fektette biblia-tanulmányaimat. Dunántúl lelki

<sup>138</sup> Horváth József 1858-ban Madocsán született. Teológiát Budapesten végzett, aztán először Kun-szentmiklóson, majd 1886-tól Pápán lett gimnáziumi tanár. 1888-ban a teológiai akadémia tanárává nevezték ki. Kolozsvárott szerzett bölcsészdoktorátust. 1894-től a pápai leánynevelő intézet igazgatója volt. 1917-ben vonult nyugalomba. ZOVÁNYI 1977. 266. TUNGLI 1997. 155. (tévesen: 1892-től volt teológiai tanár Pápán!).

<sup>139</sup> Németh István 1851. szeptember 29-én született Pusztagegresen (Fejér vm.). Gimnáziumi tanulmányait Gyöngyösön, majd Pápán folytatta, Pápán végezte el a teológiát is. 1875-től helyettes, 1876-tól rendes tanár lett a pápai gimnáziumban, majd 1881-től tanár a pápai teológián, ezzel együtt köztartási felügyelő, kerületi levéltáros és kerületi tanácsbíró is volt. 1894-től a gazdasági tanácselnöki, 1896-tól az egyházkerületi aljegyzői, majd 1903-tól a főjegyzői tisztséget is viselte. 1914-ben választották meg a dunántúli egyházkerület püspökévé. A csehszlovák megszállás miatt el kellett hagynia Révkomáromot: 1921-ben a Duna jobb partjára költözött, és ugyanabban az évben balatonkenesei lelkész lett. 1924. július 28-án hunyt el. A komáromi adatszolgáltatás így méltatja: „Az egyházközségnek, mint a trianoni gyászos békeparancs által megconszokott komáromi református egyházközség jogutódjának első lelképásztora Németh István dunántúli püspök, aki 1921-ben tette át székhelyét a Duna jobb partján lévő városrészbe, amelynek a neve akkor még Újszöny volt. A jobb jövő reményében megalakítja az egységes komáromi református egyház parochiális körét, annak presbitériumát. Még ugyanabban az évben elfogadja a balatonkenesei egyház meghívását, és oda teszi át székhelyét, de onnan is élénk figyelemmel kíséri a komáromújvárosi hívek munkáját, többször hatékonyan támogatva az új életet kezdő gyülekezetet.” TIREL I. 8. d. 6. Balatonkenese. 2, 11, 16, 20, 27. d. 8. Komárom. 1. d. 10. Révkomárom. DPL 1924. 86–90. TUNGLI 1997. 165.

<sup>140</sup> Poincaré, Jules Henri (1854–1912) francia matematikus, fizikus és filozófus, a konvencionista tudományelméleti felfogás kidolgozója. A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárában több könyve megtalálható francia, német és magyar nyelven is, például: *La théorie de Maxwell et les oscillation Hertiennes; Leçons sur la théorie de l'élasticité. Rédigées par Émile Borel et Jules Drach; Der Wert der Wissenschaft.* Ins deutsche übertragen von E. Weber; *A tudomány értéke Kiss Kázmér és a Tudomány és föltevés Szilárd Béla fordításában.*

<sup>141</sup> A kéziratban: *tantárgy hallgatását.*

<sup>142</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>143</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>144</sup> A kéziratban: *c, ez a celeritas.*

<sup>145</sup> A kéziratban: *a kezdősebesség.*

<sup>146</sup> *Csak a gépelvényben!*

képe Kis János<sup>147</sup> és Németh István munkássága révén egészen más volt, mint a dunamelléki egyházkerületben, ahol Budapesten egyszer azt kérdezte az egyik hallgató Ballagi Mórtól<sup>148</sup>: „Nagytiszeletű Úr már arra megtanított, hogy mit ne higgyünk, legyen szíves, most arra tanítson meg, mit higgyünk!” (Ezt Kutassy Ferenc *táci* lelkipásztortól<sup>149</sup> hallottam, *aki Budapesten volt teológus.*)<sup>150</sup>

Dr.<sup>151</sup> Thury Etele,<sup>152</sup> az egyháztörténet tanára ekkor találta meg életfeladatát: összegyűjteni a magyar protestáns gályarabokra vonatkozó különböző bel- és külföldi

<sup>147</sup> Kis János 1821. április 14-én született Szentkirályszabadján (Veszprém vm.). Miután az elemi iskolát születése helyén elvégezte, 1834-ben a pápai kollégiumba írták be. A középiskolát és a teológiát is ott végezte. Tanulmányai végeztével köztanítóságot is viselt a kollégiumban, majd 1846–1850 között Öszönyön volt rektor. Ezután a Pázmány családhoz került nevelőnek, ahol 3 évet töltött. Az 1853/54. tanévben a berlini egyetemen tanult. Hazatérte után újabb két évet töltött a Pázmány családnál, majd 1856 őszétől megválasztották tanárnak a teológiai akadémiára. Dogmatikát és dogmatörténetet adott elő. Szembetegsége miatt 1899-ben nyugalomba vonult. 1906. augusztus 17-én hunyt el. DREL II. 70. a. 1848. 14. DREL II. 70. b. 1846/47. 14. 1847/48. 1. DPL 1906. 564–566. TUNGLI 1997. 63. SZÖGI 2001. 81 (297. sz.).

<sup>148</sup> Ballagi (Bloch) Mór Éralján (Inóc, Zemplén vm.) született 1815. március 18-án zsidó családban. Nagyváradon, majd Pápán tanult talmudiskolában. Móron, Surányban nevelő, majd az 1835/36. tanévben a pápai Református Kollégium tanulója lett. Pesti tanulmányok után Párizsban élt. A tübingeni egyetem hallgatója is volt. Hazatérése után a szarvasi evangélikus gimnázium tanára, 1851-től a kecskeméti, majd 1855-től a pesti teológiai akadémia tanára lett, az utóbbin keleti nyelveket és szentírásmagyarázatot adott elő. 1843-ban kikeresztelkedett, az evangélikus, majd a református vallás követője lett. 1840-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd 1858-ban rendes tagjává választotta. Tagja volt a Protestáns Egyetnek és a Protestáns Irodalmi Társaságnak is. Szerkesztette a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapot, a Protestáns Képes Naptárt és a Házi Kincstárt. 1891. szeptember 1-én hunyt el Budapesten. SZINNYEI 1891–1913. I. 438–443. ZOVÁNYI 1977. 40–41. MARKÓ 2001–2007. I. 332–333. SZÖGI 2001. 479. (9711. sz.). KÖBLÖS 2006. 110, 846, 855.

<sup>149</sup> Kutassy (Kutasi) Ferenc lelkész 1854. december 1-én született Bodajkon (Fejér vm.), apja Kutasi Ferenc lelkész, anyja Pálfi Amália volt. Középiskolai tanulmányait Pápán, Csurgón, majd Pesten, a teológiát Pápán végezte. 1877-től Mezőkomáromban segédlelkészkedett apja mellett. Az 1883-ban Balatonfüreden tartott egyházkerületi közgyűlésen szentelték lelkésszé. 1885–1929 között Tácon szolgált. Felesége Kálmán Róza volt. 1929. szeptember 1-én hunyt el. TtREL I. 8. d. 11. TÁC. 2, 13. Pápai Református Kollégium értesítői. 1863/64. 6. 1873/74. 38, 39. 1874/75. 26, 43, 44. KRÁNITZ 2012. 223.

<sup>150</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>151</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>152</sup> Thury Etele 1861-ben született Zánkán. Nagyapja, Thury János Etén (Komárom vm.) született. Iskoláit Etén, Pápán végezte (1811-ben subscribált). 1815–1819 között Nagypiriten, 1819–1826 között Mihályháza, 1826–1831 között Adásztevelen, 1831-től 1844-ig Szentgálon, 1844-től Inotán volt rektor. DREL I. 1. u. Mihályháza. II. 2. DREL II. 35. a. 2. 208, 257, 316, 321. DREL II. 35. b. 1817. 4. 1818. 18. 1823. 21. 1824. 10. 1825. 14. 1826. 23. 1827. 39. 1828. 17. 1829. 18. 1830. 23. DREL II. 217. a. 5. 7, 59, 111, 186, 222, 240, 258, 283, 301, 330, 354. DREL II. 217. a. 4. 16, 55, 89, 167, 273, 306, 336. DREL II. 217. a. 3. 296. DREL II. 217. a. Kivonat. 109. DREL II. 217. b. 1831. 28. 1832. 12. 1833. 18. 1834. 10. 1835. 13. 1836. 4. 1837. 1. 1838. 6. 1839. 9. 1840. 6. 1841. 2. 1842. 1. 1843. 6. 1844. 13. 1845. 18. 1846. 22. 1847. 12. 1848. 2. DREL II. 35. b. 1. 313, 324, 331, 346, 356, 363. TtREL I. 8. d. 8. Mihályháza. 4. d. 10. Pápa. 291. d. 11. Szentgál. II. 47. Zánka. 15. TÓTH 1820. 23. TÓTH 1833. 32. THURY 1886. 37. TÓTH 1927. 14, 55, 61. Thury Etele apja, Thury Károly 1828-ban Adásztevelen született, anyja Héregi Zsuzsanna, Héregi András padragi lelkész leánya volt. Iskoláit Pápán végezte. 1848-ban a forradalomban honvédként harcolt, hadnagyi rangot ért el. Várpalotán segédlelkész, 1852-től nagyvázsonyi lelkész, 1855-től haláláig, 1899-ig pedig Zánkán megválasztott lelkész volt. Etele anyja Udvardi Cserna Zsófia, Cserna István juti lelkész leánya volt. Etele Pápán tanult, ahol 1882-ben a teológiát is elvégezte. Ezután három évig Ácson volt akadémikus rektor, majd 1886-ban Zánkán segédlelkész, ezután Fehérvárcsurgón helyettes, Sopronban pedig fegyházi lelkészként szolgált. 1888-tól Fehérvárcsurgón, 1892-től Nemesvámoson lelkészkedett. 1900-tól a pápai teológiai akadémia egyháztörténeti tanszékének tanára

könyvtárakban és levéltárakban szétszórtan lévő *okmányokat és leveleket*.<sup>153</sup> Még megkezdhetette a feldolgozásukat is. *A másik nagy feladata a dunántúli református egyházkerület történetének a megírása volt*,<sup>154</sup> amelyből az első kötet nyomtatásban is megjelent, a második kötet pedig kéziratban várja a kinyomtatást.

Tanáraink mindig az élen jártak; országos viszonylatban *nem*<sup>155</sup> kellett Páának szégyenkeznie: a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságban,<sup>156</sup> az Országos Református Tanáregyesületben<sup>157</sup> jelentős szerep jutott nekik. Aki akart, tanulhatott tőlük.

A teológián kezdtem meg az angol nyelv tanulását Csizmadia Lajos tanár vezetésével. A francia és német nyelvet *a Német Birodalomból jött*<sup>158</sup> Hapt Lujza<sup>159</sup> nyelvmesternőtől *tanultam tovább*,<sup>160</sup> és egyúttal több osztálytársammal Aebersold Leopoldina svájci nyelvmesternőtől<sup>161</sup> is magánórákat vettünk a német és angol társalgásból.

lett. 1908-tól a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tagja is volt. TtREL I. 8. d. 9. Nemesvámos. 89. d. 11. Zánka. 1, 3, 6, 15–16. DPL 1899. 599–602. ZOVÁNYI 1977. 636–637. TUNGLI 1997. 117.

<sup>153</sup> A kéziratban: *okmányok és levelek viszagytűjtését*.

<sup>154</sup> A kéziratban: *A másik nagy feladata volt ... megírása*.

<sup>155</sup> A kéziratban: *sem*.

<sup>156</sup> A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1888. április 26-án alakult, miután létesítésének terve már az 1860-as években felmerült. A társaság elnöki tisztét 1896-tól Gyurácz Ferenc pápai evangélikus lelkész, majd püspök töltötte be. A célkitűzés megvalósításának fontos eszköze volt a már az alapítás évében elindított Protestáns Szemle című folyóirat. A Társaság tevékenysége az első világháború alatt mérséklődött, a háború után, 1921–1923 között szünetelt. A Protestáns Szemle is csak 1924-ben jelent meg újra. Az újjáalakulás után a társaság lelkészi elnöke Ravasz László, világi elnöke Bethlen István lett. *Házi Kincstár* és *Koszorú* címen megjelent füzetei széles néprétegekhez jutottak el. A Koszorúnak 220 füzete jelent meg, a Házi Kincstárnak 16 kötete. A társaság kiadványai között meg kell említeni a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattárat (1902–1934), mely 16 évfolyamával, 20 tudományos kötetével jelentősen hozzájárult a magyar protestáns irodalom gyarapításához. Szerkesztője Stromp László, Thury Etele, Pokoly József, Zsinka Ferenc és Mályusz Elemér volt. 1944-ben, az ország német megszállása után a társaság tevékenysége már kizárólag a Protestáns Szemle megjelentetésére összpontosult, de 1944 decemberében ez is ellehetetlenült. Ekkor megszűnt a társaság és a folyóirat is. Az 1989-ben Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület néven létrejött szerveződés felvállalta a korábbi Magyar Protestáns Irodalmi Társaság örökségét. Elnöke Szentágothai János, alelnöke Nemes Nagy Ágnes és ifjabb Bartók Béla lett. A Protestáns Szemle 1992-től jelenik meg újra Szegedy-Maszák Mihály szerkesztésében. ZOVÁNYI 1977. 384, 489. DOBOS 1987. 304. LÁSZLÓ 2006. 1325–1339.

<sup>157</sup> Az Országos Református Tanáregyesület (ORTE) 1902-ben alakult Debrecenben a református tanárok érdekvédelmi, szakmai szervezeteként. Folyamatosan megjelentette a Protestáns Tanügyi Szemlét, konferenciákat rendezett. Minden évben értesítőt, tankönyveket, szakkönyveket és iskolatörténeti kézikönyveket adott ki. Balatonbogláron és Borszéken üdüloket is fenntartott. 1951-ben az ORTE feloszlatta magát. 1991-ben az egyesület Debrecenben újjáalakult. SZABADI 2002. 12–14. KÓSA 2006b. 1088–1089.

<sup>158</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>159</sup> Hapt Lujza okleveles nyelvtanár a Nőnevelő Intézet polgári iskolájában az 1925/26. tanévtől óradó francia tanárnő volt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1931/32. 99. 1932/33. 104. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1908/09. 42. 1912/13. 72. 1925/26. 13, 22, 27. 1926/27. 37. 1927/28. 24, 25, 36, 38, 39, 50. 1928/29. 55, 58, 59, 61. 1929/30. 35, 38, 39, 52. 1930/31. 39, 42, 43.

<sup>160</sup> A kéziratban: *külön órákon folytattam*.

<sup>161</sup> Aebersold Leopoldina Bernben született, ott szerzett tanítónői oklevelet. Hollandiában nevelősködött, majd Svájcban vezetett 1881-ig egy állami intézményt. Ezután több országban nevelősködött, 7 évig élt Japánban is. 1898-ban költözött Pápará, ahol egy évig a Nőnevelő Intézetben tanított, majd magániskolát nyitott. 1925-ig, 78 éves koráig élt Pápará, akkor hazaköltözött Svájcba. 1927. január 17-én hunyt el. A teológiai internátusra 480, a a Nőnevelő Intézetre 160 pengőt hagyott végrendeletileg. Pápai Református

Ami azután végképp a teológián marasztott, az volt, hogy ekkor értek el hazánkba a Keresztyén Diákmozgalom hullámai. Forgács Gyula kőbányai helyettes lelkész<sup>162</sup> révén én is kapcsolatba jutottam e mozgalommal – *melyet Magyarországon Magyar Evangéliumi Diákszövetségnek nevezünk el, többféle meggondolás alapján, és ezt rövidítve csak MEKDSz-nek írtuk*<sup>163</sup> –, és Jézus Krisztus engem is megragadott, áldassék érte az Ő Szent Neve.

A Pápai Evangéliomi Keresztyén Diákegyesület tagjaival kirándultunk a *Pápához közel eső*<sup>164</sup> falvak református gyülekezeteibe. Legelőször Mezőlakra mentünk ki, ahol Ruzsás Lajos mezőlaki teológus<sup>165</sup> olyan sikeresen buzgólkodott az általunk rendezett vallásos estély előkészítésében, hogy két iskolaterem is megtelt hallgatósággal, és párhuzamosan mindkét helyen előadtuk műsorunkat. Rám nézve ez az estély azért is emlékezetes, mert itt *mondtam*<sup>166</sup> el az első *önállóan*<sup>167</sup> készített bibliamagyarázatot *I. János 1:8–9*: „*Ha azt mondjuk, hogy nincs bűn mibennünk, magunkat csaljuk meg, és igazság nincsen mibennünk. Ha megvalljuk bűneinket, hű és igaz, hogy megbocsássa bűneinket, és megtisztítson mindet minden hamisságtól.*”<sup>168</sup> És itt találkoztam először leendő feleségemmel, Székely Etelka mezőlaki református tanítónővel.<sup>169</sup> Isten utai

Nőnevelő Intézet értesítői. 1898/99. 5, 9. 1926/27. 10. Pápai Református Kollégium értesítői. 1909/10. 78, 82, 86. 1910/11. 79, 85. 1911/12. 46. 1913/14. 165. 1916/17. 124. 1920/21. 41. 1924/25. 73. 1925/26. 87. 1926/27. 41. 1943/44. 12. DPL 1927. 12, 23. Pápai Hírlap 22. évf. 17. sz. 1 (1925. április 25.). 24. évf. 6. sz. 3. (1927. február 5.)

<sup>162</sup> Forgács Gyula Léván született 1879-ben. A gimnáziumot Léván, a teológiát Budapesten végezte, az 1901/02. tanévben Edinburghban teológiát hallgatott. Skót missziói másodpap lett Budapesten. 1910–1924 között Pécelen, 1924-től 1933-ig Sárospatakon volt lelkész, majd 1933-tól Budapesten a skót misszió lelkészeként szolgált. 1920-tól szerkesztője volt a Reformáció és a Református Igehirdető című folyóiratoknak. A református teológiák tananyagába az 1910-es évek elején került bele a belmisszió (elmélet, gyakorlat). A tanári kar többsége teljesen felkészületlen volt a témában, ezt a hiányt igyekezett pótolni Forgács Gyula *A belmisszió és cura pastoralis* című könyvével. A magyarországi egyesületek történetét feldolgozó részben a tagok által beküldött adatokra támaszkodik. A megjelenés sem volt egyszerű, a könyv előszavában 1925. május 27-én így ír erről: „*Eddig írtam az előszót Pécelen 1915. június hó 25-én. Ezután a kézirat nyomdába került, és 1917 végére 16 év el is készült. Ekkor azonban megakadt a munka, és szünetelt mostanig. Az okok közismertek. Végtelen fájdalom, hogy a könyv nem lehetett lelkészársaim és a misszió barátai kezében nyomban a forradalmak után.*” 1941-ben hunyt el Budapesten. ZOVÁNYI 1977. 204. GÉRA 2006b. 7.

<sup>163</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>164</sup> A kéziratban: *szomszédos*.

<sup>165</sup> Ruzsás Lajos 1884-ben Mezőlakon született. Középiskolai és teológiai tanulmányait 1898–1908 között Pápán végezte. Az 1908/09. tanévben szénior és segédkönyvtáros volt Borsos István mellett. 1909-től Zágrábban, 1911-től Vukováron szolgált missziói lelkészként. 1918-ban családjával együtt Pápára menekült. Siklóson lett a református polgári leányiskola tanára, majd igazgatója. 1922-ben a győri gyülekezet hitoktató másodlelkésszé állásra hívta, de Siklóson maradt. 1924-ben a siklósi gyülekezet lelkészének választotta, ott szolgált 1950-ig. Egyetemes Névtár. 1912. 24. 1913–15. 21. 1930–32. 21. 1935. 31. 1941. 38. Pápai Református Kollégium értesítői. 1898/99. 91, 142, 145. 1899/1900. 74, 123, 126. 1901/02. 68, 88, 142, 145. 1902/03. 71, 97, 137, 152. 1903/04. 122, 129, 171, 173. 1904/05. 94. 1905/06. 38, 44, 45, 109. 1906/07. 26, 29, 30, 31, 32, 99, 129, 164. 1907/08. 108, 111, 112, 113, 114, 211, 213, 216, 257. 1908/09. 118, 119, 120, 121, 196, 230. DPL 1911. 174. 1920. 41. 1922. 28. PEIL 1918. 346.

<sup>166</sup> A kéziratban: *mondottam*.

<sup>167</sup> A kéziratban: *önállólag*.

<sup>168</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>169</sup> Székely Etelka (1881–1957) 1903-tól tanított Mezőlakon. TÓTH 1927. 52. DPL 1903. 522.

csodálatosak. Ebből a találkozásból 1914-ben 43 évig tartó házassági együttélés lett. Áldassék érte az Ő Szent Neve.<sup>170</sup>

*Nagyban tágitották látóköromet a Főiskolába ellátogató külföldi hittestvérek. Például 1904. október 27-én Maoban Indiában működő skót misszionárius,<sup>171</sup> később Fudignor György genfi teológiai dékán,<sup>172</sup> Hildius Keresztély, KIE titkár,<sup>173</sup> 1911 őszén Wilder Róbert diákmozgalmi utazótitkár<sup>174</sup> 2 napot töltött köztünk.<sup>175</sup>*

Más szemmel néztem a jelenemet és a jövőndőt. Megkezdtem az öntudatos harcot a bűn ellen a saját életemben és a környezetem életében. Elkezdtünk a Bibliával az életünk szempontjából foglalkozni. Rájöttünk – *voltunk páran ilyenek a teológián: Tóth Lajos,<sup>176</sup> Várady Lajos,<sup>177</sup> Székely István, Kiss Zoltán,<sup>178</sup> Ólé Sándor,<sup>179</sup> Ruzsás*

<sup>170</sup> Ez a bekezdés a kézirat 34–35. oldalán olvasható, ahol Pongrácz tanári működésének kezdetéről ír.

<sup>171</sup> *A gépelvényben: Maoban.* Maclean, J. H. indiai misszionárius, a Skót Egyesült Presbiteriánus Egyház lelkésze a XIX/XX. század fordulóján a dél-indiai Conjeeveram városban működött. 1904 őszén tett látogatást hazánk több protestáns főiskoláján is. Október 14-én Pozsonyban, 16-án Budapesten, majd Sárospatakon, Debrecenben, Kolozsvárott, végül 23-án Pápán is járt. FORGÁCS 1904. 19–23. PEIL 1904. 672, 709–710. DPL 1905. 578.

<sup>172</sup> *A gépelvényben: Fudognor György.* Georges Fulliquet, a genfi egyetem rendszeres teológiai tanzéekének tanára 1910. szeptember 21–22-én tartózkodott Pápán. Pápai látogatásáról a Dunántúli Protestáns Lap is beszámolt az 1910. szeptember 25-i számában Studens Christi aláírással. DPL 1910. 329–331. ZOVÁNYI 1977. 251.

<sup>173</sup> Christian Phildius, az ifjúsági keresztyén egyesületek világszövetségének titkára Megyericsy Béla társaságában 1911. március 7–8-án látogatott Pápára magyarországi körútja részeként. Három előadást tartott: egyet a teológusoknak, egyet a nagyobb gimnazistáknak és egyet az érdeklődő közönségnek. DPL 1911. 68, 99.

<sup>174</sup> Wilder, Robert (1863–1938) az Önkéntes Diákmissziói Mozgalom alapítója, indiai misszionárius, a nagy-britanniai keresztyén diákmozgalom titkára. 1911. május 22–24. között Pápán tartózkodott, előadásokat is tartott. Elhangzott beszédeit a Dunántúli Protestáns Lap is megjelentette. 1921-ben egy Budapesten tartott konferencián vett részt. DRASKÓCZY 1944. 5–18. DPL 1911. 179, 205–207, 213–215, 256–257. 1921. 73–74.

<sup>175</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>176</sup> Tóth Lajos 1882-ben született Léván. Középkoláit Léván, a teológiát Pápán végezte. 1906–1907 között Baselben, 1907–1808 között Bernben, majd Edinburghban is tanult. Hazatérése után 1908–1909 között Garamvezekényben, 1909-ben Nagysallóban volt segédlelkész, 1909-től Zólyomban missziói lelkészként szolgált. Garamvezekényről házasodott, felesége Mocsy Jolán, Mocsy Lajos ügyvéd leánya volt. 1920-ban hitoktató lelkész lett Budapesten. 1921-ben kapott meghívást Pápára, az ószövetségi tanszék vezetője lett. Magántanári képesítést szerzett, a főiskola gazdasági tanácsának elnöki tisztét, majd két cikluson keresztül a teológiai akadémia igazgatói tisztét is viselte. 1947-ben nyugalomba vonult, Budapestre költözött. 1957-ben hunyt el. DREL I. 1. u. Garamvezekény. 2. 113. TtREL I. 8. d. 9. Nagysalló. 3, 4. ZOVÁNYI 1977. 654. TUNGLI 1997. 120–121. SZÖGI 2000. 54 (123. sz.), 68 (335. sz.).

<sup>177</sup> Várady Lajos 1882-ben Rempeshollóson született. Gimnáziumi és teológiai tanulmányait is Pápán végezte, a széniori tisztséget is betöltötte. Az 1906/07. tanévben a tübingeni egyetemen tanult. 1907-től Tatabányán helyettes, majd ugyanott 1911-től missziói rendes lelkész volt. 1922-től 1938-ig szolgált Szőnyön, közben 1923-ban beszolgáló lelkész volt Komáromban. Felesége Rác Margit, Rác Kálmán tanár leánya volt. 1938. december 17-én hunyt el, 56 éves korában. TtREL I. 8. d. 8. Komárom. 1. d. 11. Szőny. I. 2. II. 10. DPL 1939. 24–25. KÁLLAY 1997. 132. SZÖGI 2001. 491 (10011. sz.) VÁRADY 2001. 393, 416, 426.

<sup>178</sup> Kiss Zoltán 1885-ben született Kákicsón. Elemi iskoláit Kákicsón, a középkolát Csurgón, Bonyhádon és Pápán, a teológiát szintén Pápán végezte. Segéd- és helyettes lelkészi szolgálatot végzett Dudaron, Tápon és Adorjánházán. 1909–1910 között missziói lelkész volt Teresovác–Suhopoljén, majd rendes lelkész 1910-től 1913-ig Nemeskifaludon, 1914–1915 között pedig Kákicsón. 1915-ben a nyárádi gyülekezetet választotta meg lelkészének, ahol 1950-ig szolgált. Felesége Végh Lenke volt. VÁRADY 2002. 681. NOVÁK 2003. 73–74. KRÁNITZ 2013. 594–607.

Lajos stb.<sup>180</sup> —, hogy tényleg a megváltozásra nincs más mód, mint amit Péter apostol ajánlott a jeruzsálemi sokaságnak: „Térjete meg!” Ez nálam nem történt gyorsan, mint Pál apostolnál. Sok küzdelmet állottam ki, míg véglegesen Jézus mellett döntöttem. Ettől kezdve igyekeztem *lelkiismeretesen készülni hivatásomra*,<sup>181</sup> pótolni tanulási mulasztásaimat, megváltoztattam olvasmányaimat, hogy szilárd *alapra: az evangéliumra*<sup>182</sup> építhessem fel életemet és jövőmet. Edinburghban a C. E. = *Christian Endeavour*<sup>183</sup> konferencián döntöttem véglegesen Jézus mellett, de azután is még sok *kisebb-nagyobb*<sup>184</sup> bukás volt életemben. Igaza van *Barth Károlynak*<sup>185</sup>: *Sola Gratia* — Egyedül Isten kegyelme tartott meg mindmáig a Jézus által.

Szívesen vállalkoztam látszólag száraz és unalmas feladatok végzésére. <Az> *iskolában*<sup>186</sup> az előadásokon az első padban ültem, hogy jobban figyelhessek a mondotakra, és *ne juthassak kísértésbe, hogy mással foglalkozzam*.<sup>187</sup> Antal Géza megbízott, hogy erkölcsi előadásait gyorsírtam. Ezeket át is tettem rendes írásba. Egyszer meg arra kért, hogy feleségének, a világhírű A. S. C.<sup>188</sup> Wallis irónőnek<sup>189</sup> általa (*a férj által*)<sup>190</sup> magyarra fordított: Királyi kegy című 3 kötetes regényét 5 évvel ezelőtt leírt gyorsírásból tegyem át rendes írásba. Egy nyári szünidőm ráment erre. 1472 kézírásos oldal lett. De mindig örülök, hogy vállaltam. Wallis oly mély és egészséges<sup>191</sup> lélek volt, hogy vele való foglalkozás mindig magasabbra emelt engem is a haza- és egy-

<sup>179</sup> Ólé Sándor 1884-ben született Csóron (Fejér vm.). 1895-től Pápán tanult, a református kollégiumban végezte a középiskolai és a teológiai tanulmányait is. Az 1906/07. tanévben szénior, pápai segédlelkész és segédkönyvtáros, 1907–1910 között segédlelkész volt Balatonfüreden. 1910-től 1912-ig Balatonarácson, 1912-től 1929-ig Mórton szolgált. 1929-ben választotta meg a pápai gyülekezet lelkipásztorának, ahol nyugdíjaztatásáig, 1953-ig működött. 1976-ban hunyt el Magyarbólyon. VARGA 1998. 375. KRÁNYITZ 2013. 608–613.

<sup>180</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>181</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>182</sup> A kéziratban: *alapokra*.

<sup>183</sup> *Csak a gépelvényben!* A Christian Endeavour Society (Keresztyén Törekvés Mozgalom) 1881-ben alakult Bostonban. Clark lelkész indítványára a tagok fogadalmat tettek, hogy naponta olvassák a Szentírást, imádkoznak és igyekeznek keresztyén módon élni. FORGÁCS 1925. 287.

<sup>184</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>185</sup> A kéziratban: *Barthnak*. Barth, Karl (1886–1968) svájci református teológus, a dialektikus teológia egyik kifejlesztője. Apja, Friedrich Barth az újszövetségi tudományok tanára volt a berni egyetemen. Karl teológiai tanulmányait Bernben, Berlinben, Tübingenben és Marburgban végezte. 1921-ben docens lett Göttingenben, 1925-ben Münsterben nyilvános rendes tanár, majd Bonnban tanított. Ő indította el a Hitvalló Egyház mozgalmat. 1935-től 1962-ig Baselben tanított. 1936-ban és 1948-ban magyarországi látogatást is tett, az országban többhelyütt előadásokat tartott, Pápán is. TÖRÖK 1931. 681–683. NAGY 1962. 236–238. GROÓ 1977. 372–374.

<sup>186</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>187</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>188</sup> A gépelvényben tévesen: A. S. E. A kezdőbetűk jelentése: Adéle Sophia Cornelia.

<sup>189</sup> Antal Gézáné, született Opzomer Adél (1858–1925) író, műfordító. Holland családból származott, de már lánykorában megtanult magyarul. 1888-ban lett Antal Géza felesége, akivel 1920-ig élt Magyarországon. Petőfi, Arany verseit, Madách: Az ember tragédiáját is hollandra fordította. Wallis az írói álneve. VARGA 1998. 39. MARKÓ 2001–2007. I. 156.

<sup>190</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>191</sup> *Csak a gépelvényben!*

házszeretben. A nagy munkáért 142 koronát kaptam, amely összegből *könyveket vettem*.<sup>192</sup>

Érdeklődtem a Képzőtársulat és a Főiskolai Igazgatóság által kitűzött pályatételek iránt. Fontos volt jövőmre nézve, hogy *kidolgoztam és*<sup>193</sup> megnyertem a képzőtársaság által kitűzött A római pénzverés története és a Péczely-díjra kitűzött Pannonia provincia története c. pályázatokat.<sup>194</sup> Lelki életem szempontjából meg sokat tanultam a negyedéves koromban megnyert Kemény Zsigmond mint regényíró című tétel kidolgozásából. Sokszor összevettem Keményt Wallis-szal, és megállapítottam, hogy mélységre nézve a magyar irodalomból csak Kemény hasonlítható össze Antal Gézáéval. Később megértettem, hogy miért szokta Antal Géza mondani: „Én Hollandiában a feleségem férje vagyok.” És mikor felesége Hollandiában meghalt, és Pápán a kisváros nyársolgárai arról beszéltek, *hogy Antal Géza újból megházasodik, és a Nőnevelő Intézet egyik tanárnőjét veszi el*,<sup>195</sup> akit mint udvarias ember párszor kivitt a vasútállomásra a város által *mint díszpolgárának*<sup>196</sup> mindig rendelkezésére bocsátott városi fogaton, azt mondta érdeklődésemre: „Wallis Adél helyét senki más nem töltheti be.” A lemásolt *regényírást*<sup>197</sup> alapján szívből igazat adtam neki. Wallistól sokat tanultam emberismeretet, alázatosságot, bensőséget, szerénységet. Velem mindig angolul társalgott, bár magyarul jól tudott, hiszen lefordította Madách: Az ember tragédiáját, Petőfiből is számos, egy egész kis kötetre rúgó költeményt.

1906-ban az a nagy öröm ért Isten predestináló szeretetéből, hogy megkaptam a Skót-Szabad-Egyház<sup>198</sup> egyik magyar ösztöndíját. A nagy szünidőben azt álmodtam, hogy megérkeztem Edinburghba, és kérdeztem az utcán az első velem szembe jövő járókelőt: „Excuse me, Sir, do you know, where is the Saint Luke Church?” (*Bocsána-*

<sup>192</sup> A gépelvényben: *könyvet vettem, könyveket vettem*.

<sup>193</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>194</sup> *A Pannonia rövid története, különös tekintettel a műveltségi viszonyokra* című dolgozatával nyolcadikos korában, az 1901/02. tanévben a Nagy József-díjat nyerte el. Ebben a tanévben még egy dolgozata kitüntetését kapott: *A búza leírása tudományos és nemzetgazdasági szempontból* című munkájáért Darányi Ignác adományából 25 koronát kapott. Az 1902/03. tanévben természetrajzból, a „Rágcsálók” témában kitűzött díj is az övé lett. Az 1905/06. tanévben 2 pályamunkája is díjat nyert: a Kemény Zsigmond regényeiről írott, és a gyakorlati teológia témakörében *Az igaz keresztyén szellem felébresztésének módja egyházban és társadalomban* címmel írt műve. Pápai Református Kollégium értesítői. 1901/02. 129. 1902/03. 134. 1905/06. 43, 138.

<sup>195</sup> A kéziratban: *hogy Antal Géza az egyik nőnevelőintézeti tanárnőt veszi el*.

<sup>196</sup> *Csak a gépelvényben!* Pápa város az 1929. december 8-án tartott ünnepi közgyűlésén adományozta Antal Gézának a Pápa város díszpolgára címet. Akkor határoztak arról is, hogy az addig Hal térnek nevezett közterületet azon túl Antal Géza térnek fogják nevezni (később Marx tér, ma Böröczky domb). Karácsony előtt köszönete kifejezéseképpen 500 pengőt adott át Pápa polgármesterének, Tenzlinger Józsefnek, hogy abból 160 pengőt a Katolikus Nővédő Egylet, 80–80 pengőt a Református, az Evangélikus és az Izraelita Nőegylet, 100-at pedig az Anya- és Csecsemővédő Egylet kapjon, hogy legrászorultabb gondozottakat támogathassák. Pápai Hírlap 1929. 50. sz. 3–4., 51. sz. 4.

<sup>197</sup> A kéziratban: *regény kézirat*.

<sup>198</sup> A Skót Szabad Egyház (Free Church of Scotland) 1843-ban alakult meg a skót államegyházból történt kiszakadással 480 lelkes vezetésével, mintegy 150 ezer református egyházzal. Edinburghban teológiai akadémiát alapítottak, és nagy missziói felelősséggel fordultak a zsidóság felé. CSOHÁNY 1974. 92.

*tot kérek, uram, tudja ön, hogy hol van a Szent Lukács-templom?)*<sup>199</sup> Ez nyelvtanilag egészen helyes angolság volt, tudniillik az angol tanárunk, Csizmadia Lajos sokat beszélt arról, hogy ennek a templomnak a lelkésze volt az ő idejében a magyar diákok legnagyobb pártfogója, az szerzett nekik lakást, és mindenben támogatta őket.<sup>200</sup> Szomorúságomra a megszólított skót atyafi azt válaszolta: „I beg your pardon, but I don't understand French.” (Bocsánatot kérek, de nem értek franciául.)

Isten azonban gondoskodott a segítségről is. *Bécs, Prága, Drezda, Berlin, Hamburg útvonalon át érkeztem meg Leithbe,*<sup>201</sup> Edinburgh kikötőjébe. Bécsben megnéztem a Múzeumot, Prágában egy nappalt töltöttem, és másnap Drezdában, a Zwingerben *Rafael*<sup>202</sup> a Sixtusi Madonna és Munkácsy: A megfeszített Krisztus festményében gyönyörködtem áhitatos lélekkel. Egy vasárnapot Berlinben töltöttem, ahol a dómba mentem el délelőtti istentiszteletre. Épp olyan éneket énekeltünk, amelyet én magyar fordításban ismertem a Hozsannából. Felemelő érzés volt, amikor én magyarul énekeltem a szöveget a zsúfolásig megtelt *hatalmas*<sup>203</sup> templomban.

*A régiségár egyiptomi osztályában megnéztem a fáraók termét, II. Ramszesz kibontott múmiáját. A pergamoni múzeumban a nagyoltár óriási méretei is Isten ítéleteire emlékeztettek.*<sup>204</sup>

Hétfőn indultam Hamburgba, melyet csak futólagosan nézhettem meg, mert este már beszálltam a *hajóba*.<sup>205</sup> Az Elba folyamon szép csendesen történt a hajózás, de reggelre már kiértünk a nyílt tengerre. Hallottam, amint a szomszéd kajütben az utason jelentkeztek a tengeri betegség tünetei. Örültem, hogy nekem semmi bajom sem volt, de mikor kikeltem az ágyból, én is *végigszenvedtem*<sup>206</sup> a betegség minden tünetét. Szerda délig nem kívántam semmi ételt. Akkor már Skócia partjaihoz közeledtünk, és csendesedett a szél. Megismerkedtem egy skót tanárral, aki Olmützben németül tanult *a nyáron*,<sup>207</sup> és most érkezett vissza hazájába. Megnyugtató, hogy ő is Edinburghban lakik, és majd elkalauzol Urquhart-ékhoz, akiknek házánál az iskolai évet tölteni fogom. *Így történt.*<sup>208</sup> Fogadott egy egylovast a leithi kikötőben egy német diáknak és nekem meg magának, ez elvitt bennünket *az edinburghi Prices street vasútállomására*,<sup>209</sup> ahol a németet felsegítette a Glasgowba menő vonatra, velem

<sup>199</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>200</sup> Csizmadia Lajos az 1883–84. tanévben tanult Edinburghban (1883. november 14-én iratkozott be). John George Cunningham (1835–1904) teológiai doktor 1876-tól volt a Szent Lukács-templom lelkésze. 1901. októberben Budapesten is járt. PEIL 1901. 653. DEMETER 1995. 111.

<sup>201</sup> A kéziratban: *Bécsen keresztül, Hamburgon át érkeztem meg Leithbe.*

<sup>202</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>203</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>204</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>205</sup> A kéziratban: *hajómba.*

<sup>206</sup> A kéziratban: *megízleltem.*

<sup>207</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>208</sup> A kéziratban: *Így is történt.*

<sup>209</sup> A kéziratban: *a vasútállomásra.*

pedig felült a villamosra, és a Marchmont Road 106. alatt levő sarokháznál becsengett a III. emeleten levő lakásba. Bámultam, mikor a járdán állva egyszer csak kinyílt az ajtó, de senki élő személy nem mutatkozott. Skóciában ki lehet nyitni a földszinti ajtót bármelyik emeletről. A tanár fogta a nehezebbik táskámat, és felsegítette a lakásba, ott átadott a kedves Urquhart családnak, és azután eltűnt. Még a nevét is elfelejtettem megkérdeni. Hetek múlva egyik evangélikáló összejövetelen találkoztunk újból.<sup>210</sup> Jó bemutatkozás volt, hogy fogadja Skócia a magyar diákokat.<sup>211</sup>

Edinburghban dr. Kováts J. István budapesti segédlelkésszel,<sup>212</sup> *aki ugyanazt az ösztöndíjat kapta, mint én, a skótokkal laktam*<sup>213</sup> *egyazon*<sup>214</sup> családnál, de mindenünknek külön szobája volt. Pár nap múlva felkerestük Macdonald urat,<sup>215</sup> az ösztöndíj bizottságunk egyik tevékeny tagját, aki mindjárt a *főétkezésre*,<sup>216</sup> estebédre hívott meg bennünket. *Mint a helyi szokásokkal ismeretlenek, Kovátscsal*<sup>217</sup> megbeszéltük, hogy mindenünk úgy viseli magát az ebédnél, mint a szomszédja. Dr. Kováts, *aki magyar doctor iuris volt*, mint LLD = *Doctor of Laws*<sup>218</sup> nyomatta ki a névjegyet, ami előkelő,<sup>219</sup> tiszteletreméltó cím, ezt csak kiváló közéleti szereplőknek, tudósoknak szokták a *skót* egyetemnek *honoris causa*<sup>220</sup> kitüntetésképpen adományozni. Őt tehát mindjárt a háziasszony mellé ültették, az én szomszédom egy fiatal kisasszony volt. A gyümölcsnél a háziasszony az egy fürt szőlőből csipett le ollóval 3 szem szőlőt, az én szomszédom kaliforniai szilvát vett ki, amit én is villával és késsel próbáltam meghámozni. Kováts nyugodt volt a 3 szem szőlővel, azt csak meg kellett mosni egy csészeben.

Macdonald úr elmondta, hogy édesapja emlegette: mikor Kossuth Lajos Edinburghba érkezett, *Leithben*<sup>221</sup> a hajóról kiszállva leborult a földre, és megcsókolta

<sup>210</sup> A kéziratban: ... újból, és azután párszor együtt sétáltunk.

<sup>211</sup> Skóciai élményeiről Pongrácz részletesen beszámol a Jókai Kör 1910/1911. évi Évkönyvében *Skóciai emlékeimből* című írásában. A Pápai Jókai Kör Évkönyve az 1910/11. évről. Pápa, 1911. 20–25.

<sup>212</sup> Kováts J. (János) István 1880. november 20-án született Kisteleken (Csongrád vm.). Középiskoláit Budapesten végezte, majd ugyanott jogot tanult. Katolikusnak született, 1904-ben tért át reformátusnak, ekkor beiratkozott a budapesti teológiai akadémiára. Edinburghban is tanult. Hitoktató lelkész volt Budapesten, majd Szatmáron lelkész lett. 1904-től a budapesti teológiai akadémián rendes tanárként, 1920–1922 között nemzetgyűlési képviselőként működött. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tagja, a Kálvinista Szemle szerkesztője és főszerkesztője is volt. 1965-ben hunyt el Budapesten. *A keresztyénység és a társadalmi kérdések* című munkája 1933-ban jelent meg Budapesten. VIDOR 1921. 80–82. ZOVÁNYI 1977. 342–343. Önéletrajza megjelent 2006-ban *Egy élet prédikációja* címen. KOVÁCS J. 2006.

<sup>213</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>214</sup> A kéziratban: egy.

<sup>215</sup> A magyarországi skót misszió munkálkodásának eredményeképpen Edinburghban több család is volt, akik figyelemmel kísérték a magyar ösztöndíjasok életét, segítették, támogatták őket. Ilyenek voltak: a Macdonald, Moody, Hastings, Burgess és Lundie családok. PONGRÁ CZ 1911. 21–22. DPL 1912. 364.

<sup>216</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>217</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>218</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>219</sup> A kéziratban: *ami Skóciában előkelő.*

<sup>220</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>221</sup> *Csak a gépelvényben!*

Skócia szabad földjét. Ezt senki sem felejtette el, aki ott volt a partraszállásnál. 7 éves volt a vendéglátó<sup>222</sup> Macdonald úr fia, aki azonban már<sup>223</sup> járt Ausztráliában, és gőzmozdonyokat ábrázoló képeslapokat gyűjtött. *Erre az Egyesült Királyságban bőséges alkalom nyílt, mert ott a vasutak akkor részvénytársaságok tulajdonában voltak, és minden társaság különfajta mozdonyt járatott vonalain.*<sup>224</sup> Macdonaldéknál<sup>225</sup> később is gyakran voltunk teára.

Edinburghi tanárimra, mindre szeretettel emlékszem. Mackintosh H. R. volt közöttük a legfiatalabb.<sup>226</sup> A legidősebb volt Dods Márk,<sup>227</sup> akinek János evangéliumáról írt magyarázatait Lukácsy Imre viszlói lelképásztor<sup>228</sup> fordította le, illetve dolgozta át magyar nyelvre. Aki teheti, olvassa el. Mély hitű, alázatos lelkű, nagy műveltségű ember volt Dods Márk, akinek különösen az órái előtt mondott rövid fohászai ragadták meg a szívemet. Edinburghban a New College<sup>229</sup> minden tanára papi köpenyben, imádsággal kezdte, és áldással végezte előadásait. Sajnos Dods megbetegedett, és a következő évben Martin, a gyakorlati teológia tanára olvasta fel Dods kéziratát, ő meg Ausztráliában pihent, ahol nemsokára meg is halt. Így csak egy iskolai évig hallgathattam nagy tudású, mély bölcsességű, alázatos, hívő lélekből fakadó előadásait. A második évben<sup>230</sup> Mackintosh volt az, akit legnagyobb figyelemmel hallgat-

<sup>222</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>223</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>224</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>225</sup> A kéziratban: náluk.

<sup>226</sup> Mackintosh, Hugh Ross (1870–1936) 1870-ben született Paisley városában. Teológiai tanulmányait az edinburghi New College-ban és Marburgban végezte. Többévi lelkési szolgálat után (pl. 1901–1904 között Aberdeen) a New College rendszeres teológia professzora 1904-től haláláig. DPL 1933. 64.

<sup>227</sup> A kéziratban: Dods Marcus. Dods, Marcus (1834–1909) skót lelkész és teológus. Northumberland Bedford városában született, ahol atyja közel 20 évig lelkész volt. Tanulmányait Edinburghban végezte. 1854-ben szerezte meg a „Master of Arts” akadémiai rangot. A National Bankban nyert hivatalnoki állást. Két év múlva újból beiratkozott az egyetemre, majd a New College növendéke lett. 4 év múlva lelkési oklevelet szerzett. Kápláni éveit Edinburghban és környékén töltötte. 1864-ben Glasgowban lett lelkész. 1889-ben az edinburghi Free Church College-ba hívták meg az újtestamentumi exegetikai tanszékre. 1901-ben megválasztották az Assembly, az egyház ügyeit kormányzó testület elnökének, de nem fogadta el a felkérést. 1907-ben a New College igazgatói posztjára kérték fel, ezt elfogadta, de betegsége miatt elfoglalni már nem tudta. 1908-ban az igazgatóságról és tanárságról is kénytelen volt lemondani. 1909. április 26-án hunyt el. LUKÁCSY 1909. 757–759, 773–775.

<sup>228</sup> Lukácsy Imre 1867. október 13-án született Dunavecseán. Gimnáziumi tanulmányait Kiskunhalason, a teológiát 1888-tól Budapesten végezte. 1892–1894 között Edinburghban, Utrechtben, majd Marburgban tanult. 1895-től kiskunfélegyházi, 1899-től diószviszlói, 1910-től laskói, 1914-től dunavecsei lelkész volt. 1935-ben nyugalomba vonult. 1945-ben hunyt el. BELICZAY 1955. 222. ZOVÁNYI 1977. 380. BALOGH 2000. 115–117, 186. SZÖGI 2000. 167 (2040. sz.). BOZZAY-LADÁNYI 2007. 175 (2083. sz.). SZÖGI 2001. marburgi tanulmányát nem említi!

<sup>229</sup> Az edinburghi New College-t 1843-ban alapították, a XX. század elején a Skót Egyesült Szabad Egyház egyik teológiai akadémiaja, a legkiválóbb protestáns teológiai akadémiaik közé tartozott. A Dunántúli Protestáns Lap 1912. évfolyamában Pongrácz József egy hatrészes ismertetést közölt róla. Ebben rövid áttekintést adott az egyetem történetéről, az épületről, a szervezetről, a tanárokról, a tanulmányi rendről, a diákok életéről és az ott működő egyesületekről. A cikksorozat utolsó részében a New College-ban tanult magyar diákokról írt. DPL 1912. 302–304, 312–313, 321–323, 330–332, 354–356, 363–364.

<sup>230</sup> A kéziratban: a második iskolai évben.

tam. A rendszeres teológiából pár év múlva könyv alakban<sup>231</sup> megjelent előadásait olvasta fel. *Mindig nagyon világosan, érthetően beszélt. Mondanom sem kell, hogy a legújabb szakirodalmat teljesen ismerte, és a szerzőkre állandóan név szerint hivatkozott.*<sup>232</sup> Egyet hiányoltam benne, hogy keveset idézett Kálvinból.<sup>233</sup> Meglátszott, hogy a német<sup>234</sup> Ritschl<sup>235</sup> fő munkáját: *Rechtfertigung und Versöhnung-ot*<sup>236</sup> fordította le angolra. *Nálunk, Magyarországon ekkor már sokat foglalkoztunk Kálvinnal.*<sup>237</sup> Pápán Czeglédy Sándor<sup>238</sup> már megkezdte Kálvin kisebb műveinek fordítását és nyomtatásban kiadását. Kálvin születésének közeledő 400. évfordulójára már előre mozgásba hozta a magyar református egyházat. Pruzsinszky Pál<sup>239</sup> már írta jeles Kálvin életrajzát,<sup>240</sup> és Czeglédy készítette a Nagy Institutio 1559-i végleges szövegének új fordítását, mert a Szenczi Molnár Albert-féle 1624. évi Hanauban megjelent fordítás már kissé idejét múlta, és könyvészeti ritkaság lett.<sup>241</sup>

Mackintosh<sup>242</sup> később, mint egyházának elnöklő lelkésze = moderátora ellátogatott Budapestre, ahol ez alkalomból üdvözetére összegyűltek a Skóciában tanult magyar diákok.<sup>243</sup>

<sup>231</sup> A kéziratban: *könyvalakban is.*

<sup>232</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>233</sup> A kéziratban: *hivatkozott Kálvinra.*

<sup>234</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>235</sup> Ritschl, Albrecht (1822–1889) evangélikus teológus, egyetemi tanár. 1846-tól a bonni, majd 1864-től haláláig a göttingeni egyetem dogmatika és egyháztörténet professzora volt.

<sup>236</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>237</sup> Ez a bekezdés *csak a gépelvényben!*

<sup>238</sup> Czeglédy Sándor 1883. március 28-án született Nádasdladányon, apja idősebb Czeglédy Sándor falubattyáni református lelkész, anyja Szőke Katalin volt. Középiskolai tanulmányait Gyöngön és Pápán végezte, a teológiát szintén Pápán. 1907–1909 között Nagypisanicán missziói lelkész volt, majd Nagysallóban szolgált. 1914-től 1920-ig Pápán teológiai tanár volt. 1920–1928 között Győrben, majd 1928–1944 között Cegléden lelképásztorkodott. A dunántúli egyházkerület al-, majd főjegyzője, a tatai egyházmegye espere-se, a pápai kollégium gondnoka is volt. A dunamelléki egyházkerületben tanácsbíróvá választották. 1919-ben a Dunántúli Protestáns Lap szerkesztője is volt. 1944. december 23-án hunyt el Cegléden. Felesége Kósa Margit volt. DREL I. 1. a. 1945. 20. TtREL I. 8. d. 9. Nagysalló. 1, 16–17. Dunántúli Református Egyházkerület Névtára. 1907. 38. 1908. 70–71. 1909. 54–55. VINCZE 1926. 49–66. ZOVÁNYI 1977. 117. HARMATH-KATSÁNYI 1984. 275. TUNGLI 1997. 34.

<sup>239</sup> Pruzsinszky Pál (1862–1926) katolikusnak született református tanár. 1881-ben Ungváron érettségizett, majd Budapesten, az egyetem bölcsészkarán tanult. 1882-ben belépett a piarista rendbe. Tatán, majd Budapesten tanított. 1890-ben kilépett a rendből. Ezután 1891-től Karcagon, 1893-ban Kísújszálláson, 1897-től Budapesten tanított. 1895-ben bölcsészdoktor lett, 1902-ben lelkészi oklevelet szerzett. 1906-tól a budapesti teológián, 1909-től az egyháztörténeti tanszéken tanított. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagja is volt. CSEKEY 1955. 175. ZOVÁNYI 1977. 490.

<sup>240</sup> Pruzsinszky Kálvin Jánosról írt 2 kötetes életrajza *a reformátor születésének négy százados évfordulója alkalmából* a Református Egyházi Könyvtár sorozatban jelent meg (IV., VIII. kötet) Pápán 1909-ben és 1912-ben.

<sup>241</sup> Szenczi Molnár Albert Institutio-fordítása *Az keresztyén religióra és igaz hitre való tanítás* címen jelent meg.

<sup>242</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>243</sup> Mackintosh 1933 húsvétjának hetében látogatott Magyarországra dr. Webster társaságában. Budapesten kívül ellátogatott Debrecenbe és az utóállomokba is. Április 11-én Budapestre hívta össze az Angliában, Írországból és Skóciában tanult magyar diákokat. (1865-től csak Skóciában 115 magyar diák tanult!) A meghívást 35-en fogadták el. Az összejövetel Pongrácz angol nyelvű imádságával kezdődött. DPL 1933. 59, 65.

Skóciában szombaton nincs előadás, és hétfőn 9 helyett 10-kor kezdődött az első óra; ez még abból az időből fennmaradt szokás, amikor a diákok weekendre hazamentek családi otthonukba, és hoztak magukkal ennivalót a következő étre. Edinburghban, tudniillik a New College-ban nem volt bentlakás, hanem csak College dinner, szombaton és vasárnap az sem volt, akkor a lakásainkon étkeztünk. Az ebéden együtt volt az egész diákság, a *helybeli hallgatók*<sup>244</sup> is velünk ebédeltek, és minden nap volt velünk egy tanár is. Az ilyen ebédekre szabad volt ismerőst is meghívni vendégül, aki felszólalhatott.

Nagyon sokat tanultam az *iskola* Missziói Társaság *című egyesületének*<sup>245</sup> előadásain, amelyeket neves lelkészek, misszionáriusok tartottak. A Theological Society a mi Theológiai Önképzőkönyvünknek felelt meg, ahol aktuális teológiai problémákról tartottak megbeszéléssel egybekötött, alaposan kidolgozott előadásokat a Kollégium legkiválóbb diákjai. Az én ott tanulásom alatt két olyan diák is dolgozott a társaságban, aki neves teológus lett: Shaw, aki Amerikában lett ismert nevű teológiai tanár, és Mackenzie János,<sup>246</sup> aki a bombay-i Wilson College principalja lett, és a buddhizmusról írt jeles *könyvet*.<sup>247</sup> Ő akkor volt a *Skót Egyház*<sup>248</sup> moderátora, amikor 1947–48-ban Magda leányom szintén a New College-ban tanulhatott, akit John és felesége nagy szeretettel fogadott többször otthonában is vendégül.

A New College életéről hazajövetelem után 6 számban írtam részletesebben a Dunántúli Protestáns Lapban.<sup>249</sup>

Ma is azt vallom, hogy az intézet azért volt oly hatással diákjaira, mert többet imádkoztak benne a tanárok és diákok, *mint a hazai*<sup>250</sup> iskoláinkban. Ezt a Kollégiumi „Imaórák” ismeretében állíthatom. *Úgy vettem észre, hogy értelmi tudás tekintetében a magyar diákok is álltak oly színvonalon, mint a skót kollégák, <akik> az egyetemeken alaposabb képzést nyertek 3 év alatt.*<sup>251</sup>

A szabad szombat délelőtti órákat *rendesen*<sup>252</sup> az antikvár könyvkereskedésekben töltöttem, ahol olcsó pénzen sok magyar vonatkozású könyvet szereztem meg. Amikor 1908-ban hazajöttem, 282 kilogramm könyvanyagot hoztam haza. Azt mondta Urquhartné, a kedves háziasszony, hogy amikor *a szállító cég emberei vitték le*<sup>253</sup> a súlyos csomagokat a 3. emeletről, „skótul beszéltek” (azt sejtettem, káromkodtak).

<sup>244</sup> A kéziratban: *helybeliek*.

<sup>245</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>246</sup> McKenzie, John munkája 1922-ben jelent meg Bombayben *Hindu Ethics (A historical and critical essay)* címen.

<sup>247</sup> A kéziratban: *munkát*.

<sup>248</sup> A kéziratban: *az egyház*.

<sup>249</sup> Lásd a 229. sz. jegyzetet!

<sup>250</sup> A kéziratban: *mint a mi hazai*.

<sup>251</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>252</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>253</sup> A kéziratban: *a szállítók hordták le*.

1907 júniusában volt Pápán a II. lelkészképesítő vizsga. Ennek az írásbeli tételét Edinburghban kellett kidolgoznom. Egyháztörténetből Mária Terézia korát választottam. Sikerült Bauhofer<sup>254</sup> művének angol fordítását megszerezni (*ez a skóciai kiadás volt, később megvettem az amerikai kiadást is; most mindkettő a pápai főiskolai könyvtárban van*),<sup>255</sup> amelyben sok, előttem ismeretlen adatot találtam a jelzett korszakról: a legérdekesebb az volt, hogy a vegyes házasságoknál egyszer egy nógrádi plébános előtt 2 jegyepár jelentkezett házasságkötésre, az egyik párnál a férfi, a másikonál a nő volt katolikus. A plébános *az azonos vallású feleket*<sup>256</sup> eskette össze, hogy egyszerűsítse az eljárást. Arról nincs szó a könyvben, hogy mit szóltak a jegyesek az eljáráshoz.

Szorgalmas látogatója voltam a Free Public Library-nek, amelyet Carnegie,<sup>257</sup> a szegény skótból többszörös milliomossá lett vasgyáros<sup>258</sup> létesített. *Így kiváló, modern brit könyvészeti szakirodalom állt rendelkezésre, amelyet minden alakiség mellőzésével lehetett használni. Sokat jártam az edinburghi Egyetemi Könyvtárba, ahol órák hosszat zavartalanul kutathattam a nagy történeti sorozatokat: Rolls Series, stb.*<sup>259</sup> Voltam Skócia legnagyobb könyvtárában,<sup>260</sup> amely az ő nemzeti könyvtárunk: az Advocates Library. Mindenütt Hungaricakat kerestem, ezért mentem Glasgow és Aberdeen könyvtáraiba is.<sup>261</sup> A glasgowi Hunterian Museumban van pár török kézirat, amely a törököktől visszafoglalt Budáról származik. Budáról lévén szó, először azt gondoltam, hogy Corvinák, de, sajnos, későbbiek.

Sokat tanultam dr. Kennedytől, a New College könyvtárosától, hogy miként kell kiszolgálni a könyvtári olvasókat.<sup>262</sup> Ha egy kérdésre nézve kértem egy könyvet, odahozta a könyvtár minden, a kérdésre vonatkozó könyvét, olyanokat is, amikről nem is tudtam, hogy léteznek.

Edinburghból hazajövet, mert a nagy szünidőt Magyarországon töltöttem, felkerestem Oxfordot és Cambridget is. Gazdag aratásom volt Oxfordban a Bodleian

<sup>254</sup> Bauhofer János György 1806-ban Sopronban született. Tanulmányait is szülővárosában, majd Bécsben végezte. 1828-tól soproni segédlelkész, majd 1829-től somorjai, végül 1844-től budavári lelkész volt. 1864-ben hunyt el Budán. SZINNYEI 1891–1914. I. 712–713.

<sup>255</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>256</sup> A kéziratban: ezeket.

<sup>257</sup> Carnegie, Andrew (1838–1919) Skóciában született, családjával az USA-ba vándorolt. Kezdetben országban dolgozott, távíró céget alapított, de hamarosan a vasút- és az építőiparban is működtek cégei. Vagyónának jelentős részét az acél- és az olajiparból szerezte. Számos iskolát, könyvtárat, egyetemet alapított, nyugdíjalapokat létesített volt dolgozói részére.

<sup>258</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>259</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>260</sup> A kéziratban: Voltam az Egyetemi Könyvtárban, Skócia legnagyobb könyvtárában.

<sup>261</sup> A kéziratban: Ezért kerestem fel Glasgow és Aberdeen könyvtárait is.

<sup>262</sup> Kennedy, James (1842–1925) 1880-tól 1922-ig az edinburgi New College könyvtárosa. Pongrácz a Dunántúli Protestáns Lap hasábjain a következő szavakkal emlékezik meg róla: *Nem ismer fáradtságot, hogy a kutató tudományomját minél jobban kielégíthesse. A könyvtár érdekeit is mintaszerűen képviseli. (...) Szombati napokon meg gyakran találkoztam vele antikvár-könyvkereskedők boltjaiban, amint éles szemmel fürkészte a könyvtárban még meg nem levő könyveket.* DPL 1922. 331.

könyvtárban,<sup>263</sup> ahol kimásoltam a Liber Admissorum-ból azoknak a magyaroknak a névsorát, akik a könyvtáralapítás óta engedélyt nyertek a könyvtár használatára.<sup>264</sup> Az engedélyt megszabott időre, vagy „for life”, életfogytiglan adták, én az utóbbit kértem. Sajnos csak 1908-ban élhettem *vele ismételten*.<sup>265</sup> Az engedélyt a „chief-librarian” = *könyvtárigazgató, főkönyvtárnok*<sup>266</sup> valamely általa ismert egyén ajánlására adta meg. Engem Fairbairn principalis<sup>267</sup> ajánlott, akihez dr. Hastings edinburghi lelkész révén volt kapcsolatam.<sup>268</sup> Ez utóbbihoz pedig Csizmadia Lajos pápai tanárom juttatott el, aki lefordította dr. Hastings: Van Isten című művét, melyet a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság adott ki.<sup>269</sup>

Ebben az időben már Edinburghban élt dr. Moody András,<sup>270</sup> a budapesti Skót Zsidó Misszió *évtizedeken át*<sup>271</sup> volt vezetője, aki minden hónapban meghívott benünket otthonába teára, és elküldte számunkra postán a hozzá érkezett Protestáns Egyházi és Iskolai Lap<sup>272</sup> legfrissebb számait. Ezekből értesültünk a hazai egyházi élet eseményeiről.

Hazafelé jövet Londonban megnéztük a Brit Múzeumot, ahol egyik könyvtári tisztviselő oly előzékeny volt, hogy dr. Kováts kérésére előhozta a könyvtár Corvina kódexét nekünk megmutatni. Megbámultuk a Kings’ Library-ben, a *Királyi Könyvtárban*<sup>273</sup> a 2000 kötetes Kínai Lexikont és sok más értékes könyvet és kéziratot.

<sup>263</sup> A Bodley Könyvtár történetéről, annak szabadelvű működéséről, az ott végzett munkájáról Pongrácz József részletesen beszámol a Jókai Kör Évkönyvének 1911/12. évi számában *Az oxfordi Bodlein könyvtárról* című írásában. A Pápai Jókai Kör Évkönyve az 1911/12. évről. Pápa, 1912. 25–30.

<sup>264</sup> Az itt végzett kutatómunka eredménye a *Magyar diákok Angliában* című írása, ami a Jókai Kör 1912/13. évi Évkönyvében jelent meg. A Pápai Jókai Kör Évkönyve az 1912/13. évről. Pápa, 1913. 22–28. Az írás különlenyomatként is megjelent Pápán 1914-ben.

<sup>265</sup> A kéziratban: *ismét az engedéllyel*.

<sup>266</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>267</sup> Fairbairn, Andrew Martin (1838–1912) skót teológus, lelkész. Lelkészi szolgálata után 1877-től a bradfordi Airedale College, 1886-tól 1909-ig az oxfordi Mansfield College igazgatója volt.

<sup>268</sup> Hastings, James (1852–1922) skót lelkész. Miután Aberdeenben elvégezte tanulmányait, 1884-ben a Skót Szabad Egyház lelkésze lett. 1911-ben vonult nyugalomba. Az Expository Times című folyóirat alapítója és szerkesztője, a Dictionary of Bible és az Encyclopedia of Religion and Ethics lexikon-sorozatok szerkesztője is volt. 1910. szeptemberben részt vett a budapesti skót misszió ünnepi hetének rendezvényein, előadást is tartott. PEIL 1910. 595–596.

<sup>269</sup> A Dunántúli Protestáns Lap is beszámolt a megjelent munkáról, és olvasói figyelmébe ajánlotta: *E munkának az a célja, hogy segédkezet nyújtson a keresztyén világnézet kialakítására és megszilárdítására*. DPL 1906. 278.

<sup>270</sup> Moody, Andrew (1838–1914) a Skót Egyesült Szabad Egyház lelkésze. 1864-től 1904-ig kisebb megszakításokkal a Skót Szabad Egyház budapesti missziójának lelkésze volt. FORGÁCS 1925. 196, 203–204, 256–257. PEIL 1914. 566–567.

<sup>271</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>272</sup> A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1842–1848 és 1858–1919 között hetenként megjelenő egyházi lap volt. Kiadóként és felelős szerkesztőként Székács József, Taubner Károly, majd Ballagi Mór, Szóts Farkas, Hamar István és Bilkei Pap István jegyezte. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1278.

<sup>273</sup> *Csak a gépelvényben!*

Voltunk a Tate Gallery-ben, gyönyörködtünk Turner vízfestményei szépségében.<sup>274</sup> A National Gallery teremt is végignéztük. Egyik *hétköznapi*<sup>275</sup> délben meghallgattuk a City Temple-ben a gyülekezet hírhedt lelkészének, dr. [...] a prédikációját.<sup>276</sup> Engem inkább a 100 tagú egyenruhás gyülekezeti énekkar szereplése ragadott meg, amely a „Ti, angyalok, Jézus nevét” kezdetű *szárnyaló dallamú*<sup>277</sup> éneket énekelte (*Hozsannában a 228. ének*).<sup>278</sup>

Párizsban megvolt nálunk a Keresztyén Ifjúsági Egyesületek szállodájának a címe. Odahajtottunk. Sajnos nem volt üres szoba. Június volt, a főidény. Csupán egyik szobában volt egy üres ágy még, ezt nagy nehezen odaadta a titkár dr. Kovátsnak, s azután dr. Kováts kérésére beleegyezett, hogy még egy ágyat *betéte*<sup>279</sup> ugyanabba a szobába, ahol egy ágy már eredetileg is foglalt volt. Eljött az est, az ösfoglaló hazaérkezett, és elkezdett sopánkodni: *C'est horrible*<sup>280</sup> ... ez borzasztó, hogy az ő megkérdezése nélkül két idegent betesznek vele egy szobába! Én úgy *tettem*<sup>281</sup> magam, mintha aludnék, de dr. Kováts elkezdte *franciául*:<sup>282</sup> „Ne tessék neheztelni, mi magyar diákok vagyunk, akik Skóciából megyünk haza, és nem akarunk az idegenben egymástól elszakadni”. Erre a barátunk magyarul kezdett el beszélni: „Jó estét”...stb. Egy könyvkereskedő segéd volt, aki azért jött Párizsba, hogy megtanuljon franciául. Igen jól elbeszélgettünk, én még 1914-ben is leveleztem vele. Athénból küldött utoljára képeslapot.

Az Edinburghban töltött második évet főleg újszövetségi tanulmányokkal töltöttem. 1908 telén részt vettem Liverpoolban a Nagybritanniai Keresztyén Diákmozgalom világyűlésén, ahol először hallottam Mott Jánost,<sup>283</sup> Zwemer *Sámuelt*,<sup>284</sup>

<sup>274</sup> Turner, Joseph Mallord William (1775–1851) angol romantikus festő. Végrendeletében 300 festményét és 20000 rajzát és akvarelljét hagyta az angol nemzetre.

<sup>275</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>276</sup> A kéziratban és a gépelvényben is hiányzik a prédikáló lelkész neve. I. R. Campbellről van szó, aki 1903-ig brightoni prédikátor volt. és a City Temple „szabadegyházi kongregációnális” gyülekezete 1903-ban hívta meg lelkészéül. Az 1907-ben megjelent *New Theology* című munkája nagy felzúdulást keltett, fogadtatásáról a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* hasábjain Bilkei Pap István is beszámolt. Campbell 1915-ben az anglikán egyház tagja lett. PEIL 1903. 219. 1907. 296, 311–312. 1916. 211.

<sup>277</sup> A kéziratban: *hatalmas dallamra*, és a mondat befejezetlen.

<sup>278</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>279</sup> A kéziratban: *beletetet*.

<sup>280</sup> A kéziratban: *terrible*.

<sup>281</sup> A kéziratban: *tettem*.

<sup>282</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>283</sup> Mott, John Raleigh (1865–1955) amerikai metodista lelkész. A Keresztény Diákok Világszövetségének vezetője, az Egyházak Világtanácsának tiszteletbeli elnöke volt. 1946-ban megkapta a Nobel Békédíjat. Ő elnökölt az 1910-ben tartott edinburghi Világmisszió Konferencián, mely meghatározó jelentőségű volt a ökumenizmus kibontakozására és a protestáns missziós mozgalmakra. 1909. évi magyarországi látogatása során nagy hatást gyakorolt hallgatóira, ami nagy lendületet adott a hazai diákszervezeteknek is.

<sup>284</sup> A kéziratban: *Zwemer*. Zwemer, Samuel Marinus (1867–1952) amerikai misszionárius, „az iszlám apostol”. A New Brunswick-i Teológiai Szemináriumban tanult. 1890–1913 között az Arab Misszió tagja volt, ez idő alatt Baszrában, Bahreinben, majd 1913–1929 között Egyiptomban szolgált. 1929-től a Princeton Teológiai Szemináriumban a vallástörténelem professzorának választották meg, ahol 70 éves koráig tanított, amikor nyugalmába vonult. Ő alapította, majd 35 éven keresztül szerkesztette *A Muzulmán Világ*

Temple<sup>285</sup> későbbi canterbury érseket beszélni. Ugyanakkor és ugyanott<sup>286</sup> meghallgattam a városban evangélizáló Booth tábournak,<sup>287</sup> az Üdvhadsereg alapítója előadását. Liverpoolban ismerkedtem meg Lektonen finn lelkésszel,<sup>288</sup> akivel később leveleztem, és nemzetközi konferenciákon többször is találkoztam, akiből egyetemi teológiai tanár, majd tamperei evangélikus püspök lett, és a magyarok iránt mindig melegen érdeklődött.

1908. október 1-jétől Antal Gábor dunántúli református püspök<sup>289</sup> titkárul alkalmazott Komáromban, ahol 1910. augusztus 31-ig dolgoztam. *A püspöki irodában jó hasznát vettem gyorsírási gyakorlatomnak.*<sup>290</sup> Mint egyúttal komáromi segédlelkész részt vettem a gyülekezeti íghirdetésben is, amikor beosztásom szerint rám került a sor. Nagy ritkán temetési szertartást is végeztem.

Mint püspöki titkár megismerkedtem az egyházkerületi gyűlések alkalmával a kerület *lelkészi és világi*<sup>291</sup> vezetőivel: esperesekkel, egyházmegyei gondnokokkal. Antal Gábor püspökben azt az erős, alkotó jellemet ismertem meg, aki mindig a kor ütőerén tartotta kezét, és meglátta az evangéliumi mozgalmak: KIE,<sup>292</sup> MEKDÉSZ,<sup>293</sup> Vasár-

című lapot. 1927-ben Magyarországon is járt, előadást tartott a muzulmánok között folytatott misszióról. Missziói tevékenységének legfontosabb eredménye, hogy felhívta a figyelmet a muzulmánok közötti evangélizálás szükségességére. DPL 1925. 3. 1927. 8o. 1929. 36.

<sup>285</sup> Temple, William (1881–1944): anglikán püspök. Tanulmányait Oxfordban folytatta. 1921–1929 között Manchester püspöke, majd yorki, 1942-től canterbury-i érsek.

<sup>286</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>287</sup> Booth, William (1829–1912) angol metodista hittérítő, aki 9 évi szolgálat után, az egyháztól független prédikátorként a szenvedő, nyomorgó emberek megsegítésére létrehozta a Kelet-London Missziót. Ezt 1878-ban nevezték át Üdvhadsereggé, melynek szervezetét a brit hadseregéről mintázták. A szervezet a bűn és a szegénység ellen küzd, egyenruhába öltözött önkéntesei adományokat gyűjtenek, ételt és segélyeket osztanak. Ma a világon több mint 100 országban kb. 100000 önkéntessel működik.

<sup>288</sup> Lehtonen, Alex Emmanuel (Aleksi) (1891–1951) evangélikus lelkész, tanár. 1911-ben, 20 évesen pappá szentelték. Több évi lelkészi szolgálat után 1921-ben a helsinki egyetem tanára, majd 1923-tól a gyakorlati teológia professzora, 1934-től Tampere püspöke, 1945-től Turku érseke volt.

<sup>289</sup> Antal Gábor 1843. május 10-én született Szentkirályszabadján. Középiskolai tanulmányait és a teológiát is Pápán végezte 1855–1866 között. 1866–1867 között Monoszlón segédlelkészi szolgálatot látott el. Külföldi egyetemeken is tanult: Berlinben 1867–1868 között a bölcsészeti, Zürichben 1868–1869 között a teológiai karon. 1869-ben a Székesfehérváron tartott egyházkerületi közgyűlés alkalmával szentelték lelkésszé. Hazatérte után a pápai főiskolán a bölcsészeti és politikai tudományokat oktatta. 1887-ben az ácsi gyülekezet választotta lelkészévé, állását 1888-ban foglalta el, és 1896-ig töltötte be. 1896–1914 között Révkomáromban végzett lelkészi szolgálatot. A dunántúli egyházkerület 1890-ben tanácsbíróvá, 1892-ben aljegyzővé, 1896-ban püspökké választotta. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak tagja, 1903-tól alelnöke, 1907-től elnöke volt. A Konvent elnöki tisztét is betöltötte, a Ferenc József-rend nagykeresztese és a magyar főrendiház tagja is volt. 1914-ben hunyt el. Felesége Kluge Matild volt. DREKK O. 394t. 156. TtREL I. 8. d. 6. Ács. I. 1. II. 13. IV. 2. d. 9. Monoszló. 2. d. 10. Révkomárom. 9, 16, ZOVÁNYI 1977. 28. SZÖGI 2000. 97 (785. sz.). SZÖGI 2001. 89 (484. sz.)

<sup>290</sup> A kéziratban: *Jó hasznát vettem a gyorsírási gyakorlatomnak a püspöki irodában.*

<sup>291</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>292</sup> Keresztény Ifjúsági Egyesület (KIE): ifjúsági egyesülés, melynek célja fiatalok közti missziós munka, egyházközi és nemzetközi jelleggel. Alapját George Williams vetette meg 1844-ben Londonban, Young Men's Christian Association (YMCA) néven. A mozgalom célját az ún. párizsi alap (1855) fogalmazta meg. Ma 53 nemzetben kb. 3 millió tagja van. Magyarországon 1883-ban indult meg a szervezkedés Szilassy Aladár elnökleltével, titkára Szabó Aladár és Plichta Aladár lett. Bibliaóráit és előadásait 1900-ig a Református Teológia Kálvin téri épületében, ünnepélyeit pedig a Deák téri evangélikus és a Kálvin téri reformá-

napi Iskola, Biblia körök nagy jelentőségét és a genfi 1909. évi<sup>294</sup> Kálvin ünnepélyen való személyes megjelenésével és a Szent Péter-székesegyházban tartott prédikációjával nagyban előmozdította, hogy a Magyar Református Egyházra a nyugati református egyházak figyelme a Presbyterian Alliance révén rávetődjék.

*Komáromban a KIE munkában, amelynek élén akkor Konkoly Thege Béla törvényszéki bíró állott,<sup>295</sup> de a tényleges munkát Varga Sándor hitoktató lelkész<sup>296</sup> végezte, Fülöp Zsigmond, a későbbi komáromi városbíró és más fiatal emberek támogatásával én is részt vettem.<sup>297</sup> A Nőegylet szeretetvendégségein – elnöknője özvegy Szépéné volt – előadással szerepeltem, és a város középiskolás diákjai közt, Varga hitoktató engedélyével és támogatásával bibliakört szerveztem, és velük a keresztyén*

tus templomban tartotta. 1900-ban indult meg lapja, az Ébresztő. A tagok nagy része az egyetemi hallgatók közül került ki, de lassan iparos és kereskedő fiatalok is szép számmal jelentkeztek. A Dániából induló népfőiskolai mozgalom magyarországi meggyökerezése is a KIE nevéhez fűződik, és nem utolsó sorban az első hazai cserkészcsapatot is a budapesti KIE alapította. A világháború alatt katonaothonokat tartottak fenn. Ennek a sokrétű és nehéz szolgálatnak a vezetését az ötvenes évekig több rendkívül jól képzett és kimagasló vezetői elhivatottsággal rendelkező KIE munkatárs végezte, köztük Szilassy Aladár, Megyericsy Béla, Töltéssy Zoltán, Pógyor István, Dobos Károly, Erős Sándor, Bonnyai Sándor és Teleki László. Működését a kommunista rendszer ellehetetlenítette, 1950-ben feloszlatta önmagát. A rendszerváltás után működése újraindult: néhány helyi csoport megalakulása után 1991-ben a Nemzeti Szövetség is megszerveződött. Munkájának ma Magyarországon evangélikus és református ága van; országos konferenciái, lapja, székháza, (Budapest, VIII., Horánszky u. 26.), földműves és iparos ifjak közt végzett munkája a KIE Nemzeti Szövetség irányítása alatt működik. PÁLL 1983. 444–448. DOBOS 1987. 276–281. KOVÁCS 1998. 46–49, 72–73, 132–134, 159–160. KÓSA 2006b. 1082–1083.

<sup>293</sup> A kéziratban: *Diákszövetség*. A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetségről (MEKDSz) van szó, mely 1904–1949 között működött, a főiskolai hallgatók felekezeti szervezete volt. 1925-től a Magyar Diákok *Pro Christo* Szövetsége nevet használta. KISS 1941. 59–74. PÁLL 1983. 452–455. DOBOS 1987. 284–289. KÓSA 2006b. 1088.

A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (MEKDSz) rendszeresen tartott eredményes téli és nyári konferenciákat, a télieket Budapesten, a nyáriakat az ország különböző helyein. Az első nyári konferenciát Visegrádon, a másodikat Balatonalmádiban 40 fővel tartották meg. 1909-ben Sárospatakon volt a nyári konferencia 12, 1910-ben Tatán 80, 1911-ben Eperjesen 120, 1912-ben Debrecenben 120, 1913-ban Felsőszelín 140, 1914-ben Losoncon 160 résztvevővel. A MEKDSz 1923-ban 196 rendes tagot számlált, 1944-ben 102-t. A konferenciázó diákok száma sem érte el általában a 300-at. FORGÁCS 1925. 473–474. PÁLL 1983. 452–455. DOBOS 1987. 284.

<sup>294</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>295</sup> Konkoly Thege Béla törvényszéki bíró az esztergomi missziói egyház, majd a révkomáromi gyülekezet főgondnoka volt 30 éven keresztül. A dunántúli egyházkerület világi tanácsbírói, majd aljegyzői tisztét is betöltötte. 1896-ban elnöksége alatt alakult ifjúsági egyesület Komáromban. Az 1910-es években a KIE országos alelnöki tisztét is betöltötte. 1934. augusztus 30-án hunyt el Komáromban, 81 éves korában. A Konkoly Thege Béla és Varga Sándor által végzett munkáról Pongrácz már 1944-ben, a Dunántúli Protestáns Lapban megjelent *Emlékeim dr. Antal Gáborról* című írásában megemlékezett. DREL I. 1. a. 1934. szept. közgy. Esperesi jelentés. 2–3. DPL 1934. 145, 180. 1944. 176–177. KOVÁCS 1998. 41, 61–63, 69, 70, 229.

<sup>296</sup> Vargha Sándor 1905–1914 között hitoktató lelkész, 1914–1920 között a révkomáromi gyülekezet másod-, 1920-tól rendes lelkésze volt egészen haláláig. 1924. szeptember 14-én hunyt el 45 éves korában. Az egyházmegye főjegyzői, könyvtárosi tisztét is betöltötte. Felesége Szekeres Emília volt. TITREL I. 8. d. 10. Révkomárom. 16, 20, 21.

<sup>297</sup> Tárnok Gyula későbbi marcellházi lelkész is megemlékezik önéletrajzában a Vargha Sándor vezette ifjúsági csoportról: „Az akkori vallástanár, II. lelkész Vargha Sándor a középiskolás diákokat diákegyletben tömöríti, ami abból állott, hogy minden vasárnap délelőtt istentisztelet végeztével bibliai önképző-köri órákat tartottak a fiúk. Itt maguk a diákok tartottak bibliamagyarázatot, egy-egy felolvasást valami előre megbeszélte kérdéssről, szavaltak is.” KRÁNITZ 2013. 290.

*diákszövetség munkáját megismerttem, többeket közülük eljuttattam a nevezett szövetség nyári konferenciájára.*<sup>298</sup>

1910-ben dr. Antal Géza pápai teológiai tanárt Pápa városa országgyűlési képviselővé választotta, és az egyházkerület őt szabadságolta. Helyettesítésével engem bíztak meg, és így 1910. szeptember 1-jétől Pápán lettem helyettes teológiai tanár. A tanári kar, amelynek tagjai mind kedves tanáraim voltak, szíves szeretettel fogadott. Mint Antal Géza helyettese az ő tantárgyait adtam elő: keresztyén hittant, keresztyén erkölcsant, polemikát,<sup>299</sup> vallástörténetet, apologetikát<sup>300</sup> és újszövetségi görög nyelvet.<sup>301</sup> Fontosnak tartottam a diákjainkkal való személyes kapcsolatot, annak ápolását. E célból mindjárt kezdetben bibliakört alakítottam köztük az önként jövők között,<sup>302</sup> majd a *református* gyülekezetben vasárnapi bibliaiskolát vezettünk az önként vállalkozó elemi iskolai és ismétlő iskolai növendékek részére, ahol a csoport-tanítást a szintén önként vállalkozó teológus bibliakörösök végezték a teológiai tanári kar és a gyülekezeti lelkipásztor engedélyével.<sup>303</sup>

1911-ben megszereztem a teológiai magántanári képesítést. Értekezésem, melynek csak a kinyomtatása 750 koronába került, Pál apostol Efézusi leveléről szólt, melyhez az adatok gyűjtését még Edinburghban megkezdtem. *E munkámat a rám nézve felejthetetlen emlékü*<sup>304</sup> Dods Márk tanárom emlékének ajánlottam. *Amikor a dolgozatomat írtam, újból megtapasztaltam Isten csodálatos gondviselését. A mű 10. lapján foglalkozom Ussker armagi érsek*<sup>305</sup> *e levélre vonatkozó nézetével, és jegyzeteim közt valahogy elkeveredett az erre vonatkozó idézet. Kerestem több magyar könyvtárában Ussker e munkáját eredménytelenül. Amikor dolgozatomat tisztáztam, panaszkodtam emiatt az etei lelkipásztor*<sup>306</sup> *előtt. Azt mondja Vörösmarthyné nagytiszteletű asz-*

<sup>298</sup> A kéziratban: *A KIE munkában, a Nőegylet szeretetvendégségén többször részt vettem, és a diákok közt bibliakört vezettem.*

<sup>299</sup> Polemika — a hitvitázás elmélete és gyakorlata, a teológiai tudományok azon ága, mely az evangéliumi protestáns tanfogalmat más, különösen a katolikus egyház tanfogalmaival szemben igazolni törekszik.

<sup>300</sup> Apologetika — (a görög apologesztai, igazolni, védeni valakit igéből) a hit igazolásának tudománya, hitvédelem, a teológiának az az ága, amely a keresztyén hit védelmével és magyarázatával foglalkozik

<sup>301</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>302</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>303</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>304</sup> A kéziratban: *és amelyet a felejthetetlen.*

<sup>305</sup> Ussher, James (1581–1656), az írországi Armagh anglikán érseke, az egyik leghíresebb bibliai kronológia összeállítója.

<sup>306</sup> Vörösmarty Károly 1858-ban Vértesdobozon (Fejér vm.) született. A teológiát Pápán és Budapesten végezte (Pápán az első és negyedik évet, az 1878/79. és az 1881/82. tanévben, Budapesten 1880-tól tanult). Segédlelkész volt Tatán és Nagyigmádon, helyettes lelkész Kömlődön, Etén, Banán, Szomódon. 1889–1892 között Szomódon, 1892-től 1904-ig Tárkányban, 1904–1912 között Etén szolgált. Felesége Karikó Erzsébet volt. 1912. július 6-án hunyt el, 53 éves korában. TREL Kgy. jkv. IV. 503, 516. V. 1, 33, 57, 69, 130, 189. TIREL I. 8. d. 7. Ete. I. 4. II. 11–12. IV. 22. d. 9. Nagyigmánd. II. 126. d. 11. Nagyigmánd. 2. 16–20. Szomód. I. 4. II. 42. Pápai Református Kollégium értesítői. 1878/79. 18. 1881/82. 21. Egyházkerületi Névtár. 1886. 80. 1887. 79. 1888. 78. 1889. 83. 1890. 97. 1891. 91. 1892. 85. 1893. 93. 1894. 98. 1895. 97. 1896. 93. 1897. 84. 1898. 87. 1899. 97. 1900. 88. 1901. 110. 1902. 110. 1903. 75. 1904. 75. 1905. 71. 1906. 72. 1907. 91. 1908. 198–199. 1909. 150–151. 1910.

szony: „Kérem, itt a padláson egész sereg régi latin nyelvű könyv van, tessék megnézni.” Azonnal felmentem, és az egyik kötet épp a kívánt könyv volt, amit aztán a lelkészcsalád örömmel ajánlott fel a pápai főiskolai könyvtárnak. „Habent sua fata libelli.”<sup>307</sup>

Azóta egész a legújabb időig sokat és állandóan foglalkoztam az Efézusi levéllel bevezetéstani és exegetikai szempontból.<sup>308</sup> Legutóbb Pál apostol Európába jövetelének 1900-ik évfordulója alkalmából Budapesten 1951-ben rendezett ökümenikus<sup>309</sup> ünnepélyen olvastam fel e tárgyról írt művemet.<sup>310</sup>

A Haltér 1. szám,<sup>311</sup> később dr. Antal Géza tér, ma Marx Károly tér<sup>312</sup> 1. szám alatt volt kétszobás legénylakásom, amely közel volt a Főiskolához is, s amelyet a bibliakörös diákjaim Központnak neveztek el. Emlékszem, mikor az egyházkerület 1910-ben helyettes tanárnak alkalmazott, sokat töprengtem, hol lesz megfelelő lakás, Victor János barátom<sup>313</sup> ezzel némított el: „Józsai, az Isten, aki a nagyobb dolgot, a te ide alkalmazásodat elintézte, nem tudná a kisebbet, a lakásügyet is elintézni?” Igaza volt. Elintézte.<sup>314</sup> A vasárnap délutáni bibliakörben nemcsak teológusok vettek részt, hanem gimnáziumi tanulók<sup>315</sup> is, pl. Cseh-Szombathy László, a későbbi Bethesda főorvosa, majd államtitkár.<sup>316</sup> A lakásért — két kétablakos utcai szoba — évi 400 koronát fizettem. Itt ismerkedtem meg a háziasszony fiával, dr. Répássy Gyulával, aki

152–153. Egytemes Névtár. 1911. II. 43. 1912. 121. 1913–15. 84. KOMJÁTHY 1951. 1. BELICZAY 1955. 238 (a Békés megyei Dobozon született!). GYÜSZI 1998. 99. VÁRADY 2001. 414. BILKÓ–MAGDICS–NÉMEDI 2003. 170. PEEL 1912. 444 („...egy budapesti vendéglőben július 5-én szívszélhűdés következtében hirtelen elhunyt.”).

<sup>307</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>308</sup> A kéziratban: szempontokból.

<sup>309</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>310</sup> A kéziratban: tanulmányomat.

<sup>311</sup> A gépelvényben tévesen: 14. szám.

<sup>312</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>313</sup> Victor János 1888-ban született Budapesten. A teológiát Budapesten végezte 1906–1910 között, majd két évig bölcsészetet hallgatott. Egy évet Princetonban is tanult. Részt vett az ifjúsági mozgalomban: 1906-tól a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE), majd 1910-től a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség (MEKDSz) utazótitkáraként működött. 1913-tól vallástanár lett Budapesten. 1924-ben doktorált a budapesti egyetem bölcsészkarán. 1925-től teológiai professzor volt a budapesti teológián, előbb a filozófia–pedagógia tanszéken segédtudományokat (vallásfilozófiát, valláslelektant, teológiai enciklopédiát), majd rendszeres teológiát (dogmatika, etika) adott elő. 1932–1949 között a budapesti Szabadság téri gyülekezet lelkésze volt. Jelentős fordítói tevékenységet is kifejtett, ez irányú tevékenysége tíz kötetet tesz ki. A Dunamelléki Református Egyházkerületnek 1929-től tanácsbírája, 1945-től lelkészi főjegyzője, a Református Egyház című hivatalos lapnak alapításától, 1949-től főszerkesztője volt. 1954-ben hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 689. BE-RECZKY 2006. 725–728.

<sup>314</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>315</sup> A kéziratban: gimnazisták.

<sup>316</sup> A kéziratban: főorvos, a későbbi államtitkár. Cseh–Szombathy László orvos, politikus, államtitkár 1894. március 24-én született Pápán. Középkolai tanulmányait a pápai református gimnáziumban végezte. 1920-ban szerzett orvosi diplomát. 1925–1950 között a Bethesda Diakonisszakórház, majd nyugalomba vonulásáig a Csengery utcai kiegészítő kórház főorvosaként működött. 1935-től országgyűlési képviselő volt. Tagja lett az ideiglenes nemzetgyűlésnek, és 1948-ig az országgyűlésnek is. 1945–1947 között a Népjóléti Minisztérium politikai államtitkáraként működött. A politikai élettől 1948-ban visszavonult, orvosként 1963-ig dolgozott. 1968. január 11-én hunyt el Budapesten. TAKÁCS 1970. 5–6. VARGA 1998. 110–111.

hívó római katolikus fiú volt, sokszor hallgatta Prohászkat<sup>317</sup> Budapesten, mint jogász, aki a római numizmatikában annyira kiképezte magát, hogy ma világviszonylatban is neve van.<sup>318</sup> 50 éves találkozására<sup>319</sup> készülve — *nálunk, Pápán érettségit*<sup>320</sup> — újból katalogizálta a Kollégium ókori pénzgyűjteményét, *a verdék szerint írta le a római pénzeit*.<sup>321</sup> Sokszor elbeszélgettem vele a hit legmélyebb kérdéseiről is, magunk előtt tartva Ágoston híres és igaz mondását: „In necessariis unitas, in dubiis libertas et in omnibus caritas.”<sup>322</sup>

1913-ban Lake Mohonkban tartotta a Keresztyén Diákok Világszövetsége nagygyűlését. Én Isten kegyelméből mindeniken részt vehettem. Édesapám az amerikai utamra 900 koronát áldozott. Három hetet töltöttem az Észak–Amerikai Egyesült Államokban. Prédikáltam New Yorkban *Kuthy Zoltán esperes*<sup>323</sup> és Philadelphiában *Kováchy Miklós István*<sup>324</sup> *magyar református gyülekezetében*.<sup>325</sup> Egy estét töltöttem

<sup>317</sup> Prohászka Ottokár 1858-ban született Nyitrán. Tanulmányait Nyitrán, Kalocsán, majd az esztergomi kisszemináriumban folytatta. Teológiát Rómában tanult. Hazatérte után több helyen szolgált plébánosként. 1905-ben lett székesfehérvári püspök, amely tisztséget haláláig betöltötte. A Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság tagja, a Katolikus Néppárt egyik alapító tagja, 1920–1922 között országgyűlési képviselő, a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának elnöke, emellett a Magyar Sion című lap társszerkesztője, továbbá az Esztergom című politikai lap szerkesztője is volt. DIÓS 1993–. XI. 289–293.

<sup>318</sup> Répássy Gyula (1887–1960) pápai ügyvéd. Éremgyűjtési tevékenységét már aradi gimnazista korában megkezdte, majd a Pápai Református Kollégiumban töltött évek során is folytatta (nyolcadikos korában 73 római pénzérmét adományozott a kollégium régiségárának). Az 1926/27. évi Értesítő szerint katalogizálta a Régiségár 1912 óta beszerzett római pénzeit. Óvári Ferenc szerint kb. 1600–1800 darabból álló gyűjteménye lehetett. Gyűjteményéről 1950-ben leírást készített, amelynek fénymásolt töredéke került Óvári Ferenc birtokába, aki az alapján ismertette a Répássy gyűjteményt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1902/03. 94. 1903/04. 120. 1904/05. 144, 159. 1924/25. 36, 41. 1926/27. 114. ÓVÁRI 2004. 20–23.

<sup>319</sup> A kéziratban: *érettségi találkozására*.

<sup>320</sup> *Csak a gépeltvényben!*

<sup>321</sup> A kéziratban: *a verdék szerint írta le a római császárok pénzeit*.

<sup>322</sup> In necessariis unitas, in dubiis libertas et in omnibus caritas. (latin): A lényeges dolgokban egység, a kétségekben szabadság, és mindenben szeretet.

<sup>323</sup> Kuthy Zoltán 1875. szeptember 12-én született Nemesdedén (Somogy vm.), apja Kuthy István ottani tanító volt. Gimnáziumi tanulmányait Csurgón, a teológiát Debrecenben végezte. Berettyóújfaluban volt káplán, majd nevelőseget vállalt báró Nyáry Jenő családjánál. 1896. decemberben érkezett az Amerikai Egyesült Államokba. 1898-ig Mount Carmeli-i lelkész volt, amikor a New York-i Evangéliumi Reformált Egyház választotta lelkészének. New Yorkban két templom építését is irányította. A Magyarországi Református Egyház amerikai munkájának vezetője volt, tevékenysége mindvégig arra irányult, hogy az amerikai magyar reformátusság szerves közösségben éljen a magyarországi református egyházzal. A keleti egyházmezgye esperesi tiszttét is betöltötte. 1921-ben magyarországi látogatása során megbetegedett, és Budapesten, a János kórházban hunyt el 1921. augusztus 22-én. DPL 1921. 139. TAKARÓ-KOMJÁTHY-BŐSZÖRMÉNYI 1929. 95–98. TÓTH 1940. 198–199.

<sup>324</sup> Kováchy Miklós István 1850. november 30-án született Veszprémben, apja Miklós György, Somogy vármegye árvaszéki elnöke, anyja Kerkápolyi Etelka volt. Tanulmányait Székesfehérváron és Budapesten végezte. Kaposváron telepedett le, ügyvédi gyakorlatot folytatott. 1878-tól országgyűlési képviselő lett. 1894-ben egész családjával Amerikába költözött. 1902-ben Pápán lelkészi vizsgát tett. Visszatért Amerikába, ahol a továbbiakban lelkészként működött: Pittsburghban, Dillonville-ben, South Chicagóban, Wallingfordban, majd Philadelphiában. 1922-ben végleg visszavonult, 1926-ban elhunyt. Nekrológiát is Pongrácz József írta a Dunántúli Protestáns Lapban, ahol szintén megemlékezett a Kováchy gyülekezetében töltött időről. TÓTH 1940. 200 (1927-ben hunyt el!). DPL 1926. 223–224 (1858-ban született!).

<sup>325</sup> *Csak a gépeltvényben!*

New Yorkban a magyar származású Feleky<sup>326</sup> Károly könyvbarát és gyűjtő<sup>327</sup> lakásán, aki *megmutatta*<sup>328</sup> a magyar–angol összeköttetésekre nézve mindeddig páratlan könyvtárát, amelynek későbbi, ritka darabokkal való gyarapításához én is hozzájárultam oxfordi gyűjtésem adataiból. Megnéztem a bridgeporti magyar református egyházat, ahol Komjáthy Ernő volt pápai diák szolgált mint lekipásztor.<sup>329</sup> Princetonban részt vettem a Keresztyén *Világmozgalom*<sup>330</sup> alapításának 25. évfordulóját megőrkítő szobor leleplezési ünnepségén. Lake Mohonkba menet ausztráliai diákvezetőkkel ültem egy fogaton. Ennek az eredménye lett, hogy cikket kértek tőlem a magyar középiskolás diákokról, amely meg is jelent a *The Australian Intercollegian*-ben.

Lake Mohonkban ismerkedtem meg Gardiner úrral,<sup>331</sup> aki olyan magyar emberek címét kérte, akik érdeklődnének az Okumené munkája iránt. Össze is állítottam számára a magyar protestáns egyházak lelkészi és világi vezető egyéniségei és fiataljai névsorát, akik közül aztán velem együtt többen részt vettünk Lausanne-ban a Hit és Egyházszervezet *1927-ben*<sup>332</sup> tartott világgyűlésén.

Lake Mohonk után sietve visszajöttem Európába, hogy részt vehessek az aberdeeni református világgyűlésen. E gyűlés résztvevői egyszer kirándultak Balmoral Castle-ba, az angol királyi család nyaralójába, ahonnét feljövet Crathle-ban rövid istentiszteletet tartottunk abban a templomban, amelyikbe Viktória királynő szokott eljárni istentiszteletre, amikor Balmoralban tartózkodott. A templomba felfelé menet láttam, hogy egy öregebb gyűlési résztvevő *elmaradt*<sup>333</sup> a többiektől. Én csatlakoztam hozzá, és együtt mentünk egész a templomig. Ez volt dr. Good James, az egyháztörténet tanára,<sup>334</sup> aki különösen a Heidelbergi Káté viszontagságait gyűjtötte össze, és *adta ki önálló kötetben is.*<sup>335</sup> 1918-ban, amikor megkötötték a fegyverszüne-

<sup>326</sup> A gépelvényben hibásan: *Teleki*.

<sup>327</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>328</sup> A kéziratban: *megmutogatta*.

<sup>329</sup> Komjáthy Ernő 1879. április 18-án született Györszemerén (Győr vm.). Középszkolai és teológiai tanulmányait a Pápai Református Kollégiumban végezte. 1901-től segédlelkész lett Adorjánházán. 1903-ban az Egyetemes Konvent az Amerikai Egyesült Államokba küldte. 31 évi amerikai szolgálatának nagy részét a bridgeporti gyülekezetben töltötte. 1934-ben tért haza, Budapest mellett, Remetekertvárosban élt. 1944. április 30-án hunyt el. TÓTH 1940. 227–228. KRÁNITZ 2013. 974–975. DPL 1944. 90–91.

<sup>330</sup> A kéziratban: *Diákmozgalom*.

<sup>331</sup> Gardiner, Robert Hallowell (1855–1924) bostoni ügyvéd, a World Conference on Faith and Order titkára. PEIL 1914. 425. DPL 1927. 38.

<sup>332</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>333</sup> A kéziratban: *elmaradozott*.

<sup>334</sup> Good, James Isaac (1850–1924) amerikai református teológus. Egyetemi fokozatait a Lafayette Kollégiumban és a New York-i Union Theological Seminary-ban szerezte 1872-ben és 1875-ben. 1875-től lelkész volt Yorkban, Philadelphiában és Readingben. 1890-ben az Ursinus Kollégium dogmatika tanára lett, később a teológiai fakultás dékáni tisztét is viselte. Amikor az intézmény 1907-ben átköltözött Daytonba, az egyháztörténeti tanszékre választották meg. Az Amerikai Református Egyház Egyetemes Zsinatának elnöke is volt, megválasztották a Református Egyházak Világszövetségének egyik alelnökévé is. 1924. január 21-én hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1923/24. 11. DPL 1924. 20–21.

<sup>335</sup> *Csak a gépelvényben!*

tet, azonnal felkeresett soraival, és a Pápai Teológiai Akadémia sokat köszönhet az ő segítő szeretetének.<sup>336</sup> Akadémiánk őt tiszteletbeli tanárává választotta.

1913 őszén felállították Pápán a hatodik teológiai tanszéket, melynek betöltője az újszövetségi tudományokat *volt köteles előadni*.<sup>337</sup> *Erre*<sup>338</sup> engem választottak meg mint egyetlen pályázót. 1914. szeptember 14-én megnősültem. Elvettem feleségül Székely Etelka *tanítónőt, okleveles tanítónőt*.<sup>339</sup>

Lakásunk a Tókertben volt. Kezdetben diákokat is tartottunk, de ahogy a család nőtt, úgy nőtt feleségem gondja is, *ezért*<sup>340</sup> a diáktartásról lemondtunk. A nálunk lakottak közül megemlítem Tildy Zoltánt, Magyarország volt köztársasági elnökét.

Ebben a házban laktunk 1928-ig. Itt született egy fiú és három leánygyermekem. Józsika tízhónapos korában elment tőlünk Jézushoz. A legidősebb gyermekünk Etelka, Török István debreceni teológiai tanár felesége.<sup>341</sup> Irénke gyakorló gimnáziumi tanár, Vozáry Pál szegedi gimnáziumi tanár felesége.<sup>342</sup> Magda teológiát végzett,<sup>343</sup> és

<sup>336</sup> 1896-ban és 1920-ban is járt Magyarországon, majd 1922. augusztus 4-én Pápán is volt. Lelkész-özvegyeket, tanárokat, lelkészeket segítette, pápai látogatása során a teológus hallgatók támogatására adott 75 dollárt. Többször is értékes adományokat küldött a főiskolai könyvtár számára. Pápai Református Kollégium értesítői. 1920/21. 41. 1922/23. 13, 14, 15, 54. DPL 1922. 129–130.

<sup>337</sup> A kéziratban: *adta elő*.

<sup>338</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>339</sup> A kéziratban: *okleveles tanítónőt*.

<sup>340</sup> A kéziratban: *és így*.

<sup>341</sup> Pongrácz Etelka (1915–1989) elemi iskolai tanulmányait a nőnevelő intézet gyakorló elemi iskolájában végezte. 1925–1933 között a pápai református gimnázium tanulója volt, ahol érettségi vizsgát tett. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1921/22. 13. 1922/23. 10. 1923/24. 21. 1924/25. 13, 18. Pápai Református Kollégium értesítői. 1925/26. 52, 55, 58. 1926/27. 77, 78, 80, 85, 114. 1927/28. 94, 96, 103, 124. 1928/29. 47, 65, 66, 69, 79, 96. 1929/30. 49, 51, 53, 55, 67, 82. 1930/31. 42, 45, 46, 49, 66, 80, 81, 87. 1931/32. 56, 57, 60, 80, 92, 95. 1932/33. 61, 64, 65, 67, 90. 1942/43. 59.

<sup>342</sup> Pongrácz Irén (1920–1980) főiskolai docens. Az elemi iskolát a pápai református nőnevelő intézet gyakorló elemi iskolájában végezte, majd a református gimnázium tanulója volt, 1939-ben érettségizett. 1957–1975 között a szegedi egyetem gyakorló gimnáziumának matematika–fizika szakos tanára volt. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1926/27. 14, 26. 1927/28. 35. 1928/29. 54. 1929/30. 33, 34. Pápai Református Kollégium értesítői. 1931/32. 55, 56, 57, 60, 64. 1932/33. 63, 64, 65, 68, 76. 1933/34. 75, 76, 77, 80, 91, 113. 1934/35. 122, 138, 140, 141, 157, 176. 1935/36. 103, 104, 105, 106, 147, 148. 1936/37. 65, 66, 67, 70, 90, 97, 98. 1937/38. 50, 101, 104, 105, 108, 130, 136, 137, 153. 1938/39. 62, 65, 66, 90, 94, 96. Vozáry Pál (1917–1992) főiskolai tanár Szegeden, a Klauzál Gábor reálgimnáziumban érettségizett, apja, Vozáry Miksa (1873–1944) Lőcsén tanított, majd Szegeden a leánygimnázium tanára, később igazgatója lett. Pál Eötvös kollégistaként a budapesti egyetemen magyar–német szakos tanári diplomát szerzett. 1939-ben Heidelbergben volt ösztöndíjas. Az 1940–41. tanévben az Orosházi Evangélikus Gimnázium tanára volt.

<sup>343</sup> Pongrácz Magda (1920–1965) könyvtáros. Az elemi iskolát a pápai református nőnevelő intézet gyakorló elemi iskolájában végezte. 1931-től a református gimnázium tanulója volt, ahol 1939-ben érettségizett. 1939–1943 között a pápai teológiai akadémia hallgatója volt. Az 1943/44. tanévben a nőnevelő intézetben tanított, a kollégium könyvtárában pedig segédkönyvtárosként dolgozott. Az 1945/46. tanévben angol nyelvből óraadó tanár volt a teológián. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1926/27. 14, 26. 1927/28. 35. 1928/29. 54. 1929/30. 33, 34. 1942/43. 17. 1943/44. 10, 42. Pápai Református Kollégium értesítői. 1931/32. 57, 64. 1932/33. 63, 64, 65, 76. 1933/34. 75, 77, 91. 1934/35. 122, 140, 157. 1935/36. 106, 128, 148. 1936/37. 65, 66, 67, 90, 97, 98. 1937/38. 104, 105, 108, 130, 136, 137. 1938/39. 65, 66, 90, 94, 96. 1939/40. 27, 31, 36, 38, 39, 124. 1940/41. 19, 23, 28, 115. 1941/42. 33, 34, 38, 41, 43, 46, 127. 1942/43. 21, 30, 34, 36, 37, 39, 41, 42, 154, 166. 1943/44. 114. 1945/46. 6. 1946/47. 1. 1947/48. 9, 14. 1939. július 19-én beadott teológiai jelentkezéséhez csatolt önéletrajza: „1920-ban születtem Pápán. Elemi iskolába a pápai Református Nőnevelő Intézet gyakorló iskolájába jártam, a köztársasági iskolát pedig a Református Kollégiumban végeztem. Szüleim hívő emberek, de

az 1947-48.<sup>344</sup> tanévben az *edinburghi*<sup>345</sup> New College növendéke volt. Azelőtt és azóta is a könyvtárban, mellettem dolgozott. 1955-ben állását az egyházkerület rendszerezítette, és most mint segédkönyvtárnok végzi teendőit. Többször látogatott könyvtárakat: Sárospatak, Debrecen, Ráday, Szeged egyetemi könyvtárakat. Egyszer pedig 3 hétig mint beosztott rendes tisztviselő napi 8 órai munkával az Országos Széchenyi Könyvtárban gyarapította szakismereteit.

Mint az újszövetségi szak tanára többször végigexegetáltam Máté és János evangéliumát, az Apostolok cselekedeteit, a Római levelet, a *Korinthusi első levelet*,<sup>346</sup> a Galatákhöz írt levelet, az Efézusi levelet és a *Thessalonikiakhoz írt első levelet*.<sup>347</sup> Ezek közül a Máté, János, Apostolok cselekedetei, Galaták és az Efézusi levél magyarázata nyomtatásban is megjelent. 1931-ben a debreceni *Tisza István*<sup>348</sup> Tudományegyetem teológiai fakultásán megszereztem, a *szóbeli vizsga elengedésével*,<sup>349</sup> a teológiai doktori címet. Nyugalomba vonulásom alkalmából pedig *1947-ben, Győri Elemér dunántúli református püspök felterjesztésére*<sup>350</sup> a címzetes nyilvános rendkívüli egyetemi tanári címet kaptam.

Teológiai irodalmi munkásságom legértékesebb gyümölcse a Pál apostol Efézusban című doktori értekezésem. Erről Duncan st.-andrewsi *teológiai*<sup>351</sup> tanár azt írta az Expository Times című brit teológiai folyóiratban, hogy le kellene angolra fordítani. Michaelis berni *egyetemi*<sup>352</sup> teológiai tanár<sup>353</sup> pedig több művében is hivatkozik rá.

E könyvem megírása és kiadása úgy vált lehetővé, hogy családomtól vontam el 2000 forintot, hogy a szükséges szakirodalmat a világ minden részéből beszerezhessem, és a tetemes nyomdai költségeket fedezhessem, de az Alma Mater ünnepére családom szívesen vállalta ezt a tekintélyes kiadást.

*hogy ez mit jelent, nem értettem meg mindaddig, míg magam is nem találkoztam Jézussal. Hatodik gimnazista voltam, mikor először vettem részt konferencián. A Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség rendezte a konferenciát Pápán. Ekkor éreztem meg először ezen a konferencián, hogy Jézus hív engem is. Ettől kezdve kerestem azokat a helyeket, ahol Jézusról hallhattam. 1937-ben Tahiban voltam nyári konferencián, 1937 ősz óta a pápai református gyülekezet vasárnapi iskolájában csoporttanító vagyok. A következő évben újra Tahiban voltam, főiskolás és középiskolás konferencián, ahol bibliakört is vezettem, és egy esti áhitatot tartottam. Régebben a gazdasági iskolába akartam menni, de most már úgy érzem, nekem a teológián van a helyem. Remélem, hogy Isten kegyelméből a teológia elvégzése után szerény tag lehetek a magyar református egyház munkás seregében. Pongrácz Magda.” DREL I. 6. 1939/40. 73.*

<sup>344</sup> A kéziratban: 1947-es.

<sup>345</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>346</sup> A kéziratban: az első Korintusi levelet.

<sup>347</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>348</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>349</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>350</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>351</sup> Csak a gépelvényben! Duncan, George Simpson (1884–1965) skót lelkész, egyetemi tanár. Tábori segédlelkészség után, 1919-től a St. Andrews-i egyetem professzora, 1940-től a St. Mary kollégium igazgatója volt. 1954-ben nyugalomba vonult.

<sup>352</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>353</sup> Michaelis, Wilhelm (1896–1965) német evangélikus teológus. A berlini egyetemen tanult, 1930-tól berni egyetemen az újszövetségi tudományok professzora volt.

Erdős Károly debreceni teológia tanár barátommal<sup>354</sup> közösen írtuk meg Újszövetségi bevezetésünket, amely a Pápai Theologia Theologiai Kézikönyvek című *sorozatban*<sup>355</sup> két kiadást ért.

Tanári működésem kimagasló eseménye volt a pápai főiskola 400 éves jubileumi ünnepélye 1931-ben, amelynek megrendezéséből szívem<sup>356</sup> egész melegével bőségesen részt vettem.

Az ünnepély-rendezés anyagi oldalának megszervezését dr. Antal Géza püspökünk vállalta, aki készséggel áldozott egyénileg is, és örömmel használta fel összekötéseit és ismeretségeit *bel- és külföldön*<sup>357</sup> az ügy előmozdítására. *Az ünnepély után néha az volt a sejtésem*,<sup>358</sup> hogy Isten engem azért teremtett épp ebben az időben, hogy szolgáljam a pápai főiskolát, és azon keresztül Atyánk dicsőségét. A Főiskolai Könyvtárban a Papensia gyűjtemény megszervezésével állandó emléket igyekeztünk adni az országos ünnepélynek, mely a protestáns külföldet is megmozgatta.

Tanulmányaim révén, látva azt a hatást, amit a külföldön tanulás jelentett *az elmúlt évszázadok folyamán*<sup>359</sup> a magyar protestáns egyházaknak, teljes erővel azon igyekeztem, természetesen tanár társaimmal együtt – mert Benedek Sándor,<sup>360</sup> Tóth Endre,<sup>361</sup> Tóth Lajos, Török István, Trócsányi Dezső<sup>362</sup> és Vasady Béla<sup>363</sup> szintén kész-

<sup>354</sup> Erdős Károly 1887-ben született Újsóvén (Bács-Bodrog vm.). Debrecenben tanult, ahol 1909-től a széniori tiszteletet is betöltötte. 1910-ben külföldre ment: Berlinben, Zürichben, Cambridge-ben tanult. Ezután Debrecenben lett magántanár, 1914-től a lelkészképző intézet tanára. A Debreceni Protestáns Lap, majd a Lelkészegyesület című folyóiratot szerkesztette. A Debreceni Tudományegyetemen az Újszövetségi Tudományok Szemináriuma igazgatója volt 1929–1950 között, 1945-ben az újszövetségi teológia szakelődője, rövidebb ideig helyettes igazgató az Etikai Szemináriumban, a Rendszeres Teológiai Szemináriumban és az Egyháztörténelmi Szemináriumban. 1971-ben hunyt el Debrecenben. ZOVÁNYI 1977. 180. MUDRÁK 2010. 123–126.

<sup>355</sup> A kéziratban: *sorozatában*.

<sup>356</sup> A gépelvényben tévesen: *szívesen*.

<sup>357</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>358</sup> A kéziratban: *Néha az volt a sejtésem az ünnepély után*.

<sup>359</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>360</sup> Benedek Sándor 1904-ben született Felsőlövőn. A gimnáziumot szülőhelyén, a teológiát 1923–1925 között, valamint 1927-ben Pápán végezte, közben 1925–1926-ban Bécsben, 1926-ban Marburgban és 1926–1927-ben Baselben is tanult. 1927–1930 között Erdőcsokonyán volt segédlelkész, majd 1930–1939 között magyaratádi lelkészként szolgált. 1933-ban a debreceni tudományegyetemen teológiai doktorátust, majd gyakorlati teológiából magántanári fokozatot szerzett. 1938-tól lett Pápán a teológia helyettes, majd 1939-től rendes tanára. 1953-tól 1966-ig Nagydorogon működött lekipásztorként, akkor nyugállományba vonult, a Ráday Könyvtár munkatársa lett. 1983-ban halt meg Budapesten. DREL I. 1. u. Erdőcsokonya. 2. Magyaratád. 3. 6. BECK 1935. 16 (Magyaratádon csak 1931-től!). TUNGLI 1997. 19.

<sup>361</sup> Tóth Endre 1899-ben született Hajdúszoboszlón. Születése helyén, majd Pápán tanult, a teológiát is itt végezte 1921-ben. Ezután külföldre utazott, az utrecht-i egyetemen tanult. Hazajövele után Kaposvárott lett hitoktató lelkész. 1924-ben Pápára került teológiai tanárnak, ahol 1947-ig működött, majd Debrecenben oktatott. 1970-ben hunyt el Debrecenben. ZOVÁNYI 1977. 652–653. TUNGLI 1997. 119. Részletes életrajzát lásd: PÓTOR Imre: Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor. Különös tekintettel dunántúli szolgálataira. Pápa, 2000. (Pápai Eperfa Könyvek 1.)

<sup>362</sup> Trócsányi Dezső 1889. január 2-án született Sárospatakon. Elemi, középiskolai, majd teológiai tanulmányait is Sárospatakon végezte. 1910-től bölcsészhallgató volt Kolozsváron. Ezután németországi egyetemen tanult: Berlinben, Marburgban, majd Lipcsében. 1914-től Miskolcon, 1916-tól Kunszentmiklóson, 1917-től a pápai református gimnáziumban tanított. 1929-től 1951-ig, a teológia megszüntetéséig a pápai

séggel írták az ajánlóleveleket az ismerős külföldi tanároknak —, hogy minél több magyar református teológust tudjunk kijuttatni Nyugatra. Külföldi *egyházi*<sup>364</sup> világyűléseken való alkalmi részvételünket, személyes látogatásainkat, kiterjedt levelezéseinket *arra*<sup>365</sup> igyekeztünk felhasználni, hogy minél több magyar *református*<sup>366</sup> teológus diáknak felnyílhasson a szeme, és kaphasson indítástokat, látásokat Krisztus magyar földön véghezviendő hódításairól. Ismerem fajomnak a bűneit, de azért alázattal azt vallom, hogy „nem vagyunk utolsó nemzete a világnak”. Pápáról 1906-tól 1927-ig több mint hetvenen mentünk ki nyugatra, nem azért, hogy majmoljuk azt, amit ott látunk, és lekicsinyeljünk mindent, ami magyar, hanem, hogy felrázzuk az itthoniakat: „mi is tudunk dolgozni, Isten Lelke minket is átváltoztathat, újjászülhet.” Csak az én osztálytársaim közül Székely István, *aki Bázélbe ment ki*,<sup>367</sup> *míg*<sup>368</sup> Tóth Lajos Baselbe, Bernbe és Edinburghba, Várady Lajos Tübingába és magam Edinburghba, pedig nehéz idők voltak azok, amiket átélünk, két világháború vihara zúgott át fejük felett.

Mint a Dunántúli Protestáns Lap felelős szerkesztője, 20 éven át *hordoztam*<sup>369</sup> az ígát. Tudtam volna jobban szerkesztett lapot is csinálni, *ha lettek volna ehhez feltételek*,<sup>370</sup> ha némileg honorálhattam volna anyagilag is a munkatársakat. Én számonként 1 pengő tiszteletdíjat kaptam a szerkesztésért. Különösen a hazai hírek szerzése okozott rendkívüli nehézséget. Volt pár olyan számunk is, amely színvonalas volt: a magyar protestáns gályarabok kiszabadulásának 250. évfordulója alkalmából kiadott *szám*<sup>371</sup> 1926-ban, amelybe kérésemre a magyar protestantizmus akkori legkiválóbb

teológiai akadémia filozófia–pedagógiai tanszékén oktatott. Ezután 1962-ig a Dunántúli Református Egyházkerület levéltárosaként működött. Felesége Fábán Tóth Berta volt. 1962-ben hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 659. TUNGLI 1997. 123. SZÖGI 2001. 184 (2757. sz.), 439 (8847. sz.). KRÁNITZ 2013. 618–620.

<sup>369</sup> Vasady Béla 1902. december 30-án született Aradon. A teológiát Debrecenben, Daytonban, majd Princetonban végezte. 1925-től 1927-ig Pápán, 1934-ig Sárospatakon, majd 1945-ig Debrecenben oktatott. Az Országos Református Lelkészegyesület tanulmányi főtítkára, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagja, 1935-től az Igazság és élet című folyóirat szerkesztője volt. 1945-től az Egyesült Államokban élt. 1992-ben hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 678. TUNGLI 1997. 178. VARGA 1998. 537.

<sup>364</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>365</sup> A kéziratban: *mind arra*.

<sup>366</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>367</sup> A kéziratban: *kiment Baselbe*.

<sup>368</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>369</sup> A kéziratban: *hordtam*.

<sup>370</sup> A kéziratban: *ha meglettek volna a szükséges feltételek*.

<sup>371</sup> A kéziratban: *alkalmi szám*.

képviselői küldtek hosszabb-rövidebb cikket;<sup>372</sup> a főiskola *alapításának*<sup>373</sup> 400 éves évfordulója alkalmából megjelent két jubileumi szám,<sup>374</sup> stb.

Ezúton is hálásan köszönöm mindazok szíves segítségét, akik önzetlenül a lap mellé állottak, és felkeresték cikkeikkel. Munkatársaimmal együtt igyekeztünk a magyar református egyház igaz érdekeit szolgálni; figyelemmel voltunk a világprotestantizmus újabb áramlataira: számos tanulmányban foglalkoztunk az ökumenikus kérdéssel, és próbáltunk szűkebb hazánk, a dunántúli református egyházkerület és a pápai főiskola *érdekében*<sup>375</sup> is hűséggel szolgálni, nem törődve a meg nem értés, sőt többször a lekicsinylés hangjaival sem. E téren is az volt a jelszavunk: "Severe ne dubites!" Vetni ne kételkedjél!

A Főiskolai Könyvtárhoz való, most már Isten kegyelméből 57 esztendő s benső kapcsolatam külön tárgyalást érdemel. Amint már említettem 1900-ban, hetedikes koromban alkalmazott először elődöm, Borsos István gimnáziumi tanár, főiskolai könyvtárnok, a főiskolai könyvtárban, mint havidíjast. 1917-ben, amikor hirtelen igazgató lettem, váratlanul meghalt Borsos István. Vakbélgyulladás volt, Budapestre vitték operálni, és a műtét sikerült, a beteg meghalt. A tanári kar és az igazgatótanács figyelme önkéntelenül is rám terelődött az állás betöltésénél, mint aki már *17 esztendő óta*<sup>376</sup> forgolódtam a könyvtárban. Kedves olvasmányaim már akkor is az antikvár-katalógusok voltak. 1919-ben kommunizálták a könyvtárt. A fiatal teológiai tanárok: Czeglédy Sándor, Vass Vince<sup>377</sup> és én, mint hetibéresek dolgoztunk a könyvtárban. A viszonyok rendeződésével *pénzünk volt*<sup>378</sup> a költségvetésben a könyvtár céltudatos fejlesztésére. Minden alkalmat felhasználtam, hogy magánosoktól és közületektől ajándékot kérjünk, elsősorban régi könyveket. Így jutottam el *szíves meghívás*

<sup>372</sup> A jubileumi kiadvány a Dunántúli Protestáns Lap 1926. február 21-én megjelent száma volt. Hosszabb-rövidebb írást közölt a következő szerzőktől: Antal Géza, Baltazár Dezső, Ravasz László, Payr Sándor, Révész Kálmán, Medgyasszay Vince, Kovács Sándor, Révész Imre, Kapi Béla, Kovács István, Dóczi Imre, Czippott Géza, Zsinka Ferenc, Marton János, Szabó Imre, Sebestyén Jenő, Ballagi Aladár, Forgács Gyula, Erdős Károly, Pokoly József, Rácz Lajos, Rácz Kálmán, Harsányi István. DPL 1926. 29–39.

<sup>373</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>374</sup> A lap 1931. évi 36. és 37. száma foglalkozik a kollégium jubileumával. A 36. szám Antal Gézától közlő írást *A főiskola és nemzeti törekvéseink* címmel. Olvashatjuk benne *Hálás emlékezés a pápai kollégiumról* cím alatt Payr Sándor emlékező sorait. Emellett itt található Pongrácz Józsefnek a Pápai Református Nőegyletben elhangzott előadása is *A pápai kollégium női pártfogói* címmel. A lap további részében a jubileumi ünnepségen résztvevő külföldi vendégeket mutatja be. A 37. szám részletesen beszámol a lezajlott ünnepség eseményeiről, közli az elhangzott ünnepi beszédeket is. DPL 1931. 151–182.

<sup>375</sup> A kéziratban: *érdekét*.

<sup>376</sup> A kéziratban: *esztendeje*.

<sup>377</sup> Vass Vince 1899. január 1-én született Nemesócsán. A gimnáziumot és a teológiát is Pápán végezte, az 1910/11. tanév téli és az 1911/12. tanév nyári félévében a genfi egyetemen tanult. Hazatérése után szénior, majd püspöki titkár lett. 1917-ben szerzett Budapesten bölcsészeti doktorátust. Ugyanabban az évben választották meg Pápán teológiai magántanárnak. A belmisszió területén fejtett ki fontos munkát. 1929-től Enyingen, majd 1932-től Kecskeméten volt lelkész. 1943. június 4-én hunyt el 54 éves korában. TtREL I. 8. d. 7. Enying. 3. DPL 1943. 121–122. ZOVÁNYI 1977. 681–682. TUNGLI 1997. 178. SZÖGI 2000. 85 (622. sz.).

<sup>378</sup> A kéziratban: *pénzünk kevés volt*.

*folytán a Vas megyei*<sup>379</sup> Tömördre, a Chernelek kúriájába, ahonnét több mint 700 kötetet sikerült megmenteni a magyar kultúrának.<sup>380</sup> Száz évvel azelőtt egy Chernel már adott tekintélyes mennyiségű könyvet könyvtárunknak,<sup>381</sup> most az akkor ott maradt másik rész került össze a rég elszakadt kötetekkel. Volt olyan mű, amelynek második kötete már 100 esztendeje várta a most érkezett első kötetet. A kirándulás alkalmával találtam és elhoztam 2 darab kéziratot, 1 RMK-t, amely eddig 1 példányban csak csehszlovák megszállt területen volt ismeretes Szabó Károly szerint.<sup>382</sup> Tömördről került hozzánk a Jöcher Gelehrten Lexikon hat kötete is.<sup>383</sup>

Ilyen könyvtári kirándulást csináltam, természetesen az illető tulajdonosok meghívására: *Szokolyára*<sup>384</sup> Nagy István espereshez,<sup>385</sup> Erdőcsokonyára Halka Sándor espereshez,<sup>386</sup> kedves komám uramhoz, ahol Jókai emléket is találtam a padláson:<sup>387</sup> Székly Béla 1842. évi pápai főiskolai igazgató<sup>388</sup> magánpénztári naplóját, melyben ez a

<sup>379</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>380</sup> 1929-ben Chernel Antal őrségi egyházmegyei gondnok adományozott 722 darab könyvet a kollégium könyvtárának. Pápai Református Kollégium értesítői. 1928/29. 24. DPL 1929. 250–251.

<sup>381</sup> 1796-ban Chernel Sámuel kapitány ajándékozta könyvtárát a pápai református főiskola részére. BORSOS 1901. 10. DPL 1929. 250–251.

<sup>382</sup> Szabó Károly (1824–1890) történész, műfordító, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Református lelkészi családban született, tanulmányait Debrecenben végezte, majd Késmárkon jogot hallgatott. 1859-től Kolozsváron élt: könyvtárnokként működött, emellett a református kollégiumban görögöt tanított. 1874-től a kolozsvári egyetemen a magyar történeti tanszék professzora lett. SZINNYEI 1891–1914. XIII. 237–240.

<sup>383</sup> Jöcher, Christian Gottlieb (1694–1758) német tudós, könyvtáros, lexikográfus. Az Allgemeine Gelehrten Lexikon Lipcsében jelent meg 1750/51-ben. Az elkezdett munka halála után is folytatódott, a bővített kiadás (6 kötet) 1810–1822 között jelent meg Brémában.

<sup>384</sup> A gépelvényben tévesen: *Szobolyára*.

<sup>385</sup> Nagy István 1870. szeptember 24-én született Diósjenőn. Apja Nagy Gedeon diósjenői lelképásztor és esperes, anyja Nagy Hermin volt. Középkoláit Vácon és Pápán, a teológiát 1892-ben Pápán végezte. Öt évig segédlelkészkedett, előbb Diósjenőn apja mellett két évig, majd Szokolyán Kálnicki Pál mellett három évig. 1897-től 1941-ig volt szokolyai lelképásztor. 1913-ban egyházmegyei főjegyzővé választották. 1922–1940 között töltötte be a drégelypalánki egyházmegye esperesi tisztét. Első felesége Vörös Lilla, Vörös Károly váci lelképásztor és Fábian Lilla leánya volt, aki másfél évi házasság után tüdővészben elhunyt. Második felesége Gaál Hedvig, Gaál Mihály ósagárdi evangélikus lelkész és Algöver Gizella leánya lett. 1941. február 8-án hunyt el. DREKK O. 394t. 260. TtREL I. 8. d. 11. Pilismarót. I, V, VI. DPL 1941. 35–36. ZOVÁNYI 1977. 158.

<sup>386</sup> Halka Sándor 1884. március 18-án született Hedrehelyen (Somogy vm.), apja Halka Mór körjegyző, anyja Mayer Ilona volt. Elemi iskoláit szülőfalujában, középkoláit 1894-től Csurgón, a teológiát Pápán végezte. 1907-ben feleségül vette Antal Margitot, Antal Lajos ászári lelkész leányát. 1907–1910 között Zselickisfaludon, 1910–1941 között Erdőcsokonyán szolgált. 1913-tól az egyházmegye al-, 1923-tól főjegyzője lett, 1924-ben pedig megválasztották az egyházmegye esperesének. 1941. február 19-én hunyt el 57 éves korában. DREL I. 1. u. Erdőcsokonya. 1, 11. Zselickisfalud. I. 5. DREL II. 138. a. 1941. április. 13–21. SZABÓ 1929. 165, 361. BECK 1935. 25. DPL 1941. 72–73, 79–80. ZOVÁNYI 1977. 65.

<sup>387</sup> A padláson talált Székly Béla-féle feljegyzésekről a *Jókai és Pápa* című írásában is szó esik, ami az 1924–1929. évi Jókai Kör Évkönyvében jelent meg. A Pápai Jókai Kör Évkönyve az 1924–29. évről. Pápa, 1930. 77–81.

<sup>388</sup> Székly Béla (Albert) 1814-ben született Kölkeden (Baranya vm.), apja Székly Pál ómorovicsai, kiskölkédi (Baranya vm.) lelkész, anyja Szilágyi Julianna. Felesége Tóth Apollónia, Tóth Mihály lelkész leánya, majd Kimiti Julianna, Kimiti János babarci lelkész leánya volt. Tanulmányait Gyöngön, Pápán, majd Berlinben folytatta. 1839-ben a pápai teológiai akadémia tanára lett, 1853-ig tanított Pápán. Ekkor Erdőcsokonyán, a somogyi egyházmegyében lett lelkész, ahol 1859-ig működött, majd 1871-ig ismét pápai

bevételi naplótétel volt olvasható: „Jókai Mór magánvizsgálati díja 10 forint.” A harmincas években a *Komárom megyei*<sup>389</sup> Tagyosra hívtat meg Konkoly Thege Miklós meteorológus,<sup>390</sup> a csillagász Konkoly unokaöccse,<sup>391</sup> ahol három zsák könyvet válogathattam ki, köztük egy madártani *könyvet*<sup>392</sup> Rudolf trónörökös<sup>393</sup> könyvtárából.

Nagy élvezet volt számomra, amikor dr. Balogh Jenő egyházkerületi főgondnok úr megengedte,<sup>394</sup> hogy a Református Egyetemes Konventen elraktározott könyveit kiválogathatom. Körülbelül 2000 darabbal gyarapodott ezzel könyvtárunk. Igen sok közülük a szerző által Balogh Jenőnek, mint a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárának dedikált tiszteletpéldány. A főgondnok úr valahányszor Pápára jött, sohasem feledkezett el könyvtárunkról, mindig hozott valami értékes könyvet, és melegen érdeklődött a könyvtár élete iránt. Egyszer elhozta a miniszterre kinevezése királyi okmányát, és azt is nekünk adta. Egy könyvtári levélváltáskor árulta el a főgondnok úr, hogy mint joghallgató rövid ideig ő is a pápai kollégium diákja volt. Azonnal örömmel helyeztem be műveit a Papensia II. szakába, a pápai diákok művei közé.

Már az én könyvtárnokságom alatt szereztük meg 900 korona vételárért dr. Thury Etele könyvtárát az *özvegytől*,<sup>395</sup> dr. Antal Géza *püspök*<sup>396</sup> pedig végrendeletileg hagyta nekünk mintegy 5000 kötetes könyvtárát. Könyvtárnokságom alatt kaptunk a Skót Egyesült Szabad Egyháztól *Webster James*<sup>397</sup> *tiszteletbeli tanárunk közvetítésé-*

tanár lett. DREL I. 1. a. 6. 206, 226, 229, 243, 290, 315, 370. DREL I. 1. a. 7. 64, 69, 71, 80, 86, 102, 113, 114, 141, 151, 157, 173, 180, 187, 242, 269, 272, 297, 349, 353, 371, 380, 381, 397, 402, 411, 450, 459, 476, 481, 489, 520, 531, 543, 549, 553, 577. DREL II. 35. a. 3. 83, 96, 97, 100, 105, 107, 114, 119, 158, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 174, 178, 183, 185, 187, 188, 193, 196, 198, 200, 205, 217, 221, 225. DREL II. 138. a. 5. 176. DREL I. 1. u. Csökölly. 5. Erdősokonya. 1, 8. Felsőgörzsöny. I. 12. Gige. II. 11. Gyöngyösmellék. 102. Kéttornyúlak. 44. Kup. II. 9. Mihályháza. I. 45. Nyárad. I. 36. DREKK O. 394t. 80. TtREL I. 8. d. 6. Dad. 18. d. 8. Kisigmánd. II. 17. d. 10. Pápa. 364, 368, 370, 373, 374, 377, 378, 379, 389, 391–395, 397–402, 404, 405, 418, 419, 424, 437, 438, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 456–457, 458, 459–460, 462–463, 486, 487, 488, 489, 490, 498. II. 1. d. 11. Vágfarkasd. II. 2. TÓTH 1833. 207. LISZKAY 1877. 61, 63. SZABÓ 1929. 164–165. BECK 1935. 43. BÓDI 1943b. 150. TUNGLI 1997. 112. SZÓGI 2001. 73 (100. sz.). VÁRADY 2002. 686.

<sup>389</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>390</sup> Konkoly Thege Miklós (Tata, 1873–Nagytagyos, 1949) mezőgazdász, légkörkutató, az ógyallai meteorológiai és földmágnességi obszervatórium igazgatója.

<sup>391</sup> Konkoly Thege Miklós (1842–1916): csillagász, meteorológus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, országgyűlési képviselő. Ógyallai birtokán csillagvizsgálót építtetett, amelyet az évek során nemzetközi hírűvé fejlesztett. A birtokot és az obszervatóriumot a magyar államnak adományozta. SZINNYEI 1891–1914. VI. 918–924. MARKÓ 2001–2007. III. 1061–1062.

<sup>392</sup> A kéziratban: *művet*.

<sup>393</sup> Rudolf trónörökös (Habsburg-Lotaringiai Rudolf Ferenc Károly (1858–1889) Ferenc József és Erzsébet királyné fia, az Osztrák-Magyar Monarchia trónörököse. MARKÓ 2001–2007. V. 867–868.

<sup>394</sup> Balogh Jenő (1864–1953): jogász, politikus, miniszter. Jogi tanulmányait Győrben, Berlinben és Budapesten végezte. 1888-tól a budapesti egyetem magántanára, 1910-től vallás- és közoktatásügyi államtitkár, 1913-tól 1917-ig igazságügyminiszter, 1920-tól 1935-ig a Magyar Tudományos Akadémia főtítkára, 1921-től haláláig a dunántúli egyházkerület főgondnoka volt. HAEFFLER 1940. 423–424. MARKÓ 2001–2007. I. 350. SZÓGI 2001. 106. (909. sz.).

<sup>395</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>396</sup> A kéziratban hiányzik.

<sup>397</sup> Webster, James MacDonald Skócia Angus megyéjében született 1870-ben. Tanulmányait Edinburghban és Aberdeenben végezte. Különösen az őszövétségi tudományok és a neveléstan keltették fel érdeklődését. A budapesti Skót Misszió története elválaszthatatlan a nevével. 1895–1914 között működött

vel<sup>398</sup> 200 fontot, a Holland Hervormde Kerktól Dekker Vilmos *holland*<sup>399</sup> lelképásztor indítványára 200 holland forint értékű könyvet.<sup>400</sup>

A pápai *teológiai akadémiának*<sup>401</sup> a budapestivel történt összeolvadása után a főiskolai könyvtár mint egyházkerületi könyvtár szerepel. Engem választottak meg mint nyugalmazott tanárt egyházkerületi *könyvtárosnak*,<sup>402</sup> és viselem e hivatalt mindmáig.

Jól esik bizonyoságot tenni, hogy az Egyházak Világtanácsának Rekonstrukciós Osztálya, a Svájci HEKS és a Brit Egyházak Segélyakciója több száz kötetet frissítette fel, és frissíti fel ma is a hamar könyvmúzeummá merevedő évszázados intézményt.

A rendelkezésre álló összegből, pl. külföldi segélyekből tetemes összegeket *juttatunk*<sup>403</sup> teológusainknak a könyvtárunk kettős példányainak olcsó áron — lapja 1 fillér — vásárlására. Az így befolyt összegekből könyvtárunk érezhető hiányait *iparkodunk*<sup>404</sup> beszerezni. Lipcsével, Bázellel, Oxforddal, Cambridge-dzsel, Edinburgh-val az *ottani antikvár könyvkereskedők révén*<sup>405</sup> állandó volt a könyvtári kapcsolatunk. Így történhetett meg, hogy egyszer dr. Czeglédy Sándor, jelenleg debreceni teológiai tanár, levelében 31 olyan *újkori*<sup>406</sup> könyvet kért tőlünk, amely nem volt található se Budapesten, *de Debrecenben sem*.<sup>407</sup> Mi közülük 17 darabbal szolgálhattunk. Nekem *már gimnazista korom óta*<sup>408</sup> egyik legkedvesebb olvasmányom az antikvár *könyvtaló*<sup>409</sup> volt. *Most is, ha Budapestre eljutok, az antikváriusok*<sup>410</sup> kirakatait nézegetem, és sokszor engedek a kísértésnek, és a bolton belül is kerülök. Így szereztem meg

Budapesten. 1915-ben az Egyesült Skót Szabad Egyház titkára, majd 1918-ban a gyarmati, kontinens-i és zsidó missziói ügyek intézője lett. A skót egyházak egyesülésekor a Tengerentúli Osztály vezetőjévé nevezték ki. Edinburghban a Magyar Segély Alap titkári tisztét is betöltötte. 1931-ben a Skót Református Egyház, az edinburghi egyetem teológiai fakultása, a New College és a Református Egyházak Világszövetsége képviselőletében részt vett a pápai kollégium fennállásának 400 éves tiszteletére rendezett ünnepségsorozaton. Az 1931/32. tanévben a főiskola tiszteletbeli tanárai között is helyet kapott. DPL 1931. 159–160. PONGRÁCZ 1933. 11, 13, 41, 51, 79, 81, 176, 177, 185, 190, 228, 229.

<sup>398</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>399</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>400</sup> Dekker Vilmos Ábrahám lelkész indítványára 1937-ben a Németalföldi Református Lelkészegyesület küldött könyvadományt a főiskolai könyvtár részére. A scharnegoutumi lelkész 1934 áprilisában személyesen is járt Pápán. 1933-ban 43 oldalas tanulmányban mutatta be a pápai főiskolát. Az írás az utrecht-i *Stemmen des Tyds* című folyóiratban jelent meg. (A cikket Miklós Ödön ismertette a *Theológiai Szemlében*.) *Theológiai Szemle* 1933–34. 1–2. 30. DPL 1934. 71. 1937. 208. PÓTOR 2000. 309.

<sup>401</sup> A kéziratban: *teológiának*.

<sup>402</sup> A kéziratban: *könyvtárnoknak*.

<sup>403</sup> A kéziratban: *juttattak*.

<sup>404</sup> A kéziratban: *iparkodtunk*.

<sup>405</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>406</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>407</sup> A kéziratban: *se Debrecenben*.

<sup>408</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>409</sup> A kéziratban: *katalogus*.

<sup>410</sup> A kéziratban: *Ha Budapestre eljutok, ma is az antikváriusok...*

a Langer antikváriumból, a Ballagi Aladár<sup>411</sup> könyvtárából Calvin Római levél kommentárának első kiadását (1540),<sup>412</sup> amely hiányzik a párizsi Bibliotheque Nationale-ból. Egy másik Múzeum körüli antikvárium kirakatában Kanizsai Pálffy János *püspökünk*<sup>413</sup> tulajdonában volt könyvet láttam meg. Nem volt nálam 40 pengő, mert annyit kértek érte; megvallom, izgultam, meglesz-e még a könyv, míg az árát megszerzem. Egyszer Liebisch lipcsei antikváriussal voltam így, aki egyik árjegyzékében unikum magyar Újszövetséget hirdetett. Azonnal írtam neki, és megkaptam az 1725-ös amsterdami Újszövetséget, amely körül ma is vita folyik. Oxfordból sikerült megszerezni Basire Izsák<sup>414</sup> 2 munkáját. Az egyiknek előszavában az ő pártfogójáról, Rákóczi Györgyről ír hálás szavakkal. Egy ősnymtatványt Tóth Endre Utrechtben tanuló diákunk vett meg ott árverésen, olcsó pénzen. Magyar szerző műve.

Dr. Weisz Leó *Zürichben élő*<sup>415</sup> honfitársunk és buzgó hitsorsosunk<sup>416</sup> előzékenységből is több értékes műhöz *juttatott hozzá*.<sup>417</sup> Az ő közvetítésével kaptuk meg a Zwingliana című svájci folyóirat eddig megjelent köteteit, és a *kiadó*<sup>418</sup> Zwingli Verein ma is küldi a folyóiratot, melynek egyik múlt évi számát éppen Weisz Leonak ajánlották a szerkesztők 70-ik születésnapja alkalmából.

Úgy tudom, a manchesteri John Rylands könyvtár<sup>419</sup> Bulletinje<sup>420</sup> is csak könyvtárunkban van meg Magyarországon. Értékes magyar könyvészeti *könyvet*<sup>421</sup> — *pl. Gulyás Pál: A könyvnyomtatás története Magyarországon a XV. és XVI. században*<sup>422</sup>

<sup>411</sup> Ballagi Aladár (1853–1928) történész, az MTA tagja. Tanulmányai elvégzése után a budapesti református gimnázium, a sárospataki teológia tanára, majd a budapesti tudományegyetem tanára lett, újkori egyetemes történetet adott elő. Az Irodalomtörténeti Közlemények szerkesztője, majd 1905–1910 között országgyűlési képviselő volt.

<sup>412</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>413</sup> *Csak a gépelvényben!* Kanizsai Pálffy János pápai, németújvári és kiskomáromi lelkész 1629-től 1641-ig volt a dunántúli egyházközség püspöke. ZOVÁNYI 1977. 291–292. KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 436–437.

<sup>414</sup> Basire, Isaac (1607–1676) angol főesperes, gyulafehérvári tanár. II. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1654-ben hívta meg Gyulafehérvárra, ahol tanár lett. A fejedelem halála után elhagyta Erdélyt, visszatért hazájába. SZINNYEI 1891–1914. I. 660–661.

<sup>415</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>416</sup> Weisz Leó mérnök Zürichben élt, a svájci–magyar kapcsolatok történetét kutatta, valamint évtizedeken keresztül tanulmányozta a zürichi reformáció történetét is. Svájci és külföldi könyvtárak, levéltárak anyagából sok, addig ismeretlen részletet hozott napvilágra. *Leo Jud — Ulrich Zwinglis Kampfgenosse — 1482–1542* című munkáját Pongrácz ismerteti a Theologiai Szemle 1948. évfolyamában. A debreceni kollégiumnak is tiszteletbeli tanára volt. Theologiai Szemle 1948. 1. körlevél. 69–70.

<sup>417</sup> A kéziratban: *jutottunk*.

<sup>418</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>419</sup> Az 1890-ben vörös homokkőből épített John Rylands könyvtár ma is Nagy-Britannia egyik legnagyobb könyvgyűjteményének ad otthont.

<sup>420</sup> Bulletin — valamely társaság, intézmény hivatalos közleményeit tartalmazó, többnyire rendszeresen megjelenő folyóirata, közlönye, értesítője.

<sup>421</sup> A kéziratban: *könyveket*.

<sup>422</sup> *Csak a gépelvényben!*

– küldtem el érte cserébe Guppy könyvtárosnak, aki lekötelező módon bőkezűen viszonzta a cserét.<sup>423</sup>

Ajándékkul kapta könyvtárunk a gróf Apponyi Sándor<sup>424</sup> által *gyűjtött és*<sup>425</sup> kiadott 4 kötetes Hungarica könyvtár katalógusát, melyet a gróf úr kedves levél kíséretében küldött meg.

A glasgowi Hunterian Museum görög pénzeinek *hatalmas 3 kötetben megjelent*<sup>426</sup> katalógusát Gáti Samu,<sup>427</sup> Glasgowban tanuló tanítványunk, *most iskolaigazgató Pápán* szerezte meg csere útján.

A Holland Királyi Kormány dr. Antal Géza püspök közvetítésével megküldte a Rijks Geschiedskundige Publicationen 4-rét és 8-rét alakú sorozatának protestáns vonatkozású köteteit. Dr. Yapikse, *a holland állami levéltár igazgatója*<sup>428</sup> Antal Géza útján megkérdezett, hogy mit ajánlok? Ők egy teljes példányt szántak Magyarországnak mindkét sorozatból: javasoljam, kinek küldjék? A Széchényi Könyvtárnak vagy nekünk? Én nem sokat haboztam, *és azt mondtam*,<sup>429</sup> hogy a Széchényi Könyvtárban van a méltó helye. Oda is küldték, nekünk pedig kedves fájdalomdíj megküldték mindkét sorozat protestáns vonatkozású köteteit.

A dunántúli nagy római katolikus könyvtárakkal mintegy 1000 kötetet cseréltünk el: Bencés Rend Pannonhalmi Központi Főkönyvtára, Veszprémi Püspökség Könyvtára, Szombathelyi Püspökség Könyvtára, Zirci Apátság Könyvtára, a Szent Ferenc Rend Pápai Könyvtára, *Érseki Könyvtár*.<sup>430</sup> A cserét „lapot/lapért alapon” bonyolítottuk le. Ha 100-on felül volt az elcserélendő művek száma, ez mindkét félre nézve előnyös volt. Ritkább művekért az ötszörösét adtuk.

Voltak *könyvtárunknak*<sup>431</sup> szomorú napjai is. 1945-ben, amikor 3 nap alatt a Jókai utcára kellett kiüríteni *az ablakokon át*<sup>432</sup> a 100 000 kötetes könyvtárat és annak bútorait, erről majd a jövőendő történetírója számolhat be. Amikor a kiürítéskor déli pihenő volt, és én ott örködtem kívül az aszfalton az egyik ablak alatt ülve, arra jön

<sup>423</sup> Guppy, Henry (1861–1948) 1899-től a manchesteri John Rylands könyvtár könyvtárosa volt. A Bulletin 1903–1908 és 1914–1948 között szerkesztette.

<sup>424</sup> Apponyi Sándor gróf (1844–1925) műgyűjtő, diplomata, bibliográfus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Családi hagyományokat követve foglalkozott könyvgyűjtéssel. Könyvtárának ritka és értékes kincseiről alapos leírást készített. Munkájának két köteté még életében, a harmadik 1925-ben, a negyedik pedig 1927-ben jelent meg. MARKÓ 2001–2007. I. 182–183.

<sup>425</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>426</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>427</sup> Gáti Samu (1914–1971) gép- és gyorsírás oktató, magyar-angol szakos tanár. Középiskolai tanulmányait Pápán, a református kollégiumban végezte. 1939-ben gyors- és gépíró magániskolát alapított. Iskoláját 1950-ben államosították. Ekkor magyar-angol szakos diplomát szerzett, középiskolában tanított. TUNGLI 1997. 41–42.

<sup>428</sup> A kéziratban: *levéltár igazgató*. Japikse, Nicolas (1872–1944) holland történész, a Királyi Történelmi Bizottság vezetője.

<sup>429</sup> A kéziratban: *azt mondtam*.

<sup>430</sup> A kéziratban: *Érseki Könyvtár Eger*.

<sup>431</sup> A kéziratban: *könyvtárnak*.

<sup>432</sup> *Csak a gépelvényben!*

dr. Tenzlinger József<sup>433</sup> nyugalmazott polgármester, és azt mondta: „Úgy ülsz itt, Józsi, mint Marius Karthágó romjain.”

14 különböző ház padlására, pincéjébe, szobáiba hurcolták szét<sup>434</sup> a könyvtár állományát. Legsúlyosabb kárunk ekkor az éremgyűjteményünk 130 darab aranypénzének<sup>435</sup> elrablása és a Protestantica éremgyűjtemény – mintegy 300 darab volt<sup>436</sup> – úgyszólván teljes megsemmisülése volt. Isten azóta veszteségeinket is lassanként pótolja. Dr. Soltész Elemér protestáns tábori püspök, teológiánk tiszteletbeli tanára<sup>437</sup> 42 darab reformációi emlékrmet adományozott. Dr. Antal Géza a maga példájából tudta, hogy milyen fontos a tanárra nézve a külföldi tanulmányút,<sup>438</sup> ezért támogatta az ilyen irányú kérvények kedvező elintézését. 1914-ben, húsvétkor a sziléziai Teschen mellett levő Ligothában<sup>439</sup> az Osztrák Keresztyén Diákmozgalom konferenciáján vettem részt. Egy nagy teremben együtt voltam elszállásolva Benes Eduárddal, a későbbi csehszlovák köztársasági elnökkel,<sup>440</sup> aki akkor Prágában kereskedelmi iskolai tanár volt, és akivel élénk beszélgetést folytattam Magyarországról. Neki mint szociológusnak az volt a véleménye, hogy a magyar faj hanyatló, dekadens nép, mert egy-gyermek rendszert űz az ország tekintélyes része. Hiába hivatkoztam Franciaország és más nyugati állam példájára, megmaradt álláspontja mellett. Úgy látszik, megérezte, hogy jó lesz Nyugattal keresni a kapcsolatot. Ott volt a konferencián Mrs. Halikova<sup>441</sup> is, aki a Csehszlovák Köztársaság későbbi első elnökének, Masaryknak<sup>442</sup> volt a leánya. Igen kedves résztvevő volt az orosz Nicolay báró, az Orosz Keresz-

<sup>433</sup> A kéziratban: Tenzlinger. Tenzlinger József (1880–1948) jogász, polgármester. Veszprémben joggyakornok, majd a zalaegerszegi törvényszéken dolgozott. 1918–1933 között volt Pápa város polgármestere. HAHN–ZSADÁNYI 1929. VARGA 1998.

<sup>434</sup> A kéziratban: el.

<sup>435</sup> A kéziratban: aranypénzeinek.

<sup>436</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>437</sup> Soltész Elemér 1874-ben Ombodon (Szatmár vm.) született. Gimnáziumi és teológiai tanulmányait Debrecenben végezte. Egy tanévet a párizsi protestáns teológiai fakultáson is hallgatott. 1899–1923 között nagybányai lelkészként szolgált. 1923-ban nevezték ki magyarországi protestáns táborig püspökké, 1944-ben altábornagyi rangba lépett, 1948 őszén nyugalomba vonult. 1957-ben hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 548. BOR-OVI 1992. 282–284.

<sup>438</sup> A kéziratban: út.

<sup>439</sup> A gépelvényben: Ligothában.

<sup>440</sup> Csak a gépelvényben! A kéziratban: Benessel. Benes, Eduárd (1884–1948) cseh politikus. Fontos politikai szerepe volt Csehszlovákia létrehozásában, az állam második elnöke volt, 1938-tól a szovjet titkoszolgálat beszervezett ügynöke volt. A II. világháború idején Moszkvába menekült, 1945-ben onnan tért vissza Prágába.

<sup>441</sup> Olga Masarykova (1891–1978) 1913. januárban ment feleségül Vendelin Halik (1884–?) ügyvédjelölt-höz. Házassága nem tartott sokáig, 1914-ben elvált. Második férje Henri Revilliod (1873–1956) svájci orvos volt, akihez 1920-ban ment feleségül.

<sup>442</sup> Masaryk, Tomas (1850–1937) cseh filozófus, politikus. Brnóban, Bécsben, majd Lipsében tanult. A prágai egyetem cseh részén lett filozófiaprofesszor. 1891–1893 között az Ifjú Cseh Párt, majd 1907–1914 között a Realista Párt (Cseh Néppárt vagy Haladó Párt) képviselőjében tagja volt a birodalmi gyűlésnek és a cseh országgyűlésnek. A Monarchia konföderációs átalakításáért, majd a Monarchia teljes szétveréséért, az önálló csehszlovák állam megalapításáért küzdött. Az ügynek megnyerte Wilson amerikai elnököt is. 1920-ban Csehszlovákia első köztársasági elnökének választották.

tény<sup>443</sup> Diákmozgalom egyik fő támasza.<sup>444</sup> Életéről cikket írtam a Diákvilágba, egy halála után megjelent angol könyv alapján.<sup>445</sup> Igazi jánosi egyéniség volt, telve evangéliumi szeretettel, szolgálatkészséggel. Élete valóban Krisztusban gyökerezett. A közeli lengyel református gyülekezetben, Gnojnikban éltünk húsvétra úrvacsorával. Sohasem felejttem el a reggeli magános előkészületeket erre az úrvacsoravételre. Kimentem a villa közelében levő virágos rétre, ott elmélkedtem a Krisztus keresztyéről, és az *egyik virágszálon ülő harmatos cseppben*<sup>446</sup> szemléltem Isten mindenségének *szép és nagyszerű voltát*.<sup>447</sup>

1918 decemberében azt a fontos megbízatást kaptuk, mint az úgynevezett „Protestáns Béke delegáció” tagjai, hogy használjuk fel a magyar protestantizmus nyugati összeköttetéseit, és próbáljunk valamit tenni az *utódállamokban élő*<sup>448</sup> magyar protestánsok vallásszabadsága érdekében. Nyilvánvaló volt,<sup>449</sup> hogy a békeszerződésben az erre vonatkozó pontok a mi közbenjárásunknak az eredményei, volt mire hivatkozni és támaszkodni később hitfeleinknek.

A társaság egy része – a nagyobbik – György Endre<sup>450</sup> és dr. Antal Géza vezetésével Hágába, a másik: Muraközy Gyuláék,<sup>451</sup> Svájcba indult. Hágában 1 hónapot töltöttünk, kiadtunk egy angol röpiratot An Earnest Appeal címen, melyet eljuttattunk a hozzáférhető címekhez, brit és amerikai protestáns politikai és egyházi vezetőkhez. A Hotel des Deux Villes-ben laktunk, és ott beszéltük meg minden nap, hogy mit tettünk, és mit fogunk másnap tenni. Pápáról Antal Gézán és rajtam kívül Miklós Ödön<sup>452</sup> jött Hágába és dr. Vass Vince Svájcba. Mivel semmi kilátás sem volt, hogy

<sup>443</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>444</sup> Nicolay Pál báró (1860–1919) Bernben született. Dániában és Németországban nevelkedett. Az 1890-es években börtönököt látogatott, 1897-ben megalakította az első ifjúsági bibliakört Szentpéterváron a német Keresztyén Ifjak Egyesülete tagjai között. 1899-ben találkozott Mott Jánossal, ezután az életét az orosz diákmozgalom megszervezésére szentelte. PONGRÁCZ 1936. 4–7.

<sup>445</sup> Az írás a Diákvilág 1926. februári számának 4–7. oldalain jelent meg. Az említett mű svédből fordított, Amerikában megjelent életrajz volt: *Báró Nicolay Pál élete*.

<sup>446</sup> A kéziratban: *egy harmatcseppben*.

<sup>447</sup> A kéziratban: *szépségét és nagyszerűségét*.

<sup>448</sup> A kéziratban: *utódállamoknak jutott*.

<sup>449</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>450</sup> György Endre 1848. március 8-án született Huszton (Máramaros vm.). Középiskoláit szülővárosában, jogi tanulmányait Debrecenben és Pesten végezte. 1870-től a közmunka- és közlekedési minisztériumban állott alkalmazásban. 1878-tól országgyűlési képviselő volt. 1879-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. 1905. június és október között a Fejérváry-kormány földművelésügyi minisztere volt. 1919-től az MTA nemzetgazdasági bizottságának titkáráként működött. 1927. január 15-én hunyt el Budapesten. SZINNYEI 1891–1914. IV. 91–96. MARKÓ 2001–2007. II. 1180.

<sup>451</sup> Muraközy Gyula 1892. május 13-án Budapesten született. Tanulmányait Budapesten végezte. Montauban-ban (Franciaország) is tanult. 1918-ban Kecskeméten lett lelkész, 1932-től a Budapest–Kálvin téri Református Egyházközség lelképásztorává választották. 1936-ban a dunamelléki egyházkerület tanácsbírája, 1946-tól főjegyző lett. 1934–1944 között a Református Élet című folyóirat szerkesztője volt. A Magyar Evangéliumi Munkásszövetség főtisztviselői bizottságának elnöke is betöltötte. 1961. augusztus 31-én hunyt el. BÉKEFI 1961. 303–304. ZOVÁNYI 1977. 415. MARKÓ 2001–2007. IV. 884–885.

<sup>452</sup> Miklós Ödön 1895-ben Kötcsén született. Középiskolai tanulmányait Székesfehérváron, majd Pápan végezte, a teológiát szintén a pápai kollégiumban hallgatta. Ezután négy évet Utrechtben töltött. Hazatért

Nagy-Britanniába, vagy még inkább Amerikába kimehetünk, egy hónapi munka után úgy határoztunk, hogy csak hárman maradnak ott: Forgács Gyula, Pelényi János (aki később Washingtonban mint magyar követ működött)<sup>453</sup> és ifjú Victor János, a többiek hazatértünk. A bizottság okmánytára ifjú Victor Jánostól (*későbbi teológiai tanár, egyházkerületi főjegyző*)<sup>454</sup> nyert értesülés szerint kint maradt Hollandiában.

Munkánk egyik érdekes mozzanata volt, hogy engem idősebb Victor Jánossal<sup>455</sup> együtt elküldtek az elizabethdorni internálótáborba, hogy próbáljunk érintkezésbe jutni a tábor adminisztrációján irodai munkát végző Brathwaite nevű angol kvékerrel, aki először kissé hűvösen fogadott bennünket, de amikor kiderült, hogy idősebb Victor pár évvel azelőtt Budapesten tolmácsolta és *kalauzolta*<sup>456</sup> a fiatal ember édesapját, egyszerre felengedett a tartózkodása, mindjárt teával kínált meg, és készséggel vállalkozott, hogy pár levelünket Londonban fogja postára tenni. Ilyen kicsiny a világ! Krisztusnak olyan kapcsolatai vannak, amilyenekről nem is álmotunk.

1925-ben Cardiffban részt vettem a Református Egyházak Világszövetségének = Prebyterian Alliance-nak a gyűlésén, amelyen felolvastam Antal Géza megemlékezését a magyar gályarabokról. Kedves részlete volt a világgyűlésnek az egynapos kirándulás, amikor elvittek Glastonburybe és Wellsbe, a középkori angol kereszténység e nevezetes helyeire. Itt a wellsi székesegyházban Armitage Robinson, a székesegyház esperese<sup>457</sup> volt a kalauz. Megtudtam, hogy ő az, aki szerintem a legjobb kommentárt írta az Efézusi levélről. Mindjárt bemutatkoztam neki, mert én Az Efézusi levél című magántanári értekezésemben sokszor használtam ezt a könyvét, *természetesen min-*

után a pápai református gimnázium helyettes tanára lett. 1919. májusban Nagycsepelyre került, ahol helyettes lelkészként szolgált. 1920-tól kiskunhalasi káplán, 1921. márciustól látrányi helyettes lelkész lett. 1921. szeptembertől a pápai teológián az egyháztörténeti tanszékre nevezték ki. 1922. februártól felsőmocsoládi lelkész volt. 1923-tól 1955-ig Nagycsepelyen rendes lelkészként működött. 1932-ben teológiai doktorátust szerzett Debrecenben, majd ugyanott 1944-ben egyetemi magántanár lett. 1955-ben hunyt el Nagycsepelyen. A Pápai Református Kollégium Értesítője. 1918/19. év. 7. 1921/22. év. 7. Egyetemes Névtár. 1935. 40. 1941. 47. ZOVÁNYI 1977. 404–405. TUNGLI 1997. 163. SZÖGI 2000. (169 (2009. sz.). BOZZAY-LADÁNYI 2007. 177 (2112. sz.).

<sup>453</sup> Pelényi János (1885–1974) diplomata. Középiszkolai tanulmányait Budapesten, a konzuli akadémiát Bécsben végezte el. Konzuli attasé lett az USA-ban, majd 1917-től a külügyminisztérium beosztottja, végül 1933–194 között washingtoni magyar követ. Amerikai egyetemeken tanított, később a Szabad Európa Kollégium vezetője volt. DIÓS 1993-. X. 807. BORBÁNDI 1997. 347–348.

<sup>454</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>455</sup> Idősebb Victor János 1860-ban született Belgrádban. Bukarestben órásinas volt, majd Felsőőrön (Vas vm.) középiskolát és tanítóképzőt végzett. A pesti Skót Misszió iskolájába hívták meg tanítani. Előbb az elemi, majd 1914-től a polgári iskolában tanított. A pesti Lorántffy Zsuzsanna Kórház igazgatója és lelki gondozója lett. 1913-ban indította, és haláláig szerkesztette a Fecske című belmissziói folyóiratot. Az 1904-ben alapított Vasárnapi Iskolai Szövetség országos titkáráként ő maga is vezetett vasárnapi iskolát. A németajkú gyülekezet orgonistája is volt. 1937-ben hunyt el Budapesten. A Vasárnapi Iskolai Szövetség tanítóképző tanfolyamokat rendezett, konferenciákat, kirándulásokat szervezett. FORGÁCS 1925. 266–169. DOBOS 1987. 273. BERCZKY 2006. 723–724.

<sup>456</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>457</sup> Robinson, Armitage Joseph (1858–1933) angol lelkész, tudós. Liverpooli és cambridge-i tanulmányok után 1902–1911 között westminsteri, majd 1911-től 1933-ig wellsi főesperes volt.

*dig a forrás pontos megjelölésével.*<sup>458</sup> Jellegzetesen anglikán volt a szelleme: ismerte a levél régi irodalmát, az egyházi atyák kommentárjait, jártas volt az Újszövetség nyelvének modern ismeretében, *amely téren*<sup>459</sup> Deissmann<sup>460</sup> oly jelentőset alkotott a *Licht von Osten című klasszikussá vált művében*,<sup>461</sup> és mindenekfelett alázatos, hívő lélekkel megértette és *szívébe*<sup>462</sup> fogadta az apostol annyira modern üzenetét a keresztyén egyházzal. Megküldtem neki hazuról dolgozatomat, és ő egyik akkoriban megjelent könyvét küldte el válaszul. Ma is az a véleményem, hogy az Efézusi levélről az *ő műve*<sup>463</sup> a legjobb kommentár.

A konferencia rendezősége egy walesi révkalauz családjához szállásolt el. A leánya jól szavalt, és én odaadtam neki Arany János: A walesi bárdok című balladájának angol fordítását, amelyet azután walesi nyelvre is *lefordítottak*,<sup>464</sup> és *a szavaló*<sup>465</sup> nagy sikereket ért el a remek költemény többszöri elszavalásával.

1927-ben Lausanne-ban vettem részt a Faith and Order, a Hit és Egyházszervezet első világkonferenciáján. Csodálatos volt, amikor közösen úrvacsoráztunk a *lausannei*<sup>466</sup> székesegyházban, amelynek felszentelésén 1270-ben Habsburg Rudolf is jelen volt. Itt több régi ismerősre akadtam, de új barátokat is szereztem. Nem felejtetem el egész életemben, amit a svéd lutheránus érsek, Söderblom Náthán<sup>467</sup> írt az emlékkönyvembe a konferencia munkájáról: „Onwards! Inwards! Upwards!” = Előre! Befelé! Felfelé!

Lausanneból *hazajövet*<sup>468</sup> felkerestem Baselben Wirz urat, a teológus Alumneum igazgatóját,<sup>469</sup> aki *őszinte*<sup>470</sup> elismeréssel nyilatkozott a vezetése alatt álló intézetben

<sup>458</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>459</sup> A kéziratban: *amiben*.

<sup>460</sup> Deissmann, Gustav Adolf (1866–1937) német teológus, lelkész, egyetemi tanár. Középkoláit Wiesbadenben végezte, majd Tübingenben, Berlinben, Hernbornban és Marburgban folytatta egyetemi tanulmányait. Néhány évi lelkései szolgálat után 1895-ben a hernborni egyetem tanára lett. 1897-től Heidelbergben volt az újszövetség professzora, 1908-tól pedig Berlinben tanított. Elsőként mutatott rá az egyiptomi papirusztekercsek jelentőségére az újszövetségi görög nyelv tanulmányozásában. Az ökumenikus mozgalom vezéregyénisége volt. 1937-ben halt meg. Theológiai Szemle 1962. 229–230.

<sup>461</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>462</sup> A kéziratban: *lelkébe*.

<sup>463</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>464</sup> A kéziratban: *lefordítanak*.

<sup>465</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>466</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>467</sup> Söderblom, Nathan (1866–1931) svéd lutheránus teológus és vallástörténész, a nemzetközi ökumenikus mozgalom egyik kezdeményezője. Tanulmányait Uppsalában végezte, majd az ottani egyetemen a dogmatika professzora lett. A lipcsei egyetemen a vallástudományi tanszéket vezette. 1914-től Uppsala érseke, a svéd egyház vezetője volt.

<sup>468</sup> A kéziratban: *hazafelé*.

<sup>469</sup> Wirz, Jakob (1870–1944) svájci lelkész, a baseli Alumneum igazgatója. Baselben és Marburgban tanult. 1897-től falusi lelkész, 1911-től az Alumneum Hausvater lett. 1915–1928 között a Kirchenblatt című folyóiratot, 1912–1943 között a lekipásztori zsebnaptárt szerkesztette. A Református Szemle 1944/13. számában Nagy Lajos közölt róla nekrológot. A Baselben tanuló magyar diákok évtizedek múltán is nagy szeretettel emlegették Hausvaterüket. Református Szemle 1944/13. 208–210. KRÁNITZ 2013. 112.

<sup>470</sup> Csak a gépelvényben!

lakó magyar studensekről. Ugyancsak felkerestem Welti konzul urat,<sup>471</sup> akinek *épp akkor távollévő*<sup>472</sup> felesége igazi pártfogója a magyar protestáns teológusoknak. Ementem a Missionshausba is, ahol tanult épp ekkor Babos Sándor erdélyi református teológus, aki később Mandzsúriában működött mint misszionárius.<sup>473</sup>

Zürichben Gantenbein reutei lelkésszel találkoztam,<sup>474</sup> aki bejött Appellzell *kantonban*<sup>475</sup> levő gyülekezetéből, hogy nekem ne kelljen oda kimennem. Emlékkönyvembe a következő Zwingli-mondást írta be: „Du bist Gottes Werkzeug. Er will deinen Dienst, nicht deine Ruhe!” = Isten eszköze vagy. Ő a te szolgálatodat akarja, nem a te nyugalmaidat! Vele szintén ösztöndíjügyben tárgyaltam.

A kedves hazánk fia, dr. Weisz Leó hittestvérünk — *aki Csikesz Sándorral*<sup>476</sup> együtt végezte a gimnáziumot Kecskeméten<sup>477</sup> — előzőkeny vezetésével megnéztem a Zentralbibliothek kincseit, kezembe vehettem Méliusz Juhász Péternek<sup>478</sup> Bullingerhez<sup>479</sup> saját kezűleg írt levelét és más magyar vonatkozású érdekességeket, melyeket dr. Weisz mind ismer és számon tart. Ő a magyar-svájci kapcsolatok, különösen a protestáns vonatkozásúak fáradhatatlan és szerencséskezű bűvára, akinek elve ez: Ad fontes,<sup>480</sup> és így már számos, meglepő adattal lepte meg még magukat a svájci kutatókat is.

<sup>471</sup> Welti, Henrik gazdag készruha kereskedő, Paraguay tiszteletbeli svájci konzulja, a bázeli teológiai intézet és kollégium bőkezű támogatója volt. 1940-ben hunyt el. Felesége, Welti-Schneider Berta 1933-ban Erdélyben és Magyarországon is járt, több hetes látogatása során Pápát is felkereste. Éveken keresztül támogatta könyvtárát a főiskola könyvtárát. DPL 1933. 165, 207. 1936. 144. 1940. 19.

<sup>472</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>473</sup> Babos Sándor (1903–1996) református lelkész, misszionárius. Tanulmányait Kolozsváron, Baselben és Edinburgh-ban végezte. Helyettes és segédlelkésszi szolgálatot végzett Kolozsváron, Brailában, Galacon és Lupényben. Ezután 1935–1942 között Mandzsúriában, Liaojangban szolgált missziós lelkészként, majd a Nukdeni Teológiai Akadémia tanszékvezető tanára lett. 1948-tól Amerikában élt, Fairfield, Bethlehem és Pittsburgh lelkészeként működött.

<sup>474</sup> Gantenbein, Burckhardt a svájci Reute község lelképásztorként az erdélyi református egyház nagy támogatója volt. 1930-ban személyesen látogatta meg az erdélyi gyülekezeteket és intézményeket. Hazatérte után gyűjtést szervezett, intézményeket, tanulókat, szülőket támogatott. Otthona mindig nyitva állt a távolból érkezett lelkészek előtt. 1942. március 7-én hunyt el 82 éves korában. DPL 1942. 71. Református Szemle 1942/8. 116–121.

<sup>475</sup> A gépelvényben: *bautonban*.

<sup>476</sup> Csikesz Sándor 1886-ban született Drávafokon. Középiskoláit Siklóson és Kecskeméten végezte, Kecskeméten jogot, majd Budapesten teológiát hallgatott. Tanult a berlini egyetemen is. Cegléden káplánkodott, majd Csányoszróban lett lelkész. A világháborúban tábori lelkészként szolgált. 1921-től a debreceni lelkészsképző intézet tanára lett, 1923-tól a debreceni egyetem hittudományi karán működött nyilvános rendes tanárként. 1925-től a Teológiai Szemle szerkesztője, 1923–1940 között a Homiletikai Szeminárium igazgatója, illetve 1933–1936 között a Pasztorális Teológiai Szeminárium helyettes igazgatója is volt. 1940-ben halt meg Debrecenben. ZOVÁNYI 1977. 127. MARKÓ 2001–2007. I. 1150. MUDRÁK 2010. 123–124.

<sup>477</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>478</sup> Méliusz Juhász Péter (1536 körül–1572) lelkész, püspök. Tanulmányait Tolnán, majd a wittenbergi egyetemen végezte. 1558-ban debreceni lelkész, 1561-ben pedig a tiszántúli egyházkerület püspöke lett. ZOVÁNYI 1977. 399–401.

<sup>479</sup> Bullinger, Heinrich (1504–1575) svájci reformátor, zürichi lelkész. Kezdeményezésére állították össze az első (1536) és a második (1566) helvét hitvallást.

<sup>480</sup> Ad fontes — a forrásokhoz, vagyis vissza a gyökerekhez, az eredeti források vizsgálatához.

1929-ben Baselben egy segélykonferencián vettem részt, amelyet dr. Keller Adolf, *később teológiánk tiszteletbeli tanára*<sup>481</sup> hívott össze. Ekkor találkoztam Makkai Sándor erdélyi püspökkel.<sup>482</sup> *Zürichben*<sup>483</sup> dr. Weisz Leó barátom bemutatott Escher Hermann-nak, a Zentralbibliothek nyugalmazott igazgatójának,<sup>484</sup> és elvitt a Városi és az Állami Levéltárba, ahol az volt a legnagyobb meglepetésem, hogy ezekben a levéltárakban nem láttam port. *Leó*<sup>485</sup> eljött velem St. Gallenbe is, ahol több ezer középkori kódexet őriznek a volt kolostor kéziratai közül. Kérésemre megmutatta a levéltáros a levéltár legrégebbi okmányát, egy Krisztus után 640-ben kelt birtokjogi pergamen okmányt a kolostor egyik földjéről.

Ugyanitt láttam Bullinger Henrik levelezésének eddig lefényképezett és már részben nyomda alá készített másolati gyűjteményét. Tudniillik, ha a Zwingli–kiadás befejeződik a Corpus Reformatorum című nagy kiadványsorozatban, akkor Bullinger levelezésének kiadása kerül sorra. Abban lesz sok magyar vonatkozás is. Buchs határszéli állomáson búcsúztam el gondos kalauzomtól, aki még csokoládét vett gyermekeim számára, mielőtt feltett a vonatra.

1936-ban mint egyik hivatalos képviselő a Magyar Református Egyházat képviseltem az *Institutio megjelenésének 400-ik évfordulóján Genfben a reformáció 400 éves befogadása emlékére rendezett ünnepélyen*.<sup>486</sup> Nem lehet elfelejteni a Szent Péter-székesegyházban tartott úrvacsorai istentiszteletet, amelyen 16 lelkész osztotta a kenyeret és bort a több ezerre rúgó hívő seregnek.

*Még utam elején*<sup>487</sup> a zürichi Zentralbibliotheknek átadtam a Magyar Református Egyház ajándékát, a Református Egyházi Könyvtár addig megjelent köteteit, *melye-*

<sup>481</sup> *Csak a gépelvényben!* Keller, Adolf (1872–1963) lelkész, teológiai tanár. Baselben és Berlinben tanult. 1896-tól a kairói német evangélikus gyülekezet másodlelkésze, 1899-től a svájci Stein am Rhein, 1904-től a genfi német közösség, 1909–1923 között pedig a zürichi Szent Péter-egyházközség lelkésze volt. 1926-tól a zürichi, 1929-től a genfi egyetemen tanított. 1954-ben az Amerikai Egyesült Államokba költözött.

<sup>482</sup> Makkai Sándor 1890-ben született Nagyenyeden. Szülővárosában és Sepsiszentgyörgyön tanult, a teológiát Kolozsvárott végezte. Egy évig Sárospatakon, majd 1918-tól Kolozsvárott volt teológiai tanár. 1922-ben az erdélyi egyházkerület főjegyzője lett, 1926-ban kolozsvári lelkész és püspök lett. 1936-ban lemondott ezen hivatalairól, és Debrecenben lett teológiai tanár. 1936–1950 között a Pasztorális Teológiai Szeminárium igazgatója, a Neveléstan szakelődője, rövid ideig a Homiletikai Szeminárium és az Egyháztörténelmi Szeminárium helyettes igazgatója is volt. 1951-ben halt meg Budapesten. ZOVÁNYI 1977. 385–386. MUDRÁK 2010. 123–126.

<sup>483</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>484</sup> Escher, Hermann (vom Glas) (1857–1938) a zürichi Zentralbibliothek igazgatója. Tanulmányait Zürichben és Strassburgban végezte: történelmet, művészettörténetet és klasszika–filológiát tanult. 1885-től a zürichi városi könyvtár munkatársa lett. 1916–1932 között Zürich kanton és város központi könyvtárának (Zentralbibliothek) első igazgatója volt. A Zwingli-Verein elnökeként fontos szerepet játszott a Zwingliana folyóirat elindításában, a Zwingli Múzeum alapításában, és a Bullinger szobor felállításában is. DPL 1931. 217. 1938. 150.

<sup>485</sup> A kéziratban: *Leo barátom*.

<sup>486</sup> A kéziratban: *az Institutio megjelenésének és a reformáció genfi befogadásának 400-ik évfordulóján*.

<sup>487</sup> *Csak a gépelvényben!*

ket a könyvtárigazgató a könyvtár kiállítási tárlójában helyezte el a következő hónapra mint annak a hónapnak a legértékesebb szerzeményét.<sup>488</sup>

Genfben megismerkedtem Máday Andorral,<sup>489</sup> akinek édesanyja a pápai teológia részére 10.000 koronás ösztöndíj alapítványt tett, melynek én voltam egyik legelső élvezője: ezt külföldön tanuló pápai diákok kaphatták.<sup>490</sup> Ez a Máday Andor ekkor a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal könyvtárának az igazgatója volt.

Choisy genfi egyháztörténész,<sup>491</sup> akit már Pápáról ismertem, meghívott ebédre, melyre Lecerf párizsi tanár, a francia neocalvinizmus egyik vezetője is hivatalos volt.<sup>492</sup>

Bernben megnéztem a Lüthi által gyűjtött Bibliakönyvtárt a Nemzeti Könyvtárban. Mindjárt meg is egyeztünk, hogy cserélünk Bibliákat. Nekünk voltak olyan Baselben a XVIII. században<sup>493</sup> nyomtatott magyar Bibliáink, amik az ő gyűjteményükből hiányoztak, nálunk pedig több példányban is megvoltak.<sup>494</sup>

A Nemzeti Könyvtár igazgatója ekkor Godet Márk volt, az evangéliumok világhírű magyarázójának, Godet Frigyesnek az unokája,<sup>495</sup> aki ezt írta emlékkönyvembe: „A betű öl, a lélek megelevenít.”

Bernben felkerestem Michaelis Vilmost, az Újszövetség tanárát, akivel a Pál apostol efézusi fogságáról szóló elmélet révén már éveken át leveleztem. Emlékkönyvembe ezt írta: Ἐφεσος νικα = Efezus győzni fog, tudniillik az elmélet, amit mindketten vallunk és védelmezünk, hogy az úgynevezett fogságban írt leveleket Pál nem Caesareából, nem is Rómából, hanem Efézusból írta. Itt is tanult egy magyar refor-

<sup>488</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>489</sup> Máday Andor (1877–1958) egyetemi tanár, könyvtáros. A genfi és a lipcsei egyetemen jogot hallgatott. Pénzügyigazgatási tisztviselő, a Kereskedelmi Akadémia tanára, 1906-tól a genfi egyetem magántanára volt, s szociológia tanszéken tanított. 1911-ben a neuchâtel-i egyetem professzora lett. 1923-tól ő vezette a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal könyvtárát. Az 1920-as években alapította a genfi magyar diákok Hungária egyesülését. MARKÓ 2001–2007. IV. 381–382.

<sup>490</sup> Máday Izidorné, született Nagy Linda Nagy Szabó Ignác és neje, Szalmavári Kovács Juszina emlékére tette a 10000 koronás alapítványt. Az alapító okirat 1910. április 9-én kelt. Az alapítvány kamataiból minden évben egy diákot, általában külföldre menő teológust lehetett támogatni, az igazgatótanács ajánlása után az örökhagyó vagy a család támogatásával. Pápai Református Kollégium értesítői. 1913–1914. 211.

<sup>491</sup> Choisy, Jacques Eugène (1866–1949) teológiai doktor, egyetemi tanár. Genfben, Montauban-ban és Berlinben tanult. 1889-ben Canterbury francia gyülekezetének, majd 1890-ben a genfi Plainpalais-nek lett lelkipásztor. 1909–1939 között az egyháztörténet professzoraként tevékenykedett a genfi egyetemen.

<sup>492</sup> Lecerf, Auguste (1872–1943) francia lelkész, teológus, egyetemi tanár. Tanulmányait Párizsban végezte. Normandiában végzett lelkészi szolgálatot, majd 1932-től haláláig a párizsi egyetem protestáns teológiai faultásán tanított.

<sup>493</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>494</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>495</sup> Godet, Frédéric (1912–1900) svájci teológus, neuchâtel-i lelkész, az egezetika és kritikai teológia tanára. DPL 1900. 753. Godet, Marcel (1877–1949) 1936–1947 között a Svájci Nemzeti Könyvtár (Schweizerische Landesbibliothek, SLB) igazgatója, 1936-tól 1947-ig a Könyvtári Egyesületek és Intézmények Nemzetközi Szövetségének (IFLA – International Federation of Library Associations and Institutions) elnöke.

mátus teológus: Gyányi Károly,<sup>496</sup> aki Michaelis tanár kérésére velem volt egész berni tartózkodásom alatt.

*Visszafelé menet*<sup>497</sup> Zürichben Weisz barátom megismertetett Blanke egyháztörténész<sup>498</sup> és Kümmel újszövetséges professzorokkal.<sup>499</sup> Felkerestem Brunnert is, aki Pápán vendégünk volt házukban.<sup>500</sup> Barth-tal Genfben *egy ebéden egymás mellett ültünk*.<sup>501</sup>

Weltiék Baselben vendégül láttak házukban. Weltiné elvitt saját autóján sétakocsizásra a városba. Kedvemért két magyar diákot is meghívtak vacsorára, amelyen a család<sup>502</sup> földjén keresztül folyó patakban *a háziúr által horoggal*<sup>503</sup> fogott hegyi pisztrángot is táltak fel, és a saját szőlőjükben termett borból *kínálkozott az akkor még élő Welti konzul úr*.<sup>504</sup>

*Inné*<sup>505</sup> Utrechtbe mentem, az utrechti egyetem 350 éves alapítási ünnepélyére. Utrechtben Brouwer *egyetemi teológiai* tanárnál, *pápai teológiai akadémiánk tiszteletbeli tanáránál*<sup>506</sup> szállásoltak el, akit még 1931-ből Pápáról ismertem, mert itt volt a jubileumi ünnepségünkön.<sup>507</sup> Vilma királynő és Juliánna trónörökös az ünnepély valamennyi külföldi vendégével kezét fogott, és a királynő pár szóval mindenkit üdvözölt országá nevében. A magyar küldötteknek külön öröm volt, hogy egy ma-

<sup>496</sup> Gyányi Károly Ceglédre származott. 1939-ben a dunamelléki egyházkerületben lelkésztanítói tanfolyamon vett részt. Ezután nagydorogi, gyónki, nagyszékelyi segédlelkész volt. Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. 1930. nov. közgy. 36. 1940. nov. közgy. 29. 1941. nov. közgy. 53. 1943. 44. TtREL I. d. 4. Nagyszékely. 4. DPL 1936. 140.

<sup>497</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>498</sup> Blanke, Fritz (1900–1967) svájci egyháztörténész. Tanulmányait Tübingenben, Heidelbergben és Berlinben végezte. 1926-tól Königsbergben tanított. 1929-től a zürichi egyetem egyház- és dogmatikatörténeti professzora lett.

<sup>499</sup> A gépelvényben tévesen: *Keimmel!* Kümmel, Werner Georg (1905–1995) német teológus, az újszövetségi tudományok professzora. 1930-tól Marburgban, 1932–1950 között Zürichben, Mainzban, majd 1952-től 1973-ig ismét Marburgban oktatott.

<sup>500</sup> Brunner, Emil (1889–1966) svájci teológus, a dialektikus teológia képviselője. Tanulmányait Zürichben és New Yorkban végezte. Hazatérte után a svájci nemzeti egyház lelkésze lett. 1914-től Angliában volt középiskolai tanár. 1916-tól ismét lelkései szolgálatot végzett Svájcban. 1924-ben a zürichi egyetem tanára lett. Magyarországi látogatása során 1935-ben Pápán is járt, előadást is tartott *A református teológia feladata a jelenkorban* címmel (1935. március 5–6.). 1953–1956 között Tokióban tanított. DPL 1935. 42–43.

<sup>501</sup> A kéziratban: *egy ebéden ültem egymás mellett.*

<sup>502</sup> A kéziratban: *háziúr.*

<sup>503</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>504</sup> A kéziratban: *borból kínáltak meg.*

<sup>505</sup> A gépelvényben: *ismét.*

<sup>506</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>507</sup> Brouwer, Anneus Marinus (1875–1948) holland teológus. Lelkészcsalád sarja volt, az utrechti egyetemen folytatott teológiai tanulmányokat, ahol 1905-ben doktorált. Lelkész lett Haamstedében, Meppelben, majd 1910–1921 között a rotterdami, később az oegstgeesti Holland Missziói Iskola rektora, 1921–1946 között az utrechti egyetem tanára volt. Bibliai hittant, az ósatyák és a misszió történetét adta elő. Az etikus teológia elkötelezett híveként ismert. 1937-ben Obbinkkal együtt őt is tiszteletbeli tagjává választotta a pápai teológia tanári kara, ez alkalommal előadást tartott Pápán a református lelkésznek országos konferenciáján a nők helyzetéről, a református egyház történetéről, nem hallgatva el a különböző irányzatok viszálykodásait sem. PÓTOR 2000. 77–79.

gyart is<sup>508</sup> díszdoktorrá avattak: Alföldi András budapesti egyetemi tanárt, a római régészet világszerte ismert és méltányolt tudós bűvárát.<sup>509</sup>

A jubileumi ünnepség után egyhetes kirándulást tettem „a magyar diákok nyomában”. Elmentem meglátogatni Dekker református lelkészt *Scharnegoutumban*,<sup>510</sup> akinek magyar irodalomtörténete akkortájt jelent meg *holland nyelven*,<sup>511</sup> és amelynek megírásához a forrásműveket a pápai főiskolai könyvtárból kapta ki, mint ezt műve végén maga is köszönettel elismeri. Azóta megírta a magyar református egyház történetét is<sup>512</sup> holland nyelven. Legutóbbi hozzám intézett levelében azt írja, hogy kilátás van arra, hogy *az Államegyház*,<sup>513</sup> a Hervormde Kerk révén sikerülni fog a kéziratot kinyomtatni. Dekker saját autóján vitt el Laeuwardenbe és Franekerbe, ahol szintén tanultak *az évszázadok folyamán*<sup>514</sup> magyar diákok. Felkerestem Zwollében *Munnik H. A. lelkészt*,<sup>515</sup> a magyar diákok ügyeinek intézőjét, és elmentem Kampenba, ahol pápai diákok is szoktak *a szigorú református egyház*,<sup>516</sup> Gereformeerd Kerk ösztöndíján tanulni.

Groningenben meglátogattam Aalders egyetemi teológiai tanárt, pápai teológiánk tiszteletbeli tanárát,<sup>517</sup> aki épp Aquinói Tamás forrásait tanulmányozta Aristoteles görög eredetijében. Bevitt az egyetemi könyvtárba, hogy megmutassa a könyvtár egyik kincsét: Zwingli Bibliáját, amelyben Zwingli sajátkezű jegyzetei olvashatók. Sajnos nem volt bent a könyvtárban, mert egy kiállításra kikölcsönözték.

Visszafelé jövet Leidenben *egy vasárnapot töltöttem [...] orvos doktornál*,<sup>518</sup> aki minden húsvétkor meg szokta hívni a kampeni magyar diákokat vendégének. *Délelőtt és délután zsúfolásig megtelt templomban voltam istentiszteleten*.<sup>519</sup>

<sup>508</sup> Csak a kéziratban.

<sup>509</sup> Alföldi András (1895–1981) régészprofesszor, ókortörténész. Epigráfiával (felirattal) és numizmatikával is foglalkozott. A debreceni, majd a budapesti egyetem előadója volt. A II. világháború után külföldön élt. 1948-tól Bernben, 1952-től Baselben, majd 1956–1965 között a princetoni egyetemen tanított. *MAR-KÓ* 2001–2007. I. 85–89.

<sup>510</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>511</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>512</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>513</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>514</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>515</sup> *Csak a gépelvényben!* Munnik, Hendrik Adam (1884–1969): 1919-től 1956-ig a zwollei Gereformeerd Kerk lelkésze. A Gereformeerd Kerk külföldi diákok ösztöndíj bizottságának titkára volt. 1938. szeptember 27–29-én feleségével és lányával Pápan tarzótkodott, ahová a debreceni kollégium jubileumi ünnepségeiről érkezett. *DPL* 1938. 195.

<sup>516</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>517</sup> Aalders, Willem Jan (1870–1945) holland református lelkész, teológiai tanár. 1894–1915 között különböző holland gyülekezetekben volt lelképásztor. 1915-től a groningeni állami egyetem egyházi tanára, ordináriusa, dékánja lett. Vallásbölcshozott és erkölcsant adott elő. 1931-ben a Holland Református Állam-egyház és a groningeni egyetem képviselőjében részt vett a pápai református teológiai akadémia 400 éves jubileumi ünnepségén, ahol megválasztották a teológia tiszteletbeli tanárának. *PONGRÁCZ* 1933. 11, 13, 14, 52, 54, 176, 177, 181, 185, 190. *DPL* 1931. 160.

<sup>518</sup> A kéziratban: *töltöttem egy napot [...] doktornál*. A nevet kihagyta.

<sup>519</sup> *Csak a gépelvényben!*

Az utolsó állomásom Rotterdam volt, ahol Mees bankár,<sup>520</sup> Antal Géza családjának rokona fogadott nagy szívességgel,<sup>521</sup> *egy sport vendéglőben, ahová ebédre hívott meg Mees úr. Megízleltem előételnek a garnalont, amitől a magyar diákok valósággal iszonyodtak, de amit én igen finom ételnek találtam, íze a rózsaszín sonkához hasonlított.*<sup>522</sup>

Ezután már nem jártam külföldön. 1938-ban ugyan minden előkészületem megvolt, hogy kimehessek, az INTS = *International New Testament Studies*<sup>523</sup> Oxfordban tervezett alakuló gyűlésére, megvolt az útlevelem, kaptam 800 pengő úti segílyt a magyar<sup>524</sup> államtól, amikor szűkszavú, nyomtatott levelezőlap érkezett: The conference is cancelled = a konferenciát elhalasztották. Tudniillik Hitler megszállta Ausztriát, és ezzel kitörőben volt a II. világháború.

Az INTS évek múlva mégis megalakult. Engem mint az első alapító tagok egyikét állandóan meghívnak az évi rendes közgyűlésére és az ezzel összekötött *újszövetségi tudományok*<sup>525</sup> konferenciájára. Sajnos mindig ki kell mentenem magamat, mert nem tudok fontot szerezni a részvételre, még a tagsági díjamat sem tudtam eddig beküldeni, sem pedig a társulat tudományos folyóiratára előfizetni. A New Testament Studies-t a cambridgei Egyetemi Nyomda adja ki.

Máig sem tudom, kinek az ajánlására kerültem bele *mindjárt kezdetben*<sup>526</sup> alapító tagnak mint egyetlen tag Délkelet-Európából.

De nemcsak külföldre jutottam ki Isten kegyelméből, hanem Antal Géza szívesen pártfogolt magyarországi utakra is. Mint érettségi kormányképviselő jelentem meg 12 református középiskolában 22 alkalommal: Békés, Budapest, Baár-Madas 3, Csurgó 3, *Debreceni Kollégium*,<sup>527</sup> Hajdúböszörmény 3, Hajdúnánás 3, Karcag 3, Kunszentmiklós, Nagykőrös, Pápa, Sárospatak, Szatmárnémeti. Ily módon betekintést nyerhettem az ország református középiskoláiban folyó nevelési és tanítási munkába. Megismerkedhettem igazgatókkal és tanárokkal, *érettségi vizsgái*<sup>528</sup> elnökökkel. Különösen sokat tanultam Dóczi Imrétől<sup>529</sup> és Bessenyei Lajostól.<sup>530</sup> Ez ismeretség kibővítésére

<sup>520</sup> A Mees & Sons családi vállalkozás és a Mees családhoz köthető Mees & Hope bank jelentős szerepet játszott Rotterdam pénzügyi és gazdasági életében.

<sup>521</sup> A kéziratban: *előzékenységgel*.

<sup>522</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>523</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>524</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>525</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>526</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>527</sup> A kéziratban: *Debrecen*.

<sup>528</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>529</sup> Dóczi Imre (1849–1930) református tanár. A gimnáziumot és a teológiát is Sárospatakon végezte. 1876-tól Nagykőrösre választották el a görög nyelv és irodalom tanszékére, ahonnan 1887-ben hívták Debrecenbe a klasszika-filológia tanítására. 1898-tól egyházkerületi középiskolai felügyelő volt. ÁDÁM-JÓÓ 1896. 225–227. ZOVÁNYI 1977. 154.

<sup>530</sup> Bessenyei Lajos (1879–1960) görög–latin szakos gimnáziumi tanár. Zilahon, Hajdúböszörményben, majd 1912-től a debreceni református gimnáziumban tanított. 1923-tól 1935-ig igazgató volt Debrecenben, később tankerületi főigazgatóként, majd Hajdú vármegyében a Sztójay-kormány főispánjaként működött.

szívesen vettem részt az Országos Református Tanáregyesületnek az ország különböző iskolavárosai tartott<sup>531</sup> évi közgyűlésein, és mint tevékeny érdeklődő az egyesület egyik vidéki alelnökévé is megválasztottak.

Az Országos Református Lelkészegyesület gyűlésekre is rendszeresen *elementem*,<sup>532</sup> és Csikesz Sándor *főtítká*<sup>533</sup> kérésére előadásokat tartottam.

Ott voltam Nagy Károly *erdélyi*,<sup>534</sup> Enyedi Andor *tiszánineni református*,<sup>535</sup> Thuróczy Zoltán *evangélikus*<sup>536</sup> püspökök és Wellsz *dunántúli evangélikus* egyházkerületi felügyelő<sup>537</sup> beiktatásán, Baltazár Dezső tiszántúli püspök temetésén,<sup>538</sup> *valamint a dunántúli református püspökök beiktatásán és temetésén, együtt örültem az örülőkkel, és sírtam a sírókkal*.<sup>539</sup>

Ünnepélyes alkalmak voltak számomra a különböző jubileumok.<sup>540</sup> 1929-ben a pápai főiskolát képviseltem Károlyi Gáspár születésének 400-ik évfordulóján a Nagy-

1914–1920 között az ORTE főjegyzője, 1927–1931 között alelnöke, 1931-től 1945-ig elnöke volt. CSOHÁNY 1988. 226–227. SZABADI 2002. 36.

<sup>531</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>532</sup> A kéziratban: *megjelentem*.

<sup>533</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>534</sup> Nagy Károly 1868-ban született Kisborosnyón (Háromszék vm.). Középiskolai tanulmányait Sepsiszentgyörgyön és Nagyenyeden, a teológiát Nagyenyeden végezte. 1890–1891 között Marburgban, majd Utrechtben tanult. 1894-től Nagyenyeden lelkész és teológiai tanár lett, 1895-től Kolozsvárott tanított. 1908-tól az erdélyi egyházkerület főjegyzője, 1918-tól püspöke volt. 1926-ban hunyt el Kolozsváron. SZINNYEI 1891–1914. IX. 671–672. ZOVÁNYI 1977. 422–423. SZÖGI 2001. 434 (8746. sz.). BOZZAY-LADÁNYI 2007. 174 (2078. sz.).

<sup>535</sup> Enyedi Andor (1888–1966) református püspök. Tanulmányait Sárospatakon végezte. Sátoraljaújhelyen, majd Miskolcon szolgált. 1942-ben a tiszánineni egyházkerület püspökévé választotta. 1951-ben lemondott hivataláról, később lelkészi szolgálatából is nyugalomba vonult. ZOVÁNYI 1977. 172. MARKÓ 2001–2007. II. 366.

<sup>536</sup> Thuróczy (Túróczy, Turóczy) Zoltán (1893–1971) evangélikus püspök. Tanulmányait Rozsnyón, Pozsonyban és Bethelben, a Bodelschwing-féle szeretetintézményben végezte. Arnóton, Ózdon, Győrben, majd Nyíregyházán szolgált. 1939-től a Tiszai Evangélikus Egyházkerület püspöke volt. 1945-ben a népbíró-ság elítélte, kilenc hónapig börtönben ült. 1948-tól a dunántúli egyházkerület püspöke lett. 1952-ben nyugdíjba kényszerítették. 1957-ben rövid ideig az északi egyházkerület püspökeként működött. A *Harangszó* és a *Lelkipásztor* című folyóiratok szerkesztője is volt. ZOVÁNYI 1977. 660–661. GRÁBICS-HORVÁTH-KUCSKA 2003. 342–343.

<sup>537</sup> Velsz (Wellsz) Aladár (1893–1976) ügyvéd, polgármester. Tanulmányait Pannonhalmán és a budapesti tudományegyetem jogi karán végezte. 1945-ben 2 hónapig Győr város polgármestere, 1948–1952 között a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület felügyelője volt. KEVEHÁZI 2011. 45–46. GRÁBICS-HORVÁTH-KUCSKA 2003. 354–355.

<sup>538</sup> Baltazár Dezső 1871-ben született Hajdúböszörményben. Középiskoláit Hajdúböszörményben és Debrecenben, a teológiát Debrecenben végezte. Ezután jogot tanult Budapesten. 1897–1898 között Berlinben, 1898-ban Heidelbergben bővítette tudását, ezt követően vallástanító lett Budapesten. Ezután hajdúböszörményi, majd hajdúböszörményi lelképászorként szolgált. Az alsó-szabolcs-hajdúvidéki egyházmegye esperesévé, majd 1911-ben a tiszántúli egyházkerület püspökévé választották, ezalatt Debrecenben lelkészkedett. Az általa alapított Országos Református Lelkészegyesület elnöke is volt. 1936. augusztus 25-én hunyt el Debrecenben. ZOVÁNYI 1977. 43. SZÖGI 2001. 124 (1340. sz.), 317 (5686. sz.).

<sup>539</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>540</sup> Ez a bekezdés a kéziratban: *Ünnepélyes alkalmak voltak számomra a különböző jubileumok: a sárospataki kollegium 400 éves jubileuma 1931-ben, a mezőtúri református gimnázium 400 éves jubileuma 1931-ben. Megnéztem Gödöllőn a Jamboreet és a Paxthinget. Innen folytatódik: 1929-ben a pápai ...*

károlyban rendezett ünnepélyen, melyen Reményik Sándor<sup>541</sup> elszavalta A fordító című megragadó költeményét, és Musnai László nagyenyedi rektorprofesszor<sup>542</sup> bemutatta nagy értékű magyar biblia-gyűjteményét. 1931-ben részt vettem a sárospataki testvér-kollégium és a mezőtúri református gimnázium 400 éves jubileumán. Megnéztem Gödöllőn a Jamboreet és a Paxthinget.<sup>543</sup>

Rám nézve felejthetetlenek a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség nyári és téli konferenciái: Visegrád 1907, Sárospatak, Tata, Eperjes, Felsőszeli, Debrecen, Balatonalmádi, Ete, Felsőörs, Bakonyszentkirály, Tahi, Budapest, Pápa, Losonc 1914.<sup>544</sup> Sok pápua — így hívtak bennünket, pápaiakat a többiek — ezeken hallotta meg először Jézus Krisztus felhívását az Ő követésére.

Ezeket a *rendszerint egy hétig tartó*<sup>545</sup> konferenciákon rendszeresítették csütörtökön délutánokon a fiatalos jókedv keresztyén levezetésére a „fehér kabarékat”. *Felsőszelin pl. a nehézsúlyúak országos futóversenyén a második lettem, mert Csia Sándorra*<sup>546</sup> *együtt csak ketten futottunk.*<sup>547</sup> *Egy ilyen alkalommal*<sup>548</sup> nekem erről a kérdésről kellett beszélnem 5 percig: „A csajágröcsögei vasúti állomás szerepe a nő választójog szempontjából.” E jeles témát pár perccel a fellépés előtt kaptam meg. Egy ilyen délután mutatta be Csia Sándor a darwinizmus „missing link”-jét<sup>549</sup> egy közismert konferencialátogató arcképének felvetítésével.

1916-ban<sup>550</sup> Kolozsvárott az Egyetemi Bethlen Gábor Szövetség<sup>551</sup> rendezett konferenciát, melyre engem is felkértek előadónak. Itt ismerkedtem meg Ravasz László-

<sup>541</sup> Reményik Sándor (1890–1941) költő. Középiskolai tanulmányait Kolozsváron végezte, majd jogi tanulmányokat folytatott. 1921-től a Pásztortűz című folyóirat főszerkesztője, 1926-ban az Erdélyi Helikon egyik alapító tagja volt. 1937-ben és 1941-ben Baumgarten-díjat kapott. PÉTER 2000. 1844–1845.

<sup>542</sup> Musnai László 1888. február 26-án született Székelykövesden. Középiskolai tanulmányait a székegyházi Református Kollégiumban, a teológiát Kolozsváron végezte. Az 1910/11. tanévben a berlini egyetemen tanult. 1913-ban Kolozsváron magántanári vizsgát tett. Marosszentimrén, majd Tekén végzett lelkészi szolgálatot. Az I. világháborúban tábori lelkész volt, az olasz fronton szolgált. 1917-ben és 1918-ban Bécsben és Berlinben tanult. 1928-ban teológiai doktorátust szerzett Debrecenben. 1933-tól a nagyenyedi Bethlen Gábor Kollégiumban volt vallásnász, 1940–1945 között Nagyenyeden a Református Teológiai Kar igazgatója. Jelentős bibliakutatóként és művelődéstörténészként is ismert. 1967. május 8-án hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 416–417. DÁVID 1994. 659–660. SZÖGI 2001. 171 (2447. sz.)

<sup>543</sup> A 4. Cserkész Világtalálkozót (Jamboree) 1933 augusztusában tartották Gödöllőn. BODNÁR 1980. 62–74. A Cserkész Világszövetség 1939-ben Gödöllőn rendezte meg a Pax Ting Világtábort. A rendezvényen több mint 4000 cserkészlány vett részt. A résztvevők között volt a pápai református gyülekezet 112. számú Szondy Zsuzsanna leány cserkészcsapata is Gáti Lenke parancsnok vezetésével. DPL 1939. 185.

<sup>544</sup> Az évszámok hiányoznak a kéziratban.

<sup>545</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>546</sup> Csia Sándor (1885–1962) orvos. A Bethánia Egyesület titkára, a *Hajnal* című folyóirat társszerkesztője, a *Mustármag*, a *Napsugár*, a *Pro Christo*, az *Útmutató a Szentírás olvasásához* című lapok kiadója volt. 1958-ban Svájcba költözött, Zürichben hunyt el. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1254, 1272, 1276, 1297.

<sup>547</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>548</sup> A kéziratban: *ilyen*.

<sup>549</sup> missing link (angol): hiányzó láncszem

<sup>550</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>551</sup> A Bethlen Gábor Kör 1901 őszén alakult Budapesten a Műegyetem falai között a protestáns egyetemi ifjúság összefogására. Az 1908/09. tanévben összesen 429 beiratkozott rendes és 53 pártoló tagja volt. A Kör jelszava: „Istenért, hazáért, ifjúságért!”. Az 1908/09. iskolai évtől működéséről, életéről értesítőt jelen-

val,<sup>552</sup> és kaptam az egész életre szóló tanítást Nagy Károly teológiai tanártól.<sup>553</sup> A rendezőség megkért, hogy mutassak be egy bibliaköri órát, amelyen a diákokon kívül megjelent Nagy Károly teológiai tanár is, aki egyike volt a legélesebb eszű embereknek, akit valaha ismertem. Én 1 Kor. 13. alapján a szeretetről próbáltam beszélni. A hozzászólások során Nagy Károly csak ennyit mondott: „Aki nem állt még menthetetlenül beteg gyermeke ágya mellett, az még nemigen tudja, mi tulajdonképpen a szeretet.” Igazat adtam neki. Később álltam Józsikánk halálos ágya mellett, akit 10 hónapos korában hívott haza az Úr, és akit egész életében csak egyszer láttam mosolyogni, csaknem mindig lázas volt. A keresztet nekünk is hordanunk kell. *Per crucem ad lucem.*<sup>554</sup>

1911-ben a Presbiterian Alliance magyarországi konferenciáin vettem részt mint tolmács. Pápától velük mentem Komáromba, Örsújfaluba. Darányi Ignác<sup>555</sup> birtokára külön hajó vitte ki a társaságot. Itt a finomabbnál<sup>556</sup> finomabb őszi gyümölcsök érését mesterségesen<sup>557</sup> késleltették, hogy épp akkorra legyenek teljesen érettek, mikor a külföldi vendégek odaérkeznek. Meg is rakodtak szebbnél szebb őszibarackokkal és körtékkel. Másnap a Vág völgyén mentünk fel külön kocsiban<sup>558</sup> a Tátrába,<sup>559</sup> Csorbatóhoz, ahol este vacsora után a walesi delegátusok<sup>560</sup> bemutatták a holdvilágos éjszakában<sup>561</sup> a tóparton nagyszerű énektudásukat.<sup>562</sup>

tettek meg. Értésítő a Bethlen Gábor Kör 1908–09. évi működéséről. Bp., 1909. KISS 1941. 57–59. DOBOS 1987. 281–283. KÓSA 2006b. 1084–1085. Első hat évéről lásd: GYÖKÖSSY 1907.

<sup>552</sup> Ravasz László 1882-ben született Bánffyhunyadon. Középiskoláit szülővárosában és Székelyudvarhelyen. A teológiát Kolozsvárott végezte. Az érettségi után párhuzamosan kezdett tanulni a kolozsvári egyetem bölcsészkarán és az Erdélyi Református Egyházkerület Teológiai Akadémiáján. 1903–1905 között Bartók György erdélyi püspök személyi titkára lett, 1912-ben az ő leányát, Bartók Margitot vette feleségül. 1905–1907 között Berlinben tanult. 1907-től Kolozsváron a gyakorlati teológia tanára, 1917-től pedig zsinati tag lett. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1913-ban titkárává választotta, 1914–1918 között a társaság lapját, a Protestáns Szemlét szerkesztette. 1918-tól az erdélyi egyházkerület főjegyzője lett. 1921-ben (39 évesen) a dunamelléki egyházkerület püspökévé választották. Budapesten lett lelkész. 1924-től a Kisfaludy Társaság rendes tagja, 1925-től a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja, 1926-tól felsőházi tag, emellett a Magyar Szemle folyóirat szerkesztőbizottsági alelnöke, valamint a Magyar Szemle Társaságnak szintén alelnöke volt. Corvin-lánccal és polgári érdemkereszttel is kitüntették. 1948-ban lemondott püspöki, 1951-ben lelkészi hivataláról, és nyugalomba vonult. 1972-ben halt meg Budapesten. VINCZE 1926. 31–46. ZOVÁNYI 1977. 501–502. SZŐGI 2001. 149 (1937. sz.). KISS 2006a. 537–577.

<sup>553</sup> A bekezdés dőlt betűs része csak a gépelvényben!

<sup>554</sup> *Per crucem ad lucem.* (latin): A kereszt által a fénybe.

<sup>555</sup> Darányi Ignác 1849. január 15-én született Pesten. Középiskolai tanulmányait 1859–1867 között a budai Királyi Egyetemi Főgimnáziumban végezte. Egy évig orvosi, majd jogi tanulmányokat folytatott. 1892-ig ügyvédi irodát vezetett. Ezután földet vásárolt a Kiskunságban, és gazdálkodott. 1881-től országgyűlési képviselő lett. A Szabadelvű Párt alelnöke, a képviselőház alelnöke, majd az országos Alkotmánypárt elnöke volt, 1895–1903 és 1906–1910 között földművelésügyi miniszter. Támogatta a Mezőgazdasági Múzeum, a Földtani Intézet új palotájának építését. SZINNYEI 1891–1914. II. 626–627. MARKÓ II. 2001. 39–41.

<sup>556</sup> Ez a rész a kéziratban: *ahová külön hajó vitte ki a társaságot, és ahol finomabbnál.*

<sup>557</sup> A kéziratban: *készakarva.*

<sup>558</sup> A kéziratban: *kocsikon.*

<sup>559</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>560</sup> A kéziratban: *a walesiek.*

<sup>561</sup> *Csak a gépelvényben!*

Karcagon a nagyszabású KIE konferencián vettem részt. Megyericsy Béla<sup>563</sup> pályázatot hirdetett a konferencia legjobb méltatására 1000 pengő pályadíjjal, amelyet nekem ítelt oda a bíráló bizottság.

A KIE vezetőkkel is összeismerkedtem, külföldiekkel és hazaiakkal egyaránt. Ismertem az idősb és az ifjú Szilassy Aladárt,<sup>564</sup> az utazótitkárokat: *Fermaud ezredes*,<sup>565</sup> Sartorius,<sup>566</sup> Karl v. Proschot,<sup>567</sup> Kónya Gábort,<sup>568</sup> Megyericsy Bélát, *Dobos Károlyt*, *Kovács Pétert*.<sup>569</sup>

<sup>562</sup> Pongrácz a szerkesztő kérésére a Presbiteri Szövetség tagjainak pápai látogatásáról és az együtt töltött napokról a Dunántúli Porestáns Lap hasábjain is beszámolt. A cikkek *A presbiteri szövetség körútja* és *A Presbiteri Szövetség körútja hazánkban* címen jelentek meg. A cikkek végén az aláírás: Studens Christi, ami Pongrácz egyik írói álneve volt. DPL 1911. 325–326, 343–344, 352–353. GULYÁS 1956. 407, 614.

<sup>563</sup> Megyericsy Béla 1879-ben született Faddon (Tolna vm.), apja Megyericsy Béla faddi lelkész, anyja Csók Mária, Csók István festőművész nővére volt. Középiskolai tanulmányait Bonyhádon, Debrecenben és Kiskunhalason végezte. Negyedéves teológus korában Pécsen segédlelkészkedett, majd Seregélyesen, Dunapatajon végzett segédlelkései szolgálatot. 1910-ben lett a Keresztyén Ifjúsági Egyesület titkári pozíciójában Kónya Gábor utóda. Az Ébresztő című folyóirat szerkesztője is volt. Nagy hatást gyakorolt az Egyesület működésére, munkája fellendülést hozott. 1925-ben hunyt el. KISS 1941. 208–220. KOVÁCS 1998. 133–134. KOVÁCS 2007. 29–30.

<sup>564</sup> Szilassy Aladár, idősebb (1847–1924) közigazgatási bírósági másodelnök. Miután ügyvédi oklevelet szerzett, a Közigazgatási Bíróság tagja lett. 1913-ben vonult nyugalomba. 1887-től a tolnai egyházmegye gondnoka, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagja volt. A belmisszió egyik kezdeményezőjeként tartják számon. WERTÁN 2006. 674–679.

Szilassy Aladár, ifjabb (1872–1912) orvos. Tanulmányait Budapesten, a Református Főgimnáziumban és az orvosi egyetemen végezte. A János Kórházban dolgozott gyermekorvosként. Bekapcsolódott a budapesti KIE munkájába, 1910-ben megszervezte az első cserkészcsapatot a budapesti vasárnapi iskolák tanulói között. WERTÁN 2006. 679–680.

<sup>565</sup> A kéziratban: *Fermand-t*. Fermaud, Charles (1855–1937) a Keresztyén Ifjúsági Egyesületek titkára. 1883-ban látogatott Magyarországra evangelizáló körútja során. Előadásai is hozzájárultak ahhoz, hogy 1883-ban megalakult a magyar KIE. KOVÁCS 1998. 24, 26–30.

<sup>566</sup> A gépelvényben: Satorius. Sartorius, Ernst a Keresztyén Ifjúsági Egyesületek világszövetségének svájci főtitkára volt. Többször látogatott Magyarországra, Pápán is járt. 1933-ban nyugalomba vonult, a magyar KIE szervezet tisztelete jeléül örökös tiszteletbeli tagjává választotta. KOVÁCS 1998. 123, 137, 138, 141. DPL 1934. 4.

<sup>567</sup> A gépelvényben: Proksch. Prosch. Karl von (1891–1967) a Keresztyén Ifjúsági Egyesületek világszövetségének titkára. 1938. januárban Pápán is megfordult Pógyor István nemzeti titkár társaságában. KOVÁCS 1998. 169, 172, 246. DPL 1938. 24.

<sup>568</sup> Kónya Gábor 1880-ban született Debrecenben. Szülővárosában végezte tanulmányait, 1904-ben a teológiát is. A teológusok lapjának, a Közlönynek volt a szerkesztője. Genfben folytatta tanulmányait (SZÖGI 2000. nem ismeri!). 1907-ben a Keresztyén Ifjúsági Egyesület első utazó titkára lett. KISS 1941. 206–207.

<sup>569</sup> Dobos Károly és Kovács Péter neve hiányzik a kéziratban. Dobos Károly (1902–2004) református lelkész, missziói munkatárs. Tanulmányait Szolnokon és Budapesten, Daytonban és Pittsburghban végezte. A KIE utazó-szervező ifjúsági titkára, majd lelkésze volt. 1938-ban Szabó Imre esperes mellett a Fasori gyülekezet másodlelkésze lett. 1952-ben politikai okokból Szank községbe helyezték. 1964-től Pesthidegkúton szolgált. Nyugalomba vonulása után megszervezte a Nemzetközi Lepramisszió magyarországi ágát. KISS 2006b. 629–635. KOVÁCS 2007. 44–47. Életéről megjelent: Miklya Luzsányi Mónika: Az igazak útján. Dobos Károly élete. 102 év szavakban és képekben. Bp., 2007. Kovács Péter (1901–1964) a KIE munkatársa, földműves titkára. Hajdúböszörményből származott. Ausztriában tanult diakónusképző intézetben. 1929-ben tett vizsgát, majd dolgozott a KIE keretein belül. 1931-ben részt vett a KIE Világszövetség gyűlésén Amerikában. A földműves ifjúsággal foglalkozott, részt vett a a népfőiskolai és telepítési mozgalomban is. Így került Rónafőre, ahol Csizmadia Károly lelkésszel együtt dolgozott. 1950-ben Dunaalmásra

A dunántúli református egyházkerület nem Pápán tartott közgyűlésein is rendszeresen részt vettem: Veszprém, Székesfehérvár, Tata, Léva, Komárom, Pozsony, Balatonfüred, Kaposvár, Győr.<sup>570</sup>

Meghallgattam Mott János és Stewart James<sup>571</sup> előadásait Budapesten. Wilder Róbertet, Maclean Indiában dolgozó misszionáriust és a fiatal Stewartot Pápán. Pápán tolmácsoltam John Nelson Christananda<sup>572</sup> indiai evangélikus lelkészt, dr. Koo kínai keresztyén diákszövetségi utazótitkár,<sup>573</sup> dr. Good és Beach<sup>574</sup> amerikai vendégeket.

Dr. Doumergue Emilnek, Kálvin életrajzírójának<sup>575</sup> Magyarországról írt könyvéhez én gyűjtöttem össze Révész Imre kérésére az illusztrációs *anyagok egy részét*,<sup>576</sup> amit a szerző fel is használt. Sajnos a kinyomtatott mű egy példány kivételével a kiadónál elégett, és arra már nem volt idő és költség, hogy az összes illusztrációkat újra elkészíttessék,<sup>577</sup> és így az újra kinyomtatott szöveg mellett egyetlen illusztráció

menekült, ott élt 1955-ig, majd újra Rónafőre került, ahol tsz-tagként dolgozott. DOBOS 1987. 278–279. KOVÁCS 1993. 62–73. KOVÁCS 1998. 143, 149, 154–155.

<sup>570</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>571</sup> Stewart, James (1883–1957) skót labdarúgó, evangélista. 1937. november 27-től december 10-ig Budapesten tartott előadásokat. Két hét múlva visszatért, Budapesten kívül Debrecenben, Nyíregyházán, Miskolcon és Debrecenben is járt. 1938 márciusában újra Magyarországon tartózkodott, Budapesten és vidéken is beszélt, általában 3–4 ezer ember előtt. Testvére, Douglas Stewart és édesanyja is vele tartottak, szintén tartottak előadásokat. A pápai gyülekezetben 1938. április 29-től május 1-ig hirdette az evangéliumot. KISS 2006c. 1352–1353. DPL 1937. 221, 233, 256. 1938. 16, 56, 61, 87. Evangéliumi Szövetség 1938/3. 5–11. Az 1937 decemberében tartott budapesti előadásai közül több megjelent Kiss Ferenc válogatásában, a Magyar Evangéliumi Szövetség kiadásában: *Mit mond egy híres labdarúgó Krisztusról? Stewart A. Jakab evangélista előadásai Budapesten 1937. december havában.* James A. Stewart élettörténete szemtanúk és bizonyágtételek alapján megjelent Lukáts Vilma összeállításában 1989-ben Budapesten *Krisztus középcsátára. Sportolóból misszionárius* címen.

<sup>572</sup> Sadhu John Nelson Christananda indiai evangélikus prédikátor 1926. évi magyarországi körútján Pápát is meglátogatta. Az evangélikus templomban prédikált, a teológusoknak előadást tartott, külön szólt a református gimnázium felsőbb éves tanulóihoz. DPL 1926. 196.

<sup>573</sup> *Csak a gépelvényben!* Koo T. Z., a Keresztyén Diákok Világszövetségének keleti utazótitkára, 1922-től 20 éven át a Világszövetség vezetőségének tagja volt. 1939. március 16-án két előadást tartott Pápán, majd innen Kolozsvárra utazott. DPL 1939. 61.

<sup>574</sup> Beach, Sylvester Woodbridge (1852–1940) princetoni presbitériánus lelkész. Az Amerikai Presbitériánus Egyház képviselőjeként 1922-ben és 1924-ben járt Magyarországon. Ennek során 1924. június 19–20-án Ravasz László püspök kíséretében tartózkodott Pápán. Még ebben az évben beszámolt a Presbiteri Világszövetség Lapjában, a Quarterly registerben az európai protestáns egyházak körében szerzett tapasztalatairól. DPL 1922. 129, 130. 1924. 91, 152.

<sup>575</sup> Doumergue, Emile (1844–1937) francia protestáns egyháztörténész. 1880-tól Montauban-ban az egyháztörténet rendes tanára volt. 1909 őszén Magyarországon járt, felkereste a református főiskolákat, teológiákat. Pápán szeptember 24–26. között tartózkodott. Debrecenben részt vett az ORLE konferenciáján. Több újságcikkben számolt be utazásáról, a következő évben Kálvinizmus Magyarországon címmel előadást hirdetett diákjainak. 1912-ben jelent meg a magyar kálvinizmusról írt munkája *La Hongrie Calviniste* címen. A mű 3 részre oszlik: az első részben a szerző a teológiai akadémiákról tájékoztat, a második részben a protestáns egyháztörténet legkiválóbb eseményeit, alakjait ismerteti, a harmadikban pedig az egyház szervezetét, tanát, az egyházi életet mutatja be. DPL 1909. 661, 673, 707–708, 837, 853–854. 1911. 62–64. 1912. 122–123. 246. HATOS 2006. 1172.

<sup>576</sup> A kéziratban: *anyagot*.

<sup>577</sup> A gépelvényben: *elkészíthessék*.

sincs. Doumergue azzal viszonzta fáradozásomat, hogy megküldte a Kálvin rágal-mazóiról írt művét *Un poignée de faux = Egy marék valótlanág* címen.

A Pápán járt többi *külföldi*<sup>578</sup> közül megemlítem Perrier-t és Bruston-t Montau-ban-ból,<sup>579</sup> Cairns Dávidot<sup>580</sup> Aberdeen-ből, akivel sokáig leveleztem. Shortnét és leányát, Morvennát az ő családjukkal. Dr. Short egyetemi orvostanár volt a bristoli egyetemen,<sup>581</sup> és leánya, *Morvenna, Irénke leányommal levelezett*,<sup>582</sup> <akivel> az Intervarsity Movement<sup>583</sup> útján ismerkedtem meg. Seigneur francia lelkész és misszi-onárius<sup>584</sup> 1914-ben, *amikor mint teológus egy évig hazánkban tanult*,<sup>585</sup> 2 hetet töl-tött nálam Pápán, és amikor Újkaledoniában felesége nem bírta az éghajlatot, haza-jött, és újból eljött *hozzánk*<sup>586</sup> hazánkba a külmisszió ügyének előadásokkal való szolgálatára. Ekkor is ellátogatott *hozzánk*<sup>587</sup> Pápára, *amikor előadásait Tóth Sándor festőművész, rajztanár tolmácsolta*.<sup>588</sup>

Itt járt a fiatalon elhunyt Nagy Gyula diákunk,<sup>589</sup> <akinek> St. Andrews-ban volt tanulótársa Gunn,<sup>590</sup> aki *1956-ban*<sup>591</sup> nagy kedvességgel emlékezett meg *a Pápán*,

<sup>578</sup> A kéziratban: *külföldiek*.

<sup>579</sup> Perrier, Louis-Joseph (1874-?) valláslelektan professzor. Montpellier-ben, majd az Egyesült Álla-mok-beli Columbia Egyetemen tanult, később mindkét helyen tanított is. Bruston, Edouard (1869-1961) ószövetségi teológiai tanár. 1919-től Montpellierben, előtte Montauban-ban tanított. Mindketten 1924 októberében látogattak Pápára. A dunántúli egyházkerületben felkeresték még Komáromot, Alsóörsöt, Balatonfüredet és Székesfehérvárt, Vass Vince volt a kíséretük. DPL 1924. 128, 138-139, 143.

<sup>580</sup> A gépelvényben: *Cairus*. Cairns, David Smith (1862-1946) egyetemi tanár, az Aberdeeni Teológiai Kollé-gium igazgatója volt. 1930. május 3-5. között látogatott Pápára. PONGRÁCZ 1933. 80. DPL 1930. 79, 83.

<sup>581</sup> Short, Arthur Rendle (1880-1953) bristoli sebészorvos, az Evangéliumi Diákszövetségek vezetőségi tagja. A világmozgalom 1937. évben Budapesten tartott európai konferenciájának vezérbizottsági tagja volt. DPL 1937. 99, 161.

<sup>582</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>583</sup> Egyetemközi mozgalom, amely 1877-ben a cambirdgei egyetemről indult.

<sup>584</sup> Seigneur, Emile (1890-?) francia protestáns lelkész, misszionárius. Montauban-ban tanult teológiát. Az 1913/14. tanévben cserediákként, mint első külföldi a budapesti teológiai akadémia hallgatója volt. 1927-től feleségével együtt Újkaledóniában, Máre sziget Numea városában végzett misszionáriusi munkát. Munkájáról rendszeresen tudósította a *Journal des Missions Evangeliques* című folyóiratot. 1934-ben a Református Külmissziói Szövetség szervezésében néhány hetet Magyarországon töltött. Június 2-3-án tartózkodott Pápán, és vetített képes előadást tartott az Újkaledóniában végzett missziói munkáról. BELICZAY 1955. 230. BODONHELYI 1955. 90. DPL 1928. 42-43. 1934. 55, 105.

<sup>585</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>586</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>587</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>588</sup> *Csak a gépelvényben!* A. Tóth Sándor (1904-1980): középiskolai rajztanár, festőművész, bábmű-vész. Miután a Képzőművészeti Főiskolában befejezte tanulmányait, 1928-1931 között Londonban, Párizs-ban, majd Berlinben élt. 1932-ben Pápán telepedett le. A Református Kollégium, majd a Petőfi Gimnázium tanára volt, de tanított a szintén pápai Türr gimnáziumban is. TUNGLI 1997. 121-122.

<sup>589</sup> Nagy Gyula 1910-ben született. Középiskolai és teológiai tanulmányait Pápán végezte. Elnöke volt a Gyorsíró Körnek, a Kántusnak, a Főiskolai Képzőtársaságnak, titkára a Tóth Ferenc Körnek, a főiskolai szeniori tisztséget is viselte. Az 1935/36. tanévben a Skót Református Egyház ösztöndíjával St. Andrewsban tanult, a következő tanévben Strassburgban folytatta tanulmányait. 1937-1938 között segédlelkész volt Csurgón, majd 41 napig szolgált szülőfalujában, Bakonyszentkirályon. További munkáiban betegsége megakadályozta. 1943-ban halt meg. DPL 1935. 79. 1943. 30.

<sup>590</sup> Gunn, John (1913-?): skót lelkész. A teológiát St. Andrewsban és Aberdeenben végezte. 1935 nya-rán látogatást tett Magyarországra, amelyről skót lapokban is beszámolt. Az 1938/39. tanévben a budapesti

*iskolánkban és házunkban*<sup>592</sup> töltött időről, amiről érdekes cikket írt annak idején az egyik st. andrewsi napilapban. Az újabb látogatók közt volt Hoekendijk Hollandiából,<sup>593</sup> Svedarma indonéziai teológiai tanár,<sup>594</sup> Pradervand, a Református Egyházak Világszövetségének főtitkára és *Lüthi svájci lelkész*.<sup>595</sup>

*Teológiánk tiszteletbeli tanárai közül eljött főiskolánkba székfoglalót tartani:*<sup>596</sup> Webster Edinburgból, Bohatech Bécsből,<sup>597</sup> Keller Adolf Genfből,<sup>598</sup> Obbink Utrechtből<sup>599</sup> és Soltész Elemér Budapestről. Minden ilyen alkalom *nagy és emlékezetes esemény volt intézetünkre és az én családomra is.*<sup>600</sup>

Amikor az Egyesült Presbyterianus Egyház adománya azt lehetővé tette, felkerestem az egyházkerület területén levő középiskolás diákközpontokat, és ott előadásokat és bibliaköröket tartottam a hitoktatók támogatására, és hívtam a fiúkat a lelkészi pályára és a nyári konferenciára. Ily célból látogattam el Csurgó, Esztergom, Győr, Kaposvár, Komárom, Körmend, Kőszeg, Nagykanizsa, Sopron, Székesfehérvár, Szom-

teológián tanult. 1939. április 22-én részt vett Pápan a Tóth Lajos főiskolai igazgató harmincéves lelkészi jubileuma alkalmából tartott ünnepségen. 1939. május 7-én Nagyatádon, majd Gyékényesen tartott előadást. BELICZAY 1955. 213. NAGY 1955. 145. DPL 1936. 246. 1939. 91, 105.

<sup>591</sup> A kéziratban: *1957-ben.*

<sup>592</sup> E helyett a kéziratban: *nálunk.*

<sup>593</sup> A gépelvényben: Hockendijk. Hoekendijk, Johannes Christian (1912–1975) holland református lelkész, indonéziai misszionárius. Depok-ban, Jáva szigetén született, ahol apja misszionárius volt. 1947-ben mint a holland missziói tanács főtitkára a Magyar Református Külmissziói Szövetség vendége volt feleségével együtt. Több előadást is tartott az Indonéziában végzett missziói munkáról. DRASKÓCZY 1947. 1–2.

<sup>594</sup> Svedarma, Marcel (1905–1983): svájci lelkész. 1929–1932 és 1938–1947 között Londonban a svájci gyülekezet lelkésze volt, 1948-tól Zürichben dolgozott. 1954-től a Református Világszövetség (World Alliance of Reformed Churches) főtitkári tisztét töltötte be. 1960-ban látogatta meg a lengyel és a magyar református egyházakat. 1975-ben az *A century of service – history of the World Alliance of Reformed Churches 1875–1975.* című munkájában megjelentette a szervezet 100 éves történetét.

<sup>595</sup> *Csak a gépelvényben!* Lüthi, Walter (1901–1982) svájci evangélikus lelkész. Vinelzben, Baselben, majd Bernben szolgált. 1949-ben lelkésztársával, Eduard Thurneysennel Magyarországra is ellátogatott.

<sup>596</sup> A kéziratban: *A tiszteletbeli tanáraink közül eljöttek székfoglalót tartani.*

<sup>597</sup> Bohatec, Josef (1876–1954) cseh teológus és filozófus. Brünnben érettségizett. Tanulmányait a bécsi egyetem teológiai fakultásán folytatta, majd Prágában filozófiát hallgatott. Megfordult a hallei, berlini és erlangeni egyetemen is. 1907-től az elberfeldi lelkészképző inspektora lett, ott tanított 1912-ig. Bonnban doktorált, majd egy évig a bonni egyetemen tartott előadásokat. 1913-ban került Bécsbe, a protestáns teológiai fakultás hívta meg tanárnak. A XX. század első felében az egyik legjelentősebb Kálvin-kutatónak tartották. Kant vallásfilozófiájával, Ausztria protestáns egyházjogával is foglalkozott. A bécsi egyetemen a református dogmatika, szimbolika, vallásfilozófia és egyházjog nyilvános rendes tanára volt. Több külföldi tudományos társaság tagságát viselte, a pápai Teológiai Akadémia tiszteletbeli professzora is volt. 1931-ben nejevel részt vett a kollégium fennállásának 400 éves jubileumáról megemlékező pápai ünnepségeken. DPL 1931. 159. PONGRÁCZ 1933. 11, 13, 14, 57, 176, 177, 178, 179, 185, 186.

<sup>598</sup> Lásd a 466. jegyzetet!

<sup>599</sup> Obbink, Herman Theodorus (1869–1947) holland teológus. Húsz éves elmúlt, mikor megkezdte középiskolai tanulmányait. Teológiát 1892-től Utrechtben tanult. Lelkipásztorként szolgált Hogersmildeben, Kamperveenben, Middeelburgban és 's-Gravenhagében. 1910–1913 között az amszterdami egyetemen vallástörténetet adott elő, 1913-tól 1939-ig utrechti professzor, 1929–1947 között udvari lelkipásztor volt. 1937-ben a Pápai Református Teológiai Akadémia tanári testületének tagjává választották, székfoglaló beszédét 1937. június 16-án mondta el. PÓTOR 2000. 71–74. Pápai látogatását Tóth Endre készítette elő a Dunántúli Protestáns Lapban június 13-án megjelent írásával. DPL 1937. 109.

<sup>600</sup> A kéziratban: *nagy esemény volt számunkra.*

bathely, Tata és Veszprém református diákjaihoz, mert eszemben volt a régi, általam gyakran idézett mondás: Severe ne dubites = Vetni ne késlekedjél!

Nagy örömmel mentem mindig legációba. Kollégiumunknak ez az intézménye igen értékes nevelési eszköz volt az ifjúság erkölcsi és anyagi támogatására. IV-ikes<sup>601</sup> gimnazista koromban választottam először kislegációt pünkösdkor. Hazamentem a szülőfalumba, és pünkösöd szombatjának délutánján<sup>602</sup> már jókorán megérkeztem Kisigmándra, ahol az agglegény lelkipásztor, Felvinczi Lajos<sup>603</sup> azzal a lesújtó hírral fogadott, hogy az ő gyülekezete pünkösdkor nem fogad kislegátust. Rántottát készítetett uzsonna-vacsorára, és lehorgasztott fővel hazabandukoltam a 14 kilométerre fekvő falumba. Mint főiskolai igazgató – *három turnusban összesen 9 évig voltam igazgató*<sup>604</sup> – mindig emlékeztem erre az esetre, hogy milyen költséget jelentett nekem az iroda pontatlansága, és magam néztem utána a feljegyzések alapján, hogy melyik gyülekezet milyen sátoros ünnepekkor fogad kis és nagy legátust.

Nagyon kedvesek voltak a tata-szomódi kis és nagy legációk. Tatát azért szerettem, mert ott Dózsa Józsefné nagytiszteletű asszony<sup>605</sup> igen finom mézes teát főzött, nagypénteken pedig az Esterházy uradalomtól küldött pompás halat ettünk ebédre. Szomódon pedig Nagy Sándor lelkipásztor<sup>606</sup> fogadott nagyszerű sonkaszelettel, később pedig Lőke Károly lett a lelkipásztor, akivel még a teológián jó barátságba kerül-

<sup>601</sup> A gépelvényben hibásan: *IV-éves*.

<sup>602</sup> A gépelvényben: szombatdélutánjának délutánján.

<sup>603</sup> Felvinczy (Felvinczi, Felvinczi) Lajos lelkész 1858-ban Jákó-Hodoson született, apja Felvinczy István lelkész, anyja Fésüs Terézia volt. Tanulmányait Nagyváradon, Kisújszálláson, Pozsonyban, Debrecenben, Budapesten és Pápán végezte. 1883-tól szolgált a tatai egyházmegyében. 1883–1888 között segédlelkészi szolgálatot végzett Bónyón, Tatán, Héregén, Szomódon, Kömlődön, Bokodon, majd ismét Szomódon. 1888-ban választotta meg lelkészének a kisigmándi gyülekezet. 1925. október 31-én hunyt el. GERICSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 302–303. KRÁNITZ 2012. 230. KRÁNITZ 2013. 217.

<sup>604</sup> *Csak a gépelvényben!* 1917–1920, 1929–1932 és 1941–1944 között volt a főiskola igazgatója.

<sup>605</sup> Dózsa József 1849. január 1-én Ószőnyön született, apja Dózsa István földműves, anyja Virág Lídia volt. Elemi iskoláit Ószőnyön, középiskoláit Pápán és Pozsonyban, a teológia első három évét Pápán végezte, majd három évig rektor volt Neszmélyen, ezután a IV. teológiai évről magánvizsgát tett. Szolgálatának segédlelkészi állomásai: Tata, Felsőgellér, Kocs, Szőny. Nagyigmádon helyettes, majd Szőnyön és Kocson ismét segédlelkész volt. Az 1877-ben Révkomáromban tartott egyházkerületi közgyűlésen szentelték lelkésszé. 1879–1927 között Tatán szolgált. 1927-ben nyugalomba vonult. 1928. május 10-én hunyt el 80 éves korában. DREKK O. 394t. 184–185. TREL Kgy. jkv. IV. 100, 136, 163, 173, 208, 233, 295, 336, 346. Az 1943-as országos összeírás során keletkezett helyi jelentés 1879-es kocsai segédlelkésségéről nem tud. TtREL I. 8. d. 8. Kocs. II. 3. d. 11. Tata. 1, 14, 18, 27. DPL 1928. 81. VÁRADY 2001. 424.

<sup>606</sup> A gépelvényben: *Szomódon Nagy Sándorné lelkipásztorné*. Nagy Sándor 1862. március 13-án született Pápán, atyja Nagy István földműves, anyja Kapocsy Mária volt. Elemi, közép- és felsőfokú iskoláit végig Pápán végezte: 1873–1881 között a gimnáziumot, 1881–1885 között a teológiát. Etén, Szomódon segéd-, Ácson helyettes lelkész és tanító, Szomódon segédlelkész, 1886–1890 között Esztergomban helyettes lelkész volt. Az 1888-ban Pápán tartott egyházkerületi közgyűlésen szentelték lelkésszé. Ezután Bokodon és Kocson volt segédlelkész, majd 1892-től 1904-ig Szomódon szolgált. Felesége Antal Berta, Antal Lajos tatai ügyvéd leánya volt. 1904. április 4-én, 42 éves korában hunyt el. DREKK O. 394t. 238. TREL Kgy. jkv. V. 1, 28, 33, 69, 115, 129, 191, 215, 226. Az 1943-as országos összeírás során keletkezett helyi jelentésben 1888–1890 között szerepeltek kocsai segédlelkészek. TtREL I. 8. d. 8. Kocs. II. 3. d. 11. Szomód. I. 4. II. 14. DPL 1904. 307–310. BARSÍ 1943. 18. VÁRADY 2001. 414.

tem.<sup>607</sup> Ő volt a tatai egyházmegye esperese hosszú éveken át, Komárom megye pedig egyik felsőházi tagjává választotta.<sup>608</sup>

Veszprém–Vámos is kedvelt legációm volt. Itt karácsonykor Demjén Márton lelkipásztor<sup>609</sup> megmutogatta népes családjának a nagy festő, Richter Lajos:<sup>610</sup> Jézus élete c. remekművét, amit persze én is örömmel nézegettem. Vámoson arra emlékszem, Bott tanítóéknál<sup>611</sup> voltam szálláson, és nyúllábat kaptam a cipőm bekenésére. Veszprémben történt meg velem, hogy miután a *gyülekezet által rendelkezésemre bocsátott*<sup>612</sup> legátus-vezetővel már pár száz családot felkerestem, és elmondtam a következő versikét:

„Örömet hirdetek, kegyes keresztyének, Mert a nagy Megváltó született, a mai nap Csillag jelenté meg hajdan születését, Most szent tudománya tartja fenn emlékét. Becsüljétek meg át Jézus tudományát, Rendeljétek ahhoz éltetek folyását, Mert így lesz éltetek földön békességes, Síról kikéltetek majdan idvességes.”

Egyik helyen nem jutott eszembe semmi a versikéből, és csak ijedt prózában fejeztem ki ünnepi jókívánataimat. Kint aztán a vezető elmondta, és én gyorsírással feljegyeztem a vasalt kézelőre, és többé ilyen bennsülés nem szégyenített meg.

Jártam mint nagy legátus: Soók, Zsigárd, Deáki, Császár, Ete, Ászár, ahol a papkisasszony: *Antal Margit, később komámasszony*,<sup>613</sup> még a pápai nőnevelőből tudta,

<sup>607</sup> Lőke Károly 1880-ban született Nemesszalókon. Középiskolai és teológiai tanulmányait Pápán végezte. Az 1903/04. tanévben Tübingenben tanult. 1904–1952 között Szomódon segéd-, helyettes, majd rendes lelkész volt. 1923-tól 1952-ig a tatai egyházmegye esperesi tisztét is betöltötte. 1968. július 22-én hunyt el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1895/96. 106. 1896/97. 188. 1897/98. 41, 75. 1898/99. 100, 154. 1899/1900. 41, 61, 113, 124, 125, 137. 1901/02. 44, 68, 129, 130, 131, 143, 145, 156. 1902/03. 44, 71, 150, 151, 152, 164. 1903/04. 173. TREL Kgy. jkv. VI. 157, 160, 182. TtREL I. 8. d. 11. Szomód. I. 3, 4. ZOVÁNYI 1977. 624. SZÖGI 2001. 490 (9994. sz.). VÁRADY 2001. 414.

<sup>608</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>609</sup> Demjén Márton 1857. október 19-én Szatmárnémetiben született, apja Demjén József, anyja Szilágyi Anna volt. Tanulmányait Szatmárnémetiben, Budapesten és Pápán végezte. Ezután Kenesén tanítóskodott, majd több gyülekezetben is segédlelkészként szolgált Állomáshelyei: Sárkeresztes, Mór, ismét Sárkeresztes, Kiskovácsi, végül Lajoskomárom. Az 1888-ban Pápán tartott egyházkerületi közgyűlésen szentelték lelkészé. 1890–1893 között Kiskovácsiban, 1893-tól 1935-ig Veszprémben szolgált megválasztott lelkészként. 1919–1922 között töltötte be a veszprémi református egyházmegye esperesi tisztét. Veszprém város képviselőtestületi tagja, a kormányzói Signum Laudis kitüntetés birtokosa is volt. 1943. június 9-én hunyt el 86 éves korában. DREKK O. 394t. 238. TtREL I. 8. d. 8. Kiskovácsi. 1, 3. d. 11. Veszprém. 22–23. ZOVÁNYI 1977. 688. DPL 1943. 125–126. Pápai Református Kollégium értesítői. 1878/79. 17, 39, 54, 60, 61, 62, 63. 1879/80. 44, 58, 61, 62.

<sup>610</sup> Richter, Adrian Ludwig (1803–1884) a német romantika jelentős festője.

<sup>611</sup> Bott Miklós 1878-tól Veszprémben, 1879-től Fehérvárcsurgón segédtanító, majd 1881-től Balatonhenyén rendes tanító volt. 1888-tól 1923-ig tanított Nemesvámoson. Egyházmegyei iskolalátogató és az egyházmegyei tanügyi bizottság alelnöke is volt. A faluban élt nyugalmazott tanyítóként az 1930-as évek elején is. Egyházkerületi Névtár. 1879. 60. 1880. 75. 1882. 77. 1884. 75. 1885. 87. 1886. 85. 1887. 85. 1888. 85. 1889. 92. 1890. 107. 1891. 101. 1892. 95. 1893. 103. 1894. 109. 1895. 107. 1896. 104. 1897. 93. 1898. 98. 1899. 108. 1900. 97. 191. 121. 1902. 121. 1903. 82. 1904. 82. 1905. 81. 1906. 92. 1907. 104. 1908. 226–227. 1909. 170–171. 1910. 170–171. Egyetemes Névtár. 1911. 123. 1912. 124, 125, 127. 1913–15. 85, 86, 87. 1930–32. 92. VERESS–HUDI–ÁCS–PALÁGYI 1994. 177, 182, 207–208.

<sup>612</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>613</sup> *Csak a gépelvényben!* Antal Margit, Halka Sándor lelkész felesége tanítónő volt. Tanulmányait a pápai református nőnevelő intézetben végezte 1899–1906 között. Pongrácz József és Székely Etelka Kiss

hogy engem palacsinta komának hívtak bizalmas barátaim, mert szerettem a lekváros palacsintát, és mire kijöttem a templomból, hogy kocsin vigyenek át Etére, a következő gyülekezetbe, már kész volt a friss palacsinta, amit persze *hálás*<sup>614</sup> örömmel fogyasztottam el, addig a kocsi türelemmel várt.

Kömlőd, Dad, Bokodon is igen jól éreztem magam, valamint Körmenten és Egyházsrádócson. Leggépiesebb és -fárasztóbb volt a csallóközi nagy legációm, Nagymegyer és a hozzátartozó községek, itt délelőtt és délután is 2-2-t kellett prédikálni.

Pozsonyt, Komáromot, Szombathelyt és Győrt legációk alkalmával láttam először. *Győrben ekkor tették fel a csillagot és kakast a templomra, és engem bízott meg Szabó Zsigmond nagytiszteletű úr, hogy erről az ünnepegről tudósítást írjak a Dunántúli Protestáns Lapba, amit meg is tettem.*<sup>615</sup>

Mint teológiai tanároknak is voltak *ilyenféle*<sup>616</sup> legációink. Gyakran küldött ki a püspöki hivatal beteg lelkészek helyettesítésére vagy üresedésben levő gyülekezetekbe úrvacsoraosztásra. Így voltam többször Szenden, ahol Pécsvárady jegyző és családja mindig nagy szívességgel fogadott. Mosonmagyaróváron *akkortájban*<sup>617</sup> alakult meg a református egyház. Ide Vágó Ede tanítványom<sup>618</sup> révén kerültem el, az ő ott lakó szülei láttak házuknál vendégül, és az evangélikus templomban prédikáltam és osztottam úrvacsorát. Mezőlakon, Kupon a lelkész betegsége miatt prédikáltam. Több Pápa *körül levő*<sup>619</sup> gyülekezetbe a pápai templomra gyűjtő presbiteri küldöttséggel mentem ki prédikálni.

A csóti leszerelő táborba és a hajmáskéri internáló táborba szintén a püspöki hivatal küldött ki prédikálni. Hajmáskéren ez alkalomból ismerkedtem meg Rott Nán-

Zoltán 1915. november 4-én született Lenke lányának lett keresztszüloje Halka Sándor erdőcsokonyai lelkésszel és Antal Margittal, Bujtár János hencsei lelkésszel és Pálfi Jolánnal, Olé Sándor (akkori) móri lelkésszel és Gózon Vilmával, Szinay Sándor nagyölvédi lelkésszel és Tompos Erzsébettel, valamint Véghe János adorjánházi lelkésszel és Balla Margittal együtt. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1899/1900. 8. 1900/01. 10, 14. 1901/02. 44, 66. 1902/03. 61, 76. 1903/04. 36. 1904/05. 38. 1905/06. 39, 48. 1909/10. 80. 1910/11. 26. KRÁNITZ 2013. 603–604.

<sup>614</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>615</sup> *Csak a gépelvényben! Az írás Kakas- és csillagfeltétel Győrött* címmel jelent meg Legátus aláírással. DPL 1906. 275–276. A Legátus Pongrácz egyik írói álneve. GULYÁS 1956. 277.

<sup>616</sup> A gépelvényben hiányzik.

<sup>617</sup> A kéziratban: akkor.

<sup>618</sup> Vágó Ede lelkész 1894-ben született Zsigárdon. Középkolai tanulmányait Szombathelyen, Magyaróváron, majd az ötödik osztálytól kezdve Pápán végezte. A teológiát is itt járta ki 1912–1916 között. Segédlelkésszi szolgálatot végzett öt évig Komáromban Németh István püspök mellett. 1921-ben választotta meg lelkészévé a nemeshodosi gyülekezet. 1948-ban a komáromi egyházmegye esperese lett. 1951-ben a Szlovákiai Református Keresztény Egyház Alkotmányozó Zsinata lelkésszi alelnökének is megválasztották. Felesége Horváth Margit tanítónő volt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1908/09. 175, 187, 191, 272. 1909/10. 157, 167, 168, 176, 261. 1910/11. 152, 155, 161, 162, 164, 171, 200, 270. 1911/12. 119, 120, 127, 128, 132, 181. 1912/13. 88, 94, 95, 1913/14. 69, 77, 78, 181. 1914/15. 26, 32, 36, 37, 38, 39, 133, 140, 151. 1915/16. 62, 68, 73, 75, 197, 210. 1917/18. 158. 1936/37. 50. 1941/42. 64. ZOVÁNYI 1977. 333. SZABÓ 1990. 208, 217. KRÁNITZ 2013. 310–312.

<sup>619</sup> A kéziratban: körül.

dor veszprémi római katolikus püspökkel,<sup>620</sup> aki a *római katolikus népének*<sup>621</sup> tartott istentiszteletet.

Győrbe, Dorogra, Bánhidára a külmisszió szolgálata juttatott el. Tatán, Balatonfüreden, Pápán, Egyházasrádócon, Naszályon, Mezőszentgyörgyön lelkesítő továbbképző konferencián tartottam tudományos előadást. 1948-ban, az etei gyülekezet fennállásának 300 éves évfordulóján tartottam Ete község és a gyülekezet múltjáról előadást az ottani ünnepélyen.

Jártam Nagyenyeden, Pécsen, Kassán, Salgótarjánban, Miskolcon, Kiskunhalason, Mórton, Újdombóvárott és Eszéken. Minden helyen igyekeztem nyitott szemmel nézni és Jézusról bizonyosságot tenni.

Antal Géza püspöklátogató körútjai alkalmával a következő helyeken voltam a körút hivatalos gyorsírója: Balatonfőkajár, Balatonkenese, Bűrös-Várad, Darány, Dég, Enying, Erdősokonya, Gyermely, Gyöngyösmellék, Győr, Gyórszemere, Héreg, Hobol, Istvándi, Kastélyosdombó, Kálmánca, Körmend, Kutas, Nagyatád, Nagydob-sza, Nagykorpád, Nagysáp, Pata, Somogyszob, Szabás, Szerecsen, Szigetvár, Szombathely, Tarján, Tata, Tatabánya.

Felemelő volt látni a lelkes fogadtatásokat, amint áhítatos gyülekezetek hallgatják a zsúfolásig megtelt templomban Antal Géza püspök apostoli igehirdetését, és örvendezni annak, hogy a dunántúli magyarság felekezeti különbség nélkül, nagybirtokosok és kisemberek mily tiszteletben részesítették a nemzeti egység hirdetőjét, Széchenyi István igéinek testet öltött újkori prófétáját.

Sohasem voltam felekezeti elfogult, de a MEKDSz révén és még előtte a Protestáns Theologus Szövetség közös konferenciáin sok evangélikus lelkésszel és tanárral jutottam belső barátságba. Sopronból jól ismertem Deák Jánost,<sup>622</sup> Karner Károlyt,<sup>623</sup> Kiss Jenőt,<sup>624</sup> Podmaniczky Pált,<sup>625</sup> a régiek közül *Pröhle Károlyt*<sup>626</sup> és Payr Sándort,<sup>627</sup>

<sup>620</sup> Rott Nándor (1869–1939) szemináriumi tanár, püspök. Középiskolai tanulmányait Budapesten és Esztergomban, a teológiát Rómában végezte. Az esztergomi szemináriumban filozófiát és pedagógiát tanított. A budapesti egyetem hittudományi karának doktora, a budapesti Központi Szeminárium rektora lett. 1917-ben veszprémi püspökké nevezték ki. DIÓS 1993–. XI. 719–720. VARGA 1998. 435.

<sup>621</sup> A kéziratban: katolikusoknak.

<sup>622</sup> Deák János (1883–1961) evangélikus egyetemi tanár. Tanulmányait Rozsón és Eperjesen végezte. 1907-től az eperjesi, 1919-től a Budapestre menekült pozsonyi teológiai akadémián tanított. 1923-ban Sopronba nevezték ki egyetemi tanárnak. 1950-ben nyugalomba vonult. ZOVÁNYI 1977. 136.

<sup>623</sup> Karner Károly Frigyes (1897–1984) evangélikus akadémiai tanár. Tanulmányait Kőszegen, Sopronban és Lipcsében végezte. 1925-től Sopronban tanított, 1950-től Budapesten volt akadémiai tanár. 1958-ban Káldy Zoltán püspök nyugdíjba kényszerítette. 1934–1944 között *A Keresztvény Igazság* című folyóirat szerkesztője volt. ZOVÁNYI 1977. 295.

<sup>624</sup> Kiss Jenő (1889–1978) evangélikus egyetemi tanár. Középiskolai tanulmányait Szombathelyen, a teológiát Sopronban és Lipcsében végezte. 1913-tól tanított a soproni teológián, 1927-től lett nyilvános rendes tanár. 1950-ben kényszernyugdíjazták. ZOVÁNYI 1977. 319.

<sup>625</sup> Podmaniczky Pál (1885–1949) evangélikus akadémiai tanár. Pozsonyban érettségizett, ott végezte a teológiát is. Ezután egy évig Rostockban is tanult. Modorban káplán lett, majd Pozsonyban tanított. 1918-tól Eperjesen lett teológiai magántanár, utána Budapesten lelkesítő a Bethániánál, végül 1928-tól Sopronban egyetemi tanár. Választmányi tagja volt a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak. Életéről Keveházi

aki Pápán végezte a gimnáziumot, és aki élete végéig igen melegen gondolt vissza az itt töltött tanulóéveire. Az elmúlt 50 esztendőben Sopronnal, akárcsak 18. században, erős kapcsolataink voltak. A soproniak testületileg meglátogatták a pápai teológiai akadémiát Barth Károly egyik pápai látogatása alkalmából, és mi azt örömmel *vettük*,<sup>628</sup> és viszonzottuk, amikor Stange Károly német egyetemi tanár<sup>629</sup> tartott Sopronban teológiai előadást.

Az evangélikus püspökök közül személyesen ismertem Gyurác Ferencet<sup>630</sup> Pápáról, Kapi Bélát<sup>631</sup> Szombathelyről, Thuróczy Zoltánt Győről (őt még teológus korában megismertem egy MEKDSz konferencián), Szabó Józsefet Balassagyarmatról.

Az evangélikus lelkészek között is számos kedves szolgatársat ismertem: Mesterházy pápai, Fabinyi csöglei,<sup>632</sup> Németh Tibor vanyolai,<sup>633</sup> Gaudy László budapesti vallásoktatási igazgató,<sup>634</sup> Benkóczy szegedi esperes lelkész,<sup>635</sup> *Takács homokbödögei esperes lelkész*.<sup>636</sup>

László: *Podmaniczky Pál, a misszió professzora. A misszió tudományának vázlatok* című cikke a Theológiai Szemle 2. évfolyamában jelent meg. Theológiai Szemle 1925/26. 3-6. 750-806. ZOVÁNYI 1977. 480.

<sup>626</sup> *Csak a gépelvényben!* Pröhle Károly, idősebb (1875-1962) evangélikus egyetemi tanár. Tanulmányait Sopronban, Greiswaldban és Tübingenben végezte. Ezután Lajtaújfaluban volt lelkész, majd 1906-tól Sopronban teológiai tanár, végül 1923-tól Sopronban egyetemi tanár. 1946-ban nyugalmába vonult. ZOVÁNYI 1977. 489-490.

<sup>627</sup> Payr Sándor (1861-1938) evangélikus lelkész, egyetemi tanár, író. Tanulmányait Pápán, Sopronban, majd Bazelben végezte. Sárváron, Győrben és Pusztavámon lelkészkedett, majd 1896-tól 1899-ig püspöki titkárként működött Pápán. 1899-től a soproni evangélikus teológia tanára lett. 1929-ben Debrecenben a teológia díszdoktorává avatták. ZOVÁNYI 1977. 463-464. VARGA 1998. 396-397.

<sup>628</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>629</sup> Stange, Carl (1870-1959) evangélikus teológus, egyetemi tanár, bursfeldi apát. Teológiai tanulmányait a hallei, göttingeni, lipcsei és jénai egyetemeken végezte. 1912-től a göttingeni egyetem professzora lett. Emellett a Luther Akadémia tudományos vezetője is volt.

<sup>630</sup> Gyurác Ferenc (1841-1925) evangélikus püspök. Középkorai és teológiai tanulmányait Sopronban és Halléban végezte. Kővágóórsón, Beleden, majd 1872-től Pápán volt lelkész. A veszprémi egyházmegye esperese, majd 1895-től a dunántúli egyházkerület püspöke lett. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság elnöki tisztét is betöltötte. ZOVÁNYI 1977. 235-236. VARGA 1998. 197-198.

<sup>631</sup> Kapy (Kapi) Béla (1879-1957) evangélikus püspök. Tanulmányait szülőhelyén, Sopronban végezte. Az 1900/1901. tanévben egy félévet a rostocki, az 1901/1902. tanévben szintén egyet a hallei egyetemen töltött. 1901-ben püspöki titkár lett Pápán. 1905-től Körmenten, 1917-től Szombathelyen, 1928-tól Győrött szolgált lelkészként. 1916-ban püspökévé választotta a dunántúli evangélikus egyházkerület. 1948-ban nyugalmába vonult. ZOVÁNYI 1977. 161, 292. SZÖGI 2001. 287 (5050. sz.), 464 (9404. sz.). VARGA 1998. 254. GRÁBICS-HORVÁTH-KUCSKA 2003. 156. MARKÓ 2001-2007. III. 724.

<sup>632</sup> Fabiny Tibor dr. (1924-2007) evangélikus lelkész, egyháztörténész. 1953-1954 között Pápán, majd 1954-1964 között Csöglén szolgált. Onnan Miskolcra került, majd a Teológiai Akadémián, az egyháztörténeti tanszéken tanított. KEVEHÁZI 2011. 261, 421, 580, 588, 785, 786, 871, 912.

<sup>633</sup> Németh Tibor evangélikus lelkész 1942-1943 között Gyékényesen, majd 1945-től 1946-ig Vadosfán volt segédlelkész. 1946-tól 1951-ig missziói lelkészként működött Balatonbogláron és Balatonszárszón. 1951-1994 között Vanyolán szolgált. 1979 után Lovászpatonán helyettesítő lelkész volt. KEVEHÁZI 2011. 332, 334, 353, 381, 382, 562, 820, 901, 902, 903.

<sup>634</sup> Gaudy (H.) László (1895-1976) evangélikus tanár. Tanulmányait Pozsonyban és Halléban végezte. Budapesten lett hitoktató, majd vallásitanítási igazgató. A pesti egyházközösség igazgató lelkésze, majd 1953-tól egyetemese egyházi könyvtáros volt. ZOVÁNYI 1977. 212.

<sup>635</sup> Benkóczy Dániel evangélikus lelkész Battonyán, Makón, majd 1942-től Szegeden szolgált. A Csánád-csongrádi egyházmegye esperesi tisztét 1937-től töltötte be. 1968-ban hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 120.

<sup>636</sup> *Csak a gépelvényben!* Takács Elek evangélikus lelkész 1903-1904 között Vadosfán segédlelkész, 1905-1951 között Homokbödögen megválasztott lelkész volt. 1913-1948 között töltötte be a veszprémi

Isten összehozott római katolikus lelkészekkel és tanárokkal is. A szülőföldem határából jól lehetett látni Pannonhalmát, amelyet a római katolikusok Szent Hegynek, Mons Sacer neveznek, és Etével határos Apáti pusztá, *ez a pusztá régen a pannonhalmi főapátságához tartozott.*<sup>637</sup>

Már mint VIII. osztályos diák jártam több osztálytársammal Pannonhalmán, ahova Faragó János<sup>638</sup> gimnáziumi *igazgatónk*<sup>639</sup> adott ajánlólevelet dr. Bódis Jusztin *pannonhalmi*<sup>640</sup> főiskolai tanárhoz.<sup>641</sup>

Mint pápai helyettes tanár a pápai Evangéliumi Keresztényén Diákegyesület által rendezett diák szeretetvendégségen megismerkedtem több fiatal bencés tanárral, köztük Kelemen Krizosztommal,<sup>642</sup> aki buzgó olvasója volt Prohászkanak, és így sokat foglalkozott a Bibliával is. Ő a pápai *református*<sup>643</sup> diák szeretetvendégségről megértő cikket írt a Szent Gellért című ifjúsági pasztorációs folyóiratba.<sup>644</sup> Eljött Etére a MEKDSz nyári konferenciájára is Mátrai Guidó bencés társával,<sup>645</sup> és ott fel is szólalt. Elvitt egyszer Pannonhalmára, ahol bemutatott Hajdú Tibor főapátnak.<sup>646</sup>

Amikor a rend tagjai főapáttá választották, akkor is szeretettel emlékezett az igénytelen helyettes tanárra, és amikor könyvtári csereügyben egy adventi vasárna-

evangélikus egyházmegye esperesi tisztét. ZOVÁNYI 1977. 688. KEVEHÁZI 2011. 322, 562, 752, 753, 754, 790, 791, 797, 798, 831, 865, 866, 901, 914.

<sup>637</sup> *Csak a gépelvényben!* Ehelyett a kéziratban: *amelynek szülőhegyén nekünk is volt szőlőnk. Itt termett a pompás hajagos meggy.*

<sup>638</sup> Faragó János 1865-ben született Mályiban (Borsod vm.). Középiskolai tanulmányait Miskolcon, az egyetemet Budapesten végezte. 1890–1895 között Karcagon tanított, a középiskola igazgatója lett. 1895–1901 között Pápán oktatott, 1901–1925 között a gimnázium igazgatója, 1921–1925 között a kollégium főigazgatója volt. 1944. március 27-én hunyt el Pápán. TUNGLI 1997. 37. DPL 1944. 66–67, 69–70.

<sup>639</sup> A kéziratban: igazgató.

<sup>640</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>641</sup> Bódis Jusztin János (1863–1921) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár. A teológiát és a tanárképzőt Pannonhalmán végezte. Görög–latin szakos tanári diplomát szerzett. A győri, kőszegi és komáromi gimnáziumban, majd a pannonhalmi főiskolán tanított. SCHERMANN 1940. 82. BERKÓ–LEGÁNYI 1986. 122. DIÓS 1993–. I. 878.

<sup>642</sup> Kelemen Krizosztom Ferenc (1884–1950) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár, főapát. 1903-ban lépett a rendbe, latin szakos tanári oklevelet szerzett. 1910–1916 között Pápán tanított. Ezután Nyalkán lett plébános, majd Budapesten tanított. Ezt követően Győrben házfőnök és a gimnázium igazgatója volt. 1933–1950 között Pannonhalmán a főapáti tisztet töltötte be. 1947-től Brazíliában, 1949-től az USA-ban élt. SCHERMANN 1940. 106. BERKÓ–LEGÁNYI 1986. 9, 152. DIÓS 1993–. VI. 461. TUNGLI 1997. 59.

<sup>643</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>644</sup> A Szent Gellért című ifjúsági hitszónoklati folyóirat 1898–1918 között jelent meg Győrben, tanvéneként tízszer. Szerkesztője Mázy Engelbert, Színek Izidor, Schermann Egyed, Boros Alán és Strommer Viktorin volt. DIÓS 1993–. XII. 818.

<sup>645</sup> Mátrai (született Miletics) György Guidó (1888–1975) bencés szerzetes, gimnáziumi tanár, plébános. Gimnáziumi tanulmányait Kolozsváron, Győrben, Tatán és Pozsonyban végezte. 1907-ben belépett a bencés rendbe. A budapesti tudományegyetemen matematika–fizika szakos diplomát szerzett. 1912–1916 között Pápán gimnáziumi tanár, majd Tényőn, Bakonybélben és Láziban plébános volt. 1928-tól a kőszegi gimnáziumban tanított. 1930-tól Tárkányban lett plébános. 1953-ban nyugdíjazták. SCHERMANN 1940. 110. BERKÓ–LEGÁNYI 1986. 157. DIÓS 1993–. VIII. 812. TUNGLI 1997. 163.

<sup>646</sup> Hajdú Tibor Vendel (1858–1918) bencés szerzetes, főiskolai tanár, főapát. A középiskolát Kőszegen és Szombathelyen, a teológiát Innsbruckban végezte. 1882-től Pannonhalmán főiskolai tanár, 1910–1918 között főapát volt. SZINNYEI 1891–1914. IV. 265. SCHERMANN 1940. 75. BERKÓ–LEGÁNYI 1986. 115–116. DIÓS 1993–. IV. 481. MARKÓ 2001–2007. III. 39.

pot a főmonostorban töltöttem, felejthetlenné tette ott tartózkodásomat, figyelmének sok jelével szinte elárasztott: egyik egyháztörténetészt rendelte mellém állandó kalauzul. Ugyanaznap látogatta meg a *főmonostort*<sup>647</sup> Svoy székesfehérvári püspök,<sup>648</sup> aki akkortájt érkezett haza amerikai útjáról, és tapasztalatairól előadást tartott a rend tagjainak. Az ebédnél és vacsoránál középben ült a főapát, és mellette *jobb*<sup>649</sup> felől Svoy püspök, a másik felől csekélységem. Vanyó Tihamérral<sup>650</sup> azóta is fenntartottuk a kapcsolatot. Úgyszintén Kocsis Lénárd volt főiskolai tanárral<sup>651</sup> és Szalay Jeromossal,<sup>652</sup> aki *1947-ben*<sup>653</sup> Magda lányomat Párizsban a vasútállomáson várta, mikor Magda Skóciába utazott. Egy volt pápai római katolikus vallástanár egyszer a vonatban azt kérdezte tőlem: „Aztán miről beszélnek a főapáttal? Ezt feleltem: Ágostonhoz tartjuk magunkat, aki azt mondta: In necessariis unitas, in dubiis libertas et in omnibus caritas.”

Meglátogattam a zirci cisztercita kolostort is, ahol Varga Ottó biblikus tanár volt a könyvtárnok.<sup>654</sup> Zircen az első látogatásom 1914 szeptemberében volt, amikor a pápai bencés tanár ismerősökkel egy szombati hajnalban kirándultunk Bakonybélbe, ahol Francsics *Norbert*<sup>655</sup> apát<sup>656</sup> kitüntető előzékenységgel fogadott. Velünk volt Kelemen és Mátrai. Vasárnap délután az apát úr elküldött Kelemen és engem kocsival Zircre, ahol vonatra akartunk szállni és hazajönni még az este Párára. Megtudtuk, hogy

<sup>647</sup> A kéziratban: *rendházat*.

<sup>648</sup> Shvoy Lajos (1879–1968): megyéspüspök. Tanulmányait Budapesten és Esztergomban végezte. Hitoktatóként dolgozott, a Regnum Marianum plébánia első plébánosa volt. 1927-től székesfehérvári püspökké nevezték ki. DÍÓS 1993–. XII. 103.

<sup>649</sup> A kéziratban: *egyik*.

<sup>650</sup> Vanyó Tihamér Aladár (1905–2005) bencés szerzetes, bölcsészdoktor, egyetemi magántanár. Kassán, majd Budapesten tanult, történelem–földrajz szakos tanári diplomát szerzett. 1930-tól a pannonhalmi főiskolán tanított, közben Rómában folytatott tanulmányokat. 1950-től gimnáziumi tanár Pannonhalmán. Jelentős egyháztörténetírói munkásságot fejtett ki. SCHERMANN 1940. 131. BERKÓ–LEGÁNYI 1986. 188.

<sup>651</sup> Kocsis Lénárd Gyula (1879–1962) bencés szerzetes, főiskolai tanár. Középiskolai magyartanár, bölcsészdoktor volt. Tanított Kőszegen, Sopronban, majd igazgató és házfőnök volt 1917–1921 között Páran. A pannonhalmi főiskola igazgatója, közben a győri bencés gimnázium igazgatója lett. 1946-tól perjelként szolgált Zalaapátiban. 1950-ben nyugalomba vonult. SCHERMANN 1940. 99. BERKÓ–LEGÁNYI 1986. 144. TUNGLI 1997. 65.

<sup>652</sup> Szalay Jeromos István (1896–1964) bencés szerzetes, egyetemi tanár. 1921-től a pápai bencés gimnáziumban tanított. 1925–1929 között Párizsban tanult. Hazatérése után Pannonhalmán főiskolai, majd Kolozsváron egyetemi tanár volt. 1942-től Párizsban élt. SCHERMANN 1940. 120. BERKÓ–LEGÁNYI 1986. 170. TUNGLI 1997. 110. VARGA 1998. 479.

<sup>653</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>654</sup> Varga Ottó Imre (1902–1940) ciszterci szerzetes, főiskolai tanár. Tanulmányait Pécsen és Innsbruckban végezte. Pappá szentelték, Zircen lett főiskolai tanár és könyvtáros. 1938-tól a budai Szent Imre gimnáziumban tanított. 1940-ben hunyt el. A ciszterci rend budapesti Szent Imre gimnáziumának évkönyve az 1939/40. iskolai évről. 9–11.

<sup>655</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>656</sup> Francsics Norbert Jakab (1848–1921) bencés szerzetes, tanár. Győrben tanított, majd igazgató és házfőnök volt. 1892-ben országgyűlési képviselőnek választották. Pestvidéki királyi tankerületi igazgató, majd 1904-től bakonybéli apát volt. SCHERMANN 1940. 65. BERKÓ–LEGÁNYI 1986. 1, 105. GRÁBICS–HORVÁTH–KÜCSKA 2003. 104.

aznap megállt a háború miatt sok vonat.<sup>657</sup> Az is, amivel már még az esten Pápára akartunk érn.<sup>658</sup> Krizosztom bevitt engem is a zirci apátságra, ahol abba a nagy terembe vetettek nekem ágyat, amelyben I. Ferenc József a múlt század ötvenes éveiben, Zircen létekor aludt. Krizsót pedig a mellette lévő előszobában szállásolták el, amelyben a király otlétekor a király szolgálattevő huszára aludt. Este Békefi Remig apát<sup>659</sup> korán lefeküdt, mi azonban hosszasan beszélgettünk Vargha Domján ciszter tanárral, aki később egyetemi internátusok felállításával országsszerte ismertté lett.<sup>660</sup>

Vargha Ottóval szintén könyveket cseréltem könyvtárunknak, és a Szentföldön tett tanulmányútajáról beszélgettem vele sokat.

Idő múltán Veszprémben, a megyegyűlésen kérdeztem a zirci apátot, Endrédi Vendelt:<sup>661</sup> „Mi van Varga Ottó barátommal?” Olyan furcsán nézett rám, mint aki nem érti kérdésemet. Kiderült, hogy Vargha<sup>662</sup> már több mint egy hónapja meghalt. Lábáról a körmeit vágta le, és fertőzést kapott. Először a lábujját, azután a lábfejét, majd a lábszárát, utána a másik lábszárát vágta le. Azt mondta az apát: „Még ilyen nyugodtan meghaló embert nem láttam.” Nagyon megrendültem. *Én semmit sem tudtam a betegségről.*<sup>663</sup>

Kelemen Krizosztom főapát az Egyesült Államokban halt meg rákban. Azóta is adott Isten római katolikus barátokat, hogy érezzem, nekünk szól a főpapi imádság: „Ut omnes unum sint.”<sup>664</sup> Bajtay Oros biblikus bencés,<sup>665</sup> Kiss György volt pápai esperes plébános,<sup>666</sup> akit angolra tanítottam, és dr. Szenthe Kornél nyugalmazott gimnázi-

<sup>657</sup> A kéziratban: *megálltak a háború miatt a vonatok.*

<sup>658</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>659</sup> Békefi Remig, született Bröckl József (1858–1924) ciszterci szerzetes, zirci apát, neveléstörténész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Veszprémben, Zircen, majd Pécsen tanult. Történelem–földrajz szakos tanári diplomát is szerzett. Tudományos munkát folytatott, megírta a ciszterci rend magyarországi történetét. Egyetemi magántanári kinevezést nyert. 1911-ben a ciszterci rend apátjává választották. SZINNYEI 1891–1914. I. 767. MARKÓ 2001–2007. I. 566. SAS 2007. 91–99.

<sup>660</sup> Vargha Damján György (1873–1956) ciszterci szerzetes, irodalomtörténész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. A budapesti bölcsészkaron szerzett diplomát, belépett a ciszterci rendbe, teológiát tanult Budapesten, pappá szentelték. A bajai, az egri, a székesfehérvári, majd a budapesti gimnáziumban tanított, ezután a pécsi egyetem irodalomtörténeti tanszékén lett egyetemi tanár. Jelentős részt vállalt a pécsi Maurinum (Szent Mór Kollégium) alapításában, később az intézet igazgatója volt. MARKÓ 2001–2007. VI. 1086–1087.

<sup>661</sup> Endrédi Vendel, született Hadarits Kálmán (1895–1981) ciszterci szerzetes, tanár, iskolaigazgató, zirci apát. Sopronban, Győrben tanult, a Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett matematika–fizika szakos tanári diplomát. A budai Szent Imre Főgimnáziumban tanított. 1938-ban igazgatónak választották, ezt a hivatalt azonban nem sokáig viselte, mert zirci apátta választották. 1950-ben letartóztatták, 1956-ig börtönben volt. A forradalom leverése után újra letartóztatták, megromlott egészségi állapota miatt „csak” internálták. MARKÓ 2001–2007. II. 346–347.

<sup>662</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>663</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>664</sup> Ut omnes unum sint. (latin): Hogy mindnyájan egy legyenek. (Jn 17,21)

<sup>665</sup> Bajtay (Barát) Oros Imre (1917–1965) bencés szerzetes, hittanár, teológiai doktor. 1944-től 1950-ig a pápai bencés gimnáziumban tanított. 1950–1965 között gimnáziumi, majd főiskolai tanár volt Pannonhalmán. BERKÓ–LEGÁNYI 1986. 211. TUNGLI 1997. 15.

<sup>666</sup> Kiss György Gyula 1914-ben született Adonyban (Fejér vm.). A gimnáziumot Kalocsán, a teológiát Innsbruckban végezte, 1938-ban doktorrá avatták. Gyulakeszin, később Kaposváron káplánként, majd 1941-től

umi tanár,<sup>667</sup> aki a pápai gimnáziumban érettségizett, és aki egyik legszorgalmasabb használója volt<sup>668</sup> könyvtárunknak. Velük többször elbeszélgettem az evangéliumról. Kiss Györgyöt új otthonában, *Bakonyszentlászlón*<sup>669</sup> meg is látogattam. Bajtaynak többször voltam segítségül bibliai tudományos irodalomnak Debrecenből és Budapestről való meghozatalában. Mint ahogy évtizedekkel ezelőtt Radó Polikárp budapesti római katolikus teológiai tanár bencés<sup>670</sup> Pápán írta meg Újszövetség könyvei című alapos művét, melyben a protestáns irodalmat is feldolgozta, és annak pozitív eredményeit átvette, illetve elfogadta.

Könyvtárunk olvasói közt volt Molnár Ernő karmelita szerzetes,<sup>671</sup> aki elmondta, hogy a katonasághoz együtt rendelték be a római katolikus teológusokat a protestánsokkal kiképzésre, és akkor ő több református teológussal is összeismerkedett, azt az ismeretséget ő később is szándékozik fenntartani, mert van tanulnivalónk egymástól.

Dr. Kiss György révén megismerkedtem Halász Pius-szal<sup>672</sup> és két magyar trappista szerzetessel, akik később meggyőződésükért sok üldözésnek voltak kitéve. A Bakonyban volt 70 holdas birtokuk, ott gazdálkodtak, amíg lehetett.

Az isteni gondviselést sokszor megtapasztaltam, és többesben is mondhatom, megtapasztaltuk. Mint diáknak – gimnazistának és teológusnak – nem kellett anyagiakkal küzdeni, mert szüleim, ha szűkösen is, de mindig gondoskodtak a szükség-

Romádon plébánosként szolgált. 1947-től a pápai Szent Anna plébánia plébánosa, 1948-tól a pápai kerület esperese lett. 1952-től Bakonyszentlászlón, 1978-tól Arnbachban (Tirol) volt lelkész. PFEIFFER 1987. 598.

<sup>667</sup> Szente Kornél 1882. szeptember 14-én született Pápán, apja Szente János tiszti ügyész, anyja Bereczk Mária volt. Középiskolai tanulmányait Pápán végezte, az alsó négy osztályt a bencés, a felsőbb négy osztályt pedig a református gimnáziumban. Ezután a budapesti tudományegyetemen tanult, ott szerzett doktori címet 1910-ben. Kulán, Nyitraiban, majd Privigyén tanított. 1919-től Győrben a főreáliskola tanára volt, majd Sopronba, az állami reálgimnáziumba került. Soproni tanár korában is rendszeresen könyvadományokat juttatott a református könyvtár részére. A pápai Szent Benedek-rendi katolikus gimnázium értesítői. 1893/94. 42, 46. 1894/95. 59. 1895/96. 101, 111. 1896/97. 61. Pápai Református Kollégium értesítői. 1897/98. 38. 1898/99. 97. 1899/1900. 81. 1922/23. 54. 1923/24. 62. 1925/26. 43. 1928/29. 102. 1934/35. 184. 1935/36. 156. 1636/37. 49, 118. 1937/38. 161. 1943/44. 115. OSZK Kézirattár 36. fond. Gulyás Pál hagyatéka. 3097 (Szente Kornél középiskolai tanár életrajzi adatai. Pongrácz József autográf adatszolgáltatása. 1925. dec. 8.).

<sup>668</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>669</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>670</sup> Radó Polikárp (1899–1974) bencés tanár, liturgiátörténész. A gimnáziumot Sopronban és Győrben, a teológiát Innsbruckban végezte, liturgiátörténetből doktorált. A pannonthalmi főiskola tanára lett. Ezután Rómában tanult tovább, majd Ménfőcsanakon volt lelkész. 1935-től gimnáziumi tanár lett Győrben, majd Budapesten. 1944-től egyetemi magántanári címet kapott. 1950–1971 között a Római Katolikus Hittudományi Akadémia professzora volt. SCHERMANN 1940. 122. BERKÓ–LEGÁNYI 1986. 173. DIÓS 1993–. XI. 417.

<sup>671</sup> Molnár Ernő (1891–1976) tanár, lelképásztor. A gimnáziumot és a szemináriumot is Veszprémben végezte. Csabrendeken és Sümegen káplánkodott, majd hittanári vizsgája után 1922–1928 között Veszprémben tanított. 1928–1936 között a Képzőművészeti Főiskola hallgatója volt, ugyanott 1938-tól a művészettörténelem tanszékvezető tanára lett. 1949-ben nyugalmába vonult. PFEIFFER 1987. 731–732. DIÓS 1993–. IX. 285. VARGA 1998. 349–350.

<sup>672</sup> Halász Piusz Ferenc (1908–1994) ciszterci szerzetes, főiskolai tanár. Pécsen érettségizett, majd Budapesten és Rómában tanult, teológiából doktorált. 1936-tól a zirci teológiai főiskola prefektusa, könyvtárnoka, majd tanára, 1947-től Borsodpusztán házfőnök–lelkész volt. DIÓS 1993–. IV.

sekről. Segélyt tanulásom alatt, *nem számítva a legációk bevételét*,<sup>673</sup> csak a teológián kaptam, mert a gimnáziumban tandíjsegélyt és köztartási segélyt csak szegénységi bizonyítvány alapján kaphatott a diák.

Amerikai utamra szüleim adtak 900 koronát, a MEKDSz 100 koronát.

Az I. világháború után Good James tiszteletbeli tanárunk közvetítésével az Egyesült Presbiteriánus Egyház sokszor küldött segítséget a teológiai tanároknak és teológusoknak is. Egyszer levél érkezett *Indianapolisból*,<sup>674</sup> hogy a karácsonyi perselyben egy borítékot találtak az én címemre, melyben 25 dollár volt. *Kérdezték*,<sup>675</sup> hogy létezem-e? Megírtam, hogy igen, és meg is kaptam az összeget. Máig sem tudom, ki tette a perselybe. *Isten útjai ezek*.<sup>676</sup>

Good tanár egyszer magyarról angolra fordítást bízott rám, küldött érte 100 dollárt.

A Feleky Károlytól<sup>677</sup> könyvészeti adatok összeállításáért küldött pénzből vásznat vettem a családomnak.

*Dr. Nagy Sándor, a budapesti Skót Misszió vezetője*<sup>678</sup> pedig a skót reformátusok segélyéből ruhaneműt és élelmiszereket juttatott számunkra.

*Később Zsiros József dr. sárospataki teológiai tanár*<sup>679</sup> közvetítésével az amerikai Holland Református Egyház támogatt. *Éliás József tanítványunk*<sup>680</sup> révén pedig

<sup>673</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>674</sup> Csak a gépelvényben!

<sup>675</sup> A kéziratban: *kérdezik*.

<sup>676</sup> A kéziratban: *Isten útjai csodálatosak*.

<sup>677</sup> A kéziratban tévesen: Teleky Károly! Feleky Károly (1868–1930): karmester, hungarikagyűjtő bibliográfus. Zenei tanulmányait Budapesten, Lipcsében és Bécsben végezte. 1887-ben kivándorolt az USA-ba. Amerikai tartózkodása idején gyűjtötte az angol nyelven megjelent hungarikákat.

<sup>678</sup> Nagy Sándor 1889-ben született Hetényben (Komárom vm.). 1908–1912 között a Budapesti Teológiai Akadémián, majd egy évig külföldön tanult. 1913-tól a skót misszió lelkésze lett. 1920–1922 között angolt tanított a Budapesti Teológiai Akadémián. 1926-tól püspöki titkár, 1940-től püspöki irodaigazgató és egyházkerületi tanácsos, 1933-tól egyházkerületi levéltárnok lett. Az 1920-ban alakult „skót–magyar segélyező bizottság” több mint 26000 fontot gyűjtött össze, amelyet a rászorulóknak ruhanemű és élelmiszer formájában osztottak szét felekezeti különbség nélkül. *Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei*. 1912. nov. közgy. 268, 271. 1913. okt. közgy. 96. 1914. nov. közgy. 150. 1915. júl. közgy. 193. 1916. okt. közgy. 119. 1917. szept. közgy. 75. 1920. nov. közgy. 7, 9, 15. 1926. okt. közgy. 221. 1927. okt. közgy. 252, 253. 1928. nov. közgy. 243, 292. 1929. máj. közgy. 38, 154. 1933. nov. közgy. 173. 1934. nov. közgy. 44. 1940. nov. közgy. 55, 219. 1943. 256. FORGÁCS 1925. 258. BELICZAY 1955. 226. CSÁJI 1955. 200. KOVÁCS 2006. 907–908.

<sup>679</sup> Zsiros József 1900-ban született Hernádszentendrason. Középiskolai és teológiai tanulmányait is Sárospatakon végezte. Egy évet Amerikában is tanult. Putnokon segéd-, majd Ondon rendes lelkész volt. 1928-tól a sárospataki teológiai akadémián, az ószövetségi tanszéken tanított. Az 1931/32. tanévben Berlinben tanult. 1947-ben Amerikába ment, ahonnan nem tért vissza. Lelkipásztorként szolgált, majd a Hope College-ban a klasszikus nyelvek professzora, 1969-től a Flint-i Magyar Református Egyház lelkésze lett. 1980-ban hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 711–712. BODNÁR 1995. 437–438. BENKE–PÓLOS–SZABÓ 2005. 170–171.

<sup>680</sup> Éliás József 1914. október 5-én született Budapesten. A gimnáziumot szülővárosában, a teológiát Pápán végezte. 1941–1942 között Cegléden volt segédlelkész, majd az Egyetemes Konvent Jó Pásztor Missziói Albizottságának igazgató lelkésze. A bizottság feladata a zsidó származású reformátusok segítése, majd mentése volt. Lefordította az Auschwitzit Jegyzőkönyvet, melynek hatására Horthy Miklós leállította a zsidók deportálását. A világháború után a Bizottság munkája megváltozott, fő feladata a rászorulókat támogatása lett: élelmiszerek osztása, árva gyermekek nevelése, lelkigondozás. Szigetszentmiklóson szol-

*többször kaptunk az Észak–Amerikai Egyesült Államokból élelmiszert és ruhaneműt. A II. világháború után az Ökumenétől kaptunk értékes támogatást, legutóbb az egyházkerület, illetve a Püspöki Hivatal útján.*<sup>681</sup>

Közvetlenül 1945 előtt és után<sup>682</sup> kosztos diákokat tartottunk, hogy a legszükségesebb élelmiszereket családunk részére biztosítsuk.

Isten gazdag kegyelméből jutott pénz az adakozásra: a pápai templomra 3000 pengőt adtunk, amelyet a Pápai Hitelbankból vettünk fel, ahol aztán rendre letörlesztettük. A pápai Református Szeretetház épületére 500 pengőt, az orgonára szintén 500 pengőt adtunk. Ezen kívül állandóan, havonta támogattuk a helybeli Szeretetházat,<sup>683</sup> a MEKDSz-t és a Református Külmisziói Szövetséget, és mindig megtapasztaltuk, hogy az adakozás Isten ügyére jó befektetés, *amely dús kamatokkal térül meg. Valóban a jókedvű adakozót szereti az Isten.*<sup>684</sup>

Az első adakozásom 20 Korona volt, amit a Kínai Keresztyén Diákszövetségnek küldtem el postautalványon.

Sok könyvet olvastam életemben, de csak azokat sorolom fel, amelyek — úgy érzem — közelebb vezettek Jézushoz:

Moberly: *Personality and Atonement. Erre Mackintosh tanárom hívta fel a figyelmet, egy féléven át ez volt a szemináriumunk anyaga.*<sup>685</sup>

Sheldon: *Az Ő nyomdokain. Edinburghban tanulásom alatt Sheldon eljött előadást tartani a Szent György-templomba. Két órával előbb ott voltam a hirdetett időpontnál, és már akkor 400-an álltak sorban, de azért még nekem is akadt a nagy templomban ülőhely. Sheldon előadása végeztével minden hallgatójával kezet fogott.*<sup>686</sup>

Latourette: *The Expansion of Christianity.* 7 kötet, 3500 oldal. Ez volt a legterjedelmesebb könyv, amit elolvastam, fokozódó érdeklődés mellett.<sup>687</sup>

Kálvin: *A keresztyén vallás rendszere.* Ennek az első kiadásáról mondta egy volt szerzetes ismerősöm: „Ezt olcsón kellene kiadni, és ponyván, vásárokon terjeszteni.”

Hilty: *Für shchlaflose Nächte. Briefe.*<sup>688</sup>

gált, majd 1958-tól a debreceni Nagyerdő-egyetemi templom lelkésze lett. 1995. január 3-án halt meg Debrecenben. SZENES 1986. 31–105. VARGA 1998. 142.

<sup>681</sup> Ez a bekezdés a kéziratban: *Később Éliás József közvetítésével Amerikából, majd az Ökumenétől kaptunk ruhaneműt és élelmiszereket.*

<sup>682</sup> A kéziratban: *1945 előtt pedig.*

<sup>683</sup> A pápai református gyülekezet az 1930-as évek közepén teljesen a maga erejéből hozta létre és működtette a Szeretetházat a Szladik János u. 24. szám alatt.

<sup>684</sup> 2Kor 9,7. A kéziratban: *amely dús kamatokhoz hoz, hogy valóban a jókedvű adakozót szereti és megáldja az Isten.*

<sup>685</sup> *Csak a gépelvényben!* Moberly, Robert Campbell (1845–1903): angol teológus, az oxfordi egyetem professzora. Utolsó munkája *Atonement and personality* címen jelent meg 1901-ben.

<sup>686</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>687</sup> Latoruette, Kenneth Scott (1884–1986) amerikai egyháztörténész. Missziótörténettel foglalkozott. *A history of the expansion of christianity* című 7 kötetes munkája 1937–1945 között jelent meg.

<sup>688</sup> Hilty, Carl (1833–1909): svájci államjogász, laikus teológus, filozófus, író.

Foerster magyarra fordított művei.<sup>689</sup>

Mott János művei.

Speer Róbert művei.<sup>690</sup>

Glover: *The Jesus of History. Egyike a Jézusról írt legérdekesebb műveknek. Szerző Cambridge-ben egyetemi tanár, a klasszika filológia kiváló művelője, emellett igazi mélyhítű keresztyén.*<sup>691</sup>

Drummond Henrik művei.

Jókai: Levente, Jövő század regénye, Az új földesúr. *Ez utóbbiról mondta a könyvtárnokságban elődöm: Bocsor István, hogy ő ezt minden évben újra elolvassa.*<sup>692</sup>

Jókai: Fekete gyémántok.

Kemény Zsigmond regényei.

Shakespeare művei, különösen a Hamlet, Vihar.<sup>693</sup>

Arany: Buda halála, Dante, *Fiamhoz.*<sup>694</sup>

Petőfi versei, különösen a Felhők.<sup>695</sup>

Hogg: *Christ's Message of the Kingdom. Erről szól a pápai székfoglalóm: Jézus kijelentése Istenről.*<sup>696</sup>

Szabó Aladár: Jézus élete. Kegyelemből. *(Öröm, hogy ő Pápán is tanult.)*<sup>697</sup>

Smellie, Alexander:<sup>698</sup> *In the Secret Place. Int the Hour of Silence.*

Robinson, Armitage: Ephesians.

<sup>689</sup> Foerster, Friedrich Wilhelm (1869–1966) filozófus, pedagógus. Alighanem *Az élet művészete, Élet és jellem, Iskola és jellem* című munkáiról van szó.

<sup>690</sup> Speer, Robert Elliot (1867–1947) egyházi író, az amerikai egyház külmissziói bizottságának titkára. Folyamatosan látogatta a presbiteriánus egyház indiai, perzsiai, japán, koreai missziói állomásait. Útjairól a Dunántúli Protestáns Lap is beszámolt. Egy előadása a pápai református teológiai akadémia hallgatóinak kiadásában jelent meg. *A győzelem feltételei. Előadás. Fiatal emberek számára tartotta Speer E. Róbert. Fordította Vágó Ede ref. papnövendék. Pápa, 1915.* A Dunántúli Protestáns Lap beszámolt a Hit és Egyház-szervezet lausanne-i világgyűlésén és a bostoni Református Világgyűlésen való részvételéről is. DPL 1915. 232. 1921. 168. 1922. 12. 1927. 72. 1929. 58. PEIL 1910. 456. 1915. 320.

<sup>691</sup> *Csak a gépelvényben!* Glover, Terrot Reaveley (1869–1943) brit klasszika-filológus, teológus, Kanadában egyetemi tanár.

<sup>692</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>693</sup> A kéziratban: Shakespeare: Hamlet, Vihar.

<sup>694</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>695</sup> A kéziratban: Petőfi: Felhők.

<sup>696</sup> *Csak a gépelvényben!* Hogg, Alfred George (1875–1954) skót misszionárius szülőktől származó teológus, indiai misszionárius. Fent említett könyve Edinburgh-ban jelent meg 1911-ben. Pongrácz székfoglaló előadása megjelent a Pápai Református Kollégium értesítőjében, az 1913/14. tanévben, 31–46. oldalakon. Az előadó Hogg könyvét is részletesen bemutatja (36. oldal).

<sup>697</sup> *Csak a gépelvényben!* Szabó Aladár 1862-ben született Tácon (Fejér vm.). Középiskolai tanulmányait Székesfehérváron, Pozsonyban és Pápán, a teológiát Budapesten és Sárospatakon végezte. A budapesti teológia rendes tanára, egyben lelkészként a magyar belmisszió központi alakja volt. Ő alapította a Keresztyén Ifjúsági Egyesületet és a Lórántffy Zsuzsanna Nőegyletet is. Evangelizációkat, gyermek-istentiszteleteket, vasárnapi iskolát tartott, szerkesztette a Hajnal című belmissziós közlönyt és az Új Óramutatót. Felesége Biberauer Irma, a vasárnapi iskola egyik kezdeményezője volt. 1944-ben hunyt el Gödöllőn. ZOVÁNYI 1977. 561–562. KÓSA 2006a. 511–522.

<sup>698</sup> Smellie, Alexander (1857–1923) edinburgh-i lelkész. 1911-ben részt vett a Budapesten tartott Presbiteri Világszövetség gyűlésén, a brit egyházak külmissziói tevékenységéről tartott előadást. DPL 1911. 368–369.

- Victor János: A hazaszeretet eszményképe  
Gregory: <sup>699</sup> Text and Canon of the New Testament.  
Vörösmarty: Csongor és Tünde.  
James: Varieties of Religious Experience. (*Érdekesítőbb sok regénynél.*)<sup>700</sup>  
Cochrane: Christianity and Classical Culture.<sup>701</sup>  
Riedl Frigyes:<sup>702</sup> Arany János. History of Hungarian Literature.  
Carlyle: Hősökről. A francia forradalom.<sup>703</sup>  
Corti: Pompeii.<sup>704</sup>  
Ker János egyházi beszédei I. Fordította: Csizmadia Lajos.  
Scheffel: Ekkehard. Fordította: Antal Géza.<sup>705</sup>  
Wallis A. S. C. regényei.  
Goethe: Faust.  
Madách: Az ember tragédiája.  
Dickens: Két város.  
*Platon: Phaidon.*<sup>706</sup>  
Morton három könyve: Jézus, Pál és Bibliái földeken.<sup>707</sup>  
Schweitzer Albert: Geschichte der Leben-Jesu-Forschung. *Orvos az őserdőben.*<sup>708</sup>  
Fosdick művei magyarul<sup>709</sup>: A Mester jelleme, A hit értelme, Az imádság értelme, A szolgálat értelme.  
Kuyper Ábrahám: A kálvinizmus lényege.<sup>710</sup>  
Robertson: Predikációi. Czeglédy Sándor és társai fordításában.<sup>711</sup>  
Deissmann: Paulus, Licht von Osten.

<sup>699</sup> Gregory, Caspar René (1846–1917) amerikai születésű német teológus. A lipcsei egyetem professzora volt, újszövetségi szövegkritikával foglalkozott. Fent említett munkája Edinburgh-ban jelent meg 1907-ben.

<sup>700</sup> *Csak a gépelvényben!* James, William (1872–1910) amerikai pszichológus, filozófus. Az Amerikai Pszichológiai Társaság elnöke, az Egyesült Államokban az első kísérleti laboratórium alapítója volt. Fent említett műve 1902-ben jelent meg New Yorkban és Londonban.

<sup>701</sup> Cochrane, Charles Norris (1889–1945) kanadai történész, filozófus, a torontói egyetem tanára.

<sup>702</sup> Riedl Frigyes (1856–1921): magyar irodalomtudós. Főreáliskolában tanított, majd a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar irodalmi tanszékének vezetője lett. Előadásában a magyar irodalom teljes történetét tárgyalta. Legnagyobb jelentőségű könyvét Arany Jánosról írta. A Kisfaludy Társaság tagja volt.

<sup>703</sup> Carlyle, Thomas (1795–1881) skót történétíró. A francia forradalomról írt munkáját Baráth Ferenc, a pesti református gimnázium tanára fordította le.

<sup>704</sup> Corti, Egon Caesar Conte (1886–1953) osztrák katonatiszt, történész, író. Az említett mű címe: Untergang und Auferstehung von Pompeji und Herculaneum. München, 1940.

<sup>705</sup> Scheffel, Joseph Victor von (1826–1886) német költő. Joga pályára készült, emellett filológiával és irodalommal is foglalkozott.

<sup>706</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>707</sup> Morton, Henry Volla (1892–1979) újságíró. Népszerű útleírásai jelentek meg Angliáról és a Szentföldről. Fent említett munkái címe: In the Steps of St. Paul. In the Steps of Jesus. Trough Lands of the Bible.

<sup>708</sup> *Csak a gépelvényben!*

<sup>709</sup> A kéziratban: Fosdick magyarra fordított művei. Fosdick, Harry Emerson (1878–1969) amerikai lelkész.

<sup>710</sup> Kuyper, Abraham (1837–1920) holland politikus, újságíró, teológus. *A kálvinizmus lényege* Csürös József és Czeglédi Sándor fordításában jelent meg.

<sup>711</sup> Robertson, Frederick (1816–1853) anglikán lelkész. A brightoni gyülekezetben szolgált.

Bunyan: A zarándok útja.

Lightfoot: Galatians, Philippians.<sup>712</sup>

Sanday-Headlam: Romans.<sup>713</sup>

Ramsay: Historical Commentary on Galatians.<sup>714</sup>

Trench: On Miracles of Jesus.<sup>715</sup>

King, Henry Churchill: The Laws of Friendship, Human and Divine, Rational Living, *How to make a rational fight for character? (Magyarra Vágó Ede pápai teológus fordította, megjelent a Theológiai Dolgozatokban.)*<sup>716</sup>

Pascal művei. Gondolatok.

Smith: The Life of Carey.<sup>717</sup>

Platon: Autobiography.

Smith G. A.: The Life of Henry Drummond.

Luther Márton: A keresztyén ember szabadságáról.

Westcott: Commentary on St. John's Gospel.<sup>718</sup>

Myers: Saint Paul.<sup>719</sup>

Doumergue: Művészet és érzelem Kálvinnál.

Monod: Adieux a mes amis.<sup>720</sup>

Dusen: The Found The Church There.<sup>721</sup>

Tennyson: In memoriam.<sup>722</sup>

<sup>712</sup> Lightfoot, Joseph Barber (1828–1880): angol teológus, Durham püspöke. Fent említett munkái: *Saint Paul's epistle to the Galatians. Saint Paul's epistle to the Philippians.*

<sup>713</sup> William Sanday és Arthur Headlam munkájáról van szó: *A critical and exegetical commentary on the epistle to the Romans.* Sanday William (1843–1920) angol teológus, az oxfordi egyetem tanára. Headlam, Arthur Cayley (1862–1947): angol teológus, Gloucester püspöke.

<sup>714</sup> Ramsay, William Mitchell (1851–1939) skót régész, újszövetségi tudós. Írása *A Historical Commentary on St. Paul's Epistle to the Galatians* címen 1899-ben jelent meg Londonban.

<sup>715</sup> Trench, Richard, Chenevix (1807–1886) anglikán lelkész, történész, költő, filológus, teológiai író. 1864–1884 között dublini érsek volt. Említett műve: *Notes on the Miracles of our Lord.*

<sup>716</sup> *Csak a gépelvényben!* King, Henry Churchill (1858–1934) az amerikai kongregacionalista egyház lelkésze. Említett munkája *Jézus erkölcstana a Hegyi Beszéd alapján* címen jelent meg magyarul Fazekas Lajos fordításában. Vágó Ede egy másik amerikai lelkész, Robert Elliot Speer munkáját fordította, *A győzelem feltételei* címen jelent meg 1915-ben Pápán. A *Theológiai Dolgozatok* című sorozatban 3 munka jelent meg: az I. füzetben Vágó Ede, a II.-ban Fazekas Lajos fordítása, a III.-ban Tildy Zoltánnak a pápai református főiskola Deáky-díjával kitüntetett dolgozata: Jézus föltámadása. DPL 1915. 232. 1917. 117–118. PEIL 1916. 547.

<sup>717</sup> Smith, George Adam (1856–1942) skót teológus. A glasgowi, majd az aberdeeni egyetem ószövetségi professzora volt.

<sup>718</sup> Westcott, Brooke Foss (1825–1901) lelkész. 1890-től haláláig Durham püspöke volt. 1881-ben jelent meg munkájának címe: *Commentary on the Gospel of St. John.*

<sup>719</sup> Myers, Frederic William Henry (1877–1953) költő, filológus. 1867-ben publikálta a *Szent Pál* című költeményét.

<sup>720</sup> A mű címe: *Les Adieux d'Adolphe Monod à ses Amis et à l'Église.* Monod, Adolphe (1802–1856): francia protestáns teológus. Nápolyi, lyoni lelkész volt, majd az államegyháztól független gyülekezetet alapított. A montauban-i református teológiai fakultás tanára, majd párizsi lelkész lett.

<sup>721</sup> Dusen, Henry Pitney van (1897–1975) amerikai presbiterianus lelkész, egyetemi tanár. 1926-tól a princetoni egyetem teológiai fakultásának rendszeres teológiai professzora lett. Fontos szerepe volt 1948-ban az Egyházak Világtanácsának megalakulásában.

Pruzsinszky Pál: Kálvin János élete I. és II.

Hajnalpír. Napfelkelte.<sup>723</sup>

Söderblom művei.

Buttrick: Prayer.<sup>724</sup>

Ravasz László művei.

Charlesworth: Könyörületes gyermekek. Ezt olvastam fel gyermekeimnek, mikor vörhenyben elzárva voltunk a világtól. Végigsírtam az olvasását.

Dods Márk: János evangélium magyarázata.

Ágoston Vallomásai.<sup>725</sup>

Jesszika legelső imája.

Kamm Adél.<sup>726</sup>

Természetes, hogy legelső helyen kellett volna említenem a Bibliát. Nem csodálkozom, hogy Richter, a német festő ezt mondta: „Én százszor végigolvastam a Bibliát, és mindig újnak találtam.” Én, sajnos, nem olvastam át ennyiszor, de mindig új kincseket *leltem benne*, valahányszor *újra olvastam*.<sup>727</sup>

Mikor Kiss Zoltán teológus barátommal kezdtük a Bibliát olvasni, összejöttünk üres délutánokon, és előlről kezdtük Mózes könyvénel: egy fejezetet olvasott ő, a következőt én. Ez nyilván nagyon gépies volt, de legalább megismertük a bibliai történeteket, a Biblia szövegét. Később reggel valami vezérfonallal olvastam. Kiválóak voltak Fosdick bibliaolvasó kalauzai: A Mester jelleme, Az imádság értelme, A hit értelme, A szolgálat értelme. Esténként családi, házi áhitatot tartottunk, melyen vagy egyfolytában olvastuk a Bibliát, vagy pedig akkor is valamely bibliaolvasó kalauzzal. Mikor a gyermekeink kicsinyek voltak, megvallom, sokszor nehézségbe ütközött az esti áhitatok rendszeres megtartása. Viszont emlékszem, hogy úgy a Török unokák, mint a Vozáry Esztiike szinte követelték — nagy öröömre — a házi istentisztelet tartását, amely énekléssel és imádkozással volt összekötve. Köszönjük Neked, Atyánk, azokat az áldásokat, amiket ezúton adtál nekünk útravalóul az életre! Volt idő, amikor

<sup>722</sup> Tennyson, Alfred (1809–1892) Anglia egyik legnépszerűbb költője. Az *In Memoriam* című költeménye barátja és osztálytársa, a költő Arthur Hallam halálára íródott.

<sup>723</sup> A gépelvényben: *Hajnalpír. Napkelte, Napfelkelte*. Hajnalpír, első vallásos oktatás kis gyermekek számára. Bp., 1876. Napfelkölte: 39 ótestamentomi történet jó gyermekek számára. Fordította Kiss Áron. 1876.

<sup>724</sup> Buttrick, George Arthur (1892–1980) angol születésű amerikai presbiteriánus lelkész, egyetemi tanár. New Yorkban volt lelkész, később a Yale, majd a Harvard egyetem professzora. *Prayer* című könyve 1942-ben jelent meg

<sup>725</sup> Az utolsó három csak a kéziratban.

<sup>726</sup> Kamm, Adéle (1885–1911) svájci fiatal lány, akinél, miután 20 évesen Angliában befejezte tanulmányait, mellhártyagyulladás, majd gyógyíthatatlan tuberkolózist diagnosztizáltak. Betegtársai között egyesületet alakított, „a katalinka bogarak egyesületét”. Levelekkel, röpiratokkal fordult betegtársaihoz, ezekkel enyhíteni tudta azok szenvedéseit. 1912-ben Paul Seippel megírta Adéle Kamm élettörténetét. A könyv az egyik legnagyobb példányszámú francia nyelvű irodalmi mű lett. Egy súlyos beteg szeretetmunkáját mutatja be beteg felebarátai érdekében. Földváry Elemérné fordításában már 1912-ben magyarul is megjelent. A Dunántúli Protestáns Lap 1916. évi 6. számában ismertetést közölt a műről. DPL 1916. 67.

<sup>727</sup> A kéziratban: *lelek benne, ... újra olvasom*.

Smellie könyveit: In the Secret Place és In the Hour of Silence című, ilyen naponta való olvasásra szánt klasszikus könyveit olvastam, melyekben *a bibliai versek szövegét*<sup>728</sup> egy oldal elmélkedés kíséri<sup>729</sup>. Nagyon elmélyítő könyv a mai művelt ember számára: Oldham J. H.<sup>730</sup> A Devotional Diary 1939. Használtuk a Bethánia Egylet által kiadott Leszakító Naptárt is.<sup>731</sup>

Idejegyzek életemből nevezetes bibliai helyeket, amelyek nehéz helyzetekben, esetleg heteken át táplálták hittel, reménységgel és szeretettel ingadozó hitünket, erősítették roskadozó vállainkat, segítettek a kísértések ellen való állandó küzdelemben. Dicsértessék értük Istenünk szent neve!

„Íme, áldásul volt nékem a nagy keserűség, és te szeretettel kivontad lelkemet a pusztulásnak verméből, mert hátad mögé vetted minden bűnömet.” És 38,17.

„Sokkal jobb dolga van a kettőnek, hogynem az egynek; mert ha elesnek is, az egyik felemeli a társát. Jaj pedig az egyedül valónak, ha elesik, és nincsen, aki őt felemelje. Préd 4,9–10.

Ígéretek: „Ha bűneitek skarlátpirosak, hófehérek lesznek, és ha vérszínűek, mint a karmazsin, olyanok lesznek, mint a gyapjú.” És 1,18.

„Elveszti a halált örökre, és letörli az Úr Isten a könnyhullatást minden orcáról, és népe gyalázatát eltávolítja az egész földről.” És 25,8.

„Te gyógyítasz és éltetsz engemet.” És 38,16.

„Akik az Úrban bíznak, erejük megújul, szárnyra kelnek, mint a saskeselyűk, futnak, és nem lankadnak meg, járnak, és nem fáradnak el.” És. 40,30–31.

„Szolgám vagy te, elválasztottalak, és meg nem utállak. Ne félj, mert én veled vagyok; ne csüggedj, mert én vagyok Istened, megerősítelek, sőt megsegítlek, és igazságom jobbával támogatlak.” És. 41,10.

„Elfeledkezhetik-é az anya gyermekéről, hogy ne könyörüljön méhe fián? És ha elfeledkeznenek is ezek: én terólad el nem feledkezem. És. 49,15.

„Aki sötétségben jár, és nincs fényesség néki, bízzék az Úr nevében, és támaszkodjék Istenhez.” És. 50,10.

„Hirtelen megszabadul a fogoly, és nem hal meg a veremben.” És. 51,14.

„Mert lelke szenvedése folytán látni fog, és megelégszik ismeretével, igaz szolgám sokakat megigazít, és vétkeiket ő viseli.” És. 53,14.

„Ne félj, mert meg nem szégyenülsz, és ne pirulj, mert meg nem gyaláztatol, mert ifjúságod szégyenéről elfeledkezel.” És. 54,4.

<sup>728</sup> A kéziratban: *a bibliai szöveget*.

<sup>729</sup> A kéziratban: *kísérte*.

<sup>730</sup> Oldham, Joseph Houldswort (1874–1969) skót misszionárius, a Missziói Világkonferencia (Edinburgh, 1910) egyik szervezője, a Nemzetközi Missziói Tanács titkára volt. Az Egyházak Világtanácsának létrejöttében is fontos szerepet játszott.

<sup>731</sup> A Bethánia Egylet leszakító naptára Magyar Keresztyének Naptára címen 1909-től jelent meg.

„Mert a hegyek eltávoznak, és a halmok megrendülnek, de az én irgalmasságom tőled el nem távozik, és békességem szövetsége meg nem rendül, így szól könyörülő Urad.” És. 54,10.

„Ne bánkódjatok, mert az Úrnak öröme a ti erősségetek.” Neh. 8,10. 1946. május 5-én, a pápai könyvtár feldúlásának évfordulóján kaptam ezt az Igét. In the Hour of Silence, május 5. 139. l.

„Nincs annál nagyobb örömem, mintha hallom, hogy az én gyermekeim az igazságban járnak.” 3 Ján. 4, 1946. augusztus 29.

„Ímé, napok jönnek, azt mondja az Úr Isten, és éhséget bocsátok a földre; nem kenyér után való éhséget, sem víz után való szomjúságot, hanem az Úr beszédének hallgatása után. És vándorolni fognak tengertől tengerig és északról fogva napkeletig. Futkosnak, hogy keressék az Úrnak beszédét, de nem találják meg.” Ámós 8,11–12. 1946. IX. 1.

„Napod nem megy többé alá, és holdad nem fogy el, mert az Úr lesz néked örök világosságod, és gyászod napjainak vége szakad.” És. 60,10.

„Ímé, én veled vagyok, hogy megőrizzelek téged, valahova menédesz, és visszahozzalak e földre; mert el nem hagylak téged, míg be nem teljesítem, amit néked mondtam.” 1 Móz. 28,15.

„Csudálatos az, amit én cselekszem veled.” 2 Móz. 34,10.

„Hogyha Őt kereséted, megtalálsz.” 2 Krón. 28,9.

„Magasztallak, hogy csodálatosan megkülönböztettél. Csodálatosak a te cselekedeteid. És jól tudja ezt az én lelkem.” 139. Zsolt. 14.

„Isten ítéletet tesz a pogányok között, és bíraskodik sok nép felett.” És. 2,4.

„Az igazság felmagasztalja a nemzetet; a bűn pedig gyalázatára van a népeknek.” Példabeszédek 14,34.

„Megtérnek az Úrhoz a föld minden határai, és leborul előtted a pogányok minden nemzetsége. Mert az Úr a királyi hatalom, uralkodik a pogányokon is.” 22. Zsolt. 28–29.”

„A legkisebb ezerre nő, és a legkevesebb hatalmas néppé. Én, az Úr, idején és hamar megteszem ezt.” És. 60,22. Kairói amerikai egyetem imafelhívása 1938–9.

„Intelek azért mindenekelőtt, hogy tartassanak könyörgések, imádságok, esedezések, hálaadások minden emberekért: királyokért és minden méltóságban levőkért.” 1 Tim. 2,2.

„Nevezed annak nevét Jézusnak, mert ő szabadítja meg az ő népét annak bűneiből.” Máté 1,21.

„Mert azért jött az Embernek Fia, hogy megkeresse és megtartsa, ami elveszett.” Lukács 19,10. 1944. augusztus 9-én, amikor riasztó ügyeletes voltam hajnalban.<sup>732</sup> Ez az egyik falimondás előszobánkban. Megragadott, hogy ebben a szörnyű világégés-

<sup>732</sup> A kéziratban: 9-én hajnalban, amikor riasztó ügyeletes voltam.

ben is itt jár Jézus, hogy megkeresse és megtartsa, ami elveszett. Egyéneket, nemzeteket. Uram, tarts meg minket is, magyarokat és Pongráczékat, Törökéket!

„Jertek!” Máté 25,24. 1946. V. 25. In the Hour of Silence erre a napra. Nincs oly zene, mely hasonló volna Krisztus e felhívásához. Elbűvöli a fület. Segít a beteg elmén. Kitépi az emlékezetből a meggyökeresedett szomorúságot.

„Elég néked az én kegyelmem!” 2 Kor. 12,9. Ligotkában Nicolay.<sup>733</sup>

„A te alamizsnád titkon legyen!” Máté 6,4. Legyen titkunk Istennel!

„Ti vagytok a világ világossága.” Máté 5,14. Magyaróvár, 1914. augusztus 22.

„Aki inkább szereti ... nem méltó énhozzám.” Máté 10,37. 1914. IX. 13. Amandus est generator, sed praeponendus est Creator.<sup>734</sup>

„Aki fel nem veszi az ő keresztyét, és úgy nem követ engem, nem méltó énhozzám. Aki megtalálja az ő életét, elveszti azt; és aki elveszti az ő életét én érettem, megtalálja azt.” Máté 10,38–39. 1914. szeptember 14. reggel. Esküvőm napja.

„És leszen, hogy mindaz, aki az Úrnak nevét segítségül hívja, megtartatik.” A. Cs. 2,21. Edinburgh, CE gyűlés 1908, 1945.

„Mert nem félelemnek lelkét adott nekünk az Isten, hanem erőnek, szeretetnek és józanságnak lelkét.” 2 Tim. 1,7. 1942-re aranymondás.

„Csendesedjetek el, és tudjátok meg, hogy én vagyok az Isten.” 46. Zsolt. 10. 1943-ra aranymondás.

„Él az Isten.” Jób 27,2. 1944. IV. 27., mikor elmentünk Szücs Dezsővel<sup>735</sup> Veszprémbe Kőrös ügyében. Otthon találtuk még a régi főispánt,<sup>736</sup> és alá is írta.<sup>737</sup>

<sup>733</sup> Nicolay báró orosz származású nemes volt, aki egész életét a diákmozgalomnak szentelte, mivel abban látta Oroszország jövőjét. Ligotka az 1914. április 7–15 között tartott osztrák–cseh–lengyel keresztyén diákok gyűlésének helyszíne. DPL 1913. 247. PEIL 1914. 315.

<sup>734</sup> Amandus est generator, sed praeponendus est Creator. (latin): Szeretni kell a nemzöt [értsd: az apát], de fölébe kell helyezni a Teremtőt. (Szent Ágoston 100. beszéde, 2. rész Lk 9,57–62 alapján).

<sup>735</sup> Szücs Dezső 1886-ban született Siómaroson. Elemi iskoláit Csajágon, középiskoláit Pápán végezte. Történelem–földrajz szakos középiskolai tanári diplomát szerzett Budapesten. Cegléden, Nagykőrösön tanított, majd Darányi Ignác miniszteri titkára lett. 1916-tól 1948-ig a pápai református gimnázium tanáraként működött. 1921-től országgyűlési képviselő is volt. A Veszprém megyei törvényhatósági bizottságba, valamint Pápa város képviselőtestületébe is beválasztották. Alapítója volt a pápai Alsóvárosi Olvasókörnek. 1948-ban nyugalomba vonult, nyugdíjas éveit Balatonszepezden töltötte. 1961-ben halt meg, Budapesten temették el. VIDOR 1921. 145. TUNGLI 1997. 114 (tévesen: 1896-ban született!).

<sup>736</sup> Mesterházy Ferenc 1901. július 28-án született Nagygeresden. Középiskolai tanulmányait Szombathelyen, végezte, majd Keszthelyen, a gazdasági akadémián tanult. 1928-tól Nagykanizsán szolgabíró, 1930-tól Balatonfüreden főszolgabíró volt. 1938. április 30–1944. március 19. között Veszprém vármegye főispáni tisztét töltötte be. 1944. március 19-én lemondott, mesterháza birtokára vonult vissza. 1951. október 12-én Tapolcán halt meg. SZIKLAY 1941. 429. VARGA 1998. 340–341.

<sup>737</sup> Kőrös Endre 1872. június 10-én született Nagyváradon. Tanári oklevelet a budapesti egyetemen szerzett. 1896-tól magyar és német nyelvet és irodalmat tanított Pápán, a református gimnáziumban. 1901-től a Nőnevelő Intézet tanára, 1909–1934 között igazgatója volt. 1897-ben a Jókai Kör főtítkárának választották meg. 1903–1939 között a Pápai Hírlapot szerkesztette. 1934-ben vonult nyugdíjba. 1944. május 31-én zsidó származása miatt az egyházi vezetők tiltakozása ellenére be kellett vonulnia a városi gettóba, ezt megelőzve feleségével együtt öngyilkos lett. SZINNYEI 1891–1914. VII. 98–99. TUNGLI 1997. 69. VARGA 1998. 296. UJVÁRI 2000. 505.

„Van ösvény, amelyet nem ismer a sas, sem a sólyom szeme nem látta azt.” Jób 28,7. 1944. június 20-án jött értesítés, hogy Kőrös is kivételezett lehetett volna, ha még él, mert presbiter volt. Uram, ne a mi utainkon járjunk, hanem a tieden.

„Jertek, térjünk vissza az Úrhoz, mert ő szaggatott meg minket, és ő gyógyít meg minket, megsebesített, de bekötöz minket. Megelevenít minket két nap múlva, a harmadik napon feltámaszt minket, hogy éljünk az Ő színe előtt. Ismerjük hát el, törekedjünk megismerni az Urat. Az Ő kijövetele bizonyos, mint a hajnal, és eljő hozzánk, mint az eső, mint a késői eső, amely megáztatja a földet.” Hos. 6,1–3.

„Az Úr jót tett teveled.” 116. Zsolt. 7. 1944. júl. 4. Isten megőrzött a veszedelemben bennünket. Tegnap este a 116. zsoltár következett éppen. Uram, add, hogy mindenkor hálás lehessenek, és egész családom az lehessen.

„Amikor erőtelen vagyok, akkor vagyok erős.” 2 Kor. 12,10.

„Én enmagamról nem gondolom, hogy már elértem volna.” Fil. 3, <1>3.

„Az Úr vezérlett engem utamban, az én Uram atyámfiainak házában.” Gen. 24.<sup>738</sup>

„Kegyelmiddel vezérled te megváltott népedet, hatalmaddal viszed be te szent lakóhelyedre.” Exod. 15,13.

„Hordoztalak titeket sasszárnyakon.” Exod. 19,4.

„Pusztá földön találta vala őt, zordon, sivatag vadonban. Körülvette őt, gondja volt<sup>739</sup> reá, őrizte, mint a szemefényét, mint a fészken felrebbenő sas, fiai felett lebeg, kiterjeszti felettük szárnyait, felveszi őket, és tollain emeli őket. Egymaga vezette őt az Úr.” Deut.<sup>740</sup> 32,10–12.

„Én az Úrra nézek, várom az én szabadításom Istenét, meghallgat engem az én Istenem! Ne örülj, én ellenségem! Elestem ugyan, de felkelek, mert ha még a sötétségben ülnék is, az Úr az én világosságom! Az Úr haragját hordozom, mert vétkeztem ellene, mindaddig, amíg leperli peremet, és meghozza ítéletemet, kivisz engem a világosságra, meglátom az ő igazságát.” Mikeás 7,7–9.

„Boldog ember az, akit Isten megdorgál... mert Ő megsebez, de be is kötöz, összerázza, de kezei meg is gyógyítanak.” Jób 5,17.

„Biztonságba helyezem azt, aki arra vágyik.” 12. Zsolt. 1.

„Υπερνικῶμεν” („Hüpernikómen”) Róma 8,37. (Felettébb diadalmaskodunk.)<sup>741</sup>

„Most szemeimmel látlak téged, ezért hibáztatom magamat (az angolban I abhor myself = borzadok magamtól), és bánkódom porban és hamuban.” Jób 42,5–6.

„Ha pedig nem jól cselekszel, a bűn az ajtó előtt leselkedik, és reád van vágyódása; de te uralkodjál rajta.” Gen.<sup>742</sup> 4,7.

<sup>738</sup> A kéziratban: *Az Úr vezérlett engemet utamban, az én Uram atyjafiainak házához.* 1 Móz. 24,27.

<sup>739</sup> Itt fejeződik be az Emlékeim I. füzet, a II. füzet a 83. oldallal kezdődik *reá, őrizte, mint a szemefényét* szavakkal.

<sup>740</sup> A kéziratban: 5 Móz.

<sup>741</sup> Csak a gépelvényben.

<sup>742</sup> A kéziratban: 1 Móz.

„Mindenben hálákat adjatok.” Fil. 4,6.

„Hálákat adván mindenkor mindenekért a mi Urunk Jézus Krisztus nevében az Istennek és Atyának. Ef. 5, 20.”<sup>743</sup>

„Minden, amit Ő tesz, az bölcsen van téve, bár ezek indokát nem tudjuk is megérteni. Cur Deus Homo 85. 1.<sup>744</sup> 1946. aug.<sup>745</sup> 29. Előtte való nap Vajda Béluska halála. Mai napon: 10 kacsánk pusztulása, Anyus nyugdíjának kárba menetele. Óram eltűnése. A bankbetétek zárolása. Reggel, mikor Anyus belépett, épp azt olvastam Smellie könyvéből: „mindenben hálát adjatok”, a Fil. Levélből. Add, hogy én is fel tudjak emelkedni erre a magaslatra, Uram!

Asa az Úrhoz: „Óh, Uram, nincs különbség előtted a sok között és az erő nélkül való között, hogy megsegíts! Segélj meg bennünket, óh, mi Urunk, Istenünk, mert benned bízunk, és a te nevedben jöttünk e sokaság ellen. Óh, Uram, te vagy a mi Istenünk, ne vegyen ember te rajtad erőt.” 2 Krón. 14,11. Az angolban In the Hour május 28: Lord it is nothing with thee to help ... Simple faith is fearless ... Big battalions are helpless ... Childlike prayer is invincible... God’s intervention is real.

„Δει γάρ αὐτόν βασιλεύειν” (Dei gár auton bazileüein = mert neki uralkodnia kell.) 1 Kor 15,25.

„Ti azért bátorosan legyetek, kezeitek le ne eresszétek, mert a ti munkátoknak jutalma van.” 2 Krón. 15,7.

„Ezért pedig *imádkozzunk*<sup>746</sup> is a ti tökéletesedétekért: τοῦτο καὶ εὐχόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν (tuto kai eüchometha, tén hümon katártiszin)”. 2 Kor. 13,9.

„Kész az én szívem, óh, Isten, hadd énekeljek és zengedezzek, az én dicsőségem is kész.” (108. Zsolt 2.)<sup>747</sup> Ennek alapján búcsúztatta Anyust Györy Elemér. Matyu ajánlotta, mert ez kedves ígéje volt Anyusnak.

„Az Úr szemei forognak az egész földön, hogy hatalmát megmutassa azokhoz, akik Ő hozzá teljes szívvel ragaszkodnak.” 2 Krón. 16,9.

„Nem egyéb, hanem csak emberi kísértés esett rajtatok, de hű az Isten, aki nem hagy titeket feljebb *kísértetni*,<sup>748</sup> mint elszenvedhetitek, sőt a kísértéssel egyetemben a kimenekedést is megadja majd, hogy elszenvedhessétek.” 1. Kor. 10,13.

„...kiöntöm lelkemet a te magodra, és áldásomat a te csemetéidre. És nevednek, mint fű között, és mint a fűzfák vizek folyásinál. Ez azt mondja: Én az Úré vagyok, amaz Jákób nevét emlegeti, és a másik önkezével írja: az Úré vagyok.” És. 44,3–5. 1941. VI. 11. Ezt kaptam ígéretül, *mikor Veszprémből hazajöttem*,<sup>749</sup> és 10-én este Pali-

<sup>743</sup> A két idézet csak a kéziratban!

<sup>744</sup> Cur Deus homo? (latin): Miért lett Isten emberré? Canterbury Szent Anzelm műve.

<sup>745</sup> A kéziratban: VI.

<sup>746</sup> A kéziratban: *imádkozunk*.

<sup>747</sup> *Csak a gépelvényben.*

<sup>748</sup> A kéziratban: *kísértetni*.

<sup>749</sup> A kéziratban: *amikor hazajöttem Veszprémből*.

ka megszületett. Istike annyira szeret az áhitatokon részt venni, még sírt is, mikor nem vártuk meg.

1942. IX. 29-én született Gáborka, másnap Galat. 4,19-ben olvasom: „Kiábrázolódik bennetek Krisztus.” Ezt kérem tőled, Atyám.

„Igazság által leszel erős.” És. 54,14.

„Az ő tizenkét tanítványát előszólván, ada nekik hatalmat a tisztátalan lelkek felett, hogy kiűzzék azokat, és gyógyítsanak minden betegséget és minden erőtelenséget.” Máté 10,1.

„Szólj, mert hallja a te szolgád!” 1 Sámuel 3,10.

„Sőt tőlem is távol legyen, hogy az Úr ellen vétkezzem, és felhagyjak az érettetek való könyörgéssel; hanem inkább tanítani foglak titeket a jó és igaz útra.” 1 Sámuel 12,23.

„Vehet-e valaki tüzet az ő kebelébe, hogy ruhái meg ne égnének? Péld. 6,27.

„Ha reád gondolok ágyamban: örváltásról örváltásra rólad elmélkedem, mert segítségem voltál.” 63. Zsolt. 7–8.

„Nem vagyunk a meghátrálás emberei, hogy elveszünk, hanem hitéi, hogy életet nyerjünk.” Zsid 10,38–11,1. 1946. VII. 14. Most hallottam, hogy Nagy Ferencék azzal jöttek haza, hogy Magyarország Oroszország felvonulási területe lesz Németország felé, míg Németország megszállása tart, az pedig soká tart. Épp ma olvastam Eszterhás István könyvében,<sup>750</sup> Thurzó Mária mondja: „Nem lesz más útja Magyarországnak, hanem a nyomorúságok elszenvedése.” Este a fenti verseket olvastuk áhitatunkon.

Kálvin jeligéje volt (Zweig: *Harc egy gondolat körül*<sup>751</sup> 56. l. szerint): *Per mediam desperationem prorumpere convenit*: A kétségbeesés mélyéből ki kelle törni fokozott erővel. Lásd 2. Zsolt. 3.9. Szaggassuk le az ő bilincseiket és dobjuk le magunkról köteleiket... összetöröd őket vasvesszővel.”

Jézus: „Ímé, meggyógyultál, többé ne vétkezzél, hogy gonoszbul ne legyen *gondod*.”<sup>752</sup> Ján. 5,14.

„Irgalmasságot cselekszem ezerízíglén azokkal, akik engem szeretnek, és az én parancsolataimat megtartják. *Exod.*<sup>753</sup> 20,6.

„Szabadításodra várok, Uram.” *Gen.*<sup>754</sup> 49,18.

<sup>750</sup> Eszterhás István (1907–2001) újságíró, író, szerkesztő. Jogot végzett, a Belügyminisztérium, a Miniszterelnökség sajtóosztályának munkatársa volt. 1945-től Ausztriában, 1950-től az Egyesült Államokban élt. 1951-től 1977-ig *A Katolikus Magyarok vasárnapja* című folyóiratot szerkesztette. *A Musztafa, Karafa és az akasztófa* című regényéről lehet szó.

<sup>751</sup> Zweig, Stefan (1881–1942) osztrák író, költő, műfordító. Balassa József fordításában megjelent művének eredeti címe: *Castellio gegen Calvin – ein Gewissen gegen die Gewalt*.

<sup>752</sup> A kéziratban: *dolgod*.

<sup>753</sup> A kéziratban: *2 Móz*.

<sup>754</sup> A kéziratban: *1 Móz*.

„Minden embertől, aki szíve hajt arra, szedjetez nekem ajándékokat.” *Exodus*<sup>755</sup> 25,2.

„A te szádnak törvénye jobb nekem, mint sok ezer arany és ezüst.”<sup>756</sup> Iskolánknak az éremgyűjteménye nem oly értékes, mint a hívő diákok, tanárok.

„Ímé, újat cselekszem, most készül, avagy nem tudjátok még? Igen, a pusztában utat szerzek, és a kietlenben folyóvizeket.” És. 43,19. 1956. XI.<sup>757</sup> 28.

„Aki setétségben jár, és nincs fényesség néki, bízzék az Úr nevében, és támaszkodjék Istenhez.” És. 50,10. Magyarországért gyűlés az Albert Hallban. A canterbury érsek elnökölt. 1956. XI. 28.

„Ti, kik az Urat emlékeztetitek, ne nyugodjatok.” És. 62,6. 1956. XII. 6. Nők tüntettek Budapesten XII. 4.

A bibliaköröket főleg diákok számára tartottam. Komáromban a gimnazisták és a KIE tagok részére. Pápán kedd este a teológusoknak az iskolában és vasárnap délután a lakásomon a gimnazistáknak. Isten nagy vigasztalása, amikor be-betoppan egy ilyen volt bibliakörösöm, akire nem is emlékszem már, hogy járt oda, és örvendezve köszöni meg az ott nyert lelki áldásokat. Legközelebb (1957-ben) Szily László mérnök,<sup>758</sup> Papp Sándor volt egyetemi tanár, Pozsony, Cseh–Szombathy László volt államtitkár, főorvos és *Papp Kálmán gyerekorvos*<sup>759</sup> tett ilyen bizonytságot. Hála legyen érte az Úrnak. Ide iktatom legidősebb unokám: Török Isti kisgyermek korában hozám írt sorait: A Biblia. Bár egypár istentelen városban (célzás a columbiai eseményekre) eltépik, elégetik a Bibliát. De itten, a mi kis hajlékunkban nem tépjük, nem égetjük a Bibliát, mer (így!) a Biblia mindig a Könyvek Könyve marad.

*A bibliakörökben vagy egy bibliai könyvön mentünk végig, vagy bennünket érdeklő kérdésekhez olvastunk fel bibliai helyeket, és azok világitásában beszéltek meg a kérdést részletesen.*<sup>760</sup>

Életem egyik legfontosabb munkája volt az Újszövetség magyar fordításának átdolgozásában való részvétel. A magyar protestáns egyházak Biblia bizottságot küldöttek ki e feladat elvégzésére. Az újszövetségi bizottságnak *társaim bizalmából az elnöke voltam.*<sup>761</sup> Két munkálatot is készítettünk. Az egyik az eredeti megbízás alapján

<sup>755</sup> A kéziratban: 2 Móz.

<sup>756</sup> Zsolt 119,72.

<sup>757</sup> A kéziratban: nov.

<sup>758</sup> Szily László (1900–1973) gépészmérnök, tanár. 1912–1918 között a pápai református gimnáziumban tanult. 1924-ban a budapesti műszaki egyetemen szerzett mérnöki diplomát. 1925–1940 között a Ganz Villamosági Gyárban dolgozott. 1926. december 26-án vette feleségül Pápán Rác Irént. 1940-től középiskolákban, 1948-tól a műszaki főiskolán tanított. 1953-tól 1957-ig Csepelen volt főtechnológus. Pápa és Vidéke 1927. jan. 1. 3. KÁLMÁN 2005. 126–127.

<sup>759</sup> *Csak a gépelvényben.* Pap Kálmán (1928–2001) gyermekgyógyász szakorvos. A Pápai Református Kollégiumban érettségizett 1947-ben. 1953-ban szerezte meg orvosi diplomáját. A Budapesti Orvosegyetem I. számú Gyermekklinikáján dolgozott. 1985-ig a XV., majd a XVI. kerületi rendelőintézet főorvosa volt. KÁLMÁN 2005. 112–113.

<sup>760</sup> *Csak a kéziratban.*

<sup>761</sup> A kéziratban: én voltam társaim bizalmából az elnöke.

inkább átdolgozás volt, a másik, mely az ószövetségi bizottság fellépésére jött létre, már gyökeresebb változtatásokat csinált a nyelv modernné tétele végett. Pl. elhagytuk a va- ve, ván-vén képzős alakokat. Emlékszem, egész fellelkesültem, amikor először leírtam Máté 28,19–20-t az 1954-ben megjelent szövegben, milyen erőteljesen hangzik az Úr küldetési parancsa: „Menjete el! Tegyetek tanítványokká, keresztelejétek meg őket! Tanítsátok őket!”

Ez a fordítói munka még nem befejezett. Meg kell várni, amíg az ószövetségi bizottság is teljesen készen lesz, és akkor a két bizottság munkáját alapos egyeztetésnek kell alávetni. Ez nem megy hamar, erre tetemes idő kell, de megéri a várakozást, a türelmet. Hálás vagyok Istennek és megbízóimnak, hogy gyenge erőmmel én is közremunkálhattam, ha csekély részben is, ebben a nagy szeretettel és alázattal végzett, de szerintem több évtizedre kiható munkában. Erről majd az utánunk következő nemzedék fog helyes bírálatot mondani, amikor már bizonyos történeti távlatból ítélik meg az új szöveget.

Az imádságról szólva, többször úgy vettem észre, hogy hajlamos vagyok a gépieségre, de azt mondtam: inkább szokásból imádkozzam, de imádkozzam, mint egyáltalán ne imádkozzam.

A Miatyánkra, *emlékszem*,<sup>762</sup> drága édesanyám tanított meg. Ezt minden este elmondtam ágyamban, amióta csak emlékszem. Héregtől kezdve hozzáfűztem az egyik vallásos traktátusban talált könyörgést: Óh, én Atyám, kérlek, adj nékem Szent Lelket, az Úr Jézusért kérlek. Ámen.

Később önállóan, saját szavaimmal kezdtem imádkozni. Pécssett történt, teológus koromban, hogy részt vettem az Élőkeresztén Szövetségek ottani konferenciáján, és egy előadás után dr. Szabó Aladár váratlanul felszólított a nyilvánosság előtt, hogy imádsággal zárjam be az összejevetelt.<sup>763</sup> Mit volt mit tennem, kénytelen voltam a felhívásnak engedni. Attól kezdve nem féltem az ilyen váratlan alkalmaktól. Egy teológus barátom (Cz. S.)<sup>764</sup> úgy készült elő, hogy meglepetések ne érhessek, hogy Pálóczi Czinke István<sup>765</sup> imádságos könyvét szinte betanulta, és így az imádság szókinccse szinte észrevétlenül sajátjává lett.

<sup>762</sup> A kéziratban: *úgy emlékszem*.

<sup>763</sup> A „magyarországi evangéliumi munkás keresztyének” 1905. augusztus 20–21-én tartották gyűlésüket Pécssett. Nyáry Pál lelkész 1904-ben szervezett a pécsi református gyülekezetben „Bibliaolvasó szövetséget”, ez a szövetség egy év múlva a „Pécsi református élőkeresztén szövetség” nevet vette fel. PEIL 1905. 581–582. NYÁRY 1908. 37–39.

<sup>764</sup> Valószínűleg Czeglédy Sándor pápai teológiai tanárról, győri és ceglédi lelkésztől van szó.

<sup>765</sup> Pálóczi Czinke István lelkész, püspök 1855. november 18-án született Pácinban (Zemplén vm.). Középiskolai és teológiai tanulmányait Sárospatakon végezte. Egy évig kollégiumi szénior, majd sárospataki káplán és hitoktató volt. 1882-től lelkészként Erdőbényén, 1896-tól elsőpapként és gimnáziumi vallástanárként Rimaszombatban szolgált. 1917-től a tiszáninneri egyházkerület főjegyzője, 1914–1917 között a gömöri egyházmegye esperese, 1921-től a szlovenszói tiszáninneri egyházkerület püspöke (konventi és zsinati elnök) lett. 1929-ben a hatóságok részéről ért gyakori támadások miatt lemondott hivataláról és lelkeszi állásáról is. Budapestre, Szigetszentmiklósrá, Miskolcra, majd újból Budapestre költözött. 1915-ben a Ma-

Szerintem a legjobb alkalmak voltak a nyilvános imádkozásra való előkészületre a bizalmas baráti körben tartott imaórák, amelyeken előttünk teljesen idegenek nem feszélyeztek bennünket a legmélyebb érzéseink kifejezésében. Hisszük, hogy Istenünk nem az előre, szépen kidolgozott, költői szárnyalású mondatokra figyelmez, hanem a szív őszinte érzéseire.

Az Úr is ilyenekre tanította a tanítványokat, és így minket is.

Most már vagy 20 esztendeje reggel tartom a csendes órát. Van egy kis könyvem, amelybe 1914-ben kezdtem feljegyezni a csendes órákon használható gondolatokat, melyeket olvasmányaimból összeszedtem, és még most is állandóan gyarapítok Isten kegyelméből.

A *Sursum Corda* című áhítatos könyvben<sup>766</sup> olvastam, hogy az elcsüggedés ellen a legjobb gyógyszer a hálaadás. Mikor 1913-ban Liverpoolból a White Star Line Celtic nevű gőzösén Lake Mohonkba utaztam, a hajón naponta összejött áhítatra a kis társaság, itt tanultam meg az egyik bizonyágtévőtől, hogy mindig sokkal több okunk van a hálaadásra, mint az elcsüggedésre. És ezt azóta még inkább hiszem és vallom.

Ezért gondolj arra, ami már megtörtént.

Mivel nincs meg mindened, nem szabad megfélejtkezned arról, *ami*<sup>767</sup> megvan.

1944. szeptember<sup>768</sup> 3-án ezt írtam a kis könyvembe: „Hálákat adhatunk, hogy Isten előkészítette országunkat a megpróbáltatásokra, még sokkal inkább, mint 1918-ban: a KIE konferenciák, a presbiteri konferenciák, az *evangélizációk*<sup>769</sup> (evangélizáló összejövetelek), az SDG Kollégiumok, a Népfőiskolák, a Kalot, az evangélikusoknál Sréter Ferenc,<sup>770</sup> a Külmisziói Szövetség, a Szeretet Szövetség, a budapesti egyházmegye, a Református Élet,<sup>771</sup> a Református Jövő,<sup>772</sup> hogy *Ravasz püspök*,<sup>773</sup> meg Révész, meg Győry Elemér, meg Thuróczi Zoltán, akikben erősebb az evangélium. Hogy Patak, Budapest és Pápa építkezhetett. Hogy Csurgó is előmehetett.”

gyar Protestáns Irodalmi Társaság választmányi tagjává választották. 1942. július 17-én hunyt el Budapesten. ZOVÁNYI 1977. 119. MOLNÁR 1998. 224.

<sup>766</sup> *sursum corda* (latin): fel a szívekkel! A római katolikus szentmise egyik liturgikus szövege kezdődik ezzel a felszólítással. Ma használatos magyar megfelelője így hangzik: Emeljük fel szívünket!

<sup>767</sup> A kéziratban: *amid*.

<sup>768</sup> A kéziratban: *IX*.

<sup>769</sup> *Csak a gépelvényben*.

<sup>770</sup> Sréter Ferenc (1894–1988) evangélikus, majd szabadegyházi lelkész. Balassagyarmaton érettségizett. Az I. világháborúban frontszolgálatot teljesített. Hazatérése után felosztotta a családi birtokot, népfőiskolát szervezett. 1928-tól teológiát tanult Sopronban, majd Tübingenben és Göttingenben. Szügyön, Gödöllőn segédlelkészként működött, majd egyházkerületi missziói lelkészként működött. 1942-től 1953-ig a Budapest–Budavári gyülekezet lelkésze volt. 1954-ben kivált az evangélikus egyházból, Evangélikus Testvérgyülekezetet alakított. A gyülekezet illegálisan, majd 1972-től a metodista egyház védelme alatt működött.

<sup>771</sup> A Református Élet a Református Sajtótársaság kiadásában 1934–1944 között Budapesten megjelenő egyháztársadalmi, egyházipolitikai hetilap volt. Főszerkesztőként Ravasz László, felelős szerkesztőként Muraközy Gyula jegyezte. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1284.

<sup>772</sup> A Református Jövő című hetilap a Keresztény Család és a Téli Újság egyesülésével jött létre. 1940. március és 1945. június között jelent meg. Kiadója Bodoky Richárd, felelős szerkesztője Péter János volt. 1945 és 1949 között címe Élet és Jövő-re változott. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1288.

<sup>773</sup> A kéziratban: *Ravasz a püspök*.

A két világháború megtanított arra, amire azelőtt nem is mertem gondolni, hogy az imádság nemcsak az egyén nehézségeire ad feleletet, hanem a közületek, egyházak, iskolák, sőt a nemzetek kérdéseire is. Ahogy Tambaramban mondták 1938-ban:<sup>774</sup> „A nemzetközi kérdések nehéz területén nem hangsúlyozhatjuk eléggé az imádság teremtő hatalmát. Az Egyház a közbenjáró imádság által várakozásunkon felül levő hatást tud gyakorolni. De értelemmel kell imádkoznunk; szükséges, hogy imádságaink a jól értesültség alapján szálljanak fel, és mindenért külön imádkozzunk (ne általánosságban!).” *The World Mission of the Church*. London, 1938. 142. l.

„Nincs oly hely, ahol a föld fájdalmait jobban éreznék, mint fenn a mennyekben.” (In the Hour of Silence, 345. l.)<sup>775</sup>

„Isten mozgásai nyugodtak, Isten céljai óriásiak. Keze nem siet, a lába sem.” (In the Secret Place, 324. l.)

1946. *április*<sup>776</sup> 22. „Haec unica est nobis arx invicta, quod Domino stamus.”

„A mi bevehetetlen erősségünk, hogy az Úrnak szolgálunk.” Pruzsinszky Pál: Kálvin János élete. II. 42. l.

„Gondjainknak legnagyobb részét a Gondviselőre kell háritanunk. Ő jó kimenetelt nyújt ott is, ahol az út szemeink előtt nyitva nincsen.”

„Távol legyen tőlünk minden kishitőség! Ha keresünk, találunk. Ő velünk lesz, vezet bennünket, ügyeinknek gondját viseli, azokban rendet teremt...”

„Igaz, gond, baj nélkül sohase leszünk, de van segélyforrásunk; imádkozzunk, s erőt nyervén Igéjéből, tudunk győzedelmet aratni...” Kálvin özvegy Budens Vilmosnéhoz. Pruzsinszky Pál: Kálvin élete. II. 47. l.

„A keresztyénségnek a világban való sorsa a keresztyéneknek az imádsággal szemben elfoglalt álláspontjától függ. Vagy a keresztyénség meg fogja hódítani a világot imádság által, vagy el fog pusztulni. Bármely teológia, bármely dogma, vagy bármely vallásos bölcsélet értéke attól függ, mit mond az imádságról.” *The Ecumenical Review*, 1951. April. 299. l.

<sup>774</sup> A Nemzetközi Külmisziói Tanács 1938. december 10–30. között tartotta üléseit Tambaram indiai városban, a madrasi keresztyén főiskola új helyiségeiben. DPL 1938. 11.

<sup>775</sup> A kéziratban: 348.

<sup>776</sup> A kéziratban: IV.

„Nem azért imádkozunk, hogy kioktassuk Istent a szükségainkről, hanem hogy tudatosítsuk az embert a saját nyomorúságáról.” 1955. szeptember<sup>777</sup> 12. Semeur Vaudois 1955. szeptember 3. Címlapon.

„Ha egészen Istené vagyok, egészen önmagam. Ezért vagyok csak az imádságban egészen önmagam.” Stauffer<sup>778</sup> 44. §. Maller K. átdolgozása, 96-7. l. 1956. XI. 17.

Auden W. H.<sup>779</sup> Christmas Oratorio.

„Mi, akiknek meg kell halnunk, csodát követelünk,  
hogy tudna az Örökkévaló időbeli ténnyt cselekedni?

A végtelen véges valósággá lenni?

Semmi sem üdvözíthet bennünket, ami lehetséges,

Mi, akiknek meg kell halnunk, csodát követelünk.”

We, who must die, demand a miracle,

How could the Eternal do a temporal act?

The Infinite become a finite fact?

Nothing can save us, that is possible:

We, who must die, demand a miracle.”

Amos N. Wilder:<sup>780</sup> The Protestant Witness is Contemporary Poetry. Theology Today. July 1949. 204. l.

„Jól jegyezzük meg, az Isten nem akarja, hogy az ő gyermekei őt virágos réteken, árnyas berkekben keressék, hanem rögös, nehéz utakon, pusztákon, sivatagokon, borzalmas vidékeken. Mindennek célja pedig az, hogy hitüket erősítse, buzgóságukat próbára tegye, és helyben hagyja azt a vágyat, amely őket feléje viszi.” Pruzsinszky Pál: Kálvin élete. II. 129. l. (3. *serm. sur* 1 Tim.)<sup>781</sup>

„Ne gondold, hogy mivel megkísértett ember vagy, Jézus Krisztus *elfordul*<sup>782</sup> tőled.” Bosworth:<sup>783</sup> Studies in the Life of Jesus 107. l.

<sup>777</sup> A kéziratban: IX.

<sup>778</sup> Stauffer, Ethelbert (1902–1979) protestáns teológus. 1934-től a bonni, 1948-tól az erlangeni egyetem professzora volt. Az idézet a *Die Theologie des Neuen Testaments* című, 1941-ben Stuttgartban megjelent művéből való.

<sup>779</sup> Auden, Wysten Hugh (1907–1973) angol–amerikai költő, drámaíró, kritikus, forgatókönyvíró. Költészete érintette a szerelem, a politika, az állampolgárság, a vallás és az erkölcs témakörét.

<sup>780</sup> Wilder, Amos Niven (1895–1993) amerikai költő, teológiai professzor.

<sup>781</sup> Csak a kéziratban. Ez a zárójeles megjegyzés a Pruzsinszky-mű lábjegyzetében szereplő forráshely megjelölés, mely szerint az idézet Kálvinnak a Timóteushoz írt első levélről szóló 3. prédikációjából való. Pruzsinszky a francia eredetit Albert Watier *Calvin predicateur* című, 1889-ben Genfben megjelent művéből vette.

<sup>782</sup> A kéziratban: *elfordult*.

<sup>783</sup> Bosworth, Fred Francis (1877–1958) a pünkösdi ébredési mozgalom evangélistája.

„A bűnnek való ellenállás az egyetlen biztos bizonyíték, hogy a bűn megbocsátott.” Laidlaw:<sup>784</sup> *Miracles of Christ*. 183. l.

Kálvin, Bevezetés Dániel könyvébe: „A követ, amely az istentelen országokat porba sújtá, és amely hegygé nőtt, nem emberi kéz formálta. Intem önöket, hogy a villámok és a fenyegetések között csendes szívvel álljanak meg mindaddig, amíg az Úr a felhőket a magasságban levő erővel el nem oszlatja.” Pruzsinszky Pál: *Kálvin élete* II. 149. l.

„Kétkedés között imádkozni nem lehet.” Kálvin a Cop-féle rektori beszédben. Pruzsinszky Pál: *Kálvin élete* II. 111. l.

„Az Istennek igazsága az egekig ér, nem nyomhatja azt el az emberek vágya, sem a zsarnoksága. Ha az egész föld megrendülne is, rettegésünk ellenére az óhajtott kikötőbe jutunk, ha reménységünk horgonya az éghez van erősítve (si nostre ancre est fichée au ciel).” Pruzsinszky: *Kálvin élete* II. 112. l.

„Sokkal fontosabb és életbevágóbb, mint bármely szolgálat, amit tehetünk, hogy előmozdítsuk az óriási és bonyolult missziói vállalkozás tudományát, stratégiáját, hatékonyságát, államférfiúi meglátásait, vezetését és egységesítését, az, hogy segítségük szabadjára engedni az imádság emberfeletti energiáit.” A. Maclean, *Prayer Cycle of the American University at Cairo*. Calendar Year 1933.

„Az imádkozó egyház itthon győzedelmeskedő egyházat jelent külföldön. Semmi sem bátorítja a távoli munkamezőn a misszionáriust annyira, mint annak a tudása, hogy az otthon levők a kegyelem trónjához viszik fel őt naponta imádságaik szárnyaiban. A Külmisszió Edinburgh-i Konferenciája jelentésében olvassuk: Az imádság elhanyagolása az otthoni egyház által vereséget jelent a csatatéren. Gilmour James, az öreg misszionárius<sup>785</sup> mondja: „Ha nem imádkoznak értem, úgy érzem magam, mint a bűvár a folyam fenekén, akinek nincs levegője a lélegzésre, vagy mint a tűzoltó az égő házban, akinek üres a vízcsőve.” Az imádság segítséget hozhat, bármily messze legyen is az imádság forrása és tárgya. W. F. Richardson, *Prayer Cycle of the American University at Cairo*. Calendar Year 1933.

<sup>784</sup> Laidlaw, John (1832–1906) skót teológus, az edinburghi New College rendszeres teológia professzora. PEIL 1906. 761. PONGRÁCZ 1928. 234.

<sup>785</sup> Gilmour, James (1843–1891) skót származású misszionárius Kinában és Mongóliában. Életéről: Vársárhelyi Dezső: A mongolok apostola. Gilmour James élete. A Magyar református Külmissziói Szövetség kiadásában jelent meg 1934-ben.

„A legfőbb szolgálat, amit egy ember embertársának tehet, az érte való imádkozás. Munka, amit imádság követ, túl gyakran ez az Egyház gyakorlata, ha nem az eszménye. Ha a világot meg akarjuk nyerni, ezt a sorrendet meg kell fordítani, az Egyháznak meg kell tanulnia, hogy a munka által követett imádságra kell építenie.” E. S. Woods,<sup>786</sup> Prayer Cycle of the American University at Cairo. Calendar Year 1933.

„*Habet mundus suas noctes et non paucas.*”<sup>787</sup> Inge<sup>788</sup> idézi Szent Bernáttól. The Hibbert Journal, 1948. január. 103. An Old Man looks at the World.

„Versor inter mirabiles spinas.” = ”Hihetetlen tövisek közt hánykolódom.” Pruzsinszky: Kálvin élete II. 108. l.

„Atyámfia, keresztyén, ne véld, hogy szerencsésebb lehetsz a Krisztusnál: Őtet halálíg kergették, tégedet is világ végezetéig kergetnek. De ha itt együtt túrtünk vele, aztán mennyországban is együtt fogunk uralkodni vele. Vedd fel a te keresztedet minden nap éltedig, és kövesd őt.” Bornemisza Péter Postillái I. XXVII. Idézi Schulek Tibor:<sup>789</sup> Bornemisza Péter. Győr, 1938. 51. l.

„Egyedül az Isten az országoknak erőssége, és ne feledjék soha el, hogy az Úr a halandóktól az ő nevének tiszteletét megkívánja.” Kálvin búcsúbeszéde. Pruzsinszky: Kálvin élete. I. 464. l.

„Várj nagy dolgokat Istentől, és kísérelj meg nagy dolgokat Istenért.” Carey<sup>790</sup> prédikáció felosztása.

„More things are wrought by prayer,  
Than this world dreams of.

<sup>786</sup> Woods, Edward Sidney (1877–1953) anglikán püspök. 1930-tól Croydon, 1937-től haláláig Lichfield püspöke.

<sup>787</sup> Helyesen: *Habet mundus iste suas noctes et non paucas.* (latin): Ennek a világnak megvannak a maga éjszakái, és [ezekből] nem kevés [van]. Az idézet Clairvaux-i Szent Bernátnak az Énekek énekéről szóló egyik prédikációjából való (No. LXXV. 10.).

<sup>788</sup> Inge, William Ralph (1860–1954) angol író, anglikán pap. Oxfordban, majd Cambridge-ben tanított. 1911–1934 között a londoni Szent Pál-székesegyház dékánja volt.

<sup>789</sup> Schulek Tibor (1904–1989) evangélikus lelkész, esperes, irodalomtörténész. Tanulmányait Nieskyben (Németország), Rimaszombatban, Budapesten, Sopronban és Lipcsében végezte. Teológiai tanulmányai mellett magyar-német-angol szakos tanári diplomát és bölcsészdoktorátust is szerzett. 1930–1948 között tábori lelkész volt, 1948-tól 1963-ig Komáromban szolgált. Közben 1951–1953 között a Fejér-Komáromi Evangélikus Egyházmegye esperesi tisztét is betöltötte. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság tagja, a Keresztyén Igazság című folyóirat szerkesztője volt. 1963-ban hamis vádakkal lemondatták állásáról. MARKÓ 2001–2007. V. 1054–1055. KEVEHÁZI 2011. 76, 77, 128, 129, 204, 248.

<sup>790</sup> Carey, William (1760–1834) angol protestáns misszionárius, baptista lelkész. A Baptista Missziós Társaság egyik alapítója volt, Indiában végzett misszionáriusi munkát.

Wherefore, let thy voice  
Rise, like a fountain for me night and day.  
For what are men better than sheep or goats  
That nourish a blind life within the brain,  
If knowing God, they lift not the hands of prayer  
Both *for*<sup>791</sup> themselves and those who call them friends?  
For so the whole round world is every way  
Bound by golden chains about the *feet*<sup>792</sup> of God.” Tennyson.<sup>793</sup>  
*But the prayer must be of the right sort – very humble,  
very expectant, very persevering.  
Lord, teach me so to pray.*<sup>794</sup>

„Man nirgends in Deutschland einsamer sein kann als in Berlin.”<sup>795</sup> Deissmann írja önéletrajzában. Führende Theologen. I. 6. l. 1925.

„Ti azért legyetek erősek, kezeitek meg ne lankadjanak, mert a ti munkátoknak jutalma van.” 2 Krón. 15,7.

„Terar dum prosim (Kálvin jelmondata) = Elpusztulhatok, csak az ügynek szolgáljak.” Overduin: Der Himmel in der Hölle von Dachau.<sup>796</sup> 128. l. Kálvin beszél a keresztyének szomorúságáról, amely csodálatos örömmel van keverve: „In besonderer Not gibt Gott auch besondere Gnade.”<sup>797</sup> U. o. 254. l.

„Az egyéneknél a szellem reformja nem történik oly láthatólag, mint a rovaroknál a külső hüvely levetése.” Kemény Zsigmond.

„Why, <therefore,> should we do ourselves this wrong

<sup>791</sup> Csak a kéziratban.

<sup>792</sup> A gépelvényben hibásan: *fact*.

<sup>793</sup> Tennysonnak az Artúr-mondát feldolgozó király-idylljei 1859–1885 között több részletben láttak napvilágot. Ezeknek utolsó darabja az Artúr eltűnése. Az idézett rész Szász Károly műfordításában: *Mert hát mivel jobb, ember, mint a juh, / Vagy kecske, mely tudatlan életet / Táplál magában, ha – ismerve Istent – / Kezét imára nem emeli föl / Saját magáért és barátiért? / Így lesz arany lánczokkal a kerek / Föld összekötve Isten lábainál.* Tennyson Alfréd Király-idylljei. Ford. Szász Károly. Bp., 1889. 554.

<sup>794</sup> Csak a kéziratban. A felette lévő Tennyson-idézet 2. sorának végéhez szúrta be. Az idézet Alexander Smellie *In the Hour of Silence. A Book of Daily Meditations for a Year* című, többek között 1923-ban Londonban megjelent művéből való (130. old.), ahol Smellie először a fenti két Tennyson-sort idézi, majd ahhoz fűzi ezt a gondolatot. Magyarul: *De a jófajta imának nagyon alázatosnak, nagyon türelmesnek, nagyon állhatatosnak kell lennie. Úram, taníts meg engem így imádkozni!*

<sup>795</sup> Magyarul: *Az ember Németországban sehol nem tud annyira egyedül lenni, mint Berlinben.*

<sup>796</sup> Overduin, Jacobus (1902–1983) holland lelkész. *Hel en hemel van Dachau* című művének német fordításáról van szó.

<sup>797</sup> Magyarul: *Rendkívüli szükségben rendkívüli kegyelmet ad az Úr.*

or others – that we are not always strong;  
That we are ever overborne with care;  
That we should ever weak or heartless be,  
Anxious or troubled, when with us is prayer,  
And joy, and strength, and courage, are with thee.” (Trench érsek)<sup>798</sup>

„Csak imádkozzál, és vagy a bűnöd fog eltűnni, vagy az imádságod megszűnni.”  
C. Simpson.<sup>799</sup>

„Amikor mindent megköszönünk neki, mindent kérhetünk tőle, és mindent meg-  
nyerhetünk tőle.” Frommel Amerikai Naptárban.

„Szólj, mert hallja a te szolgád.” 1 Sám. 3,10.

„Sőt tőlem is távol legyen, hogy az Úr ellen vétkezzem, és felhagyjak az éretetek való  
könyörgéssel, hanem inkább tanítani foglak titeket a jó és igaz útra.” 1 Sám. 12,23.

„Aggság és imádság jobban küzdenek egymás ellen, mint tűz és víz.” Bengel,  
Gnomon N. T.<sup>800</sup> Fil. 4,6-hoz.

A II. világháború után kaptuk meg az Ökumené révén Buttrick mélyen járó  
könyvét „Az imádságról”. A könyvet többeknek ajánlottam; aki szót fogadott, és  
elolvasta, sokat tanulhatott belőle. Ebből is jegyeztem fel pár idézetet. „A hűségnek a  
szilárdsága van az Isten által teremtett Természetben, a tudomány „törvénynek” ne-  
vezi ezeket. De vannak meglepetések az Isten által alkotott természetben, amelyek  
által „Ő egyes pontnál újat kezd: a vallás ezeket az ő igazi igéjének és cselekedetének  
nevezi. Isten gyémánt keménységű Igazság és bensőséges Szeretet — sohasem változó  
és állandóan változó Élet.” Buttrick 92. l. „There are fixities of faith fullness in God’s  
Nature: science<sup>801</sup> calls them „law”. But there are surprises in God’s nature by which  
„he sets in at single points”: religion calls them His very word and deed. He is  
adamant Truth an intimate Love — never changing and ever changing Life.”

„God warms His hands at man’s heart when he prays,  
And light of prayer is spreading heart to heart;

<sup>798</sup> Részlet a *Lord, what a change...* kezdetű szonettből, mely a *Poems by Richard Chenevix Trench* cí-  
mű kötetben New York-ban jelent meg 1857-ben (134. old.). Magyar műfordításáról nem tudunk.

<sup>799</sup> Simpson, Patrick Carnegie (1865–1947) skót teológiai tanár.

<sup>800</sup> Bengel, Johann Albrecht (1687–1752) evangélikus teológus, a német pietizmus képviselője. *Gnomon  
Novi Testamenti* című munkájáról van szó.

<sup>801</sup> A gépelvényben: *asience*.

„It'll light all where now it lights a part.” (John Masefield: *The Widow in the Bye Street*.<sup>802</sup> Buttrick 108. l.)

„Isten melegíti kezét az ember szívénel, amikor az imádkozik,  
És az imádság fénye szívről szívre terjed.  
Mindent meg fog fényesíteni, ahol most csak egy részt világít meg.”

„Az imádság éppoly valódi erő, mint az az erő, amely a bolygókat a naphoz köti.” (Vida Scudder.<sup>803</sup> Buttrick 110. l.) „Prayer is an energy as real, as the energy that binds the planets to the sun.”

„Az idősebbek *tapasztalatainak*<sup>804</sup> arra kell tanítani a fiatalokat, hogy legyenek bátrak. Az élet nem fogja őket megsérteni. A zarándokúton megszámlálhatatlan oroszlán ordít. Amikor odaérünk hozzájuk, megláncolva találjuk őket.” (*Vigilate et Orate*.<sup>805</sup> Ez nagyon érdekes római katolikus áhítatkönyv, amelyből protestáns ember is sokat tanulhat. Egyik bencés barátomtól kaptam emlékébe.)

„To reject political action on the ground, that it must always simply further the will of the stronger and to retire into an otherworldly mysticism is to refuse, in the present, part of burden of being human. It is escapism in the deepest sense, a refusal to take seriously some of the pieces of the human puzzle.” *Time in Christian Thought*.<sup>806</sup> By C. A. C. H. de Haas. *Theology Today* 1950. January. 512. l. „Elvetni a politikai cselekvést azon az alapon, hogy annak egyszerűen mindig az erősebb akaratát kell előmozdítani és visszavonulni egy túlvilági szellemű miszticizmusba, az nem más, mint visszautasítani a jelenben emberi mivoltunk terhének egy részét. Ez légvárépítés a legmélyebb értelemben, vonakodás attól, hogy komolyan vegyük az emberi rejtély részeinek némelyikét.”

Imaéletemben csak nagyon későn tanultam meg, hogy az első fontosságú kéréseket kell az első helyre tenni. Először csak saját magam, családom, közvetlen környezetem szükségéért imádkoztam. Jézus megtanított, hogy ezek ráadásul mind megadatnak számomra, ha első helyre teszem az Isten országa dolgait, szükségleteit. Csak

<sup>802</sup> Masefield, John (1878–1967) angol költő, író. *The Widow in the Bye Street* című elbeszélő költeményéről van szó.

<sup>803</sup> Vida Dutton Scudder (1861–1954) amerikai pedagógus, író, polgárjogi aktivista.

<sup>804</sup> A kéziratban: *tapasztalatának*.

<sup>805</sup> Nagy Balázs István bencés szerzetes munkájáról van szó: *Vigilate et orate*. Vakációi jótanácsok papnövendékek részére. Pannonhalma, 1907. Nagy Balázs István (1875–1931) matematika–természettudomány szakos középiskolai tanár volt. Kőszegen tanított, ahol házfőnök is volt. 1920-ban a gimnázium igazgatója lett. SCHERMANN 1940. 100. BERKŐ–LEGÁNYI 1986. 144. DIÓS 1993–. IX. 440.

<sup>806</sup> A cikk pontos címe: *The Meaning of Time in Christian Thought*. A cikk a folyóirat 506–513. oldalán jelent meg.

lassan értettem meg, hogyha pl. a külmisszió jól végzi munkáját, akkor nekem is jól megy itthon a dolgom.

Mikor Pápára áthoztak helyettes tanárnak, sokat aggodalmaskodtam, hol találok megfelelő lakást. Victor János barátom ezzel nyugtatott meg: „Ha Isten a nagyobbat, a Pápára juthatást lehetővé tette, akkor a kisebbről bizonyára gondoskodni fog.” Úgy is történt, a Halpiac, *később dr. Antal Géza tér 1, ma Marx Károly tér*<sup>807</sup> 1. szám alatt Répássy doktoréknál nagyszerű módon gondoskodott megfelelő lakásról.

Egyszer olvastam egy amerikai egyházi lapban, hogy a nyugdíjas papok milyen fontos munkát végeznek ráérő idejükben. Amit tényleges pásztorkodásuk sok apró munkája miatt nem tudtak alaposabban ellátni, most, hogy nyugalmasabb helyzetbe kerültek, szemüket végighordozhatják az egész világon, és imádkozhatnak Isten országának távoli országokban való terjedéséért.

Ez a gondolat mélyen megragadott engem is. A mozgalom elindítóinak igazuk volt. A kis dolgok igazi értelme a nagy összefüggésekben lesz nyilvánvaló. Pl. ha jól elkészülök előadásaimra, talán olyant hall tőlem a hallgatóm, ami őt alkalmassá teszi majd felnőtt korában nagyon fontos döntéseknek Isten akarata szerint való megtételére.

1947-ben nyugdíjaztak, és mivel ezidőtájtban az életünk telve volt zűrzavarral, elhatároztam, hogy a kis áhítatkönyvemben felírom, és pedig új sorrendben az imatár-gyaimat. Az írásban megrögzítés azért volt jó és szükséges, mert a sok robotmunkában elfáradtam. Volt olyan nap, hogy 8 tanórát kellett tartanom, hogy csekély nyugdíjamat pótolhassam.

A másik pedig, ami erre készítetett, hogy az emberiség élete olyannyira egybeszővődött, mint még soha, és meg kellett tanulnunk a saját nyomorúságunkon, hogy életünk, egyéni ügy, mint nemzeti életünk is függvénye más egyének és nemzetek életének. Ha tehát itthon valamit el akarok érni, akkor más egyénekkel, illetve a világháborúk korában más nemzetekkel is törődnöm kell. És nem szabad csak a hatalmas, gazdag országokkal törődnöm, hanem a kis, jelentéktelennek látszó népekért is zörgetnem kell Isten trónjánál. Ahogy már Ésaiaznál mondja az Úr (60,22): „A legkisebb ezerre nő, és a legkevesebb hatalmas néppé.”

Ez természetesen nem jelenti, hogy megfeledekzem a saját magam egyéni és nemzeti szükségleteiről, sőt ellenkezőleg, ezek is így kapják meg az értük való imádkozás valódi értelmét. Egyszer például évtizedekkel ezelőtt imádkoztam japán politikusokért, és egyszer csak olvasom az újságban, hogy valamelyik nemzetközi fórumon a japán képviselő Magyarország ügye mellett szólalt fel. Engem ez arról győzött meg még jobban, hogy Isten meghallgathatja, és valóban meg is hallgatja a legkisebb ember imádságát is, és gyakran jobban teszem, ha félrevonulok a világ zajától, és

<sup>807</sup> Csak a gépelvényben.

helyesebbnek tartom, ha a láthatatlan világban járok, minthogy a napi eseményekkel foglalkozzam. (In the Secret Place 30. l.)

Újabbban (1955. június<sup>808</sup> 14-e óta) az Isten országa terjedésének kérdéseivel kezdem a reggeli csendesórát. Lehetőleg a stratégiailag fontos személyek és intézmények vonulnak el szemem előtt: misszionáriusok; missziói társaságok; az egyházak missziói bizottságai. Amennyire tudom, részletezem is: London Missionary Society; Church Missionary Society, Society for the Propagation of the Gospel, Congregatio Propagandae Dei Fidei (az imádság megtanított arra is, hogy felekezetiileg sem lehetünk önzőek!), Párisi – Baseli Missziós Társaság, Mission Philafricain, Délafrikai Missziói Társaság, a misszionáriusok gyermekei nevelőintézetének napi munkája, a kórházak, Lambaréné – hogy Te a deficitet eltünteted.

Berlini, Lipcsei, Neuendettelsau, Neukircheni Missziós Társaság, China Inland Mission, Liebenzelli Misszió, Szudán Pioneer Misszió, Amboföldi (Finn Társulat), Guatemalai Misszió, Irian Yaya<sup>809</sup> (Holland Új Guinea bennszülött neve), Új Guinea: Abelék<sup>810</sup> munkája.

Az ausztráliai, újzélandi, Csendes-óceáni egyházak missziói bizottságai. A japán, koreai, kínai, indonéz, fülöp-szigeti, tajföldi, burmai, indiai, pakisztáni, ceyloni, afrikai, madagaszkári, dél-amerikai, közép-amerikai, észak-amerikai egyházak missziói bizottságai. Az Egyesült Államok (USA); reformátusok, evangélikusok, baptisták, kognegacionalisták, Disciples of Christ, Society of Friends, methodisták, episzkopalisták, szekták, mormonok, Christian Science, Witness of Jehova, hogy tévelygéseikből megtérjenek, görög keletiek, római katolikusok, unitáriusok, egyesült presbiterianusok, kanadai egyházak bizottságai.

Európai szárazföld: skót, angol, ír, holland, svéd, norvég, dán, finn, belga, francia, olasz, spanyol, portugál, svájci, német, osztrák, magyar, csehszlovák, lengyel, román, bolgár, görög, jugoszláv.

Nőszövetség, Leányszövetség, Keresztyén Diákszövetség, KIE, Cserkészek. Úttörők, Bocsor István úttörőcsapat, Vöröskeresztesek, teológusok, Tóth Károly,<sup>811</sup> Gál Géza budapesti szenior,<sup>812</sup> a debreceni szenior Miklós Dezső,<sup>813</sup> Dezse Gábor,<sup>814</sup> Sza-

<sup>808</sup> A kéziratban: VI.

<sup>809</sup> A kéziratban: *Irijó*, a gépelvényben: Irian.

<sup>810</sup> Abel, Charles William (1862–1930): angol misszionárius. A Londoni Missziós Társaság megbízásából tevékenykedett Új-Guineában, élményeit *Savage Life in New Guinea* (A vadak élete Új-Guineában) címmel írta meg, mely 1900-ban Londonban jelent meg.

<sup>811</sup> Tóth Károly 1931-ben született Györszemerén. Középiskolai tanulmányait 1942-től Pápán végezte. 1951-től a budapesti teológiai akadémián tanult. 1959–1977 között a Magyar Bibliatanács elnöke, 1977-től 1991-ig Budapest-Kálvin téri lelkes és a dunamelléki egyházkerület püspöke volt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1942/43. 88. 1943/44. 56. 1945/46. 22. 1946/47. 30. 1947/48. 37. BELICZAY 1955. 236.

<sup>812</sup> Gál Géza 1932-ben Cegléden született. 1950-től a budapesti teológiai akadémián tanult. Nyáregyházán, majd 1977-től 2005-ig, nyugalomba vonulásáig Cegléden szolgált. BELICZAY 1955. 212.

<sup>813</sup> Miklós Dezső 1964-től a Dunántúli Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek igazgatója és könyvtárosa volt, 1975–1981 között a levéltárosi feladatokat is végezte. KÖVY 1987. 42, 87.

kály Elemér,<sup>815</sup> Nemes Kálmán,<sup>816</sup> Teleki László,<sup>817</sup> Szász Karcsi,<sup>818</sup> Tamás Dénes,<sup>819</sup> Tischler Géza,<sup>820</sup> Döbrössy leánya,<sup>821</sup> Szűcs László leányai és fia, a doktor.<sup>822</sup> Evangélikus teológusok: Magyar Laci,<sup>823</sup> Asbóth,<sup>824</sup> Szigethy.<sup>825</sup> Baptista, methodista, római katolikus teológusok.

<sup>814</sup> Deze Gábor 1931-ben született Szombathelyen. Középiskolai tanulmányait Pápán, a teológiát Pápán és Budapesten végezte. Segédlelkész volt Zalaegerszegen és Tatabányán. 1957. januárban Kanadába távozott. 1959-től az Edmontoni Magyar Református Egyház lelkésze volt. 2002-től a Deze Gábor Öszöndij Alapítvány a Pápai Református Teológián két legjobb eredményt elérő hallgatót támogatja. DREL törzslap. BELICZAY 1955. 210.

<sup>815</sup> Szakály Elemér 1932-ben született Adásztevelen. Apja Szakály Ernő adászteveli lelkész, anyja Gömörey Irén volt. A pápai református gimnáziumban érettségizett. Teológiai tanulmányait 1950–1951 között Pápán, 1951-től 1955-ig Budapesten végezte. Segédlelkész volt Zánkán, Kéttornyulakom és Szombathelyen. 1957-től Kőszegen végzett lelkészi szolgálatot. 1975-től szombathelyi lelképásztor, 1975–1981 között Kőszeg gondozó lelkésze is. Felesége Szász Eszter Katalin. DREL törzslap. BELICZAY 1955. 232. PATAKY 1992. 318, 407. KRÁNITZ 2013. 556.

<sup>816</sup> Nemes Kálmán 1929-ben született Siófokon. 1948-ban érettségizett a Pápai Református Gimnáziumban. A teológiát Pápán (1948–1951) és Budapesten (1958/59, 1960/61. tanév) végezte. Segédlelkész volt Tatán, Ácson, helyettes lelkész Vérteskethelyen és Nagysápon. 1962-től Homokbödögén, 1963-tól Nagysápon, 1970-től Dudaron, 1980-tól Nagypiriten, 1986-tól Nemegörzsönyben szolgált. 1994-ben hunyt el. DREL törzslap. GERECESEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 415–416.

<sup>817</sup> Teleki László, gróf (1912–1962) jogász, a KIE munkatársa, ügyvezető elnöke. Jogi tanulmányait elvégzése után a gyömrői gyülekezetben kapcsolódott be az ifjúsági munkába és a cserkészlet életébe. 1942-ben a pesti református egyházmegye gondnokává is megválasztották. Az 1950-es években először kitelepítették, majd 1951-ben Pögyör Istvánnal együtt elítélték. 1962-ben Lengyelországban vonatszerencsétlenségben feleségével együtt elhunyt. KOVÁCS 1998. 273, 274, 282, 284. PAPP 2003. 213–215. KOVÁCS 2007. 40–43.

<sup>818</sup> Szász Károly 1928-ban született Bánhidán. A pápai református gimnáziumban érettségizett, teológiai tanulmányait 1948–1951 között Pápán, 1951–1952 között, majd 1954-től 1956-ig Budapesten végezte. Segédlelkész volt Dadon, Zalaegerszegen, Pápán, Ácson, helyettes Vérteskethelyen, segéd- Tatán, Körmenden, helyettes Egyházsrádocon és segéd Körmenden. 1961-től szolgált rendes lelkészként az Őriszentpéteri gyülekezetben. DREL törzslap. BELICZAY 1955. 233. GERECESEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 470.

<sup>819</sup> Tamás Dénes 1925-ben született Szentgálon. A pápai református gimnáziumban érettségizett, a teológiát Pápán és Budapesten végezte. Segédlelkészi szolgálatot látott el Pápán, Alsóörsön és Lovason. 1956. novemberben külföldre ment. DREL törzslap. BELICZAY 1955. 235.

<sup>820</sup> Tislér Géza 1933-ban született Felsőörsön. Középiskolai tanulmányait a pápai Türr Gimnáziumban végezte, a teológiát Budapesten. Segédlelkész volt Balatonfüreden, Veszprémben, Ácson, helyettes lelkész Pécselyen és Városlődön. 1963-tól Szentkirályszabadján, 1971-től 2001-ig Csepokon szolgált. Felesége Akócsi Katalin. DREL törzslap. BELICZAY 1955. 235. GERECESEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 502.

<sup>821</sup> Döbrössy Ida 1932-ben született, apja Döbrössy Lajos lelkész, anyja Engloner Ilona volt. 1950-ben kezdte teológiai tanulmányait Budapesten. Férje Orosz Ferenc hatvani, majd péceli lelképásztor. BELICZAY 1955. 210. KRÁNITZ 2013. 551.

<sup>822</sup> Szűcs Erzsébet 1930-ban született Senyeházán, anyja László Margit volt. A kőszegi leánygimnáziumban tanult, a teológiát 1951-től Budapesten végezte. Segédlelkészként működött Őriszentpéteren, Bajánsenyén, Körmenden, Zalaegerszegen és Nagykanizsán. Férje, Papp Vilmos bajánsenyei, majd Budapest-kőbányai lelkész. DREL törzslap. BELICZAY 1955. 234. PATAKY 1992. 207. KRÁNITZ 2013. 508. — Szűcs Margit 1932-ben született Senyeházán. A kőszegi leánygimnáziumban tanult, 1951-ben a pápai református gimnáziumban érettségizett. A teológiát Budapesten végezte 1951-től 1956-ig. Segédlelkészi szolgálatot végzett Fülén, Tatabányán, Kercaszomoron, Zalaegerszegen, Őriszentpéteren, Bajánsenyén, Szombathelyen. Férje dr. Darab Ferenc. DREL törzslap. BELICZAY 1955. 234. KRÁNITZ 2013. 508. — Szűcs László Héregen született. 1943-ban Harmadéves orvostanhallgató volt Budapesten. KRÁNITZ 2013. 508.

<sup>823</sup> Magyar László Magyar Géza lelkész fia. 1963-tól a Szák-Szendi Társult Egyházközösség lelkésze, közben 1974/75-ben a Hánta-Ászár-Kisbéri Társult Egyházközösség helyettes lelkésze is volt. 1977-től nyugalmomban vonulásaig Nyíregyházán szolgált. Az „Élim” Egészségügyi Gyermekotthon igazgató lelkésze, a hajdúszabolcsi egyházmegye jegyzője és gyűjteményi előadója is volt. KEVEHÁZI 2011. 120, 122, 123, 179, 182.

<sup>824</sup> Asbóth László 1927-ben született, apja Asbóth László tanító volt. Középiskolai tanulmányait 1938-tól 1946-ig a pápai református gimnáziumban végezte. 1956-tól Tésen, 1962-től Malomsokon, 1975-től a

Teológiai tanárok: 2 Pröhle,<sup>826</sup> Jánosy Lajos,<sup>827</sup> Kis Jenő, Deák János, Karner Károly, Viczián,<sup>828</sup> Sólyom,<sup>829</sup> Nagy Gyula, Ottlik,<sup>830</sup> Ferdinánd,<sup>831</sup> Pálffy Miklós,<sup>832</sup> Pap László,<sup>833</sup> Bodonhelyi József,<sup>834</sup> Buday Gergely,<sup>835</sup> Czeglédy István,<sup>836</sup> Csekeyék,<sup>837</sup>

Hánta-Ászár-Kisbéri Társult Egyházközségben, majd 1779-től 1995-ig Oroszlányban szolgált. KEVEHÁZI 2011. 120, 122, 123, 146, 147, 824, 894, 895.

<sup>825</sup> Szigethy Sándor 1933-ban született. Középiskolai tanulmányait a pápai református, majd a fásori evangélikus gimnáziumban végezte, végül a debreceni református gimnáziumban érettségizett 1953-ban. Teológiai tanulmányait a budapesti evangélikus teológián kezdte meg. 1956-ban Nyugatra távozott, 1957-ben Svédországba került, a Lundi Egyetemen folytatta teológiai tanulmányait. 1963-ban szerezte meg lelkészi diplomáját. Eslövben, majd Lidköpingben szolgált. 1997-ben vonult nyugalomba, 2006-ban halt meg.

<sup>826</sup> Pröhle Károly, idősebb (1875–1962) evangélikus egyetemi tanár. 1906-tól teológiai, 1923-tól nyugalomba vonulásáig, 1946-ig egyetemi tanár volt Sopronban. ZOVÁNYI 1977. 489–190. Pröhle Károly, ifjabb (1911–2005) evangélikus lelkész, teológiai tanár. Gimnáziumi és teológiai tanulmányait Sopronban végezte, majd Tübingenben és Königsbergben tanult. Segédlelkészi szolgálatot végzett Kétyen, Sopronban és Szentgotthárdon. Ezután Halléban tanult, majd gyülekezeti lelkész volt Sopronbánfalván. 1941-től német nyelvi lektorként működött a soproni fakultáson. 1951–1989 között rendes tanár volt a Teológiai Akadémián: gyakorlati teológiát, újszövetségi teológiát, majd rendszeres teológiát adott elő. A Lutheránus Világszövetség Teológiai Bizottságának tagja, a Magyar Bibliatanács Újszövetségi Bibliafordító Bizottságának elnöke, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtákará, a Magyarországi Evangélikus Egyház tanulmányi főigazgatója, valamint a Lelkipásztor és a Theologiai Szemle szerkesztője is volt. FABINY 1996. 243–244.

<sup>827</sup> Jánosy Lajos (1903–1976) evangélikus lelkész. Pozsonyban, Sopronban és Eperjesen végezte tanulmányait, majd külföldön: Rostockban és Uppsalában tanult. 1934-től a soproni teológián tanított, 1946–1949 között az intézmény dékánja is volt. 1950-ben, a soproni teológia megszüntetésekor, 47 éves korában nyugdíjazták. 1951–1954 között Sopronban, majd 1957-től 1961-ig Budapesten volt kisegítő lelkipásztor. KEVEHÁZI 2011. 847.

<sup>828</sup> Wiczián Dezső (1901–1961) teológiai tanár. 1936–1950 között Sopronban, 1950-től 1958-ig Budapesten, az evangélikus teológiai akadémián az egyetemes egyháztörténet tanára volt. MARKÓ 2001–2007. VI. 1369.

<sup>829</sup> Sólyom Jenő (1904–1976) teológiai tanár. Tanulmányait Kolozsváron, Budapesten és Sopronban végezte. Baselben és Erlangenben is tanult. Segédlelkészkedett Kiskőrösön, majd Budapesten. 1931-től Budapesten gimnáziumi vallástanárként működött. 1938-tól a soproni teológián tanított. 1950-től teológiai akadémiai tanár volt. ZOVÁNYI 1977. 549.

<sup>830</sup> Ottlik Ernő (1918–1995) teológiai tanár, püspök. 1967-től 1982-ig az északi evangélikus egyházkerület püspöki tisztét is betöltötte. Theologiai Szemle 1995/4. 218. ZOVÁNYI 1977. 184. MARKÓ 2001–2007. IV. 1200–1201.

<sup>831</sup> Ferdinánd István (1911–1992) evangélikus lelkész, teológiai tanár. A soproni teológián szerzett doktori fokozatot. Teológiai tanár lett Sopronban, közben Balfon lelkészi szolgálatot is végzett. 1955-től 1973-ig Homokbödögen volt lelkész, majd 1979-ben Gércén helyettesítő lelkész. KEVEHÁZI 2011. 210, 536, 621, 622, 798.

<sup>832</sup> Pálfi Miklós (1911–1972) teológiai tanár. Sopronban tanult, külföldön is többször megfordult. 1940–1942 között a Hallei Magyar Protestáns Egyházismereti Kutatóállomást vezette. 1946-tól a soproni teológia tanára, majd a Budapesti Teológiai Akadémia tanára, az ószövetségi tanszék vezetője volt. Szerkesztette az Evangélikus Élet, a Theologiai Szemle és a Lelkipásztor című folyóiratokat is. Theologiai Szemle 1973/1. 5–6. MARKÓ 2001–2007. V. 56–57. KEVEHÁZI 2011. 488.

<sup>833</sup> Pap László (1908–1983) református lelkész, teológiai tanár. Tanulmányait Szentesen, Debrecenben, Zürichben és Utrechtben végezte. Hajdúhadházon káplánkodott, majd Budapesten lett hitoktató. 1938-tól a budapesti teológiai akadémián az ószövetségi tudományok előadója volt. 1955-ben a dunamelléki egyházkerület főjegyzőjének választották. 1956-ban lemondott a főjegyzőségről. 1957-ben az utrechti egyetemre hívták meg, de nem mehetett. Murgán lett segédlelkész. ZOVÁNYI 1977. 455. MARKÓ 2001–2007. V. 108.

<sup>834</sup> Bodonhelyi József (1909–1965) református lelkész, teológiai tanár. Középiskolai tanulmányait Kecskeméten, a teológiát Debrecenben, Wittenbergben és Aberdeenben végezte. Ezután Orgoványban, majd Debrecenben lelkészkedett. 1941-től a budapesti teológia tanára lett. 1961–1965 között a Kálvin téri gyülekezet lelkészeként szolgált. MARKÓ 2001–2007. I. 791.

Nagy Barna,<sup>838</sup> Bucsay Mihály,<sup>839</sup> Kádár Imre,<sup>840</sup> Pilder Mária,<sup>841</sup> Farkas József,<sup>842</sup> Huszti Kovács István, Tóth Endre, Törökék,<sup>843</sup> Kállayék,<sup>844</sup> Erdős Károlyék, Varga

<sup>835</sup> Buday Gergely (1887–1974) református lelkész, teológiai tanár. Tanulmányait Kunszentmiklóson, Csurgón és Budapesten végezte. Szolnokon segéd- és helyettes lelkész, majd Budapesten hitoktató, vallás-oktatási igazgató volt. 1934-től a budapesti teológiai akadémia tanáráként, az újszövetségi tanszék előadó-jaként működött. ZOVÁNYI 1977. 99–100.

<sup>836</sup> Czeglédy István (1910–1967) református lelkész, teológiai tanár, Czeglédy Sándor pápai tanár, győri és ceglédi lelkész fia, ifjabb Czeglédy Sándor teológiai tanár testvére. Tanulmányait Pápán, Győrben, Budapesten és Utrechtben végezte. Budapest-Kelenföldön lelkészkedett, majd tábori lelkései szolgálatot végzett. 1940-től Nagysallón szolgált. 1947-ben tért haza orosz fogságból. 1953-tól a budapesti teológiai akadémia tanára lett. CSÁJI 1955. 198. KRÁNITZ 2013. 149.

<sup>837</sup> Csekey Sándor (1896–1956) református lelkész, teológiai tanár. A gimnáziumot Pápán, a teológiát Budapesten végezte. Kápláni szolgálat után Edinburghban és Amszterdamban tanult. Püspöki titkár, majd belmissziói lelkész lett Budapesten. Ezután Szalkszentmártonon lelképásztorkodott, közben teológiai doktori címet szerzett. 1928-tól a sárospataki teológián helyettes, majd 1929-ben a budapesti teológián rendes tanár lett, 1944–1947 között az utóbbi intézmény igazgatója. BELICZAY 1955. 208. CSÁJI 1955. 198. ZOVÁNYI 1977. 123–124. MARKÓ I. 1115.

<sup>838</sup> Nagy Barna (1909–1969): református lelkész, teológiai tanár, irodalomtörténész. Tanulmányait Montpellierben, Zürichben és Bonnban végezte. Segédlelkései szolgálat után 1937-ben a sárospataki teológia tanára, 1945 után az intézmény igazgatója, majd rektora lett. A sárospataki teológia megszüntetése után a Református Egyetemes Konvent alkalmazta. 1954-től a budapesti teológiai akadémia rendszeres teológiai tanszékén tanított. Dogmatörténettel, régi magyar irodalomtörténettel foglalkozott. CSÁJI 1955. 198. MARKÓ 2001–2007. IV. 924.

<sup>839</sup> Bucsay Mihály (1912–1988) református teológiai tanár. Tanulmányait Budaörsön, Kecskeméten, Sátoraljaújhelyen, Hajdúböszörményben, Sárospatakon, Debrecenben és Halléban végezte. A debreceni könyvtárban gyakornokoskodott, bölcsészdoktorátust szerzett. Ezután ismét külföldön: Lipcsében, Berlinben és Párizsban, majd Olaszországban tanult. 1941-től Budapesten vallástanár, 1948-tól helyettes tanár, 1956-tól a budapesti teológián rendes tanár lett. CSÁJI 1955. 201. ZOVÁNYI 1977. 98. MARKÓ 2001–2007. I. 955–956.

<sup>840</sup> Kádár Imre (1894–1972) költő, író, református teológiai tanár. Joghallgató, majd a Keleti Akadémia hallgatója volt, részt vett a Galilei Kör munkájában. 1919-től Kolozsváron élt. A Keleti Újság, a Napkelet, a Hétfői Hírlap, az Erdélyi Hétfői Hírlap szerkesztője, emellett az Erdélyi Szépművés Céh egyik alapítója és a Magyar Színház igazgató-rendezője volt. 1944-ben Magyarországra telepedett, a rádió munkatársa lett. 1953-tól a budapesti teológiai akadémia tanára lett. Szerkesztette a Theológiai Szemlét, vezette a Felekezettudományi Intézetet is. MARKÓ 2001–2007. III. 659–660.

<sup>841</sup> Pilder Mária (1888–1966) tanítónő, református diakonissza intézeti tanár. Tanulmányait Diósgyőrben és Budapesten végezte, nép- és polgári iskolai tanítónői oklevelet szerzett. Budapesten, Kolozsváron és Nagyenyeden tanított. Az erdélyi egyházkerület diakonissza intézetének igazgató helyettese, a Református Család című folyóirat szerkesztője, 1944-től az Országos Református Nőszövetség titkára, 1952-től a Ráday Könyvtár munkatársa, 1953–1957 között a budapesti teológiai akadémia ökumenika tanszékének helyettes tanára volt. MARKÓ 2001–2007. 354.

<sup>842</sup> Farkas József (1914–1999) református lelkész. Tanulmányait Budapesten, Halléban és Genfben végezte. A Református Zsinat és az SDG missziós lelkésze volt. 1948-tól az újonnan alapított Gyulai Pál utcai gyülekezet (Klauzál téri egyházközség) lelkésze lett. 1955-től a Kálvin téren szolgált. 1956. október 31-én lemondott közegyházi tisztségeiről. Az egyházi közélettől visszavonult, a Gyulai Pál utcai gyülekezetben tevékenykedett. 2011-ben Pápán Steinbach József püspök szerkesztésében jelentek meg prédikációi *Egy éven át Farkas Józseffel. Igehirdetések, meditációk* címmel. BELICZAY 1955. 211. CSÁJI 1955. 201.

<sup>843</sup> Török István Tiszaeszláron született 1904. december 1-én, apja Török Vince lelkész volt. A gimnáziumot Karcagon, a teológiát Debrecenben végezte, tanult Berlinben, Münsterben, Marburgban is. 1929-től a pápai református gimnázium vallástanára, 1931–1941 között a pápai Teológiai Akadémia tanára volt. 1941–1968-ig Debrecenben tanított, a Tisza István Tudományegyetem Hittudományi Karának etikai tanszékén. 1968. január 1-től nyugdíjazták. *Dogmatika* (1985) és *Ethika* (1988) című munkái Hollandiában jelentek meg. Felesége Pongrácz Etelka volt. 1996. április 11-én hunyt el Debrecenben, a pápai alsóvárosi temetőben temették el. ZOVÁNYI 1977. 656. BÁRCZAY 1989. 29. SÁNDOR 1995. 7–18. TUNGLI 1997. 123. FEKETE-HANULA 2004. 9.

Zsigmondék,<sup>845</sup> Czeglédy Sándorék,<sup>846</sup> Pákozdy Lászlóék,<sup>847</sup> Bartha Tiborék,<sup>848</sup>  
Békefi Benőék,<sup>849</sup> Medgyessyék, Illyés Endre,<sup>850</sup> Takács Béla,<sup>851</sup> Virág Sándor,<sup>852</sup>

<sup>844</sup> Kállay Kálmán 1890. október 11-én született Pozsonyban, apja Kállay Ferenc tisztviselő volt. Elemi és középiskoláit Pozsonyban végezte, 1909-ben tett érettségi vizsgálatot az evangélikus liceumban. A teológiát Pozsonyban és Pápán végezte. Három tanévet az utrechti egyetemen tanult, párhuzamosan beiratkozott hallgatója volt a pápai teológiának is. Pápán tette le első lelkészképző vizsgáját, 1915-ben szintén Pápán szerzett lelkészi oklevelet. 1914-től helyettes lelkész volt Hontfűzesgyarmaton, 1916-ig hitoktató Bukarestben. Ezután tábori lelkészként Kórógyon szolgált, majd Bukarestben esperes volt. 1920-tól helyettes tanár lett Pápán, 1921–1923 között konventi titkár, 1923-tól lelkészképző intézeti tanár Debrecenben, majd 1928-tól egyetemi nyilvános magántanár. Még 1916-ban Bukarestben házasságot kötött Vadas Annával, a bukaresti református iskolák igazgatónőjével, aki 1949-ben elhunyt. 1952-ben másodszer is megházasodott, ekkor Csánky Erzsébetet, Tóth Lajos jogtudományi doktor özvegyét vette el. 1959. július 12-én halt meg Debrecenben. ERDŐS 1959. 366–367. ZOVÁNYI 1977. 289. PÓTOR 2002. 62–63. MARKÓ 2001–2007. III. 687–688.

<sup>845</sup> Két Varga Zsigmondról lehet szó: Varga Zsigmond 1886. február 5-én született Marosdécsen (Torda-Aranyos vm.). A gimnáziumot Nagyenyeden, a teológiát Kolozsváron végezte. 1908–1911 között külföldön: Berlinben, Genfben és Utrechtben tanult. Bölcsészdoktori címét és teológiai magántanári képesítést szerzett. 1911-től káplán lett Kolozsváron, 1913-tól Debrecenben könyvtártsízt, 1915-től lelkészképző-intézeti tanár, 1921-től az egyetem vallástörténeti tanszékének nyilvános rendes tanára. 1944-ben nyugalomba vonult. 1956. április 18-án hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 675. CSOHÁNY 1988. 255–256. KORMOS 1988. 445–446. SZÖGI 2000. 83 (577. sz.). 169 (2064. sz.). SZÖGI 2001. 161 (2207. sz.). BOZZAY-LADÁNYI 2007. 176 (2107. sz.). Varga Zsigmond J. (1918–1997): lelkész, teológiai tanár, szótáríró. 1942–1953 között a debreceni református gimnázium latin, görög és német tanára, 1953-tól 1978-ig a debreceni teológiai akadémia újszövetségi professzora volt. Az 1958–1962 közötti és az 1973/74. tanévekben az akadémia dékánja. 1954-től 1978-ig a Teológiai Internátus vezetői tisztét is betöltötte. Fő műve: Görög–magyar szótár az Újszövetség irataihoz. (Bp., 1996.) KOCSIS-SZABÓ 1988. 338, 339, 340, 344.

<sup>846</sup> Czeglédy Sándor, ifjabb (1909–1998) teológiai tanár. Apja Czeglédy Sándor pápai teológiai tanár, győri, ceglédi lelkész, anyja Kósa Margit volt. Középiskolai tanulmányait a pápai református, majd a győri bencés gimnáziumban végezte. Teológiai tanulmányait 1 évig Pápán, 1 évig Budapesten, majd 1929-től az Egyesült Államokban: Daytonban és Princetomban végezte. Hazatérése után Budapesten, majd Cegléden segédlelkészi szolgálatot végzett. 1938-tól a budapesti, 1940-től a debreceni teológia gyakorlati teológiai professzora lett. BELICZAY 1955. 209. CSÁJI 1955. 198. CSOHÁNY 1988. 257. KOCSIS-SZABÓ 1988. 311.

<sup>847</sup> Pákozdy László Márton (1910–1993) református teológiai tanár. Hódmezővásárhelyen született. Teológiai tanulmányait Debrecenben, Halleban és Utrechtben végezte. A debreceni, majd a budapesti teológiai akadémia tanára volt. CZEGLÉDY 1988. 573, 575. KOCSIS-SZABÓ 1988. 308–309, 311, 318.

<sup>848</sup> Bartha Tibor (1912–1995) református lelkész, püspök, teológiai tanár. Teológiai tanulmányait Debrecenben, Halleban, Marburgban és Baselben végezte. Teológiai doktori oklevelet szerzett Debrecenben. 1941–1945 között vallásoktató lelkész volt Munkácsra, majd Csaholcon, Berekfürdőn és Debrecenben lelkészkedett. 1853–1858 között a debreceni teológiai akadémia tanára, 1958-tól 1986-ig a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke volt. Országgyűlési képviselőként is működött, emellett a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke és a Református Zsinat lelkészelnöke is volt.

<sup>849</sup> Békefi Benő (1909–1964) teológiai tanár, református püspök. Teológiai tanulmányait Budapesten és Debrecenben végezte. A nyíregyházi diakonissza intézet megszervezője, majd annak lelkésze is volt. Ezután nyíregyházi lelkészként, közben 1954–1959 között a nyírségi református egyházmege espereseként is működött. 1959-től a debreceni, majd a budapesti teológián tanított. 1962-től a dunántúli református egyházkerület püspöke lett. Szerkesztette a Magyar Református Ébredés és a Keresztyén Család című lapokat is. ZOVÁNYI 1977. 162, 441. MARKÓ 2001–2007. I. 565–566.

<sup>850</sup> Illyés Endre (1897–1962) református lelkész, egyháztörténész. Tanulmányait Debrecenben, Kolozsváron és Genfben végezte, vallás tanári és történelem–földrajz szakos tanári diplomát szerzett. Segédlelkészi szolgálat után hitoktató Miskolcon és Szegeden, majd Debrecenben gimnáziumi vallás tanár. 1942–1950 között Debrecenben lelkészképző intézeti tanárként működött, 1950-től a teológiai akadémián oktatott.

<sup>851</sup> Takács Béla (1930–1997) református lelkész, múzeumigazgató, a néprajztudomány kandidátusa. Tanulmányait Sárospatakon, majd Debrecenben végezte. A debreceni nagykönyvtárban segédlelkészi beosztásban működött, majd 1958–1973 között a sárospataki református gyűjtemény igazgatója volt. 1973-tól 1994-ig a a debreceni kollégium gyűjteményét vezette. BOLVÁRI-TAKÁCS 2008. 86.

Benedek Sándorék,<sup>853</sup> Pataky Lászlóék,<sup>854</sup> Tóth Kálmánék,<sup>855</sup> Bakos Lajosék,<sup>856</sup> Kis Sándorék,<sup>857</sup> Tóth Lajosék, Trócsányi Dezsóék,<sup>858</sup> saját életem munkája, Koncz Sándorék,<sup>859</sup> Trócsányi Józsefék,<sup>860</sup> Újszászy,<sup>861</sup> Zsiros, Szabó Lajos,<sup>862</sup> Szabó Er-

<sup>852</sup> Virágh Sándor 1908-ban született Pécsen. Teológiai tanulmányait 1926-tól a budapesti teológiai akadémián végezte, Montpellierben is tanult. Kunszentmiklóson segédlelkész, majd Budapesten hitoktató segédlelkész volt. 1932-től 1949-ig a Református Külmisziói Szövetség lelkészeként és a Református Traktátus Vállalat vezetőjeként működött. 1941-ben a Dunamelléken egyházkerületi iratterjesztőnek választották meg. 1953-tól hajdúnánási, 1956-tól diósgyőr-vasgyári lelkész volt. 1956-tól a borsodi református egyházmegye esperesi tisztét töltötte be. 1959-től Budafokon szolgált. 1964-ben hunyt el Svájcban. Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. 1928. nov. közgy. 179. 1929. máj. közgy. 47. 1930. nov. közgy. 72. 1931. nov. közgy. 35. 1932. nov. közgy. 32. 1933. nov. közgy. 28. 1934. nov. közgy. 33. 1934. nov. közgy. 18. 1941. nov. közgy. 138–139, 309. 1942. nov. közgy. 119, 310. 1943. 97. BELICZAY 1955. 238. ZOVÁNYI 1977. 94. MARKÓ 2001–2007. VI. 1254. Református Egyház 1964/9. 201.

<sup>853</sup> Benedek Sándor 1904-ben született Felsőlövön. A gimnáziumot szülőhelyén, a teológiát 1923–1925 között, valamint 1927-ben Pápán végezte, közben 1925–1926-ban Bécsben, 1926-ban Marburgban és 1926–1927-ben Baselben is tanult. 1927–1930 között Erdősokonyán volt segédlelkész, majd 1930–1939 között magyaratádi lelkészként szolgált. 1933-ban a debreceni tudományegyetemen teológiai doktorátust, majd gyakorlati teológiából magántanári fokozatot szerzett. 1938-tól lett Pápán a teológia helyettes, majd 1939-től rendes tanára. 1953-tól 1966-ig Nagydorogon működött lekipasztorként, akkor nyugállományba vonult, a Ráday Könyvtár munkatársa lett. 1983-ban halt meg Budapesten. DREL I. 1. u. Erdősokonya. 2. Magyaratád. 3. 6. BECK 1935. 16. (Magyaratádon csak 1931-től!) TUNGLI 1997. 19.

<sup>854</sup> Pataky László (1905–1997) református lelkész, teológiai tanár. Tanulmányait Pápán, Genfben és Párizsban végezte. Segédlelkézi szolgálat után 1932-től Kercán, 1954–1980 között Győrben szolgált. 1947–1951 között a pápai teológiai akadémia egyháztörténeti tanszékének helyettes tanára, 1938-tól 1945-ig az Őrség című egyházi lap szerkesztője volt. Megírta a győri református egyház és az Őrségi egyházmegye történetét. KRÁNITZ 2013. 517–519.

<sup>855</sup> Tóth Kálmán (1917–2009) református lelkész, teológiai tanár. Tanulmányait Pápán és Utrechtben végezte. Lelkészi és magántanári oklevelet és teológiai doktori diplomát szerzett. 1942-től Zánkán, 1951-től Nyárádon szolgált. 1947–1951 között helyettes tanár volt a pápai teológiai akadémia ószövetségi szentírás-magyarázati tanszékén, 1958-tól 1992-ig pedig teológiai tanár Budapesten. VARGA 2001. 968–969. KRÁNITZ 2013. 1063–1064.

<sup>856</sup> Bakos Lajos (1905–1979) református lelkész, püspök, teológiai tanár. Tanulmányait Pápán, Utrechtben és Halléban végezte. 1932-től Balatonarácson, 1964-től Veszprémben szolgált. 1947–1951 között a pápai teológiai akadémia rendszeres teológiai tanszékén helyettes tanár, 1964-től a dunántúli egyházkerület püspöke volt. MARKÓ 2001–2007. I. 278–280. KRÁNITZ 2013. 980.

<sup>857</sup> Kiss Sándor (1912–1968) református lelkész, teológiai tanár. Tanulmányait Csurgón, Pápán, Utrechtben, Heidelbergben és Marburgban végezte. 1940-től lett vallástanár Pápán. 1947–1951 között a pápai református teológiai akadémia újszövetségi tanszékének helyettes tanára volt, ebben a beosztásában Pongrácz utóda. A teológia bezáratása után Pápán, majd Ácson hitoktatóként működött, 1954–1968 között pedig Kocson szolgált. Temetési szolgálat végzése közben hunyt el. TUNGLI 1997. 158. VLADÁR 2006. 83–84. GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 306. KRÁNITZ 2013. 620–621.

<sup>858</sup> Trócsányi Dezső (1889–1962) teológiai tanár. Tanulmányait Sárospatakon, Kolozsváron és Lipcsében végezte. 1914-től gimnáziumi tanárként működött, 1917–1929 között a pápai református gimnáziumban tanított. Ezután 1929-től 1951-ig a pápai teológiai akadémia bölcsészet-neveléstudományi tanszékén oktatott. 1951-től a Dunántúli Egyházkerület levéltárosa lett. TUNGLI 1997. 123. KRÁNITZ 2013. 618–620.

<sup>859</sup> Koncz Sándor (1913–1983): református lelkész. Tanulmányait Miskolcon, Sárospatakon, Baselben, Glasgowban és Berlinben végezte. Konventi missziói lelkész lett, 1942-től pedig intézeti lelkész Marosvásárhelyen. 1947-től teológiai tanárként működött Sárospatakon, majd 1953-tól Alsóvadáson lelkészkedett. 1965-től levéltárigazgató lett Sárospatakon. ZOVÁNYI 1977. 334–335. HAVAS-KULIFAY 1992. 506–509. BENKE-PÓLOS-SZABÓ 2005. 98–100.

<sup>860</sup> Trócsányi József (1881–1958) jogtanár. 1907-től 1923-ig tanított a sárospataki jogakadémián, szaktárgya a magyar és osztrák magánjog és bányajog volt. A jogakadémia megszűnte után is Sárospatakon maradt: a teológián jogot tanított, a kollégium gazdasági ügyeit intézte, felügyelte a főiskola földbirtokait és szőlőjét. CZEGLÉ 1981. 218. BENKE-PÓLOS-SZABÓ 2005. 159–161.

nő,<sup>863</sup> Szabó Zoltán,<sup>864</sup> Farkas László,<sup>865</sup> Makkai László,<sup>866</sup> Darányi Lajos,<sup>867</sup> Vasadyék,<sup>868</sup> Dusen, Niebuhr z,<sup>869</sup> Michaelis (Bern), Caillet (Princeton),<sup>870</sup> Mackay (Princeton),<sup>871</sup> Cross (Oxford),<sup>872</sup> Niesel,<sup>873</sup> Soltész Elemér, Vargáék (Veszprém és

<sup>861</sup> Újszászy Kálmán (1902–1994) teológiai tanár, könyvtáros. Tanulmányait Budapesten, Sárospatakon, Glasgowban, Baselben és Athénben végezte. Sárospatakon tanítóképzőintézeti, 1931-től teológiai tanárként működött. 1951-től a tiszáninneri egyházkerület tudományos gyűjteményének vezetője lett. Emellett egyházkerületi főgondnok és az Országos Református Gyűjteményi Tanács elnöke is volt. ZOVÁNYI 1977. 665. BENKE–PÓLOS–SZABÓ 2005. 164–166.

<sup>862</sup> Szabó Lajos (1908–1996) református lelkész, teológiai tanár. Tanulmányait Sárospatakon végezte. Putnoki segédlelkész, bodröggözi missziói lelkész, majd az Országos Református Szeretetszövetség lelkésze volt. 1941-ben a sárospataki teológiai akadémia magántanára lett. 1942-től kassai lelkészként működött. A Jövő című lapon keresztül tanyamissziói mozgalmat indított. Miután Kassát el kellett hagynia, vajdácskai, majd taktaszadi lelképásztor volt. 1949-től 1951-ig, majd az újraindulás után, 1991–1995 között a sárospataki teológia egyháztörténeti tanszékén tanított. Posztumusz életrajzi könyve 2000-ben jelent meg *Utolsó szalmaszál* címen. TtREL I. 8. d. 17. Kassa. 54–55 (Önéletrajza!). ÁGOSTON 1997. 113–117. BENKE–PÓLOS–SZABÓ 2005. 146–147.

<sup>863</sup> Szabó Ernő (1904–1982) hegedűtanár, zenei író. Tanulmányait a Zeneművészeti Főiskolán végezte. 1929–1952 között a sárospataki, 1952–1966 között a debreceni kollégium zenetanára, 1966-tól a Zeneművészeti Főiskola Tanárképző Intézete debreceni tagozatának docense volt. MARKÓ 2001–2007. BENKE–PÓLOS–SZABÓ 2005. 134–137.

<sup>864</sup> Szabó Zoltán (1902–1965) református lelkész, teológiai tanár. Tanulmányait Sárospatakon, Utrechtnben és Németországban végezte. Ezután hitoktatóként működött Sátoraljaújhelyen, majd 1926-tól Sárospatakon volt teológiai tanár. Újszászy Kálmánnal népfőiskolát és faluszemináriumot szervezett. 1938–1945 között országgyűlési képviselő is volt. 1952-től Ófehértón, majd 1956-tól Noszvajon szolgált. MARKÓ 2001–2007. VI. 82. BENKE–PÓLOS–SZABÓ 2005. 148–150.

<sup>865</sup> Farkas László (1909–2003) jogász, a sárospataki kollégium tanára. Tanulmányait Budapesten: a Farsori Evangélikus Gimnáziumban, majd a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte. 1935-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott. 1949-től a sárospataki teológia egyházjog tanára és levéltárosa lett, német nyelvet is oktatott. 1952-től a Konvent nyugdíjintézetének előadója, majd igazgatója volt. 1956 után elbocsátották, fizikai munkából tartotta el családját. 1959-től az Országos Széchenyi Könyvtár munkatársa lett. BENKE–PÓLOS–SZABÓ 2005. 59–62.

<sup>866</sup> Makkai László (1914–1989) történész, egyetemi tanár. Tanulmányait Kolozsváron, Sárospatakon, Budapesten és Baselben végezte. 1940-től az Erdélyi Tudományos Intézet tanára, 1942-től Kolozsváron egyetemi magántanár, 1945-től Budapesten a Teleki Pál Tudományos Intézet, majd az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, 1961-től főmunkatársa volt. MARKÓ 2001–2007. IV. 435–436.

<sup>867</sup> Darányi Lajos (1905–1971): református lelkész, püspök. Tanulmányait Sárospatakon, Halléban és Bonnban végezte. Szénior, hitoktató, majd 1933-tól nyugdíjazásáig, 1964-ig sárospataki lelkész volt. A sárospataki teológián óraadóként homiletikai gyakorlatot tartott, bibliaismeretet tanított. 1957–1964 között a tiszáninneri református egyházkerület püspökeként is szolgált. ZOVÁNYI 1977. 641. BENKE–PÓLOS–SZABÓ 2005. 35–38.

<sup>868</sup> Vasady (Vassady) Béla (1902–1992) teológiai tanár. Teológiai tanulmányait Debrecenben, Daytonban és Princetonban végezte. 1925-től Pápán, 1928-tól Sárospatakon, 1934-től Debrecenben volt teológiai tanár. 1946-tól Amerikában élt. A Lancaster Theological Seminary-ban a rendszeres teológia professzora volt. 1993-ban Debrecenben jelent meg önéletrajza *Az Ige útján sántikálva (Teológiai önéletrajz)* címen. ZOVÁNYI 1977. 678. BENKE–PÓLOS–SZABÓ 2005. 167–169.

<sup>869</sup> Niebuhr, Reinhold (1892–1971) teológus, etikus, a New York-i Union Teológiai Szeminárium gyakorlati teológia professzora. Öccse, Niebuhr, Helmut Richard (1894–1962) a teológiai etika tanára volt a Yale Egyetemen.

<sup>870</sup> Caillet, Emile (1894–1981) a francia irodalom és a keresztény filozófia professzora a Pennsylvania Egyetemen és a princetoni Teológiai Szemináriumban.

<sup>871</sup> Mackay, John Alexander (1889–1983) skót származású teológus, misszionárius, egyetemi tanár. Tanulmányait Skóciában, majd az Egyesült Államokban, a princetoni teológiai szemináriumban végezte. Hosszú éveig Peruban élt, iskolát alapított, missziói munkát végzett. 1936-tól a princetoni teológiai szem-

Sopron), Endrédiék (Veszprém),<sup>874</sup> Pap Sándorék (Veszprém), Diószegiék (Miskolc),<sup>875</sup> Sziij Vincéék,<sup>876</sup> Sziij testvérek. Egyetemi tanárok: Alföldi Andrásék, Rosztovcsevék,<sup>877</sup> Gárdon Béla doktorátusa,<sup>878</sup> anyja útlevéle, kimenetele. Németh Gyula Bp., Kis Ferenc Bp., Matolcsy fiai (Harvard), Szentgyörgyi Albert,<sup>879</sup> Faragó Péter,<sup>880</sup> Pócza Jenő,<sup>881</sup> Kriskó,<sup>882</sup> Belinszky, Szücs.

nárium vezetője lett. 1944-ben elindította a *Theology Today* című folyóiratot. Az Egyházak Világtanácsának vezető személyiségeként ismerték.

<sup>872</sup> Cross, Frank Leslie (1900–1968) az oxfordi egyetem professzora, a *The Oxford Dictionary of the Christian Church* szerkesztője.

<sup>873</sup> Niesel, Wilhelm (1903–1988) német lelkész, teológiai professzor, Kálvin-kutató. *Kálvin teológiája* című munkája 1943-ban jelent meg magyarul Nagy Barna fordításában.

<sup>874</sup> A veszprémi Endrédi Lajos 1931–1934 között a pápai református gimnázium tanulója volt. Pápán érettségizett 1934-ben. Pápai Református Kollégium értesítői. 1931/32. 77, 102. 1932/33. 87, 110. 1933/34. 75, 78, 102, 105, 123.

<sup>875</sup> Valószínűleg: Diószeghy Dániel (1900–1969) kohómérnök, egyetemi tanár, kutatóintézeti igazgató. Középiskolai tanulmányait Sárospatakon végezte, majd Sopronban, a Bányászati és Erdészeti Főiskolán tanult. Vaskohómérnök lett. A soproni főiskolán tanított, majd 1951-ben családjával együtt Miskolcra költözött, az újonnan alakult Nehézipari Műszaki Egyetem tanára lett. Ő szervezte meg a Tüzeléstechnikai Kutatóintézetet is.

<sup>876</sup> Sziij Vince (1929–1984) 1941-től a pápai református gimnázium tanulója volt. Érettségi után tanulmányait a Veszprémi Vegyipari Egyetemen folytatta. A diploma megszerzése után a Csepeli Kőolajipari Vállalatnál dolgozott. A csepeli finomító főmérnöke, később a Dunai Kőolajipari Vállalat Termékforgalmi főosztályának vezetője, majd 1970-től az Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt kőolaj-feldolgozási főosztályának vezetője volt. 1980-tól feldolgozási igazgatóként a kőolaj-feldolgozó ipart irányította. Pápai Református Kollégium értesítői. 1941/42. 87, 107, 108, 111. 1942/43. 91, 107, 109, 110, 112. 1943/44. 40, 47, 59, 72, 74, 118. 1945/46. 8. 1947/48. 39. ALMÁSI 1984. 287.

<sup>877</sup> Rosztovcev, Mihail Ivanovics (1870–1952) órkutató, régész, a szentpétervári egyetem tanára, majd a madisoni egyetem, végül 1925–1944 között a Yale professzora.

<sup>878</sup> Gárdon (Guttman) Béla Sárvárról származott, izraelita vallású tanulóként 1904–1912 között tanult a pápai református gimnáziumban. 1912-ben érettségizett. 1937-ben részt vett a 25 éves érettségi találkozón. Budapesten élt, gépészmérnökként dolgozott. Pápai Református Kollégium értesítői. 1904/05. 127. 1905/06. 87. 1906/07. 78. 1907/08. 175. 1908/09. 174, 182, 224. 1909/10. 156, 162. 1910/11. 151, 155. 1911/12. 118.

<sup>879</sup> Szentgyörgyi Albert (1893–1986) Nobel-díjas és Kossuth-díjas orvos, biokémikus. Az 1930-as években a szegedi egyetemen izolálta a C- és a P-vitamint. Munkásságának eredményeit 1937-ben orvosi és élettani Nobel-díjjal ismerték el. 1947-ben az Egyesült Államokban telepedett le, ott folytatta kutatásait. MARKÓ 2001–2007. VI. 339–340.

<sup>880</sup> Faragó Péter (1918–2004) fizikus. Pápán tanult, 1929–1936 között, a 2. osztálytól kezdve a református gimnáziumban. Érettségi után az Eötvös Kollégium tagja lett, matematika-fizika szakos tanári diplomát szerzett. Az Egyesült Izzó Kutatólaboratóriumban dolgozott, 1948-ban a budapesti tudományegyetem kísérleti fizikai tanszék vezetésével, majd a Központi Fizikai Kutatóintézet Elektromágneses Hullámok Osztályának vezetésével bízták meg. 1956-ban elhagyta az országot, családjával Edinburghban telepedett le. Az edinburghi egyetem Fizikai Intézetének egyetemi tanára, a skót Tudományos Akadémia tagja lett. Pápai Református Kollégium értesítői. 1929/30. 52, 53, 60. 1930/31. 44, 46, 60. 1931/32. 55, 57, 60, 73, 99. 1932/33. 63, 64, 65, 68, 83. 1933/34. 69, 73, 78, 98, 114, 115. 1934/35. 86, 136, 162, 178, 179, 181. 1935/36. 79, 95, 104, 106, 109, 133, 136, 145, 146, 149, 150. 1940/41. 115. 1943/44. 114, 120. KÁLMÁN 2005. 65–67.

<sup>881</sup> Pócza Jenő (1915–1975) fizikus, egyetemi tanár, a fizikai tudományok kandidátusa. A pápai református gimnáziumban érettségizett, majd Szegeden matematika-fizika szakos tanári diplomát szerzett. Az Egyesült Izzó munkatársa, majd az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára, a Fizikai Intézet igazgatóhelyettese, az MTA Műszaki Fizikai Kutató Intézetének főmunkatársa volt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1931/32. 40, 54, 57, 60, 80, 91, 92. 1932/33. 46, 61, 65, 68, 90, 92, 97, 98, 99. 1942/43. 59. MARKÓ 2001–2007. V. 382. KÁLMÁN 2005. 114–116.

1955. június<sup>883</sup> 15. Uram, a mai napon áldd meg a diplomáciai tárgyalásokat Washington, New York, Ottawa, London, Párizs, Róma, Bonn, Berlin, Moszkva, Hága, Brüsszel, Oslo, Stockholm, Koppenhága, Helsinki, Varsó, Prága, Bécs, Budapest, Bukarest, Szófia, Belgrád, Bern, Trieszt, Athén, Tirana, Madrid, Lisszabon, Ankara, Kairó, Jeruzsálem, Amman, Bagdad, Damaszkusz, Beirut, Teherán, Új-Delhi, Karacsi, Colombo, Saigon, Canberra, Peking, Manila, Tokio.

ENSZ soros elnök: Pandit Nehru,<sup>884</sup> Hammarskjöld főtitkár, a delegátusok, a főtitkári hivatal és személyzetének mai munkája, a Biztonsági Tanács, a Leszerelési Bizottság, az Atomkonferencia.<sup>885</sup>

A kormányok: Eisenhower, Dulles, Wilson, Stassen,<sup>886</sup> munkaügyi miniszter, belügyminiszter, postaügyi miniszter, minden tagja a kormánynak, a Szenátus, a kongresszus tagjai. A külügyi bizottság, Lodge szenátor (elnöke az Amerika-ellenes tevékenységet vizsgáló bizottságnak). A kormány lelki hátvédei, az elnökért, Dullesért imádkozó férfiak és nők, ők maguk is ma is olvassák a Te igédet, és imádkoznak. Adj nekünk is pártfogókat, férfiakat és nőket egyaránt, az ottani magyar politikusokat, de mindenképp Te légy a mi legfőbb pártfogónk! Nagy-Britannia királynője, egészsége, családja, kormánya, Churchill, Eden, Attley, Churchill, *Macmillan*<sup>887</sup> miniszterelnök,<sup>888</sup> Salisbury lord,<sup>889</sup> *Selwyn lord*,<sup>890</sup> a kormány minden egyes tagja, a Felsőház, az Alsóház tagjai, püspökök, érsekek, egyetemek képviselői. Nagykövetek, különösen Kínában, Moszkvában, Washingtonban, Bonnban. Faure, De Gaulle, Gill Mollet francia miniszterelnök, Daladier, Reynaud, Coty, Trocquer, Auriol, Bidault, Schumann,

<sup>882</sup> Kriskó nevezetű tanuló – az értesítők adatai alapján – egy járt a pápai református gimnáziumba. Kriskó István 6. osztályos bokodi tanuló az 1947/48. tanévben kitűnő eredményt ért el. Pápai Református Kollégium értesítői. 1947/48. 158, 163, 169, 174.

<sup>883</sup> A kéziratban: VI.

<sup>884</sup> Nehru, Dzsaváhadál Pandit (a hindi pundit = tanító szóból) (1889–1964): az indiai függetlenségi mozgalom, az Indiai Nemzeti Kongresszus vezetője, 1947-től India első miniszterelnöke. Hammarskjöld, Dag (1905–1961) svéd Nobel-békedíjas diplomata, 1953–1961 között az ENSZ főtitkára.

<sup>885</sup> A kéziratban: az Atomkonferencia előkészítése.

<sup>886</sup> Eisenhower, Dwight David (1890–1969): tábornok, a hadsereg vezérkari főnöke, a Columbia egyetem rektora, 1953–1961 között az Egyesült Államok elnöke. Dulles, John Foster (1888–1959): 1953-tól 1959-ig az Egyesült Államok külügyminisztere. Wilson, Charles Edward (1886–1972): a General Electric Company vezérigazgatója, Eisenhower elnöksége alatt amerikai védelmi miniszter. Stassen, Harold Edward (1907–2001): Minnesota állam kormányzója, a Pennsylvania egyetem elnöke, 1953–1955 között a külügyi operációs kormányzat vezetője (Director of the United States Foreign Operations Administration).

<sup>887</sup> A gépelvényben: *Macmitten*.

<sup>888</sup> Churchill, Winston (1874–1965) brit politikus, 1940–1945 és 1951–1955 között miniszterelnök. Attlee, Clement (1883–1967) brit munkáspárti politikus, 1945–1951 között miniszterelnök. Eden, Anthony (1897–1977): brit konzervatív politikus, 1955–1957 között miniszterelnök. Macmillan, Harold (1894–1986): brit konzervatív politikus, 1957–1963 között miniszterelnök.

<sup>889</sup> Gascoyne-Cecil, Robert, 5th Marquess of Salisbury (1893–1972) brit politikus, 1952–1957 között a királyi titkos tanács elnöke, 1942–1945 és 1951–1957 között a Lordok Háza elnöke.

<sup>890</sup> *Csak a kéziratban.* Selwin Lloyd (1904–1978) brit konzervatív politikus, 1955–1960 között külügyminiszter.

Pinay külügyminiszter, Thorez, Duclos, Still, Aragon,<sup>891</sup> olasz kormány, Segny miniszterelnök, Casparry főtitkár,<sup>892</sup> a Senatus tagjai, a kormány minden egyes tagja. A római katolikus papság, a valdensesk, a messinai tanszék betöltése. Görög kormány, albán kormány, jugoszláv kormány, magyar kormány, Nagy Imre miniszterelnök, Kádár János, Erdei Ferenc, Olt Károly, Horváth Imre külügyminiszter, Mód Péter ENSZ megbízott.<sup>893</sup> Osztrák kormány, Raab miniszterelnök kancellár,<sup>894</sup> a római katolikus papság, protestáns papság.

Nagyköveteket, különösen Bohlent,<sup>895</sup> a moszkvai amerikai nagykövetség személyzetének mai munkáját. Németország: Adenauer, Bundespräsident Heuss, bonni kormány. Szocialisták, Heinemann, Niemöller, Pieck, Dickmann, Nuschke, Ulbricht, Grotewohl, Lilje, Dibelius, Grüber, Hamel,<sup>896</sup> Studentengemeinde.<sup>897</sup> Teológiai tanárok, diákok. Katolikus papság és protestáns papság.

<sup>891</sup> Francia politikusok, államférfiak, politikai aktivisták. Faure, Edgar (1908–1988) 1952-ben miniszterelnök, pénzügyminiszter; De Gaulle, Charles (1890–1970) 1959–1969 között köztársasági elnök; Mollet, Guy (1905–1975) szocialista politikus, 1956–1957 között miniszterelnök; Daladier, Édouard (1884–1970) radikális politikus, háromszor miniszterelnök (1933-ban, 1934-ben és 1938–1940 között); Reynaud, Paul (a kéziratban: *Reynod*, a gépelvényben: *Reymond!*) (1878–1966) 1938–1940 között pénzügyminiszter, 1940-ben miniszterelnök; Coty, René (1882–1962) 1954–1959 között köztársasági elnök; Troquer, André le (1884–1963) 1954–1955 és 1956–1958 között a nemzetgyűlés elnöke; Auriol, Vincent (1884–1966): 1947–1954 között köztársasági elnök; Bidault, Georges-Augustin (1889–1983) 1949–1950 között miniszterelnök; Schuman, Robert (1886–1963) német-francia kereszténydemokrata politikus, 1947–1948 között miniszterelnök, az Európai Parlament elnöke; Pinay, Antoine (1891–1994) 1952-ben miniszterelnök; Thorez, Maurice (1900–1964) 1930-tól haláláig a francia kommunista párt elnöke; Duclos, Jacques (1896–1975) kommunista politikus, 1926-tól a nemzetgyűlés tagja; Stil, André (1921–2004) novellista, politikai aktivista, 1940-től a kommunista párt tagja; Aragon, Louis (1897–1982) költő és regényíró, esszéista, kritikus, 1927-től a kommunista párt tagja.

<sup>892</sup> Olasz politikusok, államférfiak. Segni, Antonio (1891–1972) 1955–57 és 1959–1960 között miniszterelnök; Gasperi, Alcide de (1881–1954) 1945–1953 között miniszterelnök.

<sup>893</sup> Nagy Imre (1896–1958) politikus, egyetemi tanár. 1953–1955 között a Minisztertanács elnöke, 1956-ban a forradalom miniszterelnöke, a szabadságharc mártírja. Kádár János (1912–1989): politikus, 1948–1950 között belügyminiszter, 1956. november 18. 1988. májusig az MSZMP első titkára, főtitkára. Erdei Ferenc (1910–1971): szociológus, a népi írók csoportjának tagja, parasztpárti politikus, miniszter, 1956-ban miniszterelnök-helyettes, az MTA rendes tagja. Olt Károly (1904–1985) politikus, az Országgyűlés elnöke, az Elnöki Tanács titkára, miniszter, tagja az MKP, majd MDP Központi Vezetőségének, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke. Horváth Imre (1901–1971) mérnök. Több évi külügyi szolgálat (Moszkva, Berlin, USA, London, Prága) után a Kulturális Kapcsolatok Intézetének elnöke lett, majd 1956–1958 között külügyminiszter. Mód Péter (1911–1996) tanár, politikus, diplomata. A Szabó Ervin Könyvtár igazgatója, 1957–1961 között Magyarország állandó ENSZ képviselője, 1961–1968 között a külügyminiszter első helyettese, majd párizsi nagykövet volt.

<sup>894</sup> Raab, Julius (1891–1964) osztrák gazdaságpolitikus, 1953–1961 között szövetségi kancellár.

<sup>895</sup> Bohlen, Charles (1904–1964) amerikai diplomata, 1953–1957 között az USA moszkvai nagykövete.

<sup>896</sup> Német politikusok, egyházi emberek. Adenauer, Konrad (1876–1967) 1949–1963 között a Német Szövetségi Köztársaság első kancellárja; Heuss, Theodor (1884–1963) liberális politikus, a II. világháború után, 1949–1959 között az NSZK első elnöke; Heinemann, Gustav (1889–1976) konzervatív, majd szociáldemokrata politikus, Essen város főpolgármestere, 1949–1950 között belügyminiszter, 1969–1974 között az NSZK elnöke; Niemöller, Martin (1892–1984) teológus, a Hitvalló Egyház vezető tisztségviselője, az Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke; Pieck, Wilhelm (1876–1960) szociáldemokrata, majd kommunista politikus, 1949–1960 között az NDK elnöke; Diechmann, Johannes (1893–1969) újságíró, politikus, az NDK-beli Népi Kamara elnöke, az államtanács elnökhelyettese; Nuschke, Otto (1883–1957) 1949-től az NDK miniszterelnök-helyettese; Ulbricht, Walter (1893–1973) kommunista politikus, 1960–1973 között az NDK Államtanácsának elnöke, 1950–1971 között Németország Szocialista Egységpártjának főtitkára;

Csehszlovák, lengyel, bolgár és román kormányok. Trieszti, svájci, belga, holland, svéd, norvég, dán, finn, orosz, japán, kínai, koreai, fülöp-szigeti, indonéz, vietnami, indokínai, laoszi, kambodzsai kormányok. Thaiföld, Burma, Maláj államok, Annám, Assam. Straits,<sup>898</sup> India, Pakisztán, Afganisztán, Kasmir, Tibet, Ceylon, Irán, Irak, Hadremout,<sup>899</sup> Yemen, Mosul, Törökország, Libanoni köztársaság, Szíria, Transzjordánia, Izrael, Egyiptom, Spanyolország, Portugália, Dél-Afrikai Unió, Kanada, Ghana.

1953. május<sup>900</sup> 25-én beírtam az újabb imatárgyakat: A Lélek kitöltése, lelkészek, vasárnapi iskolai tanítók, presbiterek, evangélikusok, gondnokok, nyugdíjas papok, Graham Billy,<sup>901</sup> 1957-ben new yorki evangélikusok, előkészülete, imaórák, énekek, énekesek, új énekek írása, újságírók, lelképítők, laikusok munkája, magyar hallgatóságok, az ENSZ delegátusok, a megtérők, Rice anglikán kanonok, szigorú református lelkész, evangélikusok.

Újságok, folyóiratok szerkesztői, olvasói, Church Herald, Messenger, Christian Century, Christianity and Crisis, Life, Fortune, Theology Today, Christian Science Monitor, New York Herald Tribune, New York Times, Harvard Theological Review, Yale Review, Princeton Review, International Review of Missions, Calvin Forum, Times, Manchester Guardian, Scottchman, Daily Mail, Mounthly, Record, Evening News, Daily Worker, British Weekly, Expository Times, Journal of Theological Studies, Baseler Nachrichten, Neue Zürcher Zeitung, Kirchenblatt für die reformierte Schweiz, Nieuwe Rotterdamse Courant, Haagsche Post, Bazuin, Standard,<sup>902</sup> Bouwen en<sup>903</sup> beware, Semeur Vandois, Journal de Geneve, Zwingliana,<sup>904</sup> La Vie Protestante, Christianisme Sociale, La Reforme, La Cause, Pravda, Népszabadság, Magyar Nemzet, Frankfurter Zeitung, Evangelisch-Lutherische Kirchenzeitung, Reformierte Kirchenzeitung. Világlapok: Stockholms-Tidningen,<sup>905</sup> Svenska Dagblatt, Corriere della Sera, Osservatore Romano, Figaro, Humanité, kommunisták, zsidók, mohamedánok, pogányok.

Grotewohl, Otto (1894–1964) 1949–1964 között az NDK miniszterelnöke; Lilje, Hanns (1899–1977) evangélikus püspök, az ökumenikus mozgalom úttörője, a Németországi Evangélikus Egyház elnöklő püspöke, az Egyházak Világtanácsának elnöke; Dibelius, Martin (1883–1947) evangélikus teológus, Heidelbergben az újszövetségi tudományok professzora; Grüber, Heinrich (1891–1975) evangélikus teológus; Hamel, Johannes (1911–2002) teológus, 1946–1955 között hallei egyetemi lelkész, 1955–1976 között Naumburgban a gyakorlati teológia docense.

<sup>897</sup> Studentengemeinde: egyetemisták és főiskolások nyitott, keresztyén/keresztény gyülekezete egy egyetemi lelkész irányítása mellett.

<sup>898</sup> strait (angol): (tenger)szoros; the Straits: régebben a Gibraltári-szoros, újabban a Csendes- és Indiai-óceánt összekötő, a Maláj-félsziget és Szumátra szigete között húzódó Malaka-szoros neve.

<sup>899</sup> A gépelvényben tévesen: Hadrerpont! Hadramaut Jemen 21 kormányzósága közül a legnagyobb.

<sup>900</sup> A kéziratban: V.

<sup>901</sup> Graham, William Franklin, „Billy” (1918–) világszerte ismert amerikai evangélikus.

<sup>902</sup> A gépelvényben tévesen: Barniu Standard.

<sup>903</sup> A gépelvényben tévesen: and, a kéziratban tévesen: und.

<sup>904</sup> A gépelvényben tévesen: Zwingliane.

<sup>905</sup> A gépelvényben tévesen: Stockholms Tidningen.

1952. *április*<sup>906</sup> 14. Felírom a világerért végzett imádkozásom imatárgyait, ahogy már régóta emlegetem őket reggeli áhitatomkor: Ausztrália, Új-Zéland, Kanada, Egyesült Államok. Japán: udvari bibliakör, Keresztyén Egyetem, Latourette, Brunner Emil, Brunner János,<sup>907</sup> Barth Kristóf, tanári kar, diákok. A császári ház megtérése, a történettudós herceg megtérése. A Szovjetunió, a moszkvai patriarchátus, Észak- és Dél-Korea. Kuomintang Kína és Népi Kína. Vietnam, Indokína, Fülöp-szigetek, Thaiföld, Burma, Maláj államok, Nepal, Annam, Assam, Straits, India, Pakisztán, Afganisztán, Kasmir, Tibet, Ceylon, Irán, Irak, Hadremouth, Yemen, Mosul, Törökország, Libanoni Köztársaság, Szíria, Transjordánia, Arabia, Egyiptom, Izrael.

Spanyolország, Portugália, Franciaország, Nagy-Britannia, Wales, Anglia, Skócia, Írország, Olaszország, Görögország, Jugoszlávia, Albánia, Macedónia.

Belgium, Svájc, Hollandia, Nyugat- és Kelet-Németország, Dánia, Norvégia, Svédország, Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Ukrajna, Lengyelország, Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária.

Marokkó, Tunisz, Algír, Tripolis, Kyrenaika, Lybia, Sudán, Eritrea, Abesszinia, Szomáliföld, Togoföld, Uganda, Tanganyika,<sup>908</sup> Kenya, Rodézia, ottani keresztyén munkák. Livingstonia, Lovedale. Polgári és katonai kormányzókat, Belga Kongót, Riechmann Pétert.<sup>909</sup> A keresztyén összefogást, Francia Egyenlítői Afrikát. Missziókat: Lambaréné, Schweitzer Albertet,<sup>910</sup> Kamerunt, Ambófoldet, Liberia, Senegal, Sierra Leone, Aranyrakpart, Elefántcsont rakpart, Gambia, Lagos, Nigéria, Tsad, Calabar, Slessor Mária<sup>911</sup> lelki leszármazottai. Délafrikai Unió, *Malan*,<sup>912</sup> Apartheid keresztyén megoldása, stellenboschi teológia, tanári kar és teologusok, Sebestyén Ábrahám (Jenő fia).<sup>913</sup> A néger szekták egyesülése, Madagascár, ottani keresztyén bennszülött egyházak, *hóvák*.<sup>914</sup> Zanzibar, Angola, Mozambique, ottani keresztyén misszionáriusok.

<sup>906</sup> A kéziratban: *IV*.

<sup>907</sup> Brunner, Hans Heinrich (1918–1987) svájci református lelkész, teológus, 1954–1959 között zürichi egyetemi lelkész, majd 1984-ig Zürich-Höngg lelképásztora, a Züricher Kirchenboten című folyóirat szerkesztője, Emil Brunner svájci teológus fia. *Theológiai Szemle* 1968/11. 370–371.

<sup>908</sup> A gépelvényből az előző négy ország kimaradt.

<sup>909</sup> Pierre Ryckmans (1891–1959) Belga Kongó főköormányzója volt 1934–1946 között.

<sup>910</sup> Schweitzer, Albert (1875–1965) német teológus, lelkész, filozófus, orgonaművész, tanár, orvos, Nobel-díjas. Teológiai és filozófiai tanulmányokat folytatott, valamint orgonálni tanult. Orvosi diplomát is szerzett. 1913-ban utazott először Egyenlítői-Afrikába (Gabon), kórházat alapított Lambarénében. 1917-ben kitoloncolták, Európában élt, majd 1924-ben visszatért, újjáépítette a kórházat. Gyakran járt Európába, előadásokat és orgonakoncerteket tartott, hogy a kórház anyagi szükségleteit biztosítani tudja. A kórház több ezer beteg ellátását tette lehetővé évente.

<sup>911</sup> Slessor, Marie (1848–1915) misszionáriusnő. Skót munkásnő volt, aki edinburghi kiképzés után, Davide Livingstone életének hatására Etiópiába utazott, és 1876-ben megkezdte missziói munkáját Nyugat-Afrikában. Rövid megszakításokkal, mikor hazautazott családjához, és előadásokat tartott Skóciában munkájáról, ott élte az életét. 1915-ben maláriában hnyt el.

<sup>912</sup> *Csak a kéziratban*. Malan, Daniel, François (1874–1959) dél-afrikai miniszterelnök 1948–1954 között.

<sup>913</sup> Sebestyén Jenő és Tabódy Erzsébet házasságából két gyermek született: Ádám 1918-ban és Márta. Sebestyén Ádám 1948-tól a budapesti teológiai akadémia hallgatója volt, 1950-ben Utrechtben tanult. Amerikában élt. *LADÁNYI* 1986. 21–22, 247.

<sup>914</sup> *Csak a kéziratban*. A hóva a Madagaszkár szigetén élő egyik törzs.

Közép- és délamerikai keresztyén missziók. Római katolikusok és protestánsok. Lelki irodalom, Testimonium, a Keresztyén Diákmozgalom portugál nyelvű kiadványai. Kálvin Intitutiójának portugál nyelvű kiadása. Egyesült Bibliatársulatok 1957. évi brazíliai konferenciája. A Református Egyházak Világszövetségének brazíliai közgyűlése. Az Egyesült Bibliatársulatok főtítkári hivatalának mai munkáját. Beguin főtítkár<sup>915</sup> és családja. A zsidó missziót az egész világon.

Az egyes bibliatársulatok munkáját: Brazíliai Bibliatársulat, Brit és Külföldi Bibliatársulat, Skót Nemzeti Bibliatársulat, Amerikai Bibliatársulat, Holland, Svéd, Norvég, Finn, Dán, Württembergi,<sup>916</sup> *Canstein*,<sup>917</sup> Magyar, Indonéz, Japán, Hongkongi, Kínai, Ausztáliai, Új-Zélandi,<sup>918</sup> 25 svájci bibliatársulat. A szentgalleni bibliatársulat magyar János evangélium kiadása, hogy azt el is helyezték, megfelelő kezekbe juttassák (100 ezer példányban adták ki).

A dél-amerikai és közép-amerikai államok elnökeinek, minisztereinek munkáját: Peron,<sup>919</sup> Kubicsek,<sup>920</sup> Argentína, Brazília, Mexikó, Guatemala, Honduras, Nicaragua, Salvador, Panama, Haiti, Columbia, Costa Rica, Venezuela, Bolívia (Különösen áldd meg, Atyám, az indiánok által nemrégiben meggyilkolt 5 misszionárius özvegyeit és árváit!), Ecuador, Peru, Chile, Paraguay, Uruguay, Kuba. Táborkok Columbiában, akik azt a durvaságot elkövették. Térítsd meg az elkövetőket, és áldd meg gazdag lelki áldásokkal a misszionáriust!

Az Egyesült Államokbeli elnökválasztást a Te kegyelmedbe kérem.

Kertügyet, házügyet, lakásügyet, nyugdíjúgyet, egészségügyünket. Pápai lelkészválasztást, könyvtárunk és levéltárunk jóvendőjét.

A Te országod: Molnár Mária munkája,<sup>921</sup> Döbrössyék,<sup>922</sup> Babosék, Horváth Gábor,<sup>923</sup> Forstmayer,<sup>924</sup> Kunos Jenő,<sup>925</sup> Kong Ella,<sup>926</sup> Göbel Tina,<sup>927</sup> Lomon József<sup>928</sup> és

<sup>915</sup> Olivier Beguin 1947-től töltötte be az United Bible Societies főtítkári posztját.

<sup>916</sup> A kéziratban hibásan: *Württembergi*, a gépelvényben hibásan: *Wiertembergi*.

<sup>917</sup> A gépelvényben tévesen: *Causkin*.

<sup>918</sup> A kéziratban az előző hat nem szerepel.

<sup>919</sup> A gépelvényben hibásan: Ravon. Perón, Juan Domingo (1895–1974) katonatiszt, politikus, 1946–1955 és 1973–1974 között Argentína elnöke.

<sup>920</sup> Kubitschek de Oliveira, Juscelino (1902–1976) 1956–1961 között Brazília elnöke.

<sup>921</sup> Molnár Mária 1886-ban Várpalotán született. Budapesten végezte a polgárit, majd műtősnővér lett. Megismerkedett a Bethánia Szövetség tagjaival, kiknek hatására megtért. Belépett a Filadelfia Diakonissza Egyletbe, és a Bethesda kórházban dolgozott műtősnővéreként. A háború után aktívan bekapcsolódott a belmissziói munkába. 1923-ban Czeglédi Sándor lelkipásztor mellett gyülekezeti diakonissza lett Győrben, 1925-ig elsősorban Győr–Gyárvárosban tevékenykedett. Ezután Németországba ment nyelvet tanulni és tovább ismerkedni a missziós munkákkal. Hazatérte után ismét Győrben dolgozott, majd a Protestáns Missziói Szövetség utasítására 1927-ben elutazott Pápua Új-Guineára, ahol a csendes-óceáni Manus szigete mellett lévő Pitilu szigetén élt és dolgozott 15 évig, miközben csak egyszer látogatott haza. PATAKY 1985. 270. Molnár Mária születésének 120. évfordulóján 2006. október 28-án Szombathelyen konferenciát szerveztek. A megemlékezésen elhangzott előadások megjelentek a Pápai Eperfa Könyvek sorozat 16. kiadványában (a Pápai Református Teológiai Akadémia kiadványai): Konferencia és megemlékezés Molnár Mária születésének 120. évfordulóján. Szerk. PUSKÁS János. Pápa, 2007.

<sup>922</sup> Döbrössy Lajos (1906–1975) református lelkész, misszionárius. Tanulmányait Komáromban, Győrben, Veszprémben, Pápán, Bécsben és Tübingenben végezte. Budapesti segédlelkézi szolgálat után 1930-tól

gyermekei. Két néger testvérünk (akinek fizetését a szegediek szedték össze Csillik Bertalan vezetésével).<sup>929</sup> Koltayné, Parragh,<sup>930</sup> Draskóczy,<sup>931</sup> Hajnal<sup>932</sup> olvasók. Üdv-

1938-ig Bulgáriában végzett missziói szolgálatot. Hazatérése után Budapesten külmissziói lelkész volt, majd 1940-től Szombathelyen, 1955-től Tatán szolgált. GERECEI-KÖBLŐS-KRÁNITZ 2012. 294. KRÁNITZ 2013. 549–552.

<sup>923</sup> Horváth Gabriella Dubrovnikban született. Orvosi tanulmányait Párizsban végezte. A gyulai szanatóriumban dolgozott több évig. 1929-ben a Salatigai Missziónál jelentkezett szolgálatra. A Neukirchenei Misszió iskolájában nyert kiképzést. 1930-tól Jáván dolgozott. Munkáját a Magyar Református Külmisszió Szövetség és a Holland Salatiga Misszió támogatta. Az ő munkája hozta létre az első kapcsolatot Magyarország és Holland-Kelet-India (Indonézia) között. Férjét, Frans Dietzelt a háborúban meggyilkolták. Horváth Gabriella távozott Indonéziából, először Ceylonba utazott, ahol hadifogoly-táborokban dolgozott, majd 1946-ban Hollandiába ment, ahol orvosként működött egy szanatóriumban. KOOL 1997. 219–222, 228, 229, 233–235, 275, 419. KOOL 2000. 109.

<sup>924</sup> Forstmayer Anna német nemzetiségű misszionáriusnő a Liebenzelli Misszióhoz tartozott, anyagi támogatását Misleyné Missziói Bizottsága vállalta. Működési területe 1939-től Csangsa (Hunan tartomány) volt. KOOL 1997. 82, 166, 169, 419.

<sup>925</sup> Kunos Jenő (1914–1995) evangélikus lelkész, misszionárius. Teológiai tanulmányait Sopronban végezte, majd a Finn Missziói Szövetség missziói iskolájában tanult. 1939–1947 között Kínában, Hunan tartományban dolgozott. Ezt követően az Egyesült Államokba került. 1979-ig az amerikai finn egyház alkalmazta. GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003. 190. KOOL 2000. 232.

<sup>926</sup> Kong Ella vak kínai tanítónő Magyarországról is támogatták, a magyar keresztyének által eltartott kínai misszionáriusunknak tartották. A Szűcs Margit tanítónő vezetésével működő abonyi vasárnapi iskolások például az 1932/33. tanévben Ella Kong kínai missziójára gyűjtöttek. KOOL 1997. 107, 169, 233.

<sup>927</sup> Tina Göbel Molnár Mária misszionáriustársa volt a mánusi missziói állomáson. 1927 őszén a Liebenzelli Missziótól együtt utaztak nehéz munkájuk területére. Hatévi szolgálat után tért vissza Európába. 1939-ben magyarországi látogatókörútra indult, hogy felhívja a figyelmet a missziói munka szükségességére. 1940-ben elfogadta a Magyar Református Külmissziói Szövetség felkérését, a szervezet utazótitkára lett. Szolgálatát 1941–42-ben is folytatta. 1939. április 14-én Komáromban, november 20–22-én Pápán tartott előadást a külmissziói munkáról. DPL 1939. 99, 243. KOOL 1997. 130, 145, 184, 185, 188, 254.

<sup>928</sup> Lomon Pitilu szigetén élő bennszülött volt, aki Molnár Mária missziói munkája hatására megkeresztelkedett, a keresztségben kapta a József nevet. Molnár Máriával folytatott levelezéséből tudjuk, hogy milyen munkát végzett a szigeten: felkészítette az embereket a keresztségre, tanította a gyermekeket az iskolában, vasárnaponként az istentiszteleteket vezette, kezelte a betegeket. KOOL 1997. 185–186. Lomon történetét Virágh Sándor ismertette: Lomon – József. Missziói Füzetek 91. Bp., 1940.

<sup>929</sup> Csillik Bertalan (1889–1978) könyvtáros, irodalomtörténész. Tanulmányait Sárospatakon, Kolozsváron végezte, Szegeden doktorált, Budapesten magántanári vizsgát tett. A kolozsvári, majd a szegedi egyetem könyvtárosa, végül igazgatója lett. Újperzsa irodalomtörténettel és összehasonlító nyelvészettel foglalkozott, valamint az ősmagyar nyelvrokonság kérdéseit és a rovásírást vizsgálta. 1911–1913 között a sárospataki diákok missziói tanulmányi csoportjának vezetője volt. Bibliakört szervezett diáktársai között is, majd Szegeden is. A bibliakör vállalta missziói munkások támogatását. Az első „örökbe fogadottuk” John Thukatane evangelizátor volt, aki a svájci dél-afrikai misszióban dolgozott. Tevékenyen részt vett 1912-ben a Magyar Önkéntes Missziói Mozgalom (MÓMM) megalapításában. Ezenkívül a *Jer Velünk* című evangelizációs röplap munkatársa is volt. A bibliakör munkájáról folyamatosan tájékoztatta a *Hajnal* című folyóirat olvasóit. DPL 1940. 190. KOOL 1995. 221–222. KOOL 1997. 8, 96–98.

<sup>930</sup> Parragh Lajos 1910-ben született Kerepesen. Középkolai tanulmányait Kispesten, a teológiát Budapesten és Montpellierben végezte. Segédlelkészként működött, majd a baseli misszionáriumi szeminárium hallgatója volt. A Budapesti Egyházmegye és a Magyar Református Külmissziói Szövetség kiküldöttjeként az albániai Korçában végzett missziói szolgálatot. Hazatérése után a csákyligeti fiókegyházközségben szolgált, majd a fásori gyülekezet lelkésze lett. TtREL I. 8. d. 4. Pestszentlőrinc. 4. KOOL 1997. 208–216, 434.

<sup>931</sup> Draskóczy László (1905–1974) református lelkész. Középkolai tanulmányait Máramaroszigeten, Budapesten és Pécsen, a teológiát Budapesten végezte. Teológus korában aktívan részt vett a keresztyén ifjúsági mozgalom és a Külmissziói Szövetség munkájában. Segédlelkészi szolgálata idején a *Hajnal* című lap szerkesztője, a Külmissziói Füzetek elindítója volt Virágh Sándor lelkésszel együtt, emellett a Külmissziói Szemle állandó munkatársaként is működött. A Lorántffy Egyesület, valamint a Diakonissza Intézet lelkészévé választották. 1940-től Csepelen, 1947-től a Pozsonyi úton szolgált. 1950-től 1966-ig a Zsinaton a

hadsereg magyar misszionáriusa. Maclean (aki elsőnek jött Pápara külföldről, és akivel Cardiffban találkoztam). Reed Mária (a bélpoklosok között működött, és ki-gyógyult a leprából).<sup>933</sup> Wilson College (Bombay, amelynek vezetője Mackenzie János edinburghi iskolatársam volt).

World Council of Churches.

Stewart testvérek magyarországi bizonyágtevése.<sup>934</sup> Magyar Evangéliumi Szövet-ség. Evangelical World Alliance. Faith and Order, Life and Work. Az Európai Segély-iroda. *HEKS. Reconstruction.*<sup>935</sup>

National Mission (USA), a budapesti Skót Misszió, Kis Ferenc orvostanár.<sup>936</sup>

A magyar leventéügy, annak vezetői. Nádasdy Gábor és a római katolikus lelkész.<sup>937</sup>

Magyar írók: Erdélyi József, Illyés Gyula, Sinka, Veres Péter, Muraközy Gyula, Kodolányi János, Zilahy Lajos, Németh László, Tamási Áron, Hatvany Lajos (1947. X. 3.). Bódás János (1948. dec. 1.).<sup>938</sup>

Nyugdíjintézet ügyeinek intézője volt. 1966-ban ment nyugdíjba. TtREL I. 8. d. 1. Csepel. I. 21–34. BE-RECZKY 2006. 735. GÉRA 2006a. 1038–1039. MILLISITS 2006. 330, 424.

<sup>932</sup> A Hajnal című külmisziói folyóirat 1906–1950 között jelent meg Budapesten az Ébresztő című folyóirat mellékleteként. 1941-ben felelős kiadója Biberauer Richárd, szerkesztője Fleischer Gyula, báró Podmaniczky Pál és Csia Sándor volt. CZEGLÉ 1983. 246. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1253–1254.

<sup>933</sup> Mary Reed életét Pongrácz József ismertette *A bélpoklosok apostola* címen a Külmisziói Füzetek 23. számában, mely a Magyar Református Külmisziói Szövetség kiadásában jelent meg Budapesten 1933-ban.

<sup>934</sup> Jacob A. Stewart és Douglas Stewart 1938 tavaszán tartott evangelizáló előadásokat Magyarországon. DPL 1938. 56.

<sup>935</sup> *Csak a gépelvényben.*

<sup>936</sup> Kiss Ferenc (1889–1966) Kossuth-díjas orvos, anatómus, egyetemi tanár. A kolozsvári egyetemen, majd 1917-től a budapesti egyetem Anatómiai Intézetében dolgozott. 1929-től a szegedi egyetem munkatár-sa, 1934-től az Anatómiai Intézet tanszékvezető egyetemi tanára volt. Egy Victor Jánossal történt találkozás és beszélgetés hatására megtért. Megalapította a Keresztyén Testvér Gyülekezetet, mely összejöveteleit éveken át az ő dolgozószobájában tartotta. Élettörténetét Lukátsi Vilma írta meg *Élő kövek. Dr. Kiss Ferenc orvosprofesszor dokumentum jellegű életrajza* címen (megjelent Budapesten, 1990-ben). Igehirdetéseit Vohmann Péter gyűjtötte össze és rendezte sajtó alá „*Ti vagytok a föld sója.*” *Igehirdetések gyűjteménye* címmel (megjelent Budapesten, 1994-ben).

<sup>937</sup> Nádasdy Gábor középiskolai és teológiai tanulmányait is Pápan végezte a református kollégiumban. A 227. számú Tisza István cserkészcsapat csapattisztje volt, részt vett a cserkésztsízt képzésben is. Az 1940. június 24–július 18. között Csicsón tartott cserkész tábor parancsnokként vezette. Az ORJÓ (Országos Református Jóléti és Gazdasági Társulat) munkatársaként is működött. 1947-től helyettes lelkész volt Sárváron. 1948-ban szentelték fel. Pápai Református Kollégium értesítői. 1925/26. 58. 1926/27. 86. 1927/28. 103. 1928/29. 47, 66, 78. 1929/30. 66. 1931/32. 79. 1932/33. 89, 106. 1933/34. 37, 40. 1934/35. 101, 104, 127, 184. 1935/36. 63 (Nádasdi!), 92, 93. 1936/37. 26, 55. 1937/38. 64, 67, 92. 1938/39. 23, 53. 1939/40. 56, 57. 1940/41. 80. PATAKY 1992. 387. KRÁ-NITZ 2012. 24. DPL 1941. 52. Az említett római katolikus pap Molnár István (1906–1983) volt. Tatán, majd a veszprémi szemináriumban tanult, 1928-ban szentelték pappá. 1928-tól Siófokon, 1933-tól Kaposváron, 1937-től Pápan volt hittanár, 1943-tól a pápai Szent Anna-templom, 1947-től Tüskevár plébánosa, 1972-től Veszprémben templomigazgató, 1978-tól kanonok. Fiatal korában ő is a 227. számú Tisza István cserkészcsapat csapattisztje-ként működött, az 1940-ben megszervezett csicsói tábor helyettes vezetőjeként állt Nádasdy Gábor mellett. Pápai Református Kollégium értesítői. 1939/40. 55–56. TUNGLI 1997. 83.

<sup>938</sup> Erdélyi (Ángyelán) József (1896–1978) Baumgarten-díjas költő. Illyés Gyula (1902–1983): háromszo-ros Kossuth-díjas költő, író, drámaíró, műfordító, lapszerkesztő, az MTA tagja. Sinka István (1897–1969): Kossuth-díjas költő, író. Veres Péter (1897–1970): író, politikus, honvédelmi miniszter. Muraközy Gyula (1892–1961): református lelkész, költő, a Református Élet szerkesztője. Kodolányi János (1899–1969): író, újságíró, a népi írók képviselője. Zilahy Lajos (1891–1974) író, publicista, az MTA tagja. Németh László (1901–1975): Kossuth-díjas író, esszéista, drámaíró. Tamási Áron (1897–1966) Kossuth-díjas erdélyi író.

Magyar evangéliumi sajtó: Református Élet, Református Jövő, Reformátusok Lapja,<sup>939</sup> Református Egyház,<sup>940</sup> Debreceni Protestáns Lap,<sup>941</sup> Sárospataki Református Lapok,<sup>942</sup> Mustármag,<sup>943</sup> Lelkészegyesület,<sup>944</sup> Theológiai Szemle,<sup>945</sup> Igazság és Élet,<sup>946</sup> Dunántúli Protestáns Lap, Erdélyi Lapok,<sup>947</sup> Kis Tükör,<sup>948</sup> Kálvinista Szemle.<sup>949</sup>

Hatvany Lajos (1880–1961): író, kritikus, irodalomtörténész, Kossuth-díjas, az MTA tagja. Bódás János (1905–1987) református lelkész, költő.

<sup>939</sup> A Reformátusok Lapja 1919. szeptember 28. és 1944. szeptember 3. között jelent meg hetente Kecskeméti. Korábbi neve Kecskeméti Egyházmegyei Reformátusok Lapja volt. Felelős szerkesztőként Muraközy Gyula és Hetessy Kálmán jegyezte. BIRCK 1986. 439–443. A ma a Magyarországi Református Egyház hetilapjaként megjelenő Reformátusok Lapja 1957-ben indult, szerkesztője Fekete Sándor, Szamosközi István, Finta István és Komlós Attila volt.

<sup>940</sup> A kéziratban: *Református Híradó*. A Református Egyház című folyóirat 1949-től jelenik meg havonta, mint lelképásztori folyóirat és a Magyarországi Református Egyház hivatalos lapja. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1283. Az 1920-as évek első felében Egyházi Híradó címen Demjén István budafoki lelkész indított gyülekezeti lapot, mely később országos lappá vált Református Híradó címen. Kiadója és felelős szerkesztője Demjén István, majd 1934-től ifj. Szabó Aladár, főszerkesztője Fekete Gyula, majd Demjén István volt. A lap 1920–1951 között jelent meg. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1285–1286.

<sup>941</sup> A Debreceni Protestáns Lapot a Tiszántúli Református Egyházkerület jelentette meg hivatalos közlönyeként 1881-től 1949. február 1-ig. Szerkesztője Tóth Sámuel, Csiky Lajos, Erdős József, Sass Béla, Erőss Lajos, Ferenczy Gyula és Erdős Károly volt. ZOVÁNYI 1977. 141. SZALACSI RÁ CZ 1973. 72–73.

<sup>942</sup> A Sárospataki Református Lapok mint a Tiszáninneni Református Egyházkerület és a Sárospataki Főiskola közlönye 1905–1948 között jelent meg hetente, később kéthetenként. 1919–1921, valamint 1944 októbere és 1947 között kiadása szünetelt. Felelős szerkesztője és kiadója Zsindely István, Rácz Lajos és Marton János, főszerkesztője Radácsi György és Révész Kálmán volt. FÜLÖP 1964. 120–121.

<sup>943</sup> A Mustármag 1903–1944 között megjelenő havilap volt. Indulásakor a magyar keresztyén nők számára írták. 1911-ben a Bethánia Egylet tulajdonába került, ezután evangéliumi, hitmélyítő folyóirat szerepét töltötte be. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1272.

<sup>944</sup> A Lelkészegyesület című folyóirat az Országos Református Lelkészegyesület hivatalos közlönye volt. 1908-tól 1944-ig hetenként jelent meg Debrecenben. 1993-ban újraindult. Főszerkesztője Baltazár Dezső, szerkesztője Barkóczy Endre, Lencz Géza, Módis László, Erdős Károly, Maklár Károly és Vasady Béla volt. SZALACSI RÁ CZ 1973. 186. BÉNYEI 2007. 130.

<sup>945</sup> A Theológiai Szemle 1925-től 1944-ig az Országos Református Lelkészegyesület tudományos teológiai folyóirataként jelent meg Debrecenben. Kezdetben Csikesz Sándor szerkesztette, majd főszerkesztője Vasady Béla, felelős és társszerkesztője Czeglédy Sándor és Módis László lett. ZOVÁNYI 1977. 631. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1294–1295.

<sup>946</sup> Az Igazság és Élet 1935-től Debrecenben megjelenő folyóirat volt, mely a lelképásztori és nevelői munka elősegítését célozta meg. Felelős szerkesztője Vasady Béla volt, a lapot ő, Révész Imre, Szabó Zoltán és Soós Béla indították. Havonta jelent meg (július és augusztus kivételével) 1944. július 1-ig. SZALACSI RÁ CZ 1973. 156.

<sup>947</sup> Ilyen néven két nyomdaterméket is ismerünk. Az egyik Erdélyi Lapok irodalmi folyóiratként Kolozsváron jelent meg 1908–1913 között, főszerkesztője Bánffy Miklós volt. A másik Erdélyi Lapok napilap volt, Nagyváradon adták ki 1932–1944 között, főszerkesztőként Paál Árpád jegyezte. BALOGH–DÁVID 1981–2000. I. 496, 500–501.

<sup>948</sup> A Kis Tükör a komáromi református keresztyén egyház havilapja volt, a gyülekezet lelkésze, Galambos Zoltán szerkesztésében 1928. novemberől 1944-ig jelent meg. A lap céljáról ez olvasható az első számban: „A Kis Tükör szeretne útjelző, vezető lenni felfelé, a lélek békességére, az Úr Jézushoz.” SZÉNÁSSY 1994. 185–187. FÓNOD 1997. 162. Kis Tükör 1928. november 2.

<sup>949</sup> A Kálvinista Szemle 1920. április 4.–1933. december 26. között jelent meg hetente. Szerkesztője dr. Sebestyén Jenő, a budapesti teológiai akadémia tanára, majd igazgatója volt, aki ezt a feladatot 1931-ig látta el. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1259–1260.

Kis B. Júlia.<sup>950</sup> A Nőszövetségek. Kitermelődjék magyar alakja a belmisszióknak, női munkának, evangélizációnak. Békefi Benő, Farkas Béla,<sup>951</sup> Tauszig Mária,<sup>952</sup> Szabó Dániel,<sup>953</sup> Kis Sándor és felesége (a pápai).<sup>954</sup> Magyar Bibliatársulat. Horváth István (Szatmárnémeti).<sup>955</sup> Tatai diakonissza anyaház. Orci, Ajka, balatonfőkajári árvaház,<sup>956</sup> Darányi Kálmán Diákház.<sup>957</sup> Dr. Szabó István.<sup>958</sup> Új Magyar Asszony.<sup>959</sup> Pilder Mária 1944. I. 9.

<sup>950</sup> Kiss B. Julianna (1913–1997) református tanítónő, a Magyar Keresztyén Leányegyesületek Nemzeti Szövetsége református ágának vezetője. Karcagon, majd a debreceni Dóczy Intézetben tanult. Karácsony Sándor bibliaórái és a skót labdarúgó, Stewart evangélizációs előadása a MEKDSz-be való belépésre ösztönözték. A Konvent által kinevezett titkárként a vidéki gyülekezeteket látogatta, konferenciákon tartott előadásokat. DOBOS 1987. 275–276. KOVÁCS 2007. 182–183.

<sup>951</sup> Ikafalvi Farkas Béla (1901–1964) református lelkész. Középiskolai tanulmányait Zilahon és Nagye nyeden, a teológiát Kolozsváron, a jogot Szegeden végezte. Segédlelkészkedett Budapesten, majd Kecskeméten, ezután megválasztott lelkész volt Lajosmizsén, Dévaványán, 1938-tól Kaposváron, 1953-tól pedig Ádándon. DREL törzslap. KRÁNITZ 2013. 726–727.

<sup>952</sup> Tauszig Mária (1896–1992) református tanárnő. Középiskolai tanulmányait Kolozsváron és Szatmárnémetiben végezte, majd Debrecenben szerzett magyar-német szakos tanári diplomát. Aktív résztvevője az Evangéliumi Leánydiákszövetség munkájának. Konferenciákon vett részt, 1916. június 27-én például Pápan, a leányszövetségi vezetők konferenciáján *Egyéni élet* címen tartott előadást. Kecskeméten lett helyettes tanár, majd 1926-tól a miskolci női felsőkereskedelmi iskola tanára. A háború után Sárospatakon, majd Mezőkövesden tanított. Sárospatakon a népfőiskolai mozgalom munkájában is részt vett. DPL 1916. 192.

<sup>953</sup> Szabó Dániel (1917–2003) református lelkész. Reformátuskövácsházán született. Budapesten missziói segédlelkész volt, majd az SDG titkaraként dolgozott, a Tűzoszlop című lapot szerkesztette. Az 1940-es évek végén az Országos Református Missziói Munkaközösség titkáráként működött. Lelkészként Mezőtúron, majd Törökszentmiklóson szolgált, 1958-tól a nagykunsági református egyházmegye esperese volt. Ezt követően a debreceni Széchenyi kerti gyülekezet lelkipáστοra lett. Felesége Folbert Györgyi (1919–2005) tanítónő volt. Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyvei. 1943. 44, 192. ZOVÁNYI 1977. 429. HAVAS–KULIFAY 1992. 455. KOOL 2000. 140, 141. JENEI 2005. 27. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1295.

<sup>954</sup> Kiss Sándor (1912–1968) pápai vallástanárról, a teológiai akadémia újszövetségi tanszékének helyettes tanáráról van szó, aki később Kocson végzett lelkészi szolgálatot.

<sup>955</sup> Horváth István (1913–1972) református tanár. Először a Szatmárnémetiben működő Református Tanítóképző és Leánygimnázium vallástanára, 1944–1945 között igazgatója volt, majd 1959-től haláláig a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet tanáráként működött. DPL 1940. 176. DPL 1943. 174.

<sup>956</sup> A Magyar Ébredés Diakonissza Anyaház Tatán történő letelepedését 1942-ben engedélyezte az egyházkerületi közgyűlés. Tatán 1939-től dolgozott diakonissza a gyülekezetben. DREL I. 1. a. 1942. okt. közgy. 76–78. KRÁNITZ 2013. 963. DPL 1942. 229. Orciban a gyülekezet 1942-ben építette meg közadakozásból a 28 férőhelyes árvaházat. A 124 lelkes gyülekezet pár nap alatt 16000 pengőt adott össze az építkezésre, a Bethlen Szövetség 2000 pengővel támogatta az építkezést. 1942. november 1-én ünnepélyes keretek között adták az intézményt, amelyben rögtön 25 árvát láttak el. DPL 1942. 231. 1943. 128. Balatonfőkajáron a Szeretetszolgálat támogatásával létrejött intézménybe 1942. szeptember 25-én költöztek be az első árva fiúk, az ünnepélyes felavatás október 25-én történt. 1943-ban 17 lakója volt. 1945-ben bombatalálatot kapott, az épület teljesen elpusztult, meghaltak lakói is. BAKÓ 1943. 206–207. GÉRA 2006b. 259. Az ajkai árvaház a Szeretetszövetség 51. intézményeként 1940. június 1-én kezdte meg működését. 1940. november 10-én avatták fel ünnepélyes keretek közt. Tizenkét, majd tizenhat árvának adott otthont. DPL 1940. 235. 1941. 28. VARGA 1941. 30–31. VARGA 1942. 80.

<sup>957</sup> A Darányi Kálmán Diákház megépítését a volt miniszterelnök emlékének megőrzése érdekében 1941-ben határozta el az SDG Szövetség. Az építkezés anyagi alapjának megteremtéséért országos gyűjtést indítottak. „A Diákház célja: hajlékot adni a magyar jövőnek, megadni népünk tehetséges szegényei számára a felfelé vezető útra lépés lehetőségét, [...] egy sokemeletes épület evangéliumi kohójában megmenteni és felerősíteni a magyar jövőnek.” Az elhatározás kudarcba fulladt, mert amikor a háború végén felvehették volna az összegyűjtött pénzt, az infláció következtében már csak az ostrom alatt romossá vált internátusok és a menza felújítására és működtetésére volt elég. HAVAS–KULIFAY 1992. 134–144.

1948. I. 24. Indonézia, Hoekendijk. Szudy, Szalay, Takács, Molnár, Matyu,<sup>960</sup> Leideni Missziói Iskola. Új-Guinea. Hiányzó. Imádkozó és adakozó közösség. Külmiszziói Szövetség. Központi Iroda. Ismertető előadások.

1948. VI. 29. Miss Arrowsmith (az angol presbiterianus egyház misszionáriusa).

1948. XI. 10. Jacobson (Norvégiából, a zsidók közt dolgozott).

1948. XI. 10. Soederma indonéziai teológiai tanár.<sup>961</sup> (Üzent 1956-ban egy Nyugat-Németországban tartott református gyűlésről Gyenge Imre útján.)<sup>962</sup>

1950. III. 24. Sárospataki teológusok: Szücs Endre.

Az iskolai év folyamán tartott teológus és gimnazista bibliaköröseimért, valamint a nyári diáktáborban hozzám beosztottakért később is szoktam imádkozni.

Imádkoztam könyvtáros és levéltáros barátaimért: Fitz József,<sup>963</sup> Gulyás Pál,<sup>964</sup> Kóshalmi,<sup>965</sup> Borsa Iván,<sup>966</sup> Borsa Gedeon,<sup>967</sup> Dörnyei,<sup>968</sup> Tarnai,<sup>969</sup> Waldapfel Eszter,<sup>970</sup>

<sup>958</sup> Szabó István 1902-ben született Üllön. A daytoni egyetemen szerzett lelkészi oklevelet. Hazatérése után 1930-ban a tiszáninneni egyházkerületben honosították oklevelét. 1934-től a dunamelléki egyházkerületben volt segédlelkész. 1939-ben az Evangelical Hungary című lapban írt tanulmányt *A nemzetközi megértés szükségességéről* címen. Vallásoktató lelkészként, majd üdülőtítkárként is tevékenykedett. Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyvei. 1934. nov. közgy. 36. A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének jegyzőkönyve. 1938. ápr. közgy. 35. okt. közgy. 540. DPL 1939. 70. 1940. 221.

<sup>959</sup> Az Új Magyar Asszony az Országos Református Nőszövetség lapja volt, 1944–1949 között jelent meg. Felelős szerkesztőként Bottyán János, Áprily Lajos és Adorján József jegyezte. CSEH–MÉSZÁROS 2006. 1295.

<sup>960</sup> A Magyar Református Külmiszziói Szövetség 1947-ben Szúdy Nándort, Szalai Sándort, Takács Bélát, Molnár Esztert és Pongrácz Magdát választotta ki indonéziai missziói munkára. Ez a munka a hollandiai Missziói Szövetséggel együttműködésben valósult volna meg. A jelöltek az oegsgeesti missziói iskolában képezték volna ki. Időközben magyar részről megkérdőjelezték a misszió létjogosultságát, zűr-zavar alakult ki az útlevelekkel és vízumokkal kapcsolatban, több évi huzavona után 1950 decemberében végleg elvetették a tervet. KOOL 2000. 137–143. Szúdy Nándor, Szalai Sándor és Takács Béla református lelkész volt (Takács Béla orvos is), Pongrácz Magda hitoktató, Molnár Eszter pedig ápolónő. KOOL 2000. 56–60, 138, 233–234.

<sup>961</sup> Soederma, Raden jávai lelkész volt. Hollandiában tanult, hogy professzor lehessen egy jakartai teológiai akadémián. 1948 őszén Johannes Hoekendijkkel, a holland külmiszziói tanács főtákarával Magyarországra utazott. Mind a négy teológiai akadémián előadást tartott, az egyházi vezetőket tájékoztatta az indonéz egyház helyzetéről. KOOL 2000. 84, 89, 90, 130.

<sup>962</sup> Gyenge Imre 1925-ben született Győrben. Középiskolai tanulmányait a győri bencés gimnáziumban, a teológiát Pápán végezte 1944–1949 között. Segédlelkészkedett Szentgálon, majd Veszprémben. 1953-ban a felsőöri gyülekezet hívta meg lelkészének, ahol 1992-ig szolgált. Az ausztriai reformátusok zsinata 1968-ban országos szuperintendensévé választotta. Ezt a tiszteletet 1986-ig töltötte be. Felesége Somogyi Edit volt. 1996-ban hunyt el. DREL törzslap. SZERDAHELYI 1997. 102–103.

<sup>963</sup> Fitz József (1888–1964) könyvtáros, nyomdatörténész. Tanulmányait Budapesten, Münchenben, Párizsban és Lausanne-ban végezte. A budapesti, később a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, majd igazgatója volt. A pécsi egyetem magántanára, valamint az OSzK főigazgatója lett. 1946-ban nyugalmomba vonult. PÉTER 2000. 646. MARKÓ 2001–2007. II. 700–701.

<sup>964</sup> Gulyás Pál (1881–1963) irodalomtörténész, bibliográfus. A budapesti egyetemen szerzett diplomát. Az OSzK munkatársa, majd a Magyar Könyvszemle szerkesztője volt. Az egyetem nyilvános rendes tanára, valamint az OSzK igazgatója lett. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* című lexikonának folytatásán dolgozott. PÉTER 2000. 770. MARKÓ 2001–2007. II. 1133–1134.

<sup>965</sup> Kóshalmi Béla (1884–1969) bibliográfus, könyvtártudományi szakíró. A Fővárosi Könyvtár munkatársa, majd az Országos Könyvtárügyi és Bibliográfiai Intézet helyettes vezetője volt. 1920-tól emigrációban bécsi és berlini lapok munkatársaként működött. 1945-ben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár megbízott igazgatója lett. Az Országos Könyvtári Központ, majd az OSzK szaktanácsadója, az ELTE tanára, 1957-től

Esze Tamás,<sup>971</sup> *Pap Ferenc (Debrecen), Újszászy (Sárospatak)*,<sup>972</sup> Stoll Béla,<sup>973</sup> Kolos Endre (Pannonhalma).<sup>974</sup>

Megemlékeztem a pápai diákok közül kikerült nyelvészekről: Balázs János,<sup>975</sup> Bán Aladár,<sup>976</sup> Beke Ödön,<sup>977</sup> *Bíró Sándor*,<sup>978</sup> Fazekas Jenő,<sup>979</sup> *Ferenczy*<sup>980</sup> Géza,

1970-ig a Magyar Könyvszemle szerkesztője is volt. PÉTER 2000. 1223. MARKÓ 2001–2007. III. 1171–1172. Magyar Könyvszemle 1970/1–2. 130–131.

<sup>966</sup> Borsos Iván (1917–2006) történész, levéltáros. Eötvös-kollégistaként történelem-latin szakos tanári és bölcsészdoktori oklevelet szerzett. A Fővárosi, majd az Országos Levéltár munkatársa, a Levéltárak Országos Központjának vezetője, majd az Országos Levéltár osztályvezetője, főigazgató-helyettese volt. PÉTER 2000. 298.

<sup>967</sup> Borsos Gedeon (1923–) könyv- és nyomdatörténész, könyvtáros, bibliográfus. Budapesten végzett jogot. 1951-től az OSzK tudományos munkatársa, az MTA könyvtörténeti és bibliográfiai munkabizottságának tagja, 1961–1983 között a Régi Magyar Nyomtatványok bibliográfiai szerkesztőségének vezetője volt. PÉTER 2000. 297–298.

<sup>968</sup> *Csak a gépelvényben*. Dörnyei Sándor (1926–) volt Eötvös-kollégista, az OSzK munkatársa, a magyar orvostörténet bibliográfusa.

<sup>969</sup> *Csak a gépelvényben*. Tarnai Andor (1925–1994) irodalomtörténész, tanár. Tanulmányait Egerben, majd Budapesten végezte, magyar-latin szakos tanári diplomát szerzett. Az OSzK kéziratárának munkatársa, az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa, majd osztályvezetője, az ELTE régi magyar irodalom tanszékvezető professzora, az MTA tagja volt. MARKÓ 2001–2007. VI. 629.

<sup>970</sup> Waldapfel Eszter (1906–1968): könyvtáros, történész. A budapesti tudományegyetemen tanári és doktori oklevelet szerzett. A Collegium Hungaricum tagjaként Bécsben jogtörténetet hallgatott. Az OSzK munkatársa, a kéziratár vezetője, majd a könyvtár igazgatóhelyettese, végül az Országos Pedagógiai Könyvtár igazgatója volt. MARKÓ 2001–2007. VI. 1305.

<sup>971</sup> Esze Tamás (1903–1993) református lelkész, történész, irodalomtörténész. A budapesti és debreceni egyetemen teológiát és bölcsészetet hallgatott, doktori címet szerzett. Szankon, majd Gyöngyösön szolgált, 1941-től a Lorántffy Zsuzsanna-egylet lelkészeként működött. Ezután a konvent levéltári és könyvtári előadója és a Magyarországi Református Egyház tudományos gyűjteményeinek főigazgatója lett. Szerkesztette az *Egyháztörténet* című lapot, emellett teológiai tanár volt Budapesten, és a dunamelléki egyházkerület főgondnoki tisztét is betöltötte. ZOVÁNYI 1977. 184. PÉTER 2000. 580–581.

<sup>972</sup> *Csak a gépelvényben*. Papp Ferenc (1886–1966) középiskolai tanár. 1914-ben a debreceni Dóczy Leánygimnázium tanára lett. Magyar, németet, vallást és lélektan tanított. 1922-től a Tanítóképző Intézet, 1936-tól a Leánygimnázium igazgatójaként működött. 1933-tól az ORTE alelnöke, 1946–1950 között elnöke volt. 1949-ben vonult nyugdíjba. Az 1940-es évek végén lett a Nagykönyvtár igazgatója. Egyidejűleg németet tanított a teológián. FEKETE–G. SZABÓ 1988. 448, 467. SZABADI 2002. 36. FOGARASSY 2013. 134.

<sup>973</sup> Stoll Béla (1928–2011) irodalomtörténész. A budapesti egyetemen szerzett magyar-olasz szakos tanári diplomát. 1955-től az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa volt. A Régi Magyar Költők Tára 17. századi sorozatát szerkesztette. PÉTER 2000. 1988–1989.

<sup>974</sup> *A gépelvényben: Kolos Béla*. Kolos (Kokas) Endre (1905–1960) bencés szerzetes, főiskolai tanár, könyvtáros. 1924-ben lépett a rendbe, magyar-latin szakos tanári diplomát szerzett, és doktorált. Pápán, Esztergomban, Komáromban, Budapesten gimnáziumi tanár, Pannonhalmán főiskolai tanár volt. 1956-tól főkönyvtárosként, majd Győrben diákokthoz igazgatóként működött. SCHERMANN 1940. 132. BERKÓ–LEGÁNYI 1986. 189. DIÓS 1993–. VII. 89. TUNGLI 1997. 158.

<sup>975</sup> Balázs János (1914–1989) nyelvész, filológus, egyetemi oktató, a nyelvészeti tudományok doktora. Középiskolai tanulmányait 1927–1935 között Pápán, a református gimnáziumban végezte. Ezután a budapesti egyetem magyar-latin-görög szakán tanult, Pisában is megfordult. Középiskolai tanár, majd egyetemi docens lett. 1956-tól a Nyelvtudományi Intézetben részt vett *A magyar nyelv értelmező szótára* szerkesztésében. VARGA 1998. 51. MARKÓ 2001–2007. I. 306–307.

<sup>976</sup> *Csak a gépelvényben*. Bán Aladár (1871–1960) költő, műfordító, irodalomtörténész. Középiskolait Veszprémben, Pápán és Székesfehérváron végezte. Bölcsészdoktori diplomát szerzett. Temesváron, majd Budapesten volt gimnáziumi tanár. A Turán című folyóiratot is szerkesztette. VARGA 1998. 53–54.

<sup>977</sup> Beke Ödön (1883–1964) nyelvész, finnugrista, az MTA rendes tagja. Középiskolai tanulmányait Komáromban és Pápán végezte, ezután a budapesti egyetem bölcsészkarára iratkozott be. Az egyetem elvégzése után Budapesten, Nagyszébenben, majd ismét Budapesten tanított. A Tanácsköztársaság után

*Horpácsi*<sup>981</sup> Illés,<sup>982</sup> Imre Samu,<sup>983</sup> Keresztes Kálmán,<sup>984</sup> Szabadi Béla,<sup>985</sup> és a velük kapcsolatban levő kutatókról: Bíró Sándor,<sup>986</sup> Nagy Miklós,<sup>987</sup> Végh Ferenc,<sup>988</sup> Végh

Bécsbe költözött. 1923-tól a budapesti Zsidógimnázium tanára volt. 1949-től az egyetem finnugrisztikai tanszékén oktatott volgai és permi nyelvészetet. Pápai Református Kollégium értesítői. 1893/94. 121. 1897/98. 37. 1898/99. 80, 96, 134, 136. 1899/1900. 61, 80, 116, 117. MARKÓ 2001–2007. I. 561–562.

<sup>978</sup> Csak a kéziratban.

<sup>979</sup> Fazekas Jenő (1906–1979) finnugor nyelvész. Középiskolai tanulmányait 1918–1926 között a pápai református gimnáziumban végezte. A debreceni tudományegyetemen Pápay József finnugor nyelvész professzor tanítványa lett. Ösztöndíjjal a helsinki egyetemen is tanult. 1937-től a tartui, 1941-től a helsinki egyetem magyar rektora, 1958-tól haláláig Uppsalában az egyetem Finnugor Intézetének megbízott előadója volt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1918/19. 12. 1919/20. 13. 1920/21. 21, 25, 26, 27, 29, 39. 1921/22. 26, 30, 32, 34, 43. 1922/23. 40. 1923/24. 33, 34, 35, 50, 60. 1924/25. 43, 44, 46, 64, 73. 1925/26. 52, 53, 55, 77, 80, 85. 1926/27. 76. 1927/28. 92. 1928/29. 64. 1929/30. 50. 1931/32. 99.

<sup>980</sup> A kéziratban: *Ferenci*. Ferenczy Géza (1901–1974) nyelvész. Középiskolai tanulmányait 1911–1919 között a pápai református gimnáziumban végezte. A budapesti tudományegyetemen tanári diplomát és doktori címet szerzett. Bécsben tanított, az egyetem magyar lektora volt. 1949 után az Országos Könyvtári Központ, majd az OSzK, végül a Nyelvtudományi Intézet munkatársa lett. Az értelmező szótár egyik szerkesztőjeként tevékenykedett. Pápai Református Kollégium értesítői. 1911/12. 95, 135. 1912/13. 142. 1913/14. 129. 1914/15. 94. 1915/16. 153, 193, 194. 1916/17. 61, 83, 115, 116. 1917/18. 81, 99, 125, 151, 152, 153. 1918/19. 17. 1919/20. 6. 1921/22. 44. 1929/30. 88. VARGA 1998. 165.

<sup>981</sup> A gépelvényben tévesen: *Korpácsy*.

<sup>982</sup> Horpácsi (1947-ig Holpert) Illés Gyula (1923–?) tanár, nyelvész. Középiskolai tanulmányait Budafokon és Budapesten végezte, majd belépett a ciszterci rendbe. Teológiai tanulmányait a rendi főiskolán és Salzburgban végezte. Pappá szentelése után 1947-től 1951-ig a budapesti tudományegyetemen magyar-latin szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1949-ben kilépett a rendből. 1951-től a pápai állami tanítóképző tanára volt. GULYÁS 1939–2004. XIV. 206.

<sup>983</sup> Imre Samu (1917–1990) nyelvész, nyelvjáráskutató, a nyelvtudományok doktora. Középiskolai tanulmányait 1929–1937 között Pápán végezte, majd Debrecenben szerzett magyar-latin szakos tanári diplomát. Orosz hadifogság után 1948-ban tért haza. A Nyelvtudományi Intézet munkatársa, majd igazgatója volt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1929/30. 51, 52, 53, 57, 91. 1930/31. 43, 46, 47, 56, 89. 1931/32. 54, 56, 57, 58, 60, 70, 93, 102. 1932/33. 61, 65, 66, 68, 81, 110. 1933/34. 72, 73, 75, 77, 78, 80, 96, 112, 113. 1934/35. 136, 138, 140, 141, 142, 160, 176. 1935/36. 95, 101, 106, 107, 109, 131, 145, 147, 149, 160. 1936/37. 39, 57, 64, 67, 68, 70. 94, 98, 99, 101, 110, 111, 112, 113, 114, 121. 1942/43. 154. MARKÓ 2001–2007. III. 468–469.

<sup>984</sup> Keresztes Kálmán (1919–2006) nyelvész. Középiskolai tanulmányait Pécsen végezte, ezután a pápai református teológián végzett három évet, végül Debrecenben szerzett magyar-olasz szakos tanári diplomát. Pécsen tanított, majd a Nyelvtudományi Intézet munkatársa lett. Kiss Géza *Ormánysági Szótárának* szerkesztője, a *Magyar Nyelvjárások Atlaszának* munkatársa, az *Élet és Tudomány* című folyóirat nyelvészeti rovatvezetője volt. 1956 után az Egyesült Államokba távozott. A Columbia Egyetemen lett magyar lektor. Pápai Református Kollégium értesítői. 1937/38. 56, 61, 64, 67. 1938/39. 21, 26, 29, 30, 34, 110. 1939/40. 26, 31, 34, 36, 37, 117, 120. SZÉPE 2010. 182–185.

<sup>985</sup> Szabadi Béla (1898–1968) tanár, nyelvész. Latin és görög filológiából és ókori történelemből doktorált. 1922–1942 között tanított a pápai református gimnáziumban. 1942-től a budapesti Lónyay gimnázium tanára, 1952-től a Nyelvtudományi Intézet munkatársa volt. Részt vett az értelmező szótár szerkesztésében is. TUNGLI 1997. 106–107. VARGA 1998. 472.

<sup>986</sup> Csak a gépelvényben. Bíró Sándor (1907–1975) történész. Középiskolai tanulmányait Pápán és Székelyudvarhelyen végezte. Ezután Kolozsváron, a teológiai akadémián és az egyetemen, majd Párizsban tanult tovább. Lelkeszi oklevelet, magyar-francia-román szakos tanári diplomát, végül Budapesten bölcsészdoktori dipomát szerzett. 1934–1942 között Kolozsváron tanított. Közben 1935-ben Pápára látogatott, ahol a diákoknak előadást tartott. A gyülekezet ez alkalomra szeretetvendégséget szervezett. 1942 után a debreceni, majd a budapesti egyetemre került. Az ELTE Kelet-Európa története tanszékének adjunktusa, majd a neveléstudományi tanszék főmunkatársa volt. Pápai Református Kollégium értesítői. 1918/19. 12. 1919/20. 13. 1920/21. 21, 25, 26. 1921/22. 26, 30, 32. 1934/35. 85, 95. 121. PÉNTEK 2000. 257.

<sup>987</sup> Nagy Miklós (1924–2002) irodalomtörténész, egyetemi tanár. Szombathelyen érettségizett, majd a budapesti tudományegyetemen Eötvös-kollégistaként magyar-latin szakos tanári diplomát szerzett. 1947-

József,<sup>989</sup> Tóth Sári,<sup>990</sup> Eckhardt Sándor,<sup>991</sup> Országh László,<sup>992</sup> Zolnai Béla.<sup>993</sup> (Ő levelezését és egy kiadatlan regényét Kolozsvárról Pápára küldte el megőrzésre *Trócsányi Dezső kartársunknak*,<sup>994</sup> aki a Főiskolai Könyvtárban helyezte el, ahol a könyvtár kiürítése alkalmával 1945-ben szétszórták az egészet, de amit lehetett, összeszedtünk, és a tulajdonosnak visszajuttattuk. Révész Imre tiszántúli püspök is a debreceni Kollégiumi Nagykönyvtár értékeit Pápára akarta menteni,<sup>995</sup> de Isten ebben az Ő kegyelmes végzése szerint megakadályozta, és Debrecen nem járt úgy, mint Sárospatak, amelynek unikumait 3 láda csomagban még 1938-ban Budapestre szállították, és onnét vitték el 1945-ben, köztük a lengyel Bibliát is.<sup>996</sup> Pár éve egy könyv<sup>997</sup> belőlük felbukkant a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában, ahová

től az OSzK könyvtárosaként dolgozott, majd először az ELTE-n, később Debrecenben lett a magyar irodalomtörténeti tanszék tanára. PÉTER 2000. 157.

<sup>988</sup> Végh Ferenc (1929–) bibliográfus, irodalomtörténész. Vácon érettségizett, majd Budapesten szerzett magyar-történelem szakos diplomát. 1956–1957 között az MTA Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa volt. A forradalom alatti tevékenységért kétévi börtönre ítélték. 1962-től a műgyetem központi könyvtárában dolgozott. PÉTER 2000. 2046–2047.

<sup>989</sup> Végh József (1912–1997) nyelvész. A debreceni egyetemen szerzett magyar-német szakos tanári diplomát. 1935-től a debreceni református gimnázium, 1943-tól a debreceni egyetem tanára volt. 1945-től Óriszentpéteren, 1949-től Celldömölkön tanított. 1952–1977 között az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa volt. PÉTER 2000. 2407.

<sup>990</sup> Tóth Sarolta munkája, a *Magyar és lengyel Imre-legendák* 1962-ben jelent meg Szegeden az Acta Universitatis Szegediensis sorozatban (Acta Historica Tomus XI.). Szerkesztőként részt vett a *Magyar szinonimaszótár*, a *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén*, valamint a *Nyelvművelő kézikönyv* kiadásában.

<sup>991</sup> Eckhardt Sándor (1890–1969) irodalomtörténész, nyelvész, egyetemi tanár, az irodalomtudományok doktora. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Párizsban végezte. 1923–1958 között a budapesti egyetem bölcsészkarán a francia nyelv és irodalom tanára volt. Az Egyetemes Philológiai Közönyt is szerkesztette. MARKÓ 2001–2007. II. 293–294.

<sup>992</sup> Országh László (1907–1984) nyelvész, irodalomtörténész, egyetemi tanár, szótáríró. Egyetemi tanulmányait Budapesten és az Egyesült Államokban végezte. Az Eötvös-kollégiumban, majd a budapesti, később a debreceni bölcsészkaron az angol nyelv és irodalom tanszékvezető egyetemi tanára volt. MARKÓ 2001–2007. IV. 1182–83.

<sup>993</sup> Zolnai Béla (1890–1969) irodalomtörténész, nyelvész, egyetemi tanár. Magyar-német-francia szakot végzett. Gimnáziumi tanárként működött, majd először Pécsen, aztán Szegeden, végül Kolozsváron lett egyetemi tanár. Szegeden, majd Kolozsváron a Francia Filológiai Intézetet is vezette. 1950-ben az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa lett. Az 1930-as években rendszeresen támogatta könyvadományokkal a főiskolai könyvtárt. Pápai református Kollégium értesítői. 1935/36. 53, 156. 1938/39. 115. 1939/40. 125. 1942/43. 155. MARKÓ 2001–2007. VI. 1475–1476.

<sup>994</sup> A kéziratban: *Trócsányinak*.

<sup>995</sup> Révész Imre erről így emlékezett meg 1944. december 19-én az egyházkerületi tanácsülésen tartott időszaki jelentésében: ... [a debreceni református kollégium könyvtára] *a legnagyobb veszedelemben forgott, s helyzete veszélytelennek ma sem mondható: mégis hálát adok a gondviselő Istennek, hogy a legnagyobb értékek Dunántúlra szállítására nem kerülhetett sor, pedig volt olyan kritikus pillanat, amikor kizárólag csak a vagonhiányon múlt, hogy a drága kincseket tartalmazó ládákat el nem indítottam*. RÉVÉSZ 1990. 70.

<sup>996</sup> A könyvek 2006. februárban kerültek újra Magyarországra. A sárospataki könyvek viszontagságos sorsáról, „fogságáról” lásd legújabbban az *„Elvesztett és megtaláltatott...” Tanulmányok az Oroszországból visszatért sárospataki ritkaságokról* című kötetet, ami 2010-ben jelent meg Sárospatakon.

<sup>997</sup> *Csak a gépelvevényben*.

vétel útján került: a *Vizsolyi Biblia*.<sup>998</sup> Az eladó tisztázta magát. Úgy kapta oroszoktól a kötetet.)

Évtizedeken át naponta könyörögtem és hálát adtam a Kairóban működő Amerikai Keresztyén Egyetemért.

1914. szeptemberben a MEKDSz adott közzé: tárgyak, amelyekre vonatkozólag a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség tagjainak és barátainak imádkozó segítségét kéri. (a hét napjaira beosztva – területek és fő szükségletek szerint). Erre én is feljegyeztem a személyeket és tárgyakat, akikért és amikért imádkozni szoktam. Pl. szombaton a leánydiákságért imádkoztunk. A én névsoromban a következők voltak feljegyezve: Ilon,<sup>999</sup> Victor Gabriella,<sup>1000</sup> pápai munka. Rác Erzsike,<sup>1001</sup> Cseh Szombathy Flóra,<sup>1002</sup> Cseh Szombathy Margit,<sup>1003</sup> Aebertold kisasszony (svájci származású, Pápan évtizedeken át működő nyelvmesternő, akinél meglepett mint kezdő teológust, mikor angolt tanultam nála, hogy a Bibliája milyen kopott – mert sokat használta. Most már a feleségem Bibliája is nagyon kopott, valamint az enyém is.), Gyenis Bözsi (később Tildy Zoltán felesége),<sup>1004</sup> Tildy Etelka,<sup>1005</sup> Baráth

<sup>998</sup> A kéziratban: a *Vizsolyi Biblia*, mely ~~Sárospataké~~ volt.

<sup>999</sup> Több személyről is szó lehet (kettőt az országos mozgalomból, kettőt pedig a Pápai Református Leányegyesület életéből említünk). Tukka Ilona (1901–2002) KIE leánytitkár. Budapesten a Baross Gábor telepen dolgozott, majd ezt követően Kecskeméten részt vett a Bodor Zsuzsanna Leányotthon létrehozásában. A II. világháború alatt végzett mentőmunkájáért 1997-ben megkapta a Jad Vasem kitüntetését. 1951 után kitelepítették. KOVÁCS 2007. 178–181. Marinka Ilon Kolozsvárról származó diakonissza volt, öt éven keresztül kórházi szolgálatot, betegápolást végzett. 1918-ban, 38 éves korában hunyt el. PEIL 1918. 245, 253–254. Geöbel Ilona 1904–1939 között tanított a Nőnevelő Intézetben. Tagja volt az Országos Stefánia Szövetségnek, a Református Leányegyesületnek, a Református Nőegyletnek, a Pápa Városi Közművelődési Egyesületnek, a Jókai Körnek, a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének, az ORTE-nak és a Légóltalmi Ligának. Pentz Ilona 1927-től volt a Nőnevelő Intézet magyar-német szakos tanárnője. Tagja volt a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, a Pápai Jókai Körnek, a Közművelődési Egyesületnek, a Református Leányegyesületnek és a Magyar–Finn Társaságnak.

<sup>1000</sup> Victor Gabriella (1891–1971) református tanárnő. Budapesten végezte el a tanítóképzőt, majd a teológiát is. Lelkészi szolgálatba soha nem állt, a Kecskeméti Református Tanítóképzőben tanított. Háromszor ment férjhez, harmadik férje Vásárhelyi László volt. BERCZKY 2006. 725, 732, 738.

<sup>1001</sup> Rác Erzsébet 1899. május 19-én született Balsán, apja lic. Rác Kálmán pápai teológiai tanár, anyja Hódy Mária volt. Tanulmányait 1909–1917 között a pápai Református Nőnevelőintézet polgári iskolájában és tanítónőképzőjében végezte. 1921-ben Nagy Gábor pápai vallásoktató lelkész vette feleségül. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1909/10. 56. 1910/11. 64. 1911/12. 60. 1912/13. 117. 1913/14. 88. 1914/15. 31. 37, 71, 72. 1915/16. 28, 54. 1916/17. 28, 35, 37, 49, 54. DREL törzslap.

<sup>1002</sup> Cseh–Szombathy Flóra 1904–1909 között a pápai református Nőnevelő Intézet tanulója volt, tanítónői oklevelet szerzett. 1922-ben férjhez ment dr. Tamás Károly fővárosi tanárhoz, aki később kereskedelmi iskolai igazgató lett. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1904/05. 30. 1905/06. 34. 1906/07. 27. 1907/08. 35. 1908/09. 30. Pápai Református Kollégium értesítői. 1911/12. 158. 1915/16. 196. 1917/18. 155. 1920/21. 41. Pápai Hírlap 1922/28. 2. DPL 1942. 129.

<sup>1003</sup> Cseh–Szombathy Margit 1908-tól 1914-ig a pápai református Nőnevelő Intézetben tanult, tanítónői oklevelet szerzett. Az 1914/15. tanévben a gimnázium 8. osztályát végezte el magántanulónként a pápai református gimnáziumban. 1922-ben bölcsészdoktorátust szerzett, doktori értekezését a nyelvészet köréből írta. Budapesten lett felsőkereskedelmi iskolai tanár. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1907/09. 27. 1909/10. 59. 1910/11. 68. 1911/12. 64, 83. 1912/13. 62, 122, 144. 1913/14. 103, 107. Pápai Református Kollégium értesítői. 1914/15. 43, 105. 1922/23. 54. 1931/32. 15, 98. 1940/41. 115. DPL 1932. 29. 1939. 141.

<sup>1004</sup> Gyenis Erzsébet (1896–1985) tanítónő. A tanítóképzőt a pápai református Nőnevelő Intézetben végezte 1910–1914 között. Ezután Szennán kezdett tanítani. Később Tildy Zoltán vette feleségül. 1945-ben

József,<sup>1006</sup> Victor János felesége,<sup>1007</sup> Hefty Mária (később Deme László felesége),<sup>1008</sup> Forróné, Ödön, Ilus, Kis Géza felesége, Megyericsy Béla. Nyári gyűlés V. 22.: Irén unokahúgom.<sup>1009</sup> 1917. VIII. 18.: Horváth Margit (később Vágó Ede felesége).<sup>1010</sup>

Amikor a *gimnáziumban*<sup>1011</sup> angolt tanítottam a „felszabadulás” után, akkor is hívogattam tanítványaimat a bibliaórákra. Rendes nyelvi órákon bibliai verseket is tanultunk, valamint pár modern keresztyén himnuszt is, könyv nélkül, és énekelni is, pl. „Jesus, Lover of my soul!”

Volt olyan idő, amikor már nem taníthattam angolt, *mert nem volt angol óra*,<sup>1012</sup> de bibliaórákra akkor is eljártak páran. Volt olyan év, amikor húszan is jártak egy bibliakörbe, de volt oly apály is, amikor csak ketten jöttek.

Természetesen naponta imádkoztam családom tagjaiért: feleségem, leányaim, szüleim, testvéreim, vőim és unokáim, nászaimért, egyéb rokonaimért, sógorokért, unokaöcsémért és unokahúgaimért.

Később sorra kerültek barátaim, a dunántúli esperesek, egyházmegyei gondnokok. Régiek és újak. Pl. Győri *Elemérrel kapcsolatban ezeket említettem*<sup>1013</sup> imádságaimban: egyházkormányzó tevékenységét, fiát, leányát, feleségét,<sup>1014</sup> egészségét. Rokona-

nemzetgyűlési képviselőnek választották. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1910/11. 68. 1911/12. 64. 1912/13. 143, 144. 1913/14. 91, 103.

<sup>1005</sup> Tildy Etelka Kismányáról származott. Az 1913/14 és az 191/15. tanévekben Pápán tanult a Nőnevelő Intézet tanítónőképzőjében. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1913/14. 90, 1914/15. 31, 40, 51.

<sup>1006</sup> Baráth József Vérteskethelyen született 1890-ben. Tanulmányait Pápán és Utrechtben végezte. 1914-től segédlelkész volt Budapesten, a KIE titkáráként működött. 1917-től 1921-ig Tatán hitoktató segédlelkészként szolgált. 1921-től 1954-ig gyermekyi lelkipásztor volt. DREL törzslap. GERECSÉI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 245. KRÁNITZ 2013. 905–908.

<sup>1007</sup> Tildy Erzsébetről (1893–1986) van szó. Losoncra származott, apja Tildy Vince, anyja Micsky Lídia volt. BERECSKY 2006. 726–727, 737.

<sup>1008</sup> Deme László 1889-ben született Zádorfalván (Gömör és Kishont vm.). Középiskolai és teológiai tanulmányait Sárospatakon végezte. Edinburghban folytatta tanulmányait, ahol egy tanévet töltött. A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség budapesti, majd országos titkára lett, vezette kiadványát, irányította a szövetség lapjainak kiadását, igazgatta diákokotthonát. 1926-ban Pécelre került lelkésznek. 1952-től az észak-pesti egyházmegye esperesének, a dunamelléki egyházkerület konventi rendes tagnak választotta. Tisztségeit nyugalomba vonulásáig, 1959-ig töltötte be. 1987-ben hunyt el. FORGÁCS 1925. 286. ZOVÁNYI 1977. 146, 184. PÁLL 1983. 452. Felesége, Hefty Mária a *Közlemények az Evangéliumi Leánydiákszövetség munkájából* című kiadvány felelős szerkesztője volt. CSEH-MÉSZÁROS 2006. 1264.

<sup>1009</sup> Pongrácz Irén 1895. április 5-én született Héregen, apja Pongrácz János lelkész, anyja Fehér Terézia volt. 1905-től 1913-ig a Nőnevelő Intézetben tanult, ott végezte el a polgári iskolát és a tanítónőképző intézetet is. TREL I. 8. d. 7. Héreg. 18. Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői. 1905/06. 32. 1906/07. 25. 1907/08. 33. 1908/09. 28. 1909/10. 60. 1910/11. 69, 103. 1911/12. 65, 86. 1912/13. 7, 123, 138.

<sup>1010</sup> Horváth Margit Révkomáromból származott. Apja Horváth Ferenc hentesmester, anyja Gulyás Lídia volt. Tanulmányait 1913–1915 között a pápai Nőnevelő Intézet tanítónőképzőjében végezte. 1915-ben szerzett jeles oklevelet, majd Komáromban tanított. 1922. január 10-én lett Vágó Ede nemeshodosi lelkész felesége. KRÁNITZ 2013. 310.

<sup>1011</sup> A kéziratban később tollal javítva: *gimnáziumunkban*.

<sup>1012</sup> *Csak a gépélvényben*.

<sup>1013</sup> A gépélvényben: *Elemérrel kapcsolatban ezeket említettem*.

<sup>1014</sup> Győry Elemér felesége Sebestyén Ida, Sebestyén Dávid kocsii lelkipásztor leánya volt. 1922. április 18-án házasodtak össze. Fiuk, Tibor Elemér 1923. július 13-án született, gépészmérnök volt, 2000-ben halt

it, testvéreit, unokaöccseit, *Karcsit*,<sup>1015</sup> a hivatalsegégeit: Imrét és Németh Sándort. De Eleméért már diákkora óta *imádkoztam*.<sup>1016</sup>

Mint igazgató sok teendőm elvégzésére imádsággal készültem. Mint tanár Cordiertől, Kálvin első párizsi tanítójától<sup>1017</sup> tanultam: „Aki könnyen akar tanítani, kezdje az Istennel.” (*Pruzsinszky*:<sup>1018</sup> Kálvin élete I. 17. l.)

Később, amikor házunk volt, a lakóink lelkére is gondoltam, és zörgettem értük Istennél. Olyanok derültek ki róluk, amiket nem sejtettem. Pl. Sachs Saroltáról megtudtam, hogy szép vallásos énekeket is írt.

Tanártársaim is közel voltak hozzám Istenen keresztül (a teológián és a gimnáziumban, meg a nőnevelőintézetben); amikor városatyja, majd megyebizottsági tag lettem, a közélet vezetőiről is megemlékeztem, akikkel személyesen találkoztam a zöld asztalnál, vagy néha a fehér asztalnál.

Míg azelőtt – diákkoromban is – gyakori volt az ellentét és néha szóváltás a tanári karok tagjai közt, míg én igazgató voltam, az ilyet hivatali tekintélyemnél fogva mindig igyekeztem, és legtöbbször sikerült is megakadályozni.

A pápai református gyülekezetben állandóan imádkoztam a lekipásztorokért, a gondnokokért, valamint a gyülekezetben működő bibliakörökért, vasárnapi iskoláért, KIE, Leányegylet, Nőegylet, külmissziói csoport tagjaiért és munkájáért.

1945 óta nem feledkeztem meg a püspökökről, elsősorban a reformátusokról, azután az evangélikusokról, sőt a római katolikusok is sorra kerültek. Budapest, Debrecen, Kolozsvár, Pápa, Sárospatak, *Sopron*<sup>1019</sup> tanárai, osztálytársaim, akikkel együtt érettségiztünk.

A világprotestantizmus vezető egyéniségei, *lelkészek*<sup>1020</sup> és világiak. A sorsdöntő események, tanácskozások: Oslo, Amszterdam, Genf, Lambeth, Evanston mind sorra kerültek. 1941 óta különösen Nagy-Britannia és az Észak-Amerikai Egyesült Államokban levő személyes ismerőseimért zörgettem. A Studiorum Novi Testamenti Societas munkájáért, régi és új tisztviselőiért. Francia, holland, svájci barátok naponta elvonultak előttem, amikor ügyüket Isten elé vittem.

Az északi, skandináv és az orosz keresztyénség egyformán felköltötte imádkozó érdeklődésemet. Mindenfelé voltak személyes ismerőseim és barátaim. Stratégiai

meg. Leányuk, Boriska Erzsébet 1926. augusztus 2-án született, Visnyei Győző felesége lett, közgazdászként az Állami Biztosító munkatársa volt. KRÁNITZ 2013. 909.

<sup>1015</sup> *Csak a gépelvényben.* Győry Károly (1927–1998) apja Győry Károly, anyja Merétey Ágnes volt. Középiskolai és teológiai tanulmányait is a pápai kollégiumban végezte. 1951-től segédlelkész volt Pápán, 1954-től egyházkerületi könyvelő, 1955-től püspöki titkár. 1961-től 1990-ig Bakonyszentkirályon szolgált. DREL törzslap.

<sup>1016</sup> *Csak a kéziratban.*

<sup>1017</sup> Cordier, Mathurin (1477?–1564) svájci teológiai tanár, humanista. A párizsi la Marche kollégiumban volt Kálvin tanára.

<sup>1018</sup> *Csak a gépelvényben.*

<sup>1019</sup> *Csak a gépelvényben.*

<sup>1020</sup> A kéziratban eredetileg: *egyháziak.*

szempontból és a keresztyén testvériség megvallására imádkoztam külön a római pápáért, a bíboros államtitkáráért, Francóért<sup>1021</sup> és Salazárért,<sup>1022</sup> Nehruért.

Sokan az ilyent talán helytelennek tartják, de én úgy érzem, mint Krisztus alázas követője, megtehettem, sőt meg is kellett tennem, hogy így az imádságom területét messze kiterjesztettem, túl a közvetlen környezetemen.

Ahhoz tartottam és tartom magamat, amit az én Megváltóm sokszor mondott az imádságról: Kérjete! Zörgessetek! A mi feladatunk: szükségünk, nyomorúságaink bevállása, bocsánat-, erő- és bátorságkérés, a Lélekkel való állandó töltekezés igénylése. A felelet Istentől jött és jön. A csendesóra nem időpazarlás, hanem felkészülés az Isten országának *mindig*<sup>1023</sup> hűségesebb munkálására. „Tudjátok meg, a ti munkátok nem hiábavaló az Úrban.” (1 Kor. 15,58)

Az imádkozással minden korban, kezdve az újszövetségi időkkel, együtt járt az éneklés is. Mihelyt az evangélium megérintett, azonnal el kezdtem tanulni és nemso-kára tanítani is a belmissziói mozgalmak énekeit. A Hozsannán és Halleluján kívül megszereztünk *több*<sup>1024</sup> külföldi énekeskönyvet is: Church Hymnary, német kiadványok: Rettungsjubel, stb., a protestáns világgyűlések énekeskönyveit: Cantate Domino, Laudemus.<sup>1025</sup>

Sok ellenkező állítással szemben az az igazság, hogy minél több új éneket tanulunk, annál jobban, újból megszerettük a gyülekezeti énekeskönyv zsoltárait és dicséreteit, valamint a magyar szerzők új énekeinek szövegét és dallamát is. Az ébredések mindenütt és minden korban új istenes énekeket is termelnek.

Nagy segítségemre *voltak*<sup>1026</sup> az éneklésben drága feleségem és az itthon tanuló Matyu leányom, akiket Isten jó énekhanggal áldott meg, és akik örömmel zengték családi áhítatainkon és nyilvános helyeken is az Úr dicséretét. Az egyházkerületi női konferenciákon sok dunántúli leányt és asszonyt tanítottak meg az új énekeskönyv énekeire.

Hogy anyagi tönkremenetelünket esztendőnkön át jajszó és elkeseredés nélkül túrtük (v.ö. Zsid. 10,34: *vagyonotok elrablását örömmel fogadtátok, tudván, hogy nektek jobb és maradandó vagyonotok van a mennyekben*),<sup>1027</sup> a drága feleségem Istenben

<sup>1021</sup> Franco, Francisco (1892–1975) spanyol katonatiszt, államférfi. 1936-tól haláláig Spanyolország államfője és a fegyveres erők főparancsnoka volt.

<sup>1022</sup> Salazar, António de Oliveira (1889–1970) portugál pénzügyi szakember, politikus. 1932-től 1968-ig Portugália diktatorikus hatalmú miniszterelnöke volt.

<sup>1023</sup> A gépelvényben: *minden*.

<sup>1024</sup> A kéziratban eredetileg: *sok*, majd áthúzva.

<sup>1025</sup> A *Rettungsjubel* című német énekeskönyvet a Bethel kiadó jelentette meg az 1910-es években: *Rettungsjubel: Zum Gebrauch in Evangelisations- und Glaubens-Versammlungen*. A *Cantate Domino* című kiadvány az 1920-as években jelent meg Genfben a World's Student Christian Federation kiadásában. A *Laudemus* című kiadvány az 5. Európai Keresztyén Szövetségi Konferencia énekeit tartalmazta, Genfben jelent meg 1927-ben.

<sup>1026</sup> A kéziratban: *volt*.

<sup>1027</sup> *Csak a gépelvényben*.

vetett rendíthetetlen hitének tulajdonítható. A házi orvosunk, Nagy Ernő dr.<sup>1028</sup> többször mondta – velünk szemben volt az ő háza –, hogy csodálta, Anyuka mennyire megtanulta az egyik német császár szállóigévé lett bölcs mondását: „Lerne leiden, ohne zu klagen.” „Tanulj meg szenvedni panaszkodás nélkül.”<sup>1029</sup>

Feleségem testestül-lelekestül erdélyi székely volt, hízeltetés nélkül merem mondani ország-világ előtt: a legjavából.

Egyszer azt írtam a Bibliámba, a Példabeszédek könyve 31. része 10–31. verseihez: Mintha Anyusról vette volna a példát. A leírás több része pontosan ráillik.

Egyszer nőtlen koromban édesanyám hazamenetelemtől mutat egy bicskei emeletes házat ábrázoló képes levelezőlapot, hogy a ház tulajdonosa szívesen feleségem lenne. Mondtam, hogy én nem emeletes házat akarok, hanem bibliai értelemben vett derék asszonyt.

Feleségem bánatot csak halálával okozott. Ha voltak néhanapján nézeteltérések köztünk – nem mondanék igazat, ha azt állítanám, hogy soha nem voltak –, azokat a közös evangéliom mindig elsimította, és mindig mélyebb lett a Krisztusból fakadó élet egysége, mert közösek voltak vágyaink és törekvéseink: Isten országát próbáltuk, habár nagyon töredékes és gyarló módon is, megvalósítani családjunkban és minden nyilvános szereplésünkben.

Nem volt egyikünk sem tökéletes, de a legnagyobb célra törekedtünk: „Most Isten gyermekei vagyunk, és még nem lett nyilvánvalóvá, hogy mivé leszünk. De tudjuk, hogyha nyilvánvalóvá lesz, hasonlóká leszünk Őhöz, mert meg fogjuk Őt látni, amint van.” (1 János 3,2) – És valljuk Pál apostollal: „Nem mondom, hogy már elértem, vagy hogy már tökéletes volnék, hanem igyekszem, hogy el is érjem, amiért meg is ragadt engem a Krisztus Jézus. Atyámfi, én enmagamról nem gondolom, hogy már elértem volna, de egyet cselekszem, azokat, amelyek hátam megett vannak, elfelejtve, azoknak pedig, amelyek előttem vannak, nekik dőlve, célegyenest igyekszem az Istennek a Krisztus Jézusban onnét felülről való elhívása jutalmára.” (Filippi 3,12–14.)

Etelka szerette az Urat, és ezért szerette az embertársait is. Mint a szegény emberek életének ismerője, ahol csak tehetett, segítette a rászorulókon. Több barátnője támogatásával – különösen dr. Cseh Szombathy Lászlóné, lic. Rácz Kálmánné, Hatvani Lajosné<sup>1030</sup> voltak megértő társai – megvették a Szladik János utca 24. szám alatt álló

<sup>1028</sup> Nagy Ernő 1902. május 2-án született Szomódon, apja Nagy Sándor szomódi lelkész, anyja Antal Berta, Antal Géza püspök testvére volt. Középiskolai tanulmányait 1912–1920 között a pápai református kollégiumban végezte. 1943-ban az OTI főorvosa volt Pápán. TITREL I. 8. d. 11. Szomód. II. 29. KRÁNITZ 2013. 955.

<sup>1029</sup> A III. Frigyes német császárnak tulajdonított mondás, teljes szövege: *Lerne leiden, ohne zu klagen, daß ist das Enzige, was ich dich lehren kann.*

<sup>1030</sup> Cseh-Szombathy Lászlóné a Pápai Református Nőegyletnek alapításától (1897) alelnöke, majd elnöke volt. Hatvani Lajosné (született Bordács Róza) tanítónő szintén aktívan részt vett az egyet munkájában, emellett a Magyar Református Külmisziói Bizottság pápai csoportjának ellenőreként is tevékenyke-

épületet gyülekezeti szeretetháznak, ahol sok elaggott nő és csekély számban férfi is menedéket *talált*<sup>1031</sup> az élet viharai közepette. Az intézmény ma is megvan, Boncz Juliska vezeti, ő intézi *nagy hűséggel*<sup>1032</sup> a főzést, étkezést, Tóth Ilonka pedig ápolja *sok türelemmel*<sup>1033</sup> a rászorultakat.<sup>1034</sup> Pápa város szociális bizottsága és a református presbitérium anyagi és erkölcsi támogatásban részesíti a nemes célú intézményt, de a ház nagy kertjéből sok veteményt, virágot és gyümölcsöt is eladnak a kertet megművelő szorgos vezetők, és így könnyítik a Szeretetház fenntartását.

Mint erdélyi asszony összegyűjtötte a Pápán is szép számmal található erdélyieket, és Gamerra Alberta bárónővel együtt lelkesen dolgozott a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége helyi szervezetében.<sup>1035</sup> A MANSz délutánokon egy csésze tea mellett előadásokat tartott az ország és népünk nagy kérdéseiről. Felment Budapestre, a MANSz országos *közgyűlésére*,<sup>1036</sup> és Pápán is ünnepélyeket rendezett, szövő és egyéb hasznos tanfolyamokat létesített,<sup>1037</sup> *kiállításokon mutatta be a vidék házi szötteseit, kézimunkáit*.<sup>1038</sup> Maga is ügyesen kezelte a szövőszéket, és örömmel tanított meg másokat is annak *használatára*.<sup>1039</sup> A pápai MANSz tulajdonát képező szövőszékeket kiadta vidékre, hogy így is próbáljanak segíteni a nyomorúságba jutott falusiakon.<sup>1040</sup>

Varni is szeretett és tudott. Saját és gyermekei alsó- és felsőruháit lehetőleg maga varrta. Nagy gondja volt arra, hogy a hozzátartozói ne fényűzően, de ízlésesen öltözködjének. Ez szűkre szabott anyagi lehetőségeink mellett nem volt könnyű, de tudta a régi magyar közmondást: addig nyújtózkodjál, ameddig a takaród ér. Esztendőig hordott ruhákat, amelyeket többször átalakított. Takarékosagra nevelte gyermekeit is.

dett. Lic. Rácz Kálmánné (született Hódy Mária, Hódy János vasmegyeri lelkész leánya) szintén oszlopos tagja volt a Református Nőegyletnek, és egyéb karitatív munkákat is vállalt. DREKK O. 895. A Pápai Református Kollégium tanárainak anyakönyve. 9. KRÁNITZ 2013. 327, 989. A Pápai Református Egyházközség értesítői.

<sup>1031</sup> A kéziratban: *kapott*.

<sup>1032</sup> *Csak a gépelvényben*.

<sup>1033</sup> *Csak a gépelvényben*.

<sup>1034</sup> A Szeretetház vezetői kezdetben diakonissza testvérek voltak: 1932-től 1933. novemberig Straka (később Szendrői) Kornélia testvér, 1934-ben Rozália, 1935-ben Lenke testvér. 1935-től a Nőszövetség „civilre” bízta a Szeretetház vezetését: 1936-tól 1941. október 1-ig Juricskay Artúrné igazgatta, majd helyét Prisznyák Boldizsárné vette át, 1949-től pedig Boncz Júlia vezette az intézményt. Ő székely származású volt (a székelyudvarhelyi járásban lévő Szederjesen született), valószínűleg Pongráczék háztartási alkalmazottja lehetett, és onnan kerülhetett a Szeretetházba. DREKK O. 1269/2. 36–39.

<sup>1035</sup> A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSz) Tormay Cécile írónő által 1918-ban életre hívott keresztény nemzeti asszonyokszövetség volt, amely az 1946. évi feloszlásig működött. A Szövetség sokoldalú szociális, gyermekvédelmi programot valósított meg. Az egyetemi hallgatók részére kollégiumot hoztak létre először 1923-ban Budapesten (Sarolta Leányotthon), majd 1926-ban Debrecenben (Horthy Miklósné leányotthon). 1921-től *Magyar Asszony* címen lapot is megjelentettek. DIÓS 1993–. VIII. 257. BURUCS 1993. 17–18.

<sup>1036</sup> A kéziratban: *közgyűléseire*.

<sup>1037</sup> A kéziratban: *rendezett*, majd később tollal áthúzva és fölé írva: *létesített*.

<sup>1038</sup> A kéziratban eredetileg: *kiállítást tartott a vidéki házi szötteiseiből, kézimunkáiból*.

<sup>1039</sup> A kéziratban: *kezelésére*, majd később áthúzva.

<sup>1040</sup> Például Tapolcafőn a kézimunkázás Szijj Etelka tanítónő, a szövőtanfolyam özvegy Fejes Gáborné református lelkészne vezetésével folyt. Az elkészült munkákból a református iskolában kiállítást is rendeztek. DPL 1925. 144.

Hazáját kimondhatatlanul szerette. Ezért vetette bele magát teljes erővel minden hazafias munkába. Terjesztett naptárakat, előfizetőket gyűjtött újságokra, könyvekre, tagokat toborzott a helyi és országos egyesületeknek. Tormay Cecile-lel, aki többször megtisztelte őt levelével, belső baráti viszonyba került.

A református ügyeket felekezeti elfogultság nélkül, lelkesen szolgálta, de a más vallásúakkal is együtt tudott dolgozni. Ebben közremunkált erdélyi származása és buzgó egyéni vallásossága. A Szabó Aladár-féle belmissziói mozgalomban sok áldást nyert, pár évig diakonissza tanítónő is volt, és a Bieberauer, most Bodoky családdal állandó kapcsolatot tartott fenn.

Sokszor hívott meg házukhoz teológusokat teára, így próbáltuk megmutatni a fiúknak, hogy mi az evangéliumi jókedv és vidámság.

Győry Elemérné főtiszteletű asszonnyal Dunántúl több helyén *megfordult*<sup>1041</sup> a nőszövetségi konferenciákon mint előadó és rendező, hisszük, nem eredménytelenül.

Festeni és kézimunkázni is szépen tudott. Maga szötte ablakfüggönyei ma is díszei lakásunknak. Ezekbe Mezőkövesden hímezett odavalósi népies mintákat.

Mint betegápoló férjét és gyermekeit nagy szakértelemmel ápolta, amikor arra szükség volt. Eltemettük egyetlen fiunkat tízhónapos korában. Az első világháború vége felé 6 hetes korában vazelintől olyan fertőzést kapott, hogy amint a doktor mondta, csak a leggondosabb anyai szeretet szülte ápolással élt 10 hónapot. Két leányunk mellhártyagyulladás alatt mennyit éjjelezett. Ő maga együttélésünk alatt kétszer volt hosszabban, heteken át beteg, egyszer ischiasban, egyszer pedig ekcémában szenvedett. Szüneteit mindig nagy türelemmel hordozta, az orvosok utasításait pontosan betartotta.

Amikor 1945-ben 75-en voltunk éjjelenként házuk pincéjében, *nappal*<sup>1042</sup> a menekültekre főzött, szívesen, keresztyén szeretetből. Megtörtént, hogy nekem egy Ferenc József-öltönyömet vitte el az egyik menekült. Egy másik menekült a legjobb bőrkesztyűmet és háztartási edényeket vitt el. Ezek a csalódások sem tudták segítőkészségét abbahagyatni vele. Olyan nagy volt az ínség Pápán, hogy 1945 márciusában már a németek is papírsákokban temették el halottaikat, mert koporsót nem lehetett kapni. Az oroszok egyik szép szőnyegünket, meg 5 díványpárnát vittek el tőlünk. Azt mondták, egy őrnagyuk akar pihenni. *Sohasem*<sup>1043</sup> kaptuk vissza. Kiderült, hogy a szőnyegbe takarva temették el, a díványpárnák pedig fejránkosul szolgáltak azoknak, akik örök álmra hajtották fejüket. A kórház körül minden házból elvitték a megfelelő díványpárnákat a betegek és haldoklók számára.

Elfogultság *vádja*<sup>1044</sup> nélkül merem állítani, hogy feleségem kiváló háziasszony és gazdaasszony volt. Szűcs Dezső gimnáziumi *címzetes*<sup>1045</sup> igazgató mondta az Etelka

<sup>1041</sup> Csak a kéziratban.

<sup>1042</sup> A kéziratban: *nappal pedig*.

<sup>1043</sup> A kéziratban: *Persze sohasem*.

<sup>1044</sup> Csak a kéziratban, utólagos, ceruzával írt betoldás.

leányom érettségi vizsgája alkalmából adott tanári vacsorán, hogy ő még<sup>1046</sup> olyan pompás vacsorát nem evett. Ez nem az ételek pazarságára vonatkozott, hanem az elkészítés milyenségére. Anyagi viszonyaink korlátozott volta miatt egyszerű ételek kerültek ki a konyhából, de azok ízletesek voltak. Bár megtanulta a dunántúli módra való főzést, de igazában az erdélyi ételeket kedvelte. Engem is meghódított az erdélyi konyhának. Húshagyó kedden kürtöskalács volt a finomság házunknál, amiből szokott küldeni kóstolót<sup>1047</sup> a kedves ismerősöknek is. Erdélyi létére nagyon szerette, és családjával is megkedveltette a lucskos káposztát, a kukoricapuliszkát és a kukoricakását, meg a kolozsvári káposztát.

A Dunántúlon megismert ételek közül szerette a szülőfalumban, Etén készített lakodalmas túrós rétest, a kitűnő kulcsost, amit disznótorra és keresztelőre is szoktak sütni falunkban. A lakodalmas kuglófot is igen tudta méltányolni, a citromos felfűjtat pedig igen jól tudta maga is készíteni.

Nagy gondja volt a disznótartásra. Mindennek maga járt utána, az ételeknek, az etetésnek. Már jó előre rendbe tette<sup>1048</sup> a disznóolat, szerzett almot, hogy télen<sup>1049</sup> meg ne fázze a disznó, gyűjtötte a konyhán a moslékba való maradékot,<sup>1050</sup> és még a legutolsó disznóhízalásnál is 1956-ban<sup>1051</sup> utánanézett, hogy megfelelő hófoka legyen a moslékknak.

A disznótorban pedig semmi sem történhetett az ő mindenre gondoló utasítása nélkül. Csak az olyan disznóolót kedvelte, aki várta az ő utasításait, és azok szerint készítette a töltelékeket. Nagyon kényes volt arra, hogy a töltelékek erdélyiesen készüljenek. A fokhagymás kolbászt nem szerette, inkább kevés citromlevet tétetett beléje. A zsír kisütéséhez<sup>1052</sup> is kiválóan értett. Az általa kisütött zsír és tepertő igen finom volt. Disznótor után minden jó ismerősnek küldött tányér kóstolót. 1955-ben, amikor utoljára volt egészséges a disznóölés idején, 33 helyre szeretettel küldött kóstolót, sohasem számítva arra, hogy kapna érte viszontküldeményt.<sup>1053</sup>

Nagy öröm volt a számára, amikor 1928-ban saját, vett házunkba költözhattünk, melyhez 250 négyszögöl kert is tartozott. Ott szorgoskodott kora tavasztól késő őszig a kertben. Maga ültette be gyümölcsfákkal, és azok gondozására még külön tanfolyamot is végzett.

A virágokat is nagyon szerette. Házunk tágas udvarát virágoskertté alakította át. Volt egy kedves erdélyi barátnéja a házunkhoz közel, annak a révén Hollandiából

<sup>1045</sup> Csak a kéziratban.

<sup>1046</sup> Csak a gépelvényben.

<sup>1047</sup> Csak a kéziratban.

<sup>1048</sup> A kéziratban: tetette.

<sup>1049</sup> Csak a kéziratban.

<sup>1050</sup> A kéziratban: ételmaradékot.

<sup>1051</sup> Csak a kéziratban.

<sup>1052</sup> A kéziratban: zsírsütéshez.

<sup>1053</sup> Csak a kéziratban.

szerezte be a magas törzsű és az alacsony törzsű rózsafákat és -bokrokat, tulipánokat, nárciszokat és jácintokat.

Amikor 1952-ben kiköltöztettek bennünket a saját házunkban levő kényelmes lakásunkból, két lakásunk olyan volt, hogy semmi udvarral sem rendelkezünk. Végre 1954-ben az egyházkerület egyik volt hivatalsegédi lakását kaptuk meg, itt feleségem az illetékesek beleegyezésével a lakás előtt kertet kerített el, amelyben egész nyáron a késő őszi fagyokig pompáztak a virágok, különösen a pazar színekben ékeskedő petúniák. El-elnéztem, mennyire élvezték a virágok, amikor feleségem kora reggel vagy késő délután öntözte az illatozó virágokat. Vagy 44 féle virágot számoltam össze a kiskertben, amelyek mind hálával mosolyogtak és illatoztak az őket annyira szerető háziasszonyra.

A házunknál az udvarról kipszult minden virág, csak a kertben maradtak meg az egyik kedves lakónktól, nagytiszteletű özvegy Széky Aladárné nyugalmazott elemi iskolai igazgató-tanítónőtől kapott, szebbnél szebb színű, fehér, halványrózsa és élénkpiros színű paeoniák, amiket mi, magyarok pünkösdi rózsának hívunk.

A háznál levő kerten kívül volt egy 400 öles tókeri házhelyünk is, melyet etei rokonaink szívességéből — ők adták az akác oszlopokat a kerítéshez — dróthálóval bekerítettünk, és Anyus azt gyümölcsösnek rendezte be. Termett is ott sokféle alma, szilva, körte, cseresznye, meggy, dió, ribizli, egres, eper, málna, kora tavasztól késő őszig mindig jutott *onnan*<sup>1054</sup> gyümölcs az asztalra.

Mindehhez sok munka kellett. De a mi házunknál a munkát sohasem szégyellte a család egy tagja sem. Anyus is állandóan ültetett, gyomlált, kapált. A kezén egész haláláig meglátszott, hogy áldott, dolgos kezű anya és háziasszony volt, a munkát mindig szerette, maga is végezte, és másokban is megbecsülte.

A rendet *kedvelte*,<sup>1055</sup> és a családtagoktól, a háztartási alkalmazottól is — amikor még ilyet tarthattunk — megkívánta.

Ami idő ilyen munkás élet mellett még fennmaradt számára, azt legnagyobb részben a család körében töltötte. Az volt a nagy öröme, amikor nyáron eljöttek az unokák, néha más rokon gyerekek is, és hangos gyermekzsivajtól, kacajtól lett zajos a ház, az udvar és a kert. Meleg időkben családi fürdőzés és teknőben való csónakázás a Tapolcán tette még vidámabbá a hangulatot, amikor pl. én nem tudtam beleállni a teknőbe úgy, hogy az azonnal fel ne boruljon. Volt ilyenkor nagy nevetés és vízcsapkodás. Itt, a Tapolcában tanultak meg gyermekeim és unokáim úszni, Anyus pedig mint nagymama mindig azt figyelte, nincs-e szükség valamelyik unokánál segítségre, mert az ő *mamájuk*<sup>1056</sup> is úgy vigyázott rájuk, amikor Kóródszentmártonban a Kükül-

<sup>1054</sup> Csak a gépelvényben.

<sup>1055</sup> A kéziratban eredetileg: szerette, majd tollal áthúzva és föléje írva: kedvelte.

<sup>1056</sup> A kéziratban: mamája.

lőben fürödtek. Amikor vége volt a vízimulatságnak, jól esett a disznótorkor zsírba eltett finom sült falatokat ebédre vagy vacsorára bekebelezni.

Szép, napos időben, amikor nem volt rekkenő a hőség, a nagymama kivitte sétára az unokákat a pápai határba, az Öreghegybe, és mesélt nekik sok érdekes történetet gyermekkorából, erdélyi élményeiből. Ezek egy részét az unokák kérésére le is írta, és azok a Török családnál vannak. Érdekes részletek azok a 60–70 év előtti Erdély előttünk annyira ismeretlen, de oly tanulságos életéből.<sup>1057</sup>

Az írótollat is jól és könnyen<sup>1058</sup> forgatta. Szerkesztők felkérésére szívesen írt valami közérdekű vagy időszerű kérdésről a helyi lapba, a Pápai Hírlapba, vagy a *színtén Pápán megjelenő*<sup>1059</sup> Dunántúli Protestáns Lapba. Még a színvonalas Protestáns Szemle is közölt tőle cikket,<sup>1060</sup> valamint a Magyar Asszony.<sup>1061</sup>

Készséggel állt rendelkezésre előadások és felolvasások tartására. Tanuló korában az iskolák ünnepélyein gyakran szavalt, ezirányú képességei jó segítségére voltak a nyilvános életben. Nem ijedt meg, ha fel kellett *valahol*<sup>1062</sup> szólalni, neki megvoltak a komoly meggyőződései, és azok mellett ki is állt, még ha ellenvéleményekkel kellett is csatát vívnia. Nem riadt vissza a kellemetlen igazságok megmondásától sem. Egyszer pl. a gyári munkásnők fényűző ruházkodását merte szóvá tenni a Pápai Hírlapban, amire élénken reagáltak az érdekelt rétegek.

Üres idejében Anyus szívesen olvasott, többnyire komoly, keresztyén tartalmú könyveket. Különösen vágyott a mi nyelvünkön oly ritka keresztyén szépirodalomra. Mindig sajnálta, hogy a francia és angol nyelv tanulását más irányú teendői miatt kénytelen volt abbahagyni. Kórházi betegágyán is, amikor állapota kissé javult, szívesen olvasott régi regényeket.

Állandóan voltak szegényei, akiket pártfogolt, és még a maga lapos erszényéből is támogatott. Szívesen beszédbe elegyedett a szegény emberekkel, akik ezért mertek bátran hozzá jönni tanácsért, pártfogásért. Utcán, piacon sokszor megállították őt szembejövő pártfogoltjai és ismerősei. *Mindenkinek*<sup>1063</sup> tudott valami jót mondani, amit hallva szívesen végezte nehéz körülmények között is a munkáját az illető.

<sup>1057</sup> *Emlékeimből. Töredékek* címmel a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára is őriz egy 18 oldalas kézírásos töredéket DREKK O. 1245/1. jelzet alatt.

<sup>1058</sup> *Csak a gépelvényben.*

<sup>1059</sup> *Csak a gépelvényben.*

<sup>1060</sup> *Leánynevelésünk* címmel jelent meg cikke a Protestáns Szemle 1939. januári számában. PSz 1939. január 8–13.

<sup>1061</sup> A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára is őrizi hat írását. A fent említett *Emlékeimből. Töredékek* című írását a DREKK O. 1245/1. szám alatt, az *Egyedül* címűt a DREKK O. 1245/2., az *Erdély (1940. december 15. Jókai Körben tartott felolvasás.)* címűt a DREKK O. 1245/3., a szintén *Erdély* címűt a DREKK O. 1245/5., a *Tormay Cecil* címűt a DREKK O. 1245/5., a *Quo vadis?* címűt a DREKK O. 1245/6. jelzet alatt. Révész Imre 1940-ben Pongrácz Józsefnéhez írt levelét szintén a kéziratból őrizi. DREKK O. 1245.

<sup>1062</sup> *Csak a kéziratban.*

<sup>1063</sup> A kéziratban: *mindeniknek.*

Egyik munkaterülete volt, hogy szerzett gyógyszert a szegényeknek és ingyenes orvosi kezelést jószívű ismerős orvosok útján. A ruhátlanoknak meg ruhát könyörgött ki a külföldről jött ruhasegélyekből.

Ezt azért tudta megtenni, mert nem csüggedt el, ha látta is az egyház és a nemzet zilált viszonyait, mert hitt Istenben és az Ő Fiában, az Úr Jézus Krisztusban.

A legértékesebb, a halála alkalmából érkezett részvétnyilatkozatok tartalmából ítélve a legmaradandóbb, azt mondhatjuk, az egyetlen maradandó értéke életének a Jézus Krisztusról való folytonos bizonyágtevés volt. Évtizedeken át vezette a Pápai Református Nőegylet vasárnap délutáni bibliakörét, ahova vegyesen jártak férfiak és nők, ifjak és leányok. Az itt folytatott *állandó*<sup>1064</sup> csendes magvetésnek, amelyet mindig kísért az élet halk cselekvése, bizonyára megvan az eredménye az örökkévalóságban is. Nem csoda, hogy az Urat annyira szerette. Legkedvesebb könyve a Róla szóló könyv, a Könyvek Könyve, a Biblia volt és maradt földi élete végéig. A sok használatból egészen elkopott, a végén már bekötettni sem lehetett, annyira szétment *Bibliája*.<sup>1065</sup>

1956. szeptemberben kezdett köhögni. A *kezdő*<sup>1066</sup> háziorvos hörghurutot állapított meg. Jó lett volna levegőváltásra menni, de nem közlekedtek a vonatok. December elején vérrögöt talált a köpetben. Elmentünk Edelényi doktorhoz,<sup>1067</sup> aki beutalta röntgenre, ahol Kalapos doktor<sup>1068</sup> tüdőgyulladást állapított meg. December 30-án este rosszul lett. *Hajnalban*<sup>1069</sup> Edelényi eret vágott rajta, és bevitték a mentők a kórházba, ahol dr. Mauks<sup>1070</sup> vette kezelés alá. Azonnal sürgönyöztünk leányainknak Debrecenbe és Szegedre, akik férjünkkel együtt az első vonattal megérkeztek.

Anyus állapota ekkor valamit javult. Tüdő- és mellhártyagyulladás ellen kezelték. Mivel közvetlen veszély nem mutatkozott, a vők 3 nap múltával, a leányok pedig 2 hét múlva hazamentek. Matyukára maradt a betegápolásban a kórházi kezelésnek való segédkezés. Február 18-án megérkezett a hűséges testvér, Linka sógornóm Nagykőrösről, aki ettől fogva a halál bekövetkeztéig szeretettel osztozott a betegápolásban. Ekkor 2 hétig mutatózó javulás állott be. Március elején hatodszor csapolták a mellhártya izzadmányt. Hiábavaló volt, másnapra a mellüreg már újból tele lett.

A beteg állapota napról napra romlott. Nem tudott enni, a gyomor is rendetlenül működött. A fájdalmak mindig erősebben és gyakoribban lettek. Szinte állandó kábultságban volt a sok fájdalomcsillapítótól. A orvos megmondta, hogy a vég közeledik. Hiábavaló volt a Gunnék orvosa által küldött penicillin készítmény is. Anyus

<sup>1064</sup> Csak a kéziratban.

<sup>1065</sup> Csak a gépelvényben.

<sup>1066</sup> A kéziratban: *kezelő*.

<sup>1067</sup> Edelényi Szabó Gyula (1904–1970) fül-orr-gégész. 1933-ban nevezték ki Szombathelyről Pápára, 1970-ig vezette az orr-fül-gégészeti osztályt. MEZEI 2007. 179.

<sup>1068</sup> Kalapos György belgyógyász orvos 1964-ig a tüdőgondozó intézet vezetője volt. MEZEI 2007. 200, 203.

<sup>1069</sup> A kéziratban: *31-én hajnalban*.

<sup>1070</sup> Dr. Mauks Gyula belgyógyász főorvos 1954–1970 között volt a pápai kórház belgyógyászati osztályának vezetője. MEZEI 2007. 175.

kedden úrvacsorával élt. *Határozott meggyőződéssel*<sup>1071</sup> mondta: „Én csak Istenben bízom, az Úr Jézus közel.”<sup>1072</sup>

Egyik nap elmondta álmát szobatársainak: „Szép tarka virágokkal telt réten jártam, és csokrot szedtem, hogy vigyem az Úr elé.”

Csütörtökön délelőtt a Sopronból ájtott Panni húgát már nem ismerte meg. Délután megérkezett Szegedről leánya, Irén, őt nagyon várta, és összecsókolta. Pénteken én megsimogattam a kezét, és megcsókoltam. Kezével hajamba markolt, mintha megáldott volna búcsúzásul, a hosszú út előtt. A francia mondás szerint: „Partir, c’est mourir un pen,” én ezt így változtattam meg már vagy 10 esztendeje: „Mourir, c’est partir un pen.” = Meghalni nem más, mint rövid időre elutazni. Mint keresztyének e megváltoztatásra teljesen jogosultak vagyunk.

Etelka leányunk már teljes öntudatlanságban találta. Az orvos<sup>1073</sup> 1–2 napot jósolt. Éjjelre Irénke bent maradt mellette a kórházban. Az érverése oly erős volt, hogy még szombat estére is eltervezték, hogy húga, Linka és Etelka leánya virrasztani fognak vasárnapra virradólag. 10-re készültek bemenni, mert akkor zárták a kórházat. Közben Matyu volt nála, és vizsgálta az érverését. 9 órakor hazajött, hogy készüljünk átmenni, mert az érverés kihagyóban. Azonnal átmentünk mindnyájan, és ott álltunk körülötte könnyezve, míg fél tízkor megállt az áldott szíve dobogni. Engem mint férfit kiküldtek, míg levetköztették, és hófehér lepedőbe takarták, míg holmiját, ágyneműjét összeszedték, és átadták a családnak. Akkor beengedtek engem is. Amikor ott mindnyájan csendesen zokogtunk, a soros ápolónő gyönyörű tulipán csokrot hozott be, Karcsey Matild küldte, aki a szomszéd teremben volt beteg, és névnapjára, március 14-re kapta a szép virágokat, és aki a folyosóról be-benézett a haldoklóhoz. Így tényleg virágcsokorral lépett Anyuka az Úr elé.

A temetés március 19-én délután fél háromkor volt. Eljöttek 11-en az etei rokonok közül is, valamint ájtott *Sopronból* Panni *sógornőm*<sup>1074</sup> és veje, *Hammer*<sup>1075</sup> Lajos. Szegedről *jött*<sup>1076</sup> vőnk, Vozáry Pál, *Budapestről dr. Vozáry Judit és Ácsról Körmendi Lajosné Havas Piroska lelkészné, akivel sok éven át szomszédságban laktunk.*<sup>1077</sup>

<sup>1071</sup> A kéziratban: *Meggyőződéssel határozottan.*

<sup>1072</sup> A kéziratban: *által.*

<sup>1073</sup> A kéziratban: *a doktor.*

<sup>1074</sup> *Csak a gépelvényben.* Székely Anna református polgári leányiskolai tanárnóként Berettyóújfalun működött, férje Barcsay László királyi járásbíró volt. Ma a „Barcsay–Székely Játékgyűjtemény”-t a berettyóújfalui Bihari Múzeumban őrzik, a játékok idősebb Barcsay László járásbíró, ifjabb Barcsay László erdőmérnök és Major István ökológus 1932–1995 készített munkái. A Barcsay család az 1950-es években Sopronban élt, ifjabb Barcsay László az Erdőmérnöki Főiskolán tanult, majd Sopronban dolgozott. Tiszti Címtár. 1929. 321. 1932. 324. 1937. 405. BARCSAY 2006. 94–95.

<sup>1075</sup> A gépelvényben: *Haufmerl.*

<sup>1076</sup> A kéziratban: *megjött.*

<sup>1077</sup> *Csak a gépelvényben.* Havas Piroska 1915-ben született Kroisbachban (Ausztria). Tanulmányait a Pápai Református Nőnevelő Intézetben végezte 1924–1932 között. 1943-ban kötött házasságot Körmendi Lajos lelképásztorral. Miután végzett, nevelőnői állást keresett Pápán. Házasságkötésének idején szövőgyári tisztviselő volt. Pápán, a Liget utca 16. szám alatt élt, Pongráczék pedig a 18. szám alatt. Pápai Reformá-

Nagyszámú gyászoló kísérte el a ravatalozóból utolsó útjára drága halottunkat, közöttük sok római katolikus barátnője és tisztelője az elhunytunk. *A pápai volt Református Nőegylet tagjai és az Egyházkerületi Nőszövetség volt vezetői koszorúval emlékeztek meg a lelkes munkatársról.*<sup>1078</sup> A ravatalozóban az örök élet vigasztaló ígét felkérésünkre Győry Elemér dunántúli református püspök, a család régi barátja hirdette a 108. zsoltár 1. verse alapján. „Kész az én szívem, óh, Isten, hadd énekeljek és zengezzek, az én dicsőségem is kész”, ez a megboldogult egyik kedvelt textusa volt.

A sírnál Maller Kálmán pápai lelkipásztor<sup>1079</sup> fejezte be a gyászszertartást 1 Kor. 15 felolvasásával és az Apostoli Hitvallás elmondásával. A közönség feleségem kedves énekeit énekelte az elhantolás végéig. Török István vőnk igen fontos tanácskozáson való részvétel miatt nem jöhetett el a temetésre.

Vége volt a betegség okozta szenvedéseknek. Ott nyugszik súlyosan megpróbált teste a 10 hónapos korában 1918-ban elhunyt fiunk, Józsika mellett. Már ő tudja a titkokat. Ahogy Kierkegaard<sup>1080</sup> sírfeliratán *olvasható*:<sup>1081</sup> „...darf ich laben mich am Himmelsbächen und ewig, ewiglich mit Jezus sprechen” = „Felüdíthetem magam a mennyei patakoknál, és örökkön örökké Jézussal beszélgetek.” (Theologische Literaturzeitung 1949. 166. l.)

Ide írom Vargha Tamás *sorait*,<sup>1082</sup> melyeket Csia Sándor barátom küldött el részvétlevélben mellékletül:

„Bár egész életem nagy fogyatkozás volt,  
Bár egész hitem nádingadozás volt,  
Krisztusom munkája, Krisztusom hűsége,  
Krisztusom szent vére utat nyit az égbe.”

Baxter Richárd, az angol puritán<sup>1083</sup> azt írja a túlvilágról:

tus Nőnevelő Intézet értesítői. 1924/25. 19. 1925/26. 21, 28. 1926/27. 32. 1927/28. 45. 1928/29. 42, 44. 1929/30. 16, 22. 1930/31. 28. 1931/32. 26, 34. Pápa és Vidéke 1943/36. 4. DREL törzskönyv. Körmendi Lajos életéhez: KRÁNITZ 2012. 295. GERESEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 367.

<sup>1078</sup> *Csak a gépelvényben.*

<sup>1079</sup> Maller Kálmán (1904–1965) református lelkész. Pápán, majd Baselben tanult. Győrben segédlelkészkedett, majd 1929-től a soproni, 1954-től a pápai gyülekezet lelkészeként szolgált. KRÁNITZ 2013. 638–640.

<sup>1080</sup> Kierkegaard, Søren Aabye (1913–1855) dán filozófus és teológus.

<sup>1081</sup> A kéziratban: *olvashatni.*

<sup>1082</sup> A kéziratban: *sorait*, följé írva: *költeményét.* Vargha Tamás (1890–1968) református lelkész, esperes, költő, műfordító. Budapesti tanulmányai és kápláni szolgálata után 1915-ben Kunszentmiklóásra választották meg lelkésznek, ahol élete végéig szolgált. 1946–1952 között a solti egyházmegye esperesi tisztét is betöltötte. ZOVÁNYI 1977. 675–676. Több általa írt és megzenésített ének is található a Draskóczy László szerkesztésében megjelent *Krisztus az éneke* című kiadványban, melyet a Dunamelléki Református Egyházkerület jelentetett meg 2012-ben Budapesten.

<sup>1083</sup> Baxter, Richard (1915–1691) angol puritán lelkész. Leghíresebb írása: *A szentek örök nyugalma.*

„My knowledge of that life is small,  
The eye of faith is dim,  
But 'tis enough that Christ knows all,  
And I shall be with Him.”

(In Secret Places 42. l. = „Ismeretem arról az életről csekély, — A hit szeme gyenge, — De elegendő, hogy Krisztus mindent tud, — És én Ővele leszek.”

Aquinói Tamás<sup>1084</sup> szerint a mennyország boldogsága e három szóban foglalható össze: Videre, Laudere, Amare = Látni, Dicsőíteni, Szeretni. Uram, vezess minket ebbe a mennyországba most! (In the Secret Place 103. l.).

„Igen, de először részesévé kell lennem Krisztus halálának, tapasztalatának és küldetésének. A dicsőség az engedelmisséget és a kereszthordozást követi. Jézus mennyországa olyan férfiakkal, nőkkel és gyermekekkel van fenntartva, akik a bort Jézus keserű kelyhéből isszák, és akik az Ő keresztségének hideg és dagadó vizeiben keresztesztettek meg.” (In the Secret Place 105. l.)

\*\*\*\*\*

## FELHASZNÁLT IRODALOM

### *Rövidítések*

|       |   |
|-------|---|
| DPK   | = Dunántúli Protestáns Közlöny  |
| DPL   | = Dunántúli Protestáns Lap  |
| DREK  | = Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Pápa                    |
| DREKK | = Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa     |
| DREL  | = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa                    |
| jkv.  | = jegyzőkönyv   |
| kgy.  | = közgyűlés, közgyűlési   |
| PEIL  | = Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok                                   |
| PH    | = Pápai Hírlap  |
| PSz   | = Protestáns Szemle   |
| TREL  | = Tatai Református Egyházmegye Levéltára, Dad                           |
| TtREL | = Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen |
| vm.   | = vármegye  |

<sup>1084</sup> Aquinói (Szent) Tamás (1225–1274): olasz domonkosrendi szerzetes, teológus, skolasztikus filozófus.

### *Levéltári források*

A **dunamelléki református egyházkerület 1860–1943 közötti**, valamint a **dunántúli református egyházkerület 1843–1949 közötti nyomtatott közgyűlési jegyzőkönyvei** digitalizált formában megtalálhatók a következő címen: <http://apps.arcanum.hu/reformatus>. A dunamellékieket *A Dunamelléki Református Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyvei. ... évi közgy.* formában oldalszámra utalással, a dunántúliakat pedig a bevált gyakorlat szerint az általunk használt levéltári *DREL I. 1. a.* jelzetükkel, kötetszámmra vagy évszámmra, emellett oldalszámra utalással idézzük.

A **dunántúli református egyházkerület**, továbbá a **barsi, belső-somogyi, drégelypalánki, komáromi, mezőföldi, őrségi, pápai, tatai és veszprémi egyházmegyék kézzel írt közgyűlési**, valamint az egyházmegyék szintén **kézírt anyagok egyházlátogatási jegyzőkönyveinek**, az **egyházközségi anyakönyveknek** és a **kézirattári anyagnak** a pontos **jelzetei** a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek honlapján, a következő címen azonosíthatók:

[http://www.papacollege.hu/index.php?option=com\\_content&view=article&id=1400&Itemid=87](http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1400&Itemid=87).

### *Adattárak*

**Egyetemes Névtár.** A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Névtára az 1886, 1911, 1912, 1913–15, 1930–32, 1935, 1941. évekre.

**Egyházkerületi Névtár.** A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Névtára az 1850, 1851, 1854, 1863, 1865, 1866, 1869, 1873, 1874, 1875, 1878, 1879, 1880, 1882, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1926, 1928. évekre.

**Tiszti Címtár.** Magyarország tiszti cím- és névtára. Az 1873–1944 közötti korszak állami tisztviselőinek nevét tartalmazza. A sorozat köteteit a Központi Statisztikai Hivatal jelentette meg. Az 1873-as év után 1875-ben, 1879-ben, majd 1884-ben jelent meg, 1886-tól 1918-ig évente. 1927-ben újraindult, és az 1933, 1934. évek kivételével 1944-ig szintén évente adta ki a Statisztikai Hivatal. A sorozat köteteinek digitalizálása 2010-ben megtörtént. Jelenleg offline, térítés ellenében vehető igénybe a [www.arcanum.hu](http://www.arcanum.hu) címen.

A **Pápai Református Kollégium értesítői** (1860–1948) és a **Pápai Református Nőnevelő Intézet értesítői** (1895–1944) a <http://www2.arcanum.hu/2011> címen érhetőek el.

### *A rövidítve közölt irodalom jegyzéke*

- |                |  |
|----------------|--|
| ALMÁSI 1984.   | = ALMÁSI Miklós: Szijj Vince 1929–1984. = Bányászati és kohászati lapok. Kőolaj és földgáz. 1984/9. 287.   |
| ÁDÁM–JOÓ 1896. | = ÁDÁM Gerzson–JOÓ Imre: A Nagy-Kőrösi Ev. Ref. Főgymnasium története. Nagykovács, 1896.                   |
| ÁGOSTON 1997.  | = ÁGOSTON István György: Szabó Lajos, az egyháztörténész (1908–1996). = Theologiai Szemle 1997/2. 113–117. |
| BAKÓ 1943.     | = BAKÓ Lajos: A balatonfőkajári árvaház. = DPL 1943. 206–207.  |
| BALOGH 2000.   | = BALOGH Mihály: Dunavecse. Bp., [2000.] (Száz magyar falu könyvesháza)                                    |

- BALOGH-BÁRDOS 1993. = BALOGH Kata-BÁRDOS István: Komárom-Esztergom megye településtörténeti kalauza. Tatabánya, 1993.
- BALOGH-DÁVID 1981-2010. = Romániai magyar irodalmi lexikon. Főszerk. BALOGH Edgár, DÁVID Gyula. I-V. Bukarest, 1981-2010.
- BANGHA 1914. = BANGHA Béla: Jellemrajzok a kath. egyház életéből. Bp., 1914.
- BARCSAY 2006. = BARCSAY László: 1956-os soproni emlékeim. = Erdéztörténeti Közlemények 2006/71. 94-95.
- BARSI 1943. = BARSÍ Lajos: Jegyzetek a bokodi lelkipásztorokról a gyülekezet anyakönyvei, jegyzőkönyvei alapján. H. n., é. n. [1943.] (kézirat)
- BÁRCZAY 1989. = BÁRCZAY Gyula: Sorsok a református egyházban 1948-1988. Bern, 1989.
- BECK 1935. = BECK Gergely: A belsősomogyi ref. egyházmegye története. I. Kaposvár, 1935. (Csurgoi Könyvtár II.)
- BELICZAY 1955. = BELICZAY Angéla: A hallgatók névsora a születési év, hely és a beiratkozás napja feltüntetésével. In: A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855-1955. Szerk. Pap László-Bucsay Mihály. Bp., 1955. 203-239.
- BENKE-PÓLOS-SZABÓ 2005. = BENKE György-PÓLOS László-SZABÓ Csaba: Pataki tanáraink (1931-1952). Sárospatak, 2005.
- BERECZKY 2006. = Osztoivitsné BERECZKY Noémi: A Victor család története 1825-től napjainkig. In: Reformátusok Budapesten. Szerk. Kósa László. I-II. Bp., 2006. I. 721-739.
- BERKÓ-LEGÁNYI 1986. = BERKÓ Pál-LEGÁNYI Norbert: A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend névtára 1802-1986. Pannonhalma, 1986.
- BÉKEFI 1961. = BÉKEFI Benő: Muraközy Gyula emlékezete. = Theológiai Szemle 1961/9-10. 303-304.
- BÉNYEI 2007. = BÉNYEI Miklós: A cívis szellem nyomtatott hírnökei. Írások a debreceni könyv- és lapkiadás történetéről. Debrecen, 2007.
- BILKÓ-MAGDICS-NÉMEDI 2003. = BILKÓ István-MAGDICS Erika-NÉMEDI Györgyné: Tárkány község története a kezdetektől. Tárkány, 2003.
- BIRCK 1986. = BIRCK Edit: Bács-Kiskun megyei sajtóbibliográfia. Kecskemét, 1986.
- BODNÁR 1995. = N. BODNÁR Károly: Emlékezés dr. Zsíros Józsefre. In: Széphalom (7.). A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve. 1995. 437-438.
- BORBÁNDI 1997. = BORBÁNDI Gyula: Magyar politikai pályaképek 1938-1948. Bp., 1997.
- BORSOS 1901. = BORSOS István: A Pápai Evang. Reform. Főiskola Könyvtárának katalógusa és rövid története. Pápa, 1901.

- BÓDI 1943a. = BÓDI Ferenc: A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfél-évszázados története. I. Történeti rész. Kaposvár, 1943. (Csurgói Könyvtár XIX.)
- BÓDI 1943b. = BÓDI Ferenc: A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfél-évszázados története. II. Okmánytár. Kaposvár, 1943. (Csurgói Könyvtár XX.)
- BODOLAY 1981. = RÚZSÁS Lajos–TRÓCSÁNYI Zsolt–BODOLAY Géza–KISS József–PÖLÖSKEI Ferenc: A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp., 1981. III. A türelmi rendelettől a forradalom és szabadságharc leveréséig. 87–232.
- BODONHELYI 1955. = BODONHELYI József: A belmisszió kora (1896–1918). In: A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855–1955. Szerk. Pap László–Bucsay Mihály. Bp., 1955. 73–105.
- BODORIK 1999. = BODORIK Sándor: Mezőtúri életrajzi lexikon. Mezőtúr város pantheonja a kezdetektől máig. Mezőtúr, 1999.
- BOLVÁRI–TAKÁCS 2008. = BOLVÁRI–TAKÁCS Gábor: Takács Béla rendőrségi legációja 1949-ben. = Egyháztörténeti Szemle 2008/2. 86–91.
- BOROVI 1992. = BOROVI József: A magyar tábori lelkészet története. Bp., 1992.
- BOROVSKY 1904. = Magyarország vármegyéi és városai. Pozsony vármegye. Szerk. BOROVSKY Samu. Bp., 1904.
- BORZSÁK 1955. = BORZSÁK István: Budai Ézsaiás és klasszika filológiánk kezdetei. Bp., 1955. (IV. A Göttingában nevelődött magyar diákok névsora 1734–1831. 189–204.)
- BOZZAY–LADÁNYI 2007. = BOZZAY Réka–LADÁNYI Sándor: Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918. Bp., 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15.)
- BURUCS 1993. = BURUCS Kornélia: Nők az egyesületekben. = História 1993/2. 15–18.
- CSÁJI 1955. = CSÁJI Pál: Adattár. A tanárok névsora. In: A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855–1955. Szerk. Pap László–Bucsay Mihály. Bp., 1955. 197–201.
- CSEH–MÉSZÁROS 2006. = CSEH Gizella–MÉSZÁROS Borbála: A Budapest mai területén megjelenő református és közös protestáns időszaki sajtó jegyzéke (1818–2004). In: Reformátusok Budapesten. Szerk. Kósa László. I–II. Bp., 2006. II. 1231–1298.
- CSEKEY 1955. = CSEKEY Sándor: Az egyháztörténeti tanszék. In: A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855–1955. Szerk. Pap László–Bucsay Mihály. Bp., 1955. 173–175.

- CSIRE 1907. = CSIRE István: Vázlat Csurgó múltjából. Különös tekintettel az ottani ref. gimnázium és egyház megalapítására. Csurgó, 1907.
- C SOHÁNY 1974. = C SOHÁNY János: A legújabb kor egyetemes egyháztörténete. Debrecen, 1974. (A Debreceni Református Theológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének tanulmányi füzetek IV.)
- C SOHÁNY 1988. = C SOHÁNY János: A korszakváltások évszázada (1849–1950). In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. Bp., 1988. 192–300.
- CZEGLE 1981. = CZEGLE Imre: A tudományok művelése a kollégiumban 1849–1919 között. In: A Sárospataki Református Kollégium. Tanulmányok alapításának 450. évfordulójára. Szerk. a Tiszáninneni Református Egyházkerület elnöke. Bp., 1981. 202–228.
- CZEGLE 1983. = CZEGLE Imre: A református egyház időszaki sajtója (1867–1918). In: Tanulmányok a magyarországi református egyház történetéből (1867–1978). Főszerk. Bartha Tibor–Makkai László. Bp., 1983. 243–246.
- DÁVID 1994. = Romániai magyar irodalmi lexikon. Szépirodalom, közírás, tudományos irodalom, művelődés. III. Főszerk. DÁVID Gyula. Bukarest, 1994.
- DEMETER 1995. = DEMETER Júlia: Magyar diákok Skóciában (1843–1899). = Irodalomtörténeti Közlemények 1995/1. 103–113.
- DIÓS 1993. = Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk. DIÓS István. I–. Bp., 1993–.
- DOBOS 1987. = DOBOS László Gábor: Belmissziói és szociális irányzatok a protestáns egyházakban és vallásos szervezetekben. In: A magyar protestantizmus 1918–1948. Tanulmányok. Szerk. Lendvai L. Ferenc. Bp., 1987. 263–313.
- DRASKÓCZY 1944. = DRASKÓCZY István: Wilder Róbert. Missziói Füzetek 107. 1944.
- DRASKÓCZY 1947. = Indonézia üzen. J. C. Hoekendijk, a holland missziói tanács főtitkára előadásai alapján összeállította DRASKÓCZY László. (Missziói Füzetek 109.) Bp., 1947.
- ERDŐS 1959. = ERDŐS Károly: D. Dr. Kállay Kálmán (1890–1959). = Református Egyház 1959. 366–367.
- FABINY 1996. = Tanítványok: tanítványai köszöntik a 85 éves Pröhle Károly professzort, aki – velünk együtt – maga is tanítvány. Szerk. FABINY Tibor. Bp., 1996.
- FEKETE–HANULA 2004. = Gondolkodó és cselekvő hit. Tanulmányok a 100 éve született Török István professzor emlékére. Szerk. FEKETE Károly–HANULA Gergely. Debrecen, 2004.

- FEKETE–G. SZABÓ 1988. = FEKETE Csaba–G. SZABÓ Botond: A Kollégium nagykönyvtára. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. Bp., 1988. 393–467.
- FOGARASSY 2013. = FOGARASSY Zoltán: A Debreceni Református Dóczy Leánynevelő Intézet története (1838–2013). Debrecen, 2013.
- FORGÁCS 1904. = FORGÁCS Gyula: Maclean úr látogatása. = Ébresztő 1904/1. 19–23.
- FORGÁCS 1925. = FORGÁCS Gyula: A belmisszió és cura pastoralis kézikönyve. Pápa, 1925.
- FÓNOD 1997. = A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–1995. Főszerk. FÓNOD Zoltán. Pozsony, 1997.
- FÜLÖP 1964. = FÜLÖP Attila: A Borsod–Abaúj–Zemplén megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1842–1963. Miskolc, 1964.
- GÉRA 2006a. = GÉRA Eleonóra Erzsébet: A Lorántffy Zsuzsanna Egylet. In: Reformátusok Budapesten. Szerk. Kósa László. I–II. Bp., 2006. II. 1015–1048.
- GÉRA 2006b. = GÉRA Eleonóra Erzsébet: Református karitatív intézmények a magyar fővárosban 1850–1952. Bp., 2006. (Doktori disszertáció)
- GERECSEI–KÖBLÖS–KRÁNITZ 2012. = GERECSEI Zsolt – KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt: A Tatai Református Egyházmegye lelkesi adattára (1554–2012). = Acta Papensia 2012/1–4. 135–546.
- GRÁBICS–HORVÁTH–KUCSKA 2003. = GRÁBICS Frigyes–HORVÁTH Sándor Domonkos–KUCSKA Ferenc: Győri életrajzi lexikon. Győr, 2003.
- GROÓ 1977. = GROÓ Gyula: Barth Károly életrajza. = Theológiai Szemle 1977. 372–374.
- GULYÁS 1956. = GULYÁS Pál: Magyar írói álnév lexikon. A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei. Bp., 1956.
- GYÖKÖSSY 1907. = GYÖKÖSSY Endre: A Bethlen Gábor Kör története. Bp., 1907.
- GYÜSZI 1998. = Ete 1648–1998. Tanulmányok és források a falu életrajzához. Szerk. GYÜSZI László. Ete, 1998.
- HAEFFLER 1940. = HAEFFLER István: Országgyűlési Almanach az 1939–44. évi országgyűlésről. Bp., 1940.
- HAHN–ZSADÁNYI 1929. = Veszprémmegyei fejek. Szerk. HAHN Ferenc–ZSADÁNYI Oszkár. Veszprém, 1929.
- HALÁSZ 1886. = HALÁSZ Sándor: Országgyűlési almanach 1886. Bp., 1886.
- HANULA 2006. = HANULA Gergely: Pongrácz József újszövetségi tárgyú művei. In: Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Szerk. Márkus Mihály. Pápa, 2006. 79–81.

- HARMATH–KATSÁNYI 1984. = HARMATH István–KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984.
- HATOS 2006. = HATOS Pál: Az 1909-es Kálvin–Jubileum. In: Reformátusok Budapesten. I–II. Szerk. Kósa László. Bp., 2006. II. 1163–1177.
- HAVAS–KULIFAY 1992. = HAVAS Gábor–KULIFAY Albert: A Soli Deo Gloria szövetség története. Bp., 1992.
- HÉJAS 1895. = Héjas Pál: A csurgói evang. reform. főgimnázium története. In: A csurgói államilag segélyezett ev. ref. főgimnázium (XXXI.) XIII. évi Értesítője az 1894–95. tanévről. Csurgó, 1895. 1–185.
- HORVÁTH 2008. = Az Acsády Ignác Szakképző Iskola és Kollégium Jubileumi Évkönyve 1883–2008. Szerk. HORVÁTH Tünde. H. n., é. n. [2008.]
- HUSZÁR 2009. = HUSZÁR Pál: A Várpalotai Református Egyházközség története a kezdetektől napjainkig. Pápa, 2009. (Pápai Eperfa Könyvek 19.)
- JENEI 2005. = JENEI Zoltán: In memoriam Szabó Dániel és felesége, Folbert Györgyi. = Református Tiszántúl 2005/6. 27.
- KÁLLAY 1997. = KÁLLAY Ödön: Adatok Szőny történelméhez. Komárom, 1997.
- KÁLMÁN 2005. = A Pápai Református Kollégiumhoz kötődő természettudományos és műszaki pályaképekből. Szerk. KÁLMÁN Attila. Pápa, 2005. (Pápai Református Kollégiumi Füzetek 8.)
- KISS 1888. = Sz. KISS, *később* Szentkuty Károly: Adatok a nagy-igmándi ref. egyház történetéhez. = DPK 1888. 205–206, 213–215, 221–222, 229–230, 332–333, 357–358, 365–367, 381–383.
- KISS 1941. = KISS Sándor: Ifjúsági munka a magyar református egyházban. Bp., 1941.
- KISS 2006a. = KISS Réka: Ravasz László püspöki működése. In: Reformátusok Budapesten. I–II. Szerk. Kósa László. Bp., 2006. I. 537–577.
- KISS 2006b. = KISS Réka: Ifjúság, gyülekezet, társadalmi missziók: Dobos Károly lelkipásztor élete. In: Reformátusok Budapesten. I–II. Szerk. Kósa László. Bp., 2006. I. 629–635.
- KISS 2006c. = KISS Réka: Református ébredés Budapesten. In: Reformátusok Budapesten. I–II. Szerk. Kósa László. Bp., 2006. II. 1343–1367.
- KEVEHÁZI 2011. = A reformációtól – napjainkig. Evangélikus gyülekezetek, egyházmegyék, kerületek a Dunántúlon. Szerk. KEVEHÁZI László. Bp., 2011.
- KOCSIS–SZABÓ 1988. = KOCSIS Elemér–SZABÓ László: A Kollégium az 1951–1987 közötti években. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. Bp., 1988. 534–591.

- KÓKAY–BUZINKAY–MURÁNYI 1994.  
KOMJÁTHY 1951. = KÓKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor: A magyar sajtó története. Bp., [1994.]  
= KOMJÁTHY Aladár: A tárkányi református egyház kimutatása a Tárkányban szolgált református lelképásztorokról és azok családi viszonyairól. H. n., 1951. (kézirat)
- KOOL 1995. = KOOL, Anne-Marie: Az Úr csodásan működik. A magyar protestáns külmisziói mozgalom (1756–1951). I. Bp., 1995.
- KOOL 1997. = KOOL, Anne-Marie: Az Úr csodásan működik. A magyar protestáns külmisziói mozgalom (1756–1951). II. Bp., 1997.
- KOOL 2000. = KOOL, Anne-Marie: Az Úr csodásan működik. A magyar protestáns külmisziói mozgalom (1756–1951). III. Bp., 2000.
- KORMOS 1988. = KORMOS László: A Kollégium levéltára. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. Barcza József. Bp., 1988. 468–498.
- KOVÁCS 1993. = KOVÁCS Bálint: Arcok az ifjúsági munka elmúlt évtizedeiből. A KIE egykori földműves titkára: Kovács Péter (1901–1964). = Confessio 1993/1. 62–73.
- KOVÁCS 1998. = KOVÁCS Bálint: A Keresztyén Ifjúsági Egyesület története 1883–1950. Bp., 1998.
- KOVÁCS 2006. = KOVÁCS Ábrahám: A skót presbiterianizmus hatása Budapesten. A Skót Misszió rövid története. In: Reformátusok Budapesten. Szerk. Kósa László. I–II. Bp., 2006. II. 895–914.
- KOVÁCS 2007. = KOVÁCS Bálint: Ifjakat ifjak által ... Keresztyén ifjúsági vezetők 1930–1950. Bp., 2007.
- KOVÁCS J. 2006. = KOVÁCS J. István: Egy élet prédikációja. Ön-életrajz. Bp., 2006.
- KÓSA 2006a. = KÓSA László: Szabó Aladár és az Új Óramutató. In: Reformátusok Budapesten. I–II. Szerk. Kósa László. Bp., 2006. I. 511–522.
- KÓSA 2006b. = KÓSA László: Az egyesületek a budapesti reformátusság életében. In: Reformátusok Budapesten. I–II. Szerk. Kósa László. Bp., 2006. II. 1077–1117.
- KÖBLÖS 2006. = A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Szerk. KÖBLÖS József. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 9.)
- KÖVY 1987. = KÖVY Zsolt: A Dunántúli Református Egyházkerületi Levéltár. In: A Pápai Református Gyűjtemény. Szerk. Kövy Zsolt. Pápa, 1987. 73–102.
- KRÁNITZ 2012. = KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Jubileumi kötetek 1.)

- KRÁNITZ 2013. = KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Jubileumi kötetek 2.)
- KREDICS-LICHTNECKERT 1995. = Balatonalmádi és Vörösberény története. Tanulmányok. Szerk. KREDICS László, LICHTNECKERT András. Balatonalmádi, 1995.
- LADÁNYI 1986. = Emlékkönyv Sebestyén Jenő születésének 100. évfordulójára. Szerk. LADÁNYI Sándor. Bp., 1986.
- LÁSZLÓ 2006. = LÁSZLÓ Ferenc: A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság és a Protestáns Szemle története. In: Reformátusok Budapesten. Szerk. Kósa László. I–II. Bp., 2006. II. 1325–1339.
- LISZKAY 1877. = LISZKAY József: Tóth Ferenc hittudor, pápai ref. lelkész s dunántúli superintendens 1768–1844. In: Liskay József–Szeberényi Gusztáv–Györy Vilmos–Makkai Domokos–Bartók György: Nagy papok életrajza. Bp., 1877. (Protestáns Theológiai Könyvtár IV/9.) 1–86.
- LUKÁCSY 1909. = LUKÁCSY Imre: Dr. Dods Márk 1834–1909. = PEIL 1909. 757–759, 773–775.
- MARKÓ 2001–2007. = Új magyar életrajzi lexikon. Főszerk. MARKÓ László. I–VII. Bp., 2001–2007.
- MEZEI 2007. = MEZEI Zsolt: Források a 250 éves pápai kórház múltjából 1757–2007. Pápa, 2007.
- MILLISITS 2006. = MILLISITS Máté: A budapesti református egyházközségek. In: Reformátusok Budapesten. Szerk. Kósa László. I–II. Bp., 2006. I. 303–465.
- MOLNÁR 1998. = MOLNÁR Imre: A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In: A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998. Szerk. Tóth László. I. Történelem, szociológia, demográfia, nyelvfejlődés, nyelvhasználat, a mindennapok kultúrája, egyház és vallás. Bp., 1998. 207–257.
- MUDRÁK 2010. = MUDRÁK József: Szemináriumok, intézetek, klinikák vezetői és szakelőadók a debreceni tudományegyetemen (1914–1950). = Gerundium 2010/1. 123–153.
- NAGY 1955. = NAGY Barna: A történelmi kálvinizmus kora (1918–1944). In: A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855–1955. Szerk. Pap László–Bucsay Mihály. Bp., 1955. 106–148.
- NAGY 1957. = NAGY László: A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956. Veszprém, 1957.
- NAGY 1962. = NAGY Sándor Béla: Barth Károly portréja. = Theológiai Szemle 1962. 236–238.

- NAGY 2000. = NAGY Kolozsvári István: Kustánszeg története a református iskolatörténet tükrében. Zalaegerszeg, 2000.
- NOVÁK 2003. = NOVÁK Imre: Nyárad 850 éves. Nyárad, 2003.
- NYÁRY 1908. = NYÁRY Pál: A pécsi református egyház története. Pécs, 1908.
- ÓVÁRI 2004. = ÓVÁRI Ferenc: A Répásy Gyűjteményről. = Éremtani Lapok 84. szám. (2004. április) 20–23.
- PAIS–NAGY 1989. = PAIS Sándor – NAGY Kolozsvári István: Göcseji kálvinisták. Becsvölgye, 1989.
- PAPP 2003. = PAPP Vilmos: Órallók. Nevezetes presbiterek. Bp., 2003.
- PATAKY 1985. = PATAKY László: A győri református egyház története. Győr, 1985.
- PATAKY 1990. = PATAKY László: Az Őrség múltja a kereszomori református egyházközség történetének tükrében. Szombathely, 1990.
- PATAKY 1992. = PATAKY László: Az Őrségi református egyházmegye története. H. n., 1992.
- PÁLL 1983. = PÁLL László: Ifjúsági mozgalmak. In: Tanulmányok a magyarországi református egyház történetéből (1867–1978). Főszerk. Bartha Tibor–Makkai László. Bp., 1983. 443–460.
- PÉTER 2000. = Új magyar irodalmi lexikon. Főszerk. PÉTER László. Bp., 2000.
- PFEIFFER 1987. = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kánonokjai, papjai. München, 1987.
- PONGRÁCZ 1911. = PONGRÁCZ József: Skóciai emlékeimből. In: A Pápai Jókai Kör Évkönyve az 1910/11. évről. Pápa, 1911. 20–25.
- PONGRÁCZ 1928. = PONGRÁCZ József: Csizmadia Lajos 1858–1928. = DPL 1928. 234–235.
- PONGRÁCZ 1930. = PONGRÁCZ József: Csizmadia Lajos 1858–1928. Pápa, 1930.
- PONGRÁCZ 1933. = A Pápai Református Főiskola négy százados ünnepének emlékkönyve. Szerk. PONGRÁCZ József. Pápa, 1933.
- PONGRÁCZ 1936. = PONGRÁCZ József: Báró Nicolay Pál. = Diákvilág 1926. február (XVI. évf. 6. sz.). 4–7.
- PÓTOR 2000. = PÓTOR Imre: Dr. Tóth Endre, az egyházépítő professzor. Különös tekintettel dunántúli szolgálataira. Pápa, 2000. (Pápai Eperfa Könyvek 1.)
- PÓTOR 2002. = PÓTOR Imre: Kállay Kálmán professzor élete és egyházépítő szolgálata. In: Pótor Imre: Tanulmányok egyházunk múltjáról. Vásárosnamény, 2002. 62–70.
- RÉVÉSZ 1990. = RÉVÉSZ Imre: Vallomások. Teológiai önéletrajz és válogatott kiadatlan kéziratok 1944–1949. Bp., 1990.

- RÉZ-SÖRÖS 1923. = Magyar Ember Naptára az 1923. közönséges évre. I. évfolyam. Szerk. RÉZ László-SÖRÖS Béla. Losonc, 1923.
- SARUDY 1916. = SARUDY György: Farkas Dezső emlékezete. In: A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Főiskolájának értesítője az 1915–16. iskolai évekről. Szerk. Csizmadia Lajos, Faragó János. Pápa, 1916. 3–9.
- SAS 2007. = SAS Péter: Békefi Remig, a történelmi Magyarország utolsó zirci apátja. Egyháztörténeti Szemle 2007/2. 91–99.
- SÁNDOR 1995. = SÁNDOR Balázs: Dr. Török István rendszeres teológus munkássága, különös tekintettel debreceni professzorsága idejére. In: Laus Deo. Hálaötlet egy professzorért. Török István Emlékkönyv. Szerk. Battyányi Géza, Sándor Balázs. Debrecen, 1995. 7–27.
- SCHERMANN 1940. = SCHERMANN Egged: A pannonhalmi Szent Benedek-rend tagjai 1802–1940. Pannonhalma, 1940.
- SÍPOS 2007. = Sípos Ete Álmos: „Kérjétek az aratásnak Urát!” Forgács Gyula (1879–1941), a magyar református belmisszió úttörője. Zootermeer, 2007.
- SZABADI 1904. = SZABADI Béla: Előszó. In: Drummond Henrik: A legfőbb jó. Fordította Szabadi Béla. Bp., 1904. 5–16.
- SZABADI 2002. = SZABADI István: Az Országos Református Tanáregyesület (ORTE) története 1902–2002. Debrecen, 2002.
- SZABÓ 1929. = Emlékkönyv... Antal Géza dunántúli református püspök úrnak a belsősomogyi egyházmegegyében... tartott egyházlátogatásáról. Szerk. SZABÓ Bálint. Pápa, 1929.
- SZABÓ 1990. = SZABÓ Antal: A Szlovákiai Református Keresztyén Egyház története. II. = Regio 1990/4. 204–221.
- SZALACSI RÁCZ 1973. = Dr. Korompainé SZALACSI RÁCZ Mária: Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiája 1843–1970. Debrecen, 1973.
- SZENDREY 1994. = SZENDREY Imre: A Rév-Komáromi Ev. Ref. Főiskola története (1606–1898). = Limes 1994/1. 15–30.
- SZENES 1986. = SZENES Sándor: Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok. Bp., 1986.
- SZERDAHELYI 1997. = SZERDAHELYI Pál: In memoriam dr. Gyenge Imre. = Honismeret 1997/3. 102–103.
- SZÉNÁSSY 1990. = SZÉNÁSSY Árpád: A pomológia úttörője. Kováts József életútja. Bátorkeszi, 1990.
- SZÉNÁSSY 1994. = SZÉNÁSSY Árpád: A komáromi hírlapírás kétszáz éves története 1789–1989. Tatabánya, 1994. (Castrum-könyvek 2.)

- SZÉPE 2010. = SZÉPE György: Keresztes Kálmán emlékezete. = Hungarológiai évkönyv 2010/1. 182–186.
- SZIKLAY 1941. = SZIKLAY János: Dunántúli kultúrmunkások. A Dunántúl művelődéstörténete életrajzokban. Bp., 1941.
- SZINNYEI 1891–1914. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.
- SZÖGI 2000. = SZÖGI László: Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919. Bp., 2000. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 3.)
- SZÖGI 2001. = SZÖGI László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. Bp., 2001. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 5.)
- TAKARÓ–KOMJÁTHY–BÖSZÖRMÉNYI 1929. = TAKARÓ Géza – KOMJÁTHY Ernő – BÖSZÖRMÉNYI M. István: Emlék-Könyv az Amerikai Magyar Református Egyházmegye 25 éves évfordulójára. 1904–1929. South Norwalk, 1929.
- TAKÁCS 1970. = Ériné TAKÁCS Margit: In memoriam dr. Cseh-Szombathy László. = Veszprém Megyei Múzeumi Közlemények 9. 1970. 5–6.
- TAR 2004. = TAR Attila: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789. Bp., 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11.)
- THURY 1886. = THURY Etele: A zánkai ev. ref. egyház rövid története. Bp., 1886.
- THURY 1908. = THURY Etele: A wittenbergi akadémián járt magyar tanulók társaságának anyakönyve 1555–1608. In: Iskolatörténeti adattár. Szerk. Thury Etele. II. Pápa, 1908. 3–67. Uő: A debreczeni református főiskola törvényei s az ezeket aláírt tanulók névsora. In: uo. 68–466.
- TÓTH 1820. = TÓTH Dániel: Egyházi Almanak a' helvétziai vallástételt-tartó tul a' Dunai főtiszteletü superintendencia az 1820-dik esztendőre. Pest, 1820.
- TÓTH 1833. = TÓTH Dániel: Egyházi Almanak 1833-dik esztendőre. Pozsony, 1833.
- TÓTH 1927. = TÓTH Endre: A pápai református egyházmegye története. I. Gyülekezetek és lelkeszek. Pápa, 1927.
- TÓTH 1940. = TÓTH Sándor: Jubileumi emlékkönyv. Pittsburgh, 1940.
- TÓTH 2006. = TÓTH Kálmán: Pongrácz József: tanárom s tanártársam. In: Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Szerk. Márkus Mihály. Pápa, 2006. 73–78.

- TÖRÖK 1931. = TÖRÖK István: Barth Károly teológiájának a kezdetei. In: Theológiai tanulmányok. A Pápai Református Főiskola négyszázéves jubileumi ünnepére írták és kiadták a Pápai Református Theológiai Akadémia tanárai. Pápa, 1931. 675-766.
- TÖRÖK 2006. = TÖRÖK István: A teológus Pongrácz József. In: Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Szerk. Márkus Mihály. Pápa, 2006. 61-71.
- UJVÁRI 2000. = Magyar zsidó lexikon. Szerk. UJVÁRI Péter. Bp., 2000<sup>2</sup>.
- TUNGLI 1995. = Eötvös Károly emlékkönyv. Szerk. TUNGLI Gyula. Pápa, 1995. (Pápai Művelődéstörténeti Társaság 5.)
- TUNGLI 1997. = Pápai pedagógus lexikon. Főszerk. TUNGLI Gyula. Pápa, 1997.
- VÁRADY 2000. = VÁRADY József: Dunántúl református templomai. I. A Mezőföldi egyházmegye. Diósgyőr, 2000.
- VÁRADY 2001. = VÁRADY József: Dunántúl református templomai. II. A Tatai egyházmegye. Diósgyőr, 2001.
- VÁRADY 2002. = VÁRADY József: Dunántúl református templomai. III. A Pápai egyházmegye. Diósgyőr, 2002.
- VARGA 1941. = VARGA Kálmán: Az ajkai árvaház. = DPL 1941. 30-31.
- VARGA 1942. = VARGA Kálmán: Az ajkai árvaház. = DPL 1942. 80.
- VARGA 1998. = Veszprém megyei életrajzi lexikon. Főszerk. VARGA Béla. Veszprém, 1998.
- VARGA 2001. = Veszprém megyei kortárs életrajzi lexikon. Szerk. VARGA Béla. Veszprém, 2001.
- VERESS-HUDI-ÁCS-PALÁGYI 1994. = VERESS D. Csaba-HUDI József-ÁCS Anna-PALÁGYI Sylvia: Nemesvámos története. Veszprém, 1994.
- VIDOR 1921. = VIDOR Gyula: Nemzetgyűlési Almanach 1920-1922. A nemzetgyűlés tagjainak életrajzai adatai. Bp., 1921.
- VINCZE 1926. = VINCZE Géza: Igehirdető poéták, poéta igehirdetők. Bp., 1926.
- VLADÁR 2006. = VLADÁR Gábor: Dr. Kiss Sándor (1912-1968). In: Adalékok a Pápai Református Teológiai Akadémia oktatástörténetéhez. Szerk. Márkus Mihály. Pápa, 2006. 83-85.
- VOIT 2000. = VOIT Krisztina: A budapesti sajtó adattára 1873-1950. Bp., 2000.
- WERTÁN 2006. = WERTÁN Katalin: A Szilassy család. In: Reformátusok Budapesten. Szerk. Kósa László. I-II. Bp., 2006. I. 669-686.
- ZAJOS 1998. = ZAJOS Ernő: Hetény, az én falum. Komárom, 1998.

- ZAKAR 2003. = ZAKAR Péter: „Hazám sorsa az én sorsom.” Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben. Szeged, 2003.
- ZOVÁNYI 1889. = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi ifjak az Odera melletti frankfurti egyetemen. = PSz 1889. 178–202.
- ZOVÁNYI 1977. = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977.



## PONGRÁCZ JÓZSEFNÉ

# *A gyülekezeti nőegylet munkája és feladatai*

PONGRÁCZ JÓZSEFNÉ SZ. SZÉKELY ETELKA, a Pápai Református Nőegylet titkára az egylet 1930. január 12-i szeretetvendégségén érdekesítő felolvasást tartott a nőegylet munkájáról és feladatairól.<sup>1</sup> A vallásos estélyt a főiskolai konviktus helyiségében tartották, bevételét a Szeretetház céljára ajánlották fel. Bevételre az 1–1 pengős teajegy (egyúttal belépőjegy) árából számítottak.

A Református Szeretetházat a Pápai Református Nőegylet 1929-ben létesítette a munkaképtelen idős szegények ellátására.<sup>2</sup> A Szladik János utca 24. szám alatti szeretetházat hivatalosan 1929. december 15-én avatták fel. Az épületben öt szoba-konyhás lakás volt, melyből 1929-ben a Nőegylet a lakásrendelet korlátozásai miatt egyelőre csak egyet tudott megvenni a református egyház számára. Benne először négy idős nőt helyeztek el.<sup>3</sup> Az intézet fenntartásáról a Nőegylet gondoskodott. A későbbiekben, amikor teljesen működött, rendszerint 15–20 idős nőt és férfit gondoztak az otthonban.<sup>4</sup> Az 1940-es években fenntartása évente 3–4 ezer pengőbe került. 1945 elején 10 elhagyott idősről gondoskodtak, de menekülteket is befogadtak.<sup>5</sup>

Az 1930. január 12-i műsort az egylet tagjaiból alakult Rendezőség a következőképpen állította össze:

1. Közének: a 160. dicséret 8. verse.
2. Ima: mondja Bakos Lajos<sup>6</sup> főiskolai szénior.

<sup>1</sup> PONGRÁCZ Józsefné: A gyülekezeti nőegylet munkája és feladatai. = DPL 41 (1930) 3. sz. (január 19.) 9–11. Lábjegyzetben: „Írta és a Pápai Református Nőegylet 1930 január 12-iki szeretetvendégségén felolvasta Pongrácz Józsefné.”

<sup>2</sup> HORVÁTH–TÓTH 1936. 143. (Az alapítási év tévesen 1926!) TÓTH 1941. 281.

<sup>3</sup> Szeretetház-avatás. = DPL 40 (1929) 51. sz. (december 22.) 253.

<sup>4</sup> HORVÁTH–TÓTH 1936. 143.

<sup>5</sup> A pápai Református Nőegylet szeretetházáról. = DPL 56 (1945) 2. sz. (január 14.) 7–8.

<sup>6</sup> Dr. Bakos Lajos (Kisbér, 1905. december 27. – Balatonfüred, 1979. április 26.) református lelkész, teológiaprofesszor, dunántúli püspök. Édesapja, Bakos Lajos méneskari őrmester, édesanyja Csörnyei Erzsébet volt, akik három testvérével együtt református szellemben nevelték. A gimnáziumot és a teológiát Pápán végezte, tagja volt a Főiskolai Képzőtársulatnak. 1929 szeptemberében tette le az első lelkészképesítő vizsgát. 1929–1930-ban főiskolai senior és pápai segédlelkész volt. 1930–1932-ben a Stipendium Bernardinum segítségével Utrechtben tanult, közben az 1931 nyári szemesztert Halléban töltötte. 1932. június 1-től balatonarácsi, 1964-től

3. *A Nőegylet munkája és feladata. Előadja: Pongrácz Józsefné, a Nőegylet titkára.*

4. *Várad Antal:<sup>7</sup> Judás. Szavalja Győr Sándor<sup>8</sup> papnövendék.*

5. *Szeretetvendégség.*

6. *Otto: Esti dal. Énekli az Állami Tanítóképző Intézet protestáns alkalmi énekkara Hatvani Lajos<sup>9</sup> zenetanár vezetésével.*

haláláig veszprémi lelképásztor. 1943-ban a debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem hittudományi karán rendszeres teológiából summa cum laude minősítéssel doktori fokozatot szerzett. 1947–1951-ben a Pápai Református Teológiai Akadémián a rendszeres teológia tanszék helyettes tanára volt. Egyházmegyéjének főjegyzője (1948), tanácsbírája, majd esperese (1954), a Dunántúli Református Egyházkerületnek 1947-től jegyzője, 1963-ban főjegyzője, 1964-től püspöke. 1932. szeptember 12-én nősült, a szentgáli származású Tamás Vilma református okleveles tanítónót vette feleségül. Házasságukból született, általunk ismert gyermekek: Lajos (1934. október 6.), Zsófia (1937. szeptember 13.) – Jelentős közéleti tevékenységet fejtett ki, melyet Veszprém megye és a magyar kormányzat magas kitüntetésekkel ismert el. Cikkei, tanulmányai egyházi lapokban, folyóiratokban jelentek meg. Fő művei: „Jer, lássuk az Úr keresztjét”: imádságok és elmélkedések (Fejes Sándorral), Balatonfüred, [1935]; A Szentírás ihletettsége (doktori értekezése, Pápa, 1943); Református konfirmációi könyv (főszerk., Bp., 1967); Hitünk igazságai (Veszprém, 1972); Hiszem és vallom (Bp., 1973); Ünnepnapok – vasárnapok (Bp., 1976). Kéziratban maradt: „Küldetés – szolgálat” (1975); „Ahogyan a Lélek adta...” (1978). Lásd: FEJES 1979., Fekete 1979., ZOVÁNYI 1977. 162., KRÁNITZ 2013. 980.

<sup>7</sup> Várad (eredetileg Weber) Antal (Závod, 1854. május 2. – Bp., 1923. március 5.) középiskolai és színiiskolai tanár, író, költő, újságíró és lapszerkesztő. 1895-től a Nemzeti Színház dráma-bíráló bizottságának tagja volt. 1893-tól haláláig szerkesztette az Ország-Világ c. lapot. Verseket, drámákat és regényeket írt, visszaemlékezései több kötetben adták ki. Bővebb életrajzát és műveinek felsorolását lásd: SZÉKELY 1994. 838.

<sup>8</sup> Győr Sándor Győr János MÁV-alkalmazott fiaként 1908. február 8-án Kaposzentbenedeken (Somogy vm.) született. A gimnáziumot Kaposváron és Szegeden végezte, közben a MÁV fiúnevelő intézetében lakott. 1928–1932 között tanult a pápai teológián. A teológia négy éve alatt elnöke volt a Képzőtársaságnak, az Főiskolai Énekkarnak, a Teológiai Önképzőkörnek. Több pályadíjat, versenyt, jutalmat nyert. Az első lelkészképesítő vizsgát 1932. szeptember 5–7-én jó eredménnyel tette le (a 8 jegyből 2 négyest kapott, a többi jeles volt). A második legkészképesítő vizsgát 1935. november 1-jén tette le. 1932–1933-ban főiskolai senior és pápai segédlelkész, 1933–1935 között Csurgón, 1935–1936-ban Nagykanizsán segédlelkész, 1936-tól merenyei rendes lelkész. 1943-ig háromszor teljesített katonai (tábori lelkészi) szolgálatot. 1944 tavaszán ismét behívták. 1937. június 29-én Csurgón feleségül vette Kerekes Sándor volt csurgói gimnáziumi tanár lányát, Klárát. Merenyei szolgálata alatt rendezte az egyház zilált pénzügyeit, felújította a parókiát. 1943-ban kultúrházat (egyben leventeotthont) építettek. megszervezte a keresztyén ifjúsági egyesületeket, a fiatalokat népfőiskolára, gazdasági tanfolyamra küldte. Gazdálkodással nem foglalkozott, minden idejét pasztorációra és önképzésre fordította. Mintegy 1500 kötetes könyvtára volt. DREL I. 6. f. Az I. lelkészképesítő jegyzőkönyvei, 6/1932. sz. KRÁNITZ 2013. 762–767.

<sup>9</sup> Hatvani Lajos (Makó, 1876 – Pápa, 1939) tanítóképző intézeti ének-zenetanár. Koessler Jánosnál tanult zeneszerzést. Az 1910-es években Sepsiszentgyörgyön, a tanítóképzőben tanított. Az I. világháborúban orosz hadifogságba esett, hadifogsága idején is ének- és zenekart szervezett és vezetett. 1920-ban Erdélyből kiutasították, így került Pápara, a M. Kir. Áll. Tanítóképző Intézethez zenetanárként. A teológiai akadémián óraadó ének- és harmóniumtanár volt, megszervezte a lelkésztanító-képzést, 1927-től számos kitűnő kántortanítót nevelt. Ő volt az egyet-

7. És lőn az éjben világosság. Franciából fordította Kutassy Mária,<sup>10</sup> felolvasva Fáber Gyula<sup>11</sup> papnövendék.

len tanítóképző-intézeti tanár az országban, aki a huszas években már relatív szolmizációs módszerrel tanított. Megalapította és vezette a Kárpát Dalkört, mellyel a városban, valamint a régióban figyelemre méltó eredményt ért el. Több keringőt, zeneművet szerzett. A pápai presbitériumnak aktív tagja volt. Az alsóvárosi temetőben nyugszik. Feleségétől, Bordács Rózától öt felnőtt kort megélt gyermeke született: Róza (Gáty Ferenc felsőörsi lelkész felesége), Erzsébet (Csizmadia Dániel neszmeilyi lelkész felesége), Margit (a neszmeilyi árvaház alapítója és igazgatója), Irén nádudvari gazdasági szaktanár, a pápai leánycserkészlet megteremtője és Lajos. Lajos fia Sepsiszentgyörgyön született 1911. április 23-án, a pápai teológián 1933-ban szerzett lelkészi oklevelet. 1939. augusztus 12-én hunyt el Pápán. – DREL I. 6. f. Az I. lelkészsképzítő jegyzőkönyvei, 4/1933. sz. Gyász hírek. = DPL 50 (1939) 34. sz. (augusztus 20.) 169., TUNGLI 1997. 48.

<sup>10</sup> Kutassy Mária (? , 1880 – Pápa, 1949) mennyiségtan-természettan szakos polgári iskolai tanár, igazgató. 1902–1939 között a Dunántúli Református Egyházkerület Nőnevelő Intézetének tanára, fiatal korában számos éven át internátusi felügyelőnöje, 1915–1917 között (dr. Kőrös Endre frontszolgálatára) helyettes igazgatója, 1934. szeptember 1-től 1939. szeptember 1-ig között igazgatója, az iskolai értesítő szerkesztője, számos pedagógiai írás szerzője. Franciából több színművet fordított magyarra. 1939. szeptember 1-től ment nyugdíjba, de a város vallási és kulturális közéletében aktív maradt. Nyugdíjba vonulásakor a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter elismerésben részesítette. Igazgatósági tagja volt a Pápai Jókai Körnek és a Pápai Vöröskereszt Egyletnek; alelnöke a Pápai Református Leányegyletnek, tanár-elnöke a Lórántffy Zsuzsánna Önképzőkörnek. Tagja volt a Pápai Képzőművészeti Társulatnak, továbbá az Országos Református Tanáregyesületnek, az Országos Tanítóképzői Tanáregyesületnek, az Irodalomtörténeti Társulatnak, a Természettudományi Társulatnak, a Stella Csillagászati Egyletnek. Nyugdíjasként Pápán élt, itt hunyt el 1949. június elején agyvérzésben. – Újlagos dicső elismerés. = PH 14 (1917) 39. sz. (szeptember 29.) 3., KUTASSY 1936. 22., HORVÁTH 1940. 8–9. Anyakönyvi hírek. = PN 5 (1949) 24. sz. (június 12.) 4., TUNGLI 1997. 71.

<sup>11</sup> Fáber Kovács Gyula 1909. szeptember 17-én született Szentgálon. Édesapja, Fáber Kovács Lajos korán elhunyt. Nagyszüleinél Noszlopon nevelkedett, itt járt elemi iskolába. A gimnáziumot, majd 1929–1933 között a teológiát Pápán végezte, 1933. szeptember 3–5-én színjeles eredménnyel tette le az első lelkészsképzítő vizsgát. 1934–1936 között két tanévet tanult az utrechti (hollandiai) egyetemen. Egyetemi hallgatóként részt vett az Amszterdamban 1934. október 24–26-án tartott második kálvinista világtalálkozón, melyről beszámolót is közzétett. 1936. június 22–27. között Pongrácz József pápai teológiai tanárral együtt részt vett az utrechti egyetem alapításának 300. évfordulójára szervezett ünnepségeken. 1936, majd 1937 nyarán segédlelkész volt Balatonkenesén Molnár Gyula lelkész mellett. A kenesei fürdővendégek számára hangversenyeket, kulturális programokat is szervezett. 1936–1937-ben főiskolai senior és pápai segédlelkész volt Ólé Sándor mellett. 1938-ban az ausztriai Felsőörsött (Oberwart) segédlelkészként működött a nyugdíjba készülő Bajcsy Gyula lelkész, püspökhelyettes mellett. 1939. január 1-től megválasztották felsőörsi lelkésznek, de német állampolgárságának elnyeréséig helyettes lelkészként végezte szolgálatát. Miután állampolgárságát elnyerte, 1941. június 8-án iktatták be lelkészi hivatalába. A Német Birodalom egyetlen magyar református gyülekezetének lelkészét az ostmarki (ausztriai) reformátusok 1943-ban Bécsben püspökhelyettesé választották. 1946-ban családjával együtt hazatért és haláláig balatonkenesei lelkészként szolgált. 1954. január 22-én hunyt el Budapesten. – Munkatársa volt a Dunántúli Református Lapnak. Kálvin 1539. november 18-án kelt, Grinaeus Simon bázeli professzorhoz írt levelét (melyben szentírásmagyarázatának elveit fejtette ki), magyarra fordította és közölte; Barth Károly neves teológus biblíamagyarázatából részleteket fordított magyarra. Fő műve: Ballag már a vén diák... pápai diákok regénye. Pápa, 1932. (Második kiadás: Kálvin Kiadó, Bp.,

8. *Beethoven: Larghetto. Előadja hegedűn Kiss Árpád<sup>12</sup> igazgató, harmóniumon Császár Ede<sup>13</sup> tanító.*

9. *Bibliamagyarázat és ima. Tartja Ólé Sándor<sup>14</sup> lelkész.*

10. *Közének: 100. dicséret 1. verse.*

*A program és a közlemény összehasonlításából kitűnik, hogy az egyházkerület lapjában megjelenő eladásnak általánosabb címet adott a szerkesztő, aki nem volt más, mint Pongrácz József, a teológiai akadémia igazgatója.*

*Pongrácz Józsefné sz. Székely Etelka (1881–1957) Erdélyből származott. Részletes életrajza feltárássra vár. Közleményünk csupán rövid áttekintésre vállalkozik. Édesapja, Székely István állami elemi iskolában tanított, 1941-ben az ismét Magyarországhoz tartozó Kőröskisjenőn hunyt el 88 éves korában. Halálakor gyermekei közül Etelka lehetett a legidősebb. Két öccse lelkész lett: Székely Ödön Hévizgyörkön, Székely Ernő Kőröskisjenőn szolgált, Székely*

1993.) FÁBER DREL I. 6. f. Az I. lelkészképzés jegyzőkönyvei, 2/1933. sz. KOVÁCS 1934., 1936. Lelkészbeiktatás Oberwart–Felsőőrön. = DPL 52 (1941) 25. sz. (június 22.) 128., Fáber Kovács Gyula... = DPL 54 (1943) 29. sz. (július 18.) 147.

<sup>12</sup> Kiss Árpád (Balatonhenye, 1890 – Kaposvár, 1979) igazgató-tanító. Konzervatóriumot végzett, kiválóan hegedült, rendkívüli zenei műveltséggel rendelkezett. 1928-ban került Párára a Református Elemi Népiskolához kántortanítónak és igazgatónak. Az iskolában az összevont 5–6. osztályt, majd 1946–1948 között a Kollégium általános iskolájában szaktárgyakat tanított. 1948-ban ment nyugdíjba, ekkor Zánkára költözött. Élete utolsó éveit Kaposvárott töltötte. Pápán a zenei élet meghatározó alakja volt. A református énekegyet karnagyaként négyszólamú férfikórust vezetett, több évig irányította a kollégium zenekarát. Az előadásra kerülő művek hangszerelését is ő végezte. TÓTH 1941. 266., TUNGLI 1997. 61–62.

<sup>13</sup> Császár Ede (Magyarsók [Nyitra vm.], 1883 – Bp., 1973) református tanító, címzetes igazgató. Tanulmányait a pápai kollégiumban kezdte, majd a tanítóképzőben folytatta. 1903-ban kapott tanítói oklevelet. 1904–1919 között Senyeházán tanított. Az I. világháború idején katonai szolgálatot teljesített, orosz fogságba esett, ahol jól megtanult oroszul. Hazatérése után Nagyrákoson (1919–1923), Ispánkon (1923–1929), majd 1929–1945 között a pápai II. sz. Református Elemi Népiskolában tanított. 1939–1945 között a Dunántúli Református Egyházkerület Tanítóegyesületének elnöke, emellett számos társadalmi szervezet tagja. Vezette a munkásdalárdát. Valamennyi munkahelyén énekkart, műkedvelő csoportot és olvasókört szervezett. 1945–1955 között nyugdíjasként az Őrségben élt, Őrszentpéteren és Ispánkon az általános iskolában óraadóként orosz nyelvet tanított. Fia, Császár Ede/Edward Chaszar (Nagyrákos 1920. szeptember 29. – State College, Pennsylvania, 2011. szeptember 11.) 1945 után előbb Olaszországban, majd az USA-ban élt, politológus lett, a Pennsylvaniai Egyetemen tanított 1992-ben történt nyugdíjba vonulásáig. A külföldi magyar cserkészlet egyik vezetője volt. TÓTH 1941. 266., PATÁKY 1992. 208., 360., 362., TUNGLI 1997. 29., Bognár Dazsi: Elhunyt Császár Ede. = Nyugati Hírlevél 2011. 152. sz. (október 1.), Kanadai Cserkeszek honlapja: <https://sites.google.com/site/kanadaicserkeszek/kmcssz-cserkeszmozgalom/-hazamentek/csaszar-ed> [Letöltés: 2013. november 30.]

<sup>14</sup> Ólé Sándor (1884–1976) 26 éven át volt pápai református lelkész. Nevéhez fűződik az újtemplom építtetése. Pápán tanult, gimnáziumi és teológiai élményeit megörökítette visszaemlékezésében: ÓLÉ 2004. Méltatása: ESZE 1964., HARGITA 1977.

*Karola a nagykőrösi polgári iskola igazgatója volt. Dr. Barcsay Lászlóné sz. Székely Anna a berettyóújfalui polgári iskolában tanított.*<sup>15</sup>

*Székely Etelka középiskolát végzett, majd tanítónői oklevelet szerzett. 1902 őszétől Mezőlakon tanított, itt ismerkedett meg leendő férjével, Pongrácz Józseffel, amikor az a Keresztyén Diákegyesület tagjaival a községben járt.*<sup>16</sup> *1908 őszétől a budapesti „Filadelfia diakonissza-egyesület” Széchenyi-telepi otthonában (László u. 12.) újonnan megnyitott magán elemi népiskolában tanított. Ez volt az első protestáns diakonissza által vezetett magyar elemi iskola hazánkban.*<sup>17</sup> *Mínthogy Pongrácz József révkomáromi püspöki titkárként, majd pápai teológiai tanárként gyakran megfordult Budapesten, bizonyára gyakran találkoztak. 1914 tavaszán eljegyezték egymást, szeptember közepén pedig már összeházasodtak.*<sup>18</sup> *Két hasonló gondolkodású, világlátású, mélyen vallásos, elhivatott ember saját akaratából kötött egész életre szóló szövetséget.*

*Házasságukból négy gyermek született: Etelka (1915–1989) dr. Török István (1904–1996) pápai teológiai professzor felesége lett;*<sup>19</sup> *József (1917–1918) kiskorában elhunyt.*<sup>20</sup> *Az ikrek: Irén és Magdolna 1920. június 24-én születtek Pápán.*<sup>21</sup> *Pongrácz Irént (1920–1980) dr. Kozáry Pál szegedi főiskolai docens vette feleségül, Pongrácz Magda (1920–1965) lelkészdiplomát szerzett, 1947–1948-ban apjához hasonlóan az Edinburgh-i New College-ban tanult. Apja mellett főiskolai segédkönyvtárosként dolgozott, nem ment férjhez.*

*A gyermekek nevelése, a háztartás vezetése, a gazdálkodás jórészt a fiatalasszonyra hárult. Anyósa ugyanis 1925-ben elhunyt, Pongrácz pedig – amint visszaemlékezéseiből kiderül – e téren kevés gyakorlati érzékkel rendelkezett.*<sup>22</sup> *A családi otthon melegét, a székely konyha ízét Etelka asszony*

<sup>15</sup> Székely István... = DPL 52 (1941) 10. sz. (március 9.) 45. NÉVTÁR 1941. 248.

<sup>16</sup> TÓTH 1927. 52. Erről lásd Pongrácz József visszaemlékezéseit! A pápai teológián az „Evangeliumi Keresztyén Diák-Egyesület” 1904. november 28-án alakult meg, ekkor Pongrácz harmadévesként a titkára, 1905. június 15-től az elnöke volt. Vö. DREKK O.1160. A pápai ev. ref. theol. akadémia hallgatói körében fennálló „Evangeliumi Keresztyén Diák-Egyesület” jegyzőkönyvei 1904–1915.

<sup>17</sup> Első magyar diakonissza-népiskola. = PEIL 51 (1908) 39. sz. (szeptember 27.) 622. A diakonisszaotthon, elemi iskola és árvaház 1908. június 8-án nyílt meg, 1927-ig működött. Vö. KÓSA 2006. 2. k. 1435.

<sup>18</sup> Eljegyzés. = PH 11 (1914) 15. sz. (április 11.) 5. Hymen. = PK 24 (1914) 39. sz. (szeptember 27.) 3. A korabeli sajtóhíradás szerint szeptember 15-én, Pongrácz visszaemlékezése szerint 14-én esküdtek.

<sup>19</sup> Etelka 1915. július 26-án született Pápán. M. kir. anyakönyvi kivonat. = PH 12 (1915) 31. sz. (július 31.) 4.

<sup>20</sup> József (a sírkövön: „Józsika”) 1917. június 25-én született, 1918. április 18-án hunyt el Pápán. – M. kir. anyakönyvi kivonat. = PH 14 (1917) 26. sz. (június 30.) 4. Gyász. = Uo. 15 (1918) 16. sz. (április 20.) 3.

<sup>21</sup> Állami anyakönyvi kivonat. = PK 30 (1920) 26. sz. (július 27.) 3.

<sup>22</sup> Gyász. = DPL 36 (1925) 42–43. sz. (október 25.) 128. Pongrácz Józsefné sz. Baráth Zsuzsanna 56 évesen hunyt el.

biztosította. Az ő takarékoságára, leleményességére, állhatatosságára volt szükség akkor is, amikor 1952-ben házukat elvették és idős korukra méltatlan körülmények között éltek. Megnyugvást hitük és talán az jelenthetett, hogy végső nyughelyükben is egymás mellé kerültek. A pápai alsóvárosi temetőben lévő nyughelyet, a Pongrácz és vele rokon családok síremlékét a a Pápai Református Gyűjtemények dolgozói gondozzák.

Pongrácz Józsefné tökéletesen megfelelt annak az elvárásnak, amelyet a modern kori egyház a lelkészfeleségekkel szemben támasztott. Mezőlakon részt vett a Református Nőegylet munkájában és vezette a több mint harminc tagú dalárdát.<sup>23</sup> Pápán az 1910-es évek második felétől bekapcsolódott a nőegyleti mozgalomba. Első nyilvános fellépése valószínűleg 1914 karácsonyának első napján volt, amikor a főiskola épületében elhelyezett 254 sebesült katonát a köztartási nagy étteremben kis ünnepély keretében megvendégelték. Az ünnepélyt egy alkalmi vegyes női kar műsora nyitotta meg, melyet Pongrácz Józsefné tanított be és vezetett. Lic. Rácz Kálmán főgimnáziumi vallástanár magyarul, Baldauf Gusztáv evangélikus püspöki titkár németül, Blazovich Jákó katolikus főgimnáziumi tanár horvátul imádkozott, Csizmadia Lajos főiskolai igazgató alkalmi beszédet mondott. A háziasszonyi tisztet a tanárok feleségei látták el, a felszolgálat a tanárok leányai és a tanulók végezték.<sup>24</sup>

Nem célunk munkásságának részletes bemutatása, de néhány momentumot kiemelünk közéleti szerepvállalásának bizonyítására. 1916-ban részt vett az Evangéliumi Leánydiákszövetség június 22–29. között Pápán a nőnevelő internátusában (Nátus) tartott országos nyári konferenciájának szervezésében. Férjével együtt előadásra is vállalkozott: míg férje „Krisztus istensége”, ő „A nő emberi értéke” címmel tartott előadást. Egyik délután Németh István püspök a saját szőlejében, egy másik alkalommal a Pongrácz család a saját lakásán látta vendégül a résztvevőket.<sup>25</sup>

1917. február 1–4. között részt vett a leánydiákok VI. téli budapesti konferenciáján, amelynek második napján „Krisztusi nevelés” címmel tartott előadást. A következő nap, február 3-án hangzott el többek közt dr. Ravasz László teológiai tanár „Krisztusi élet” című előadása.<sup>26</sup>

Hamarosan a helyi egyházi életben is hallatta hangját. 1918 végén azt javasolta, hogy a Pápai Református Leányegyletben a szokott összejöveteleken kívül „új munkaágul” szervezzenek bibliaköröket is.<sup>27</sup>

1919. február 23-án részt vett a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége (MANSz) pápai fiókjának megalapításában: ekkor az egyesület ügyvezető

<sup>23</sup> A mezőlaki ref. nőegylet... = DPL 16 (1905) 6. sz. (február 5.) 105–106.

<sup>24</sup> Karácsony estéjén... = DPL 26 (1915) 1. sz. (január 3.) 6.

<sup>25</sup> „Diáklány”: Diáklányok konferenciája Pápán. = DPL 27 (1916) 27. sz. (július 2.) 213–214.

<sup>26</sup> Leánydiákok konferenciája. = DPL 28 (1917) 5. sz. (február 4.) 40.

<sup>27</sup> A pápai Református Leányegylet... = DPL 29 (1918) 44. sz. (november 3.) 198.

elnökké, 1927. április 23-án elnökévé választotta. E tisztségét a második világháború alatt is betöltötte.<sup>28</sup>

1919. október 4-én a pápai városháza nagytermében a MANSz gyűlést tartott, melyen Horthy Miklós fővezér felhívására gyűjtést kezdeményeztek a nemzeti hadsereg számára. A gyűlésen Pongrácz Józsefné „Nők és a politika” címmel nagyszerű előadást tartott a nagyszámú hölgyközönségnek.<sup>29</sup>

1921 elejétől a Pápai Református Nőegylet pénztárosa volt. Az egylet „hitébresztő és evangelizáló” összejövetelét vasárnaponként tartotta, emellett a bibliakör is megkezdte munkáját.<sup>30</sup>

A pápai presbitérium a közösségi szolidaritás elmélyítésére, a „felebaráti szeretet felébresztésére, vigasztalásra, megnyugtatóbb lelki élet” kialakítására 1922. február 28-án Lelkigondozó Bizottságot is felállított, amely a meglévő egyesületek (leányegylet, Nőegylet) és 7 szakosztály segítségével fejtette ki ténykedését. A hitéletgondozó szakosztályának egyik társelnökévé őt választották.<sup>31</sup> 1922. június 28-tól július 2-ig, szerdától vasárnapig Pápán szervezték a Magyar Evangéliumi Nőegyletek Nemzeti Szövetsége országos konferenciáját, melyen „Munkánk lehetőségei” címmel beszélgetést vezetett, férje pedig a „Bibliatanulmány” sorozatban az „Az új ember élete” címmel tartott előadást. A konferencián a Pápai Református Nőegylet jubileumáról is megemlékeztek.<sup>32</sup>

1923 tavaszán részben hazafias, részben gazdasági célzattal Pápán is szövéstanfolyamot szerveztek, melynek előkészítésében Pongráczné is részt vett.<sup>33</sup> A nemzeti összefogást tükrözte, hogy a Pápai Katholikus Munkásnőegyesület március 18-i nagy műsoros estjén Pongráczné is részt vett és „szabadelőadást” is tartott.<sup>34</sup> A pápai intézmények, társulatok, egyletek tagjainak, illetve a veszprémi tisztviselelőnk munkáiból 1923. május 20-án, pünkösdvasárnap iparművészeti és háziipari kiállítást is szerveztek, melyen Tormay Cécile, a MANSz országos elnöke is részt vett. A kiállítás után megtartott közgyűlésen Pongráczné, a MANSz pápai fiókjának ügyvezető alelnöke számolt be az előző

<sup>28</sup> DREKK O. 1160. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége pápai fiókjának jegyzőkönyve 1919–1943.

<sup>29</sup> A nemzeti hadseregért. = PK 29 (1919) 40. sz. (október 5.) 3.

<sup>30</sup> A pápai ref. nőegylet... = DPL 32 (1921) 17. sz. (április 24.) 70.

<sup>31</sup> Gyülekezeti gondozó bizottság. = DPL 33 (1922) 13. sz. (március 26.) 49–50. A hitéletgondozó szakosztály elnökévé dr. Vass Vincét, másik társelnökévé Cseh–Szombathy Lászlót választották. A bizottságnak hét szakosztálya volt: szegénygondozó, hitéletgondozó, árvákat gondozó, beteggondozó, tanácsadó és jogi; cselédgondozó és szabadoktatási. 1923-ban egyetemes egyházi intézkedésre a bizottságot Belmissziói Bizottsággá alakították, de 1925-ben ismét megszervezték a gondozó bizottságot, mely 1926 után megszűnt. Vö. TÓTH 1941. 280–281.

<sup>32</sup> A Magyar Evangéliumi Nőegyletek Nemzeti Szövetsége... = DPL 33 (1922) 23. sz. (június 4.) 92.

<sup>33</sup> Szövőszekeink története. = PV 20 (1923) 15. sz. (április 15.) 1–2.

<sup>34</sup> Műsoros előadás a Kath. Munkásnőegyesületben. = PV 20 (1923) 11. sz. (március 18.) 3.

év munkájáról.<sup>35</sup> Az írónővel feltehetőleg ekkor kötött életre szóló barátságot, amelyet levelezésük is bizonyít.

A MANSz képviselőjében számos városi rendezvényen részt vett, így például 1925. november 22-én, a Keresztény Munkásotthon felavatásán.<sup>36</sup> A pápai szervezet munkájának elismerését jelentette, hogy 1926. november 7-én a MANSz Pápan tartotta éves közgyűlését.<sup>37</sup> 1927 tavaszától a MANSz pápai szervezet elnökéként fejtette ki tevékenységét; alelnökként Alszeghy Piroska segítette munkáját.<sup>38</sup>

A Pápai Református Nőegylet lelke az 1920-as évek végétől Pongrácz Józsefné lett, aki a titkári teendőket a sajtóhíradások szerint 1930–1945 között látta el. 1938-tól az anya- és csecsemővédelem terén már hosszú ideje munkálkodó Stefánia Szövetség pápai fiókja alelnökének választották Hamuth Jánosnéval, dr. vitéz Vida Elemérnével és dr. Sulyok Dezsónéval együtt.<sup>39</sup>

Számos ismeretterjesztő eladását, beszédét hallhatták a pápai lakosok a városi és egyházi rendezvényeken. 1924. március 30-án a Pápai Képző és Iparművészeti Társulat közgyűlésén tartott „magas nivójú, lelkes előadást”.<sup>40</sup> 1928. március 25-én a Jókai Színházban [filmszínházban] a helyi Anya- és Csecsemővédő Intézet szervezésében az „Anyák iskolája” előadássorozat keretében Pongrácz Józsefné és dr. Kalapos György tartott filmvetítéssel egybekapcsolt ingyenes előadást.<sup>41</sup>

1932. november 26-án este 6 órakor a MANSz pápai csoportja által a Református Nőnevelő Intézet dísztermében rendezett erdélyi irodalmi est főszervezője volt. Az általa megnyitott esten Áprily Lajos költő is előadást tartott az erdélyi irodalomról. A befolyt jövedelmet teljes egészében a Pásztortűz c. erdélyi szépirodalmi folyóirat támogatására fordították.<sup>42</sup>

<sup>35</sup> A MANSz. ünnepségei. = PV 20 (1923) 21. sz. (május 27.) 1–2. A MANSz. pápai csoportjának kiállítása. = Uo. 2. A kiállítást a Kaszinó nagytermében május 20–23. között láthatta a nagyközönség. A MANSz pápai szervezetébe báró Gamerra Alberta Mária volt az elnöke.

<sup>36</sup> A Ker. Munkás-Otthon házavató ünnepélye. = PV 22 (1925) 48. sz. (november 29.) 2–3. A „keresztény tábor” egységét szimbolizáló házavató legmagasabb rangú vendége dr. Rott Nándor veszprémi megyéspüspök volt. Az ünnepségen nem Pongráczné, hanem Gamerra Alberta Mária bárónő méltatta a MANSz nevében az esemény jelentőségét. Helyreigazítás. = PV 22 (1925) 49. sz. (december 6.) 3.

<sup>37</sup> A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének közgyűlése Pápan. Tormay Cécile és dr. Lukinich Imre városunkban. = PV 23 (1926) 46. sz. (november 14.) 1–2.

<sup>38</sup> Közgyűlést tartott a MANSz... = PV 24 (1927) 19. sz. (május 8.) 3. Gamerra Alberta Mária bárónő 1925 decemberében mondott le elnöki teendőiről, mivel elköltözött Pápáról. December 20-án a Kaszinó nagytermében tartott banketten búcsúztatták. – Bankett a távozó Gamerra Alberta Mária bárónő tiszteletére. = PV 23 (1926) 54. sz. (december 25.) 3.

<sup>39</sup> A Stefánia Szövetség közgyűlése. = PV 35 (1938) 3. sz. (január 16.) 2.

<sup>40</sup> Képző és Iparművészeti Társulatunk... = PV 21 (1924) 14. sz. (április 6.) 2.

<sup>41</sup> Az Anya és Csecsemővédő Intézet... = PV 25 (1928) 13. sz. (március 25.) 2.

<sup>42</sup> Kövy 1988. 121. (Az irodalmi est nyomtatott meghívója.)

1935. május 26-án, a „112. sz. Szondy Zsuzsánna cserkészleánycsapat” zászlószentelési ünnepségén a helyi tanács nevében ő köszöntötte Anna királyi hercegasszonyt, a cserkészleány mozgalom országos Védőasszonyát. Az akkor IV. osztályos Pongrácz Magda is szerepelt: a zászlóátadást és fogadalmotételt követően Remenyik Sándor „Zászlószentelés” c. versét szavalta el.<sup>43</sup> A Jókai Kör 1940. december 15-én, vasárnap délután tartott nagy Erdély-estjén dr. Pongrácz Józsefné „Erdély” c. munkáját olvasta fel.<sup>44</sup>

A második világháborút követően a vallási egyesületek feloszlásáig élénk közéleti tevékenységet fejtett ki. Folytatta a Pápai Református Nőegylet keretében a vasárnapi bibliakör szervezését, ahova fiatalok és felnőttek, nők és férfiak egyaránt jártak. A Református Leányegyesület és a KIE vezetősége által fiatalok számára 1946 őszén szervezett hathetes házassági akadémián férjével együtt előadást vállalt. Az előadássorozaton társadalmi és vallásfelekezeti különység nélkül mintegy 100 hallgató vett részt.<sup>45</sup>

A kommunista diktatúra legsötétebb éveiben cselekvési tere a családra és a pápai egyházközségekre szűkült. Mindent megtett annak érdekében, hogy az egzisztenciális nehézségeken úrrá legyenek. Bár szegénységben éltek, továbbra is jótékonykodtak. A Szeretetházat ezekben az években is támogatták. Néhány hónapi betegeskedés után, 1957 márciusában hunyt el, március 19-én az alsóvárosi temetőbe, kislia mellé temették.

Pongrácz Józsefné írásaival is szolgált a lelki megújulásért küzdő református nőmozgalom. 1929-ben a dr. Szabadi Béla által szerkesztett „A Diákvilág” c. budapesti főiskolás lap májusi számába is írt egy tanulmányt „Úrnő és cseléd – A női hivatás problémái” címmel.<sup>46</sup> Számos írása jelent meg a dunántúli egyházkerület lapjában, a Dunántúli Protestáns Lapban, de írt a Pápai Hírlapba, az országos orgánumban is, például a Magyar Asszony c. lapba, illetve a Protestáns Szemle c. folyóiratba.

A nőegyleti munkáról az egyházkerületi lapban közzétett beszámolóját, amely tevékenységének egyik fő területéről ad számot, lábjegyzetekkel ellátva, a dőlt betűs kiemelések megtartásával, de modern helyesírással közöljük újra.

(– H. J.)

<sup>43</sup> Zászlóavatás. = DPL 46 (1935) 22. sz. (június 2.) 99.

<sup>44</sup> A Jókai-kör vasárnap... = PV 37 (1940) 51. sz. (december 22.) 9.

<sup>45</sup> Házassági Akadémia. = PFK 2 (1946) 49. sz. (december 21.) 3.

<sup>46</sup> A Diákvilág főiskolás lap... = DPL 40 (1929) 20. sz. (május 19.) 92.

**R**EFORMÁTUS NŐEGYLETÜNK az utóbbi időben sokat beszélgetett magáról a szeretetház vásárlása alkalmával, s ezért szükségesnek láttuk, hogy a Nőegylet munkájáról és feladatairól tájékoztatást nyújtsunk, hogy azt a programot, melyet 33 évvel ezelőtt egyesületünk alapítói adtak, a változott viszonyokhoz mértén megújítsuk.<sup>47</sup>

Az egyesület alapításának alap gondolata két mondatban foglalható össze: *a szegényügy felkarolása és a hitélet erősítése*. Ugyanez a feladata most is a Nőegyletnek. Semmivel sem több, de méreteiben sokkal nagyobb mértékben kitágult keretekben. Alapításunk története visszanyúlik a béke boldog idejébe, melyre úgy tekintünk vissza, mint aranykorba, pedig csak 15 év választ el tőle, s mégis, mintha századokat éltünk volna át azóta. A külső körülményeknek ez az óriási változása maga után kell, hogy vonja a belső átalakulást is. Erkölcsi világunkban is utol kell érni önmagunkat, s megfeszített erővel dolgozni, hogy a nagy távolságot behozzuk.

Abban az időben, a boldog '90-es években, mikor ez az egyesület megalakult, nem volt többről szó, mint néhány szegény gyermeknek karácsonyi felruházásáról, egy-egy ceruza és írka kiosztásáról időnként az iskolában. Ha végiglapozzuk a naplókat, egy, legfeljebb két öregasszony havi segélyezéséről. Nem volt többre szükség. A Nőegylet akkori tagjai teljesen megfeleltek akkori feladatuknak. Mások voltak az életviszonyok, mások az emberek, mások a szükségletek. De vajon ma ki mondhatná azt, hogy ennyivel eleget tett a szegényügy terén a mai kor kívánalmainak? Ki mondhatná azt, hogy ma, ha valaki fillért nyújt a kolduló szegénynek, megoldotta a szegényügyet? Minél rohamosabb a technikai haladás és bonyolultabbá lesz társadalmi életünk, annál jobban összefűződnek, egybekapcsolódnak az emberi érdekek, s annál több és nagyobb követelménnyel lépnek fel az egyénnel szemben is. Szükség van tehát kölcsönös együttműködésre, hogy közösen munkáljuk boldogulásunkat. Az ember igazi rendeltetése *„az egyének közötti szakadékok áthidalása, közös gondolkodás és közös célokért való munkában”*.<sup>48</sup> Akármilyen nemes lélek hat is át valakit, *közös feladatokat egyénileg megoldani nem tud*.

Az önkéntes együttműködésre nyújt alkalmat az egyház a maga szervei, az ún. egyesületei által, amikor súlyos szociális problémákat igyekszik megoldani a köz javára. Ha szembenézünk az élettel, meglátjuk, hogy ma már idejét múlta az az elavult felfogás, hogy ha valaki elvégzi napi munkáját,

<sup>47</sup> A Pápai Református Nőegylet 1897-ben létesült. Ez volt a református egyházközség leg-  
régebbi belmissziói intézménye. TÓTH 1941. 280.

<sup>48</sup> Nyomdahiba, helyesen: „és közös célokért való munka”.

eltartja a családját, megfizeti az adóját és alkalmilag segítyt ad a jótékonyági célokra, teljesen eleget tesz keresztyén felebaráti kötelességének. Az élet sürget, *erkölcsi világunk messze elmaradt értelmi világunk iramától*. Az emberiség életérdeke követeli tőlünk, hogy vegyük ki részünket a haladó munkából. Mikor néhány évvel ezelőtt egy református hittestvérünk egy pinceodú kőlépcsőjén ülve halt meg, mert a város által az otthontalan öregeknek átengedett hely olyan szűk volt, hogy nem fértek el fekvő helyzetben, megborzadtunk Cseh-Szombathy Lászlóné<sup>49</sup> kedves nőegyleti elnökünkkel a látványtól.

Ki van köztünk ma, aki ezt az állapotot elfogadhatónak találná, s nyugodtan hajtáná fejét álomra kényelmes otthonában, abban a tudatban, hogy a dolgok egészen rendben vannak. Bizonyára egyikünk sem. De még itt sem állhatunk meg. Mert ha megvalósul is az a törekvésünk, hogy egyszer minden szegény elhagyott öregünk nyugalmas otthonra lel, még mindig ott vannak a munkanélküli, sokgyermekes családok hideg, fűtetlen szobáikkal, ruhátlan, éhező gyermekeikkel, s még nagyobb erkölcsi nyomorúságaikkal. Valóban életté vált a Bibliának az a szava: „A mélységből kiáltok hozzád, Uram!”<sup>50</sup>

Az egyház, mint ilyen nem mehet minden nyomorgó után. Amint az egyház Isten kezében eszköz, hogy örökkévaló terveit általa megvalósítsa az emberiség életében, ép[p]en úgy a Nőegylet az egyháznak az a szerve, mellyel szociális feladatát végrehajtja a gyülekezetben. Minél gazdagabb lelki élete van az egyháznak, illetve tagjai minél inkább át vannak hatva az isteni szolgálattól, annál inkább megfelel az egyház isteni küldetésének, s ép[p]en azért nagy elmaradottságról tesz bizonyosságot az, aki azt hiszi, hogy az egyház létjogosultságát felekezeti viták döntenek el. Minél tisztább erkölcsi világot teremteni, s minél tökéletesebb erkölcsi lényeket adni a világnak – ezen fordul meg a felekezetek jövőjének sorsa. Ezzel tisztában kell lenni Ref. Nőegyletünk

<sup>49</sup> Cseh-Szombathy László pápai tiszti főorvos, közegészségügyi tanácsos felesége, Hangyási Karola az 1890-es évek közepétől vett részt a városi közéletben. A Cseh-Szombathy család 1894-ben települt át Budapestről Pápára. Az asszony tagja volt a Jókai Körnek, elnöke a Református Nőegyletnek. 1943. január 17-én Budapesten, a Kálvin téri templomban ünnepelték házasságuk 50. évfordulóját. Cseh-Szombathy László 1945 júniusában, 81 éves korában hunyt el Pápán. 1917-től több mint negyedszázadon át a pápai református egyház főgondnoka volt. Margit lányuk 1915 júniusában az első érettségizett lány volt a református főgimnázium történetében. – Érettségit tett kisasszonyok. = PH 12 (1915) 24. sz. (június 19.) 3. TÓTH 1941. 269. Aranylakodalom. = DPL 54 (1943) 5. sz. (január 30.) 25. Állami anyakönyvi kivonat. = PN 1 (1945) 10. sz. (július 1.) 6.

<sup>50</sup> Zsolt 130,1

minden tagjának, s itt jutok el programunk második pontjához, a hitélet-erősítéshez.

Ne gondolja senki, hogy mikor mi, a Nőegylet bibliakörökbe,<sup>51</sup> vallásos estélyekre<sup>52</sup> hívjuk a mi református híveinket, holmi egyéni vállalkozásról van szó. Az a tízéves kitartó munka, melyet a Nőegylet végez a hitélet ápolása terén, legjobban meggyőzhet mindenkit arról, hogy itt nem egyik, vagy másik ember kedvteléséről van szó, mert az egyéni vállalkozás régen ellankadt volna már a mostoha körülmények miatt, melyek minden lelki munkával vele járnak. Ma sokkal nagyobb dologról van szó, arról, hogy az egyház keze elérjen azokhoz is, akik a templomon keresztül nem érhetők el. Arról, hogy öntudatos híveket adjon Isten ügyének munkálására az emberiség nagy egyetemes boldogulásához, mely az emberi nyomorúságot gyökereiben igyekszik gyógyítani. Arról van szó, hogy Isten igéje által erőt adjon az élet terhétől lesújtottaknak, pályájuk győzedelmes megfutásához, a közönyösek felrázza, s felelősségük tudatára ébressze; a kevélyeket, az elbizakodottakat az élet helyesebb felfogására intse – végül mindent egybevéve, kiépítse a lelki élet által azt a hatalmas nagy épületet, amit a bethlehemi angyalok *a békesség és jóakarát* szavaival zengtek a világba.

Nagyon kicsinyes s a rohamosan haladó kort meg nem értő felfogás lenne, ha valaki ma ezekkel a követelményekkel szembehelyezkednék, s a régi jó világ után sópáncodnék akkor, amikor itt áll előtte az élet a maga nagy lehetőségével. Ma, amikor milliók lelkéből fakadó vágy ülteti a tanácskozó asztalhoz a világ nagyjait, hogy készítsék az emberi testvériesség s az emberi együttműködés útját. Hogy nem értik meg ezt még sokan? Hogy maguk a világ delegátusai is csak kusza vonalakkal jelzik a világbéke útját? Ezen nem csodálkozhatunk. Az emberiségnek egyetemesen kell azt a légkört megteremtteni, amelyben a testvéries érzés kifejlődhetik, erre pedig csak egy mód van; ha úgy az egyének, mint az egyházak és nemzetek Isten lelke által vezéreltetik magukat.

A napokban egy társaságban az atomenergia felszabadulásának óriási jelentőségéről volt szó, s akkor önkéntelenül arra az egyetemi professzorra

<sup>51</sup> Előbb a Nőegylet, majd az 1905-ben alakult Pápai Református Leányegylet, később a gyülekezet is szervezett bibliaköröket. TÓTH 1941. 280. A belmissziói tevékenységről Pongrácz József visszaemlékezésében is sok adat található.

<sup>52</sup> Vallásos estélyeket először 1902-ben Kis József lelkész szervezett a teológus ifjúság bevonásával. TÓTH 1941. 280.

gondoltam, aki azt mondta, hogy „Isten őrizzen meg bennünket attól, hogy a tudomány ennek az atomenergiának a birtokába jusson, mert nem alkalmas még az emberiség arra, hogy ilyen erőt birtokoljon, ez annyi volna, mint végzetes átkot hozni az emberiség fejére.”<sup>53</sup> Nos, mi más lehet ennek az oka, mint az, hogy a technika szédítő fejlődésével nem tartott lépést az erkölcsi fejlődés! Csodálatos, hogy emnnyi ember van ma is, aki zászlót lenget a technika győzelmes előrehaladásának s *lelki élete* még most is, a repülőgépek korában postakocsin döcög.

Kétségtelen, hogy az együttműködéshez türelem, kölcsönös megbecsülés, tapintatosság, elfogulatlanság, nagylelkűség szükséges. Az embernek sokszor le kell győznie önmagát az ügyért, le kell mondania a büszkeségéről, ha nem akar munkatársai zsarnokává lenni. Ez együttműködés akkor tud csak megfelelni feladatának, ha a szeretet egybefűzi a munkatársakat, senki sem „kérkedik, nem fuvalkodik fel, nem irigykedik”, stb.<sup>54</sup> Idézhetnénk többet is a Bibliából. Talán sok embernél ez támaszt idegenkedést a közös munka iránt, de aki közös munkát végez, annak felül kell emelkednie mindenben, különben nagy ügyek fulladnának bele az emberi kicsinyeskedésekbe.

Miért tartjuk szükségesnek a bibliaköri munkát s az ifjúsági munkát? Azért, mert az a nagy lelki ébredés, mely az egész világon megindult, mely nők millióit tömöríti az egyházi, missziói, s több hasonló zászló alá, bebizonyította, hogy ma már *meghaladott álláspont mindent a paptól várni*. Amilyen mértékben kitágult az egyház feladata, olyan mértékben vált szükségessé a munkáskezek szaporulata. A mai bonyolult, kaotikus társadalomban az egyén elvész s a sors irgalmatlanul gázol keresztül érző és szenvedő ember-testvéreink millióin. Erős kezekre van szükség, akik kinyújtják<sup>55</sup> védő karjikat a gyengék felé. Erős jellemekre van szükség, akiket az élet szennyes árja nem tud magával ragadni. Ezeket az erős kezeket, erős jellemeket csak az egyház adhatja a világnak azáltal, hogy Isten törvényén neveli őket. Aki kétségbe vonja az egyház jelentőségét s nem akarja elismerni ebbeli érdemét,

<sup>53</sup> Az atombombát az Amerikai Egyesült Államok alkalmazta először a világtörténelemben 1945 nyarán Japán kapitulációjának kikényszerítésére, mégpedig civil célpontok ellen. Hiroshima városát augusztus 6-án, Nagaszakit augusztus 9-én tették a földdel egyenlővé. Ezért a háborús büntetért soha senkit nem vontak felelősségre.

<sup>54</sup> „A szeretet hosszútűrő, kegyes; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel.” 1 Kor 13,4 (Károli Gáspár fordítása)

<sup>55</sup> helyesen: kinyújtják

tekintszen keletre, Oroszországba, a bolsevizmus hazájába,<sup>56</sup> s mindjárt tisztában lesz a kérdéssel.

A bibliakörök a jellemnevelő iskolái az egyháznak. Az a hely, ahol a lelkes közlebb jöhet híveihez, mint mikor a szószéken van. Az a hely, ahol az egyház keblére öleli egy nagy, szent egységre törekvő híveit. A bibliakörök jelentőségét még mindig nagyon sokan nem ismerték fel nálunk. Ennek egyik oka az a téves felfogás, hogy nevelésünk bizonyos határnál befejeződik, s azután nincs szükség többé vezetésre. Ez különösen a művelt osztály felfogása. Kétségtelen, hogy értelmi nevelésünk eléri határát, mikor a kor tudományos vívmányait olyan mértékben magunkévá tesszük, amire minden művelt embernek szüksége van. De nem mondhatjuk ezt a jellemnevelésről, mert a jellem fejlődése elér az életünk határáig, sőt, benyúlik az örökkévalóságba, mint János apostol mondja, még nem jelentetett meg, hogy mik leszünk!<sup>57</sup>

Mikor valaki önérzetesen feszíti mellét, hogy neki nincs szüksége további vezetésre, bibliára stb., mindig a most maturált<sup>58</sup> diák jut eszembe. Lám milyen önérzetes, mennyire meg van győződve személye kiválóságáról és teljes érettségéről – de a szerető édesapa szelíd mosollyal néz el felette s látja az eljövendő harcokat, melyekben a mostani, gyermekes önhittség valóban érettségéé edződik fia jellemében. Igen, a bibliakör az a hely, hol a tagok egymás hitén erősödnek. S aki nem veszi igénybe ezt az áldott alkalmat, úgy tesz, mint az, aki előtt ott áll a sok jó, tápláló eledel, de ő ezt mellőzve, életét a legsilányabb tápszerekkel tengeti. Mert ugyan ki tagadná le, hogy a hit emberei nem lelki erőtől duzzadó, egészséges gondolkodású emberek, míg a hitetlenek s a kishitűek többnyire panaszos, siránkozó, ingatag jellemű embercsenevészek?

Ezért van szükség az ifjúsági munkára is. Hisszük, hogy az a nemzedék, mely a vasárnapi iskolák<sup>59</sup> légkörében s a serdülők bibliakörében nevelkedik, mélyebben átérzi a biblia jelentőségét és életformáló erejét.

Mélyen tisztelt hallgatóság! Nem tudom, hogy sikerült-e képet adnom arról a feladatról, melyet a Nőegylettől az egyház elvár. Nem tudom, eléggé feltártam-e, hogy ma nem szabad, hogy egyházunknak egyetlen tagja legyen,

<sup>56</sup> helyesen: Oroszországra, a bolsevizmus hazájára

<sup>57</sup> „Szerelmesim, mostan Isten fiai vagyunk, de még nem jelentetett meg, mitsodák leszünk: tudjuk pedig mikor ő megjelenéndik, hasonlatosak leszünk ő hozzá: mert meglátjuk őtet a' mint vagyon.” 1 Jn 3,2 (Károli Gáspár fordítása)

<sup>58</sup> maturált (latinból) = érettségizett

<sup>59</sup> „A vasárnapi iskolai munka [Pápán] a világháború előtt indult el s ma is szépen végzi feladatát.” TÓTH 1941. 280.

aki után ki nem nyujtaná az egyház a kezért, akihez el ne jutna anyai szeretete. A munka sok, a munkás kevés.<sup>60</sup> Erre a munkára hívom fel Ref. Nőegyletünk tagjait.

Nem tudom, sikerült-e megértetnem, hogy itt nem csak veszendő garasok-ról van szó, hanem mindnyájunkról, s velünk együtt az emberiség nagy egyetemes érdekéről, melyet Pál apostol így fejez ki: „a teremtett világ sóvárogva várja az Isten fiainak a megjelenését”.<sup>61</sup>

Nemrégén a moziban nagyon szép képet láttam a „Tamás bátya kunyhójában”.<sup>62</sup> Az északi tartományokban már felszabadultak a rabszolgák, de délen még teljes nyomorúság volt. Menekült az üldözött rabszolga. Suhogott a korbács a kegyetlen farmerek kezében, s a halálra vert rabszolga teteme véresen bukott társai közé. A meggyötört anya emberfölötti erővel menti gyermekét a bosszú elől. De végig rohog a felmentő sereg itt is, nyomában a keserű könnyet az öröm könnyei váltják fel, s a meggyötört szolgálattelkek boldog extázisban borulnak egymás nyakába, mert lelküket megérintette az oly sokszor megálmodott szabadság édes lehellete.

Mit jelentene az emberiség számára, ha egy napon Isten fiainak hatalmas serege így robgna végig a föld egyik határától a másikig?! Ha előttük lehatnyatlanék minden kar, amelyet a gyűlölet, vagy bosszú tart kifeszítve. Ha egy napon világossá válnék minden lélek előtt, hogy nem szolgaságra, nem a bűn szolgaságára születünk, hanem Isten képének hordozására. Mivé válnék ez a világ, ha Isten úgy sétálhatna hűvös alkonyatkor az emberiség kertjében, mint

<sup>60</sup> Az utalás a 396. számú református ének (Ébredj, bizonyágtévő Lélek!) második versszakának végére vonatkozik. A versszak így hangzik: „Ó, bárha lángod fellobogna S ébredne föl sok nemzet fényinél / Ó, bár sok szolgál, sarlót fogva, Aratna, mígnem leborul az éj! Urunk, e roppant, ért vetésre nézz: A munka sok, a munkás oly kevés!” Áttételesen Lukács evangéliumára is vonatkozhat: „Monda azért nekik: Az aratni való sok, de a munkás kevés; kérjétek azért az aratásnak Urát, hogy küldjön munkásokat az ő aratásába.” (Lk 10,2) (Károli Gáspár fordítása.)

<sup>61</sup> „Mert a teremtett világ sóvárogva várja az Isten fiainak megjelenését.” (Róm 8,19) (Károli Gáspár fordítása.)

<sup>62</sup> Harriet Elizabeth Beecher Stowe (1811–1896) amerikai íróő fő műve, a néger rabszolgasors ellen tiltakozó Tamás bátya kunyhója (A Key to Uncle Tom's Cabin, 1852) c. regény számos feldolgozása ismert, különösen a némafilm korából. 1903–1927 között több változata készült. Pongráczné az 1927-ben forgatott utolsó némafilmet láthatta Harry A. Pollard rendezésében. A 14 „fejezetből” álló filmet Pápán, a Jókai Mozgóban 1929. november 1–3-án, pénteken, szombaton és vasárnap mutatták be megerősített zenekarral, mint az „idény filmszenzációját”, a „filmművészet remekét”. – Jókai Mozgó. = PV 26 (1929) 43. sz. (október 27.) 5. – Magyarországon a regényt már 1853-ban olvashatták Irinyi József fordításában. Színpadi változatát először Győrben mutatták be 1853 márciusában.

valamikor az édenkertben? Ki akar a jövőnek ebben a látomásában velünk tartani? Ezért dolgozni? Kicsiny, tökéletlen eszközökkel is nagy álmokat valóra segíteni? Mert ez is Nőegylet!

\*\*\*\*\*

Negyvennegyedik évtolyam.

3. szám.

Pápa, 1930 január 19.

# DUNÁNTÚLI PROTESTÁNS LAP

A DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET HIVATALOS KÖZLÖNYE

MEGJELENIK MINDEN VASÁRNAP.

FELELŐS SZERKESZTŐ: PONGRÁCZ JÓZSEF THEOL. ISZAG. PÁPA, FŐISKOLA, AKREHÉZ A LAPOT ÉRDEKELŐ MINDEN KÖZLEMÉNY KÖLDENDŐ.

FŐMUNKATÁRS ÉS A KIADÓRHIVATAL Vezetője: TÓTH LAJOS THEOL. TANÁR PÁPA, FŐISKOLA, AKREHÉZ A REKLAMÁCIÓK INTÉZENDŐK.

## A gyülekezeti nőegylet munkája és feladatai.\*

Református Nőegyletünk az utóbbi időben sokat beszéltetett magáról a szeretetház vásárlása alkalmával s ezért szükségesnek láttuk, hogy a Nőegylet munkájáról és feladatáról tájékoztatást nyújtsunk, hogy azt a programot, melyet 33 évvel ezelőtt egyesületünk alapítói adtak, a változott viszonyokhoz mérten megújítsuk.

Az egyesület alapításának alapgondolata két mondatban foglalható össze: *a szegényügy jelkarolása és a hitélet erősítése*. Ugyanez a feladata most is a Nőegyletnek. Semmivel sem több, de méreteiben sokkal nagyobb mértékben kitágult keretekben. Alapításunk története visszanyúl a béke boldog idejébe, melyre úgy tekintünk vissza, mint aranykorba, pedig csak 15 év választ el tőle s mégis mintha századokot éltnk volna át azóta. A külső körülményeknek ez az óriási változása maga után kell, hogy vonja a belső átalakulást is. Erkölcsei világunkban is utol kell érni önmagunkat s megfeszített erővel dolgozni, hogy a nagy távolságot behozzuk.

Abban az időben, a boldog 90-es években, mikor ez az egyesület megalakult, nem volt többről szó, mint néhány szegény gyermeknek karácsonyi felruházásáról, egy-egy ceruza és írka kiosztásáról időnként az iskolában. Ha végigleposzunk a naplókat, egy-egy feljebb két öreg asszony csekély havi segélyezéséről. Nem volt többre szükség. A Nőegylet akkori tagjai teljesen megfeleltek akkori feladatuknak. Mások voltak az életviszonyok, mások az emberek, mások a szükségletek. De vajon ma ki mondhatná azt, hogy ennyivel eleget tett a szegényügy terén a mai kor kívánalmainak? Ki mondhatná azt, hogy ma, ha valaki fillért nyújt a kolduló szegénynek, megoldotta a szegényügyet? Minél rohamosabb a technikai haladás és bonyolultabb lesz társadalmi életünk, annál jobban összehúzódunk, egybekapcsolódnak az emberi érdekek s annál több és nagyobb követelménnyel lépnek fel az egyénnel szemben is. Szükség van tehát kölcsönös együttműködésre, hogy közösen munkájuk boldogulásunkat. Az ember igazi rendeltetése *»az egyének közötti szakadékok áthidalása, közös gondolkodás és közös célokért való munkában»*. Akármilyen nemes lélek hat is át valakit, *közös feladatokat egyénileg megoldani nem tud*.

Az önkéntes együttműködésre nyújt alkalmat az egyház a maga szervezete, az u. n. egyesületei által, amikor súlyos szociális problémákat igyekszik megoldani a köz javára. Ha szembe nézünk az élettel, meg-

\* Itta és a Pápai Református Nőegylet 1930 január 12-iki szeretetvendégségén felolvasta Pongrácz Józsefnek.

látjuk, hogy ma már idejét multá az az elavult felfogás, hogy ha valaki elvégzi a napi munkáját, eltartja a családját, megfizeti az adóját és alkalmilag segít az ad a jövedelmesség céljára, teljesen eleget tett keresztény felebaráti kötelességének. Az élet sürget, *erkölcsi világunk messze elmaradt értelmi világunk irántól*. Az emberiség életérdeke követeli tőlünk, hogy vegyük ki részünket a haladó munkából. Mikor néhány évvel ezelőtt egy református hittestvérünk egy pincedu kölépcsőjén ulve halt meg, mert a város által az otthon-talan öregeknek átengedett hely olyan szűk volt, hogy nem fértek el fekvő helyzetben, meghorradtunk Cseh-Szombathy Lászlóné kedves nőegyleti elnökünkkel a látványtól.

Ki van köztünk ma, aki ezt az állapotot elfogadhatónak találja s nyugodtan hajlana fejét alomra kényelmes otthonában, abban a tudatban, hogy a dolgok egészen reudben vannak. Bizonyára egyikünk sem. De még itt sem állhatunk meg. Mert ha megvalósul is az a törekvésünk, hogy egyszer minden szegény elhagyott öregek nyugalmas otthonra lel, még mindig ott vannak a munkanélküli, sok gyermekes családok hideg, fűtetlen szobáikkal, ruhátlan, éhező gyermekeikkel, s még nagyobb erkölcsi nyomorúságaikkal. Valóban életté vált a Bibliának az a szava: *»A mélységből kiáltok hozzád Uram»*.

Az egyház, mint ilyen nem mehet minden nyomorgó után. Amint az egyház Isten kezében eszköz, hogy örökkévaló terveit általa megvalósítsa az emberiség életében, épen úgy a Nőegylet az egyháznak az a szerve, mellyel szociális feladatát végrehajtja a gyülekezetben. Minél gazdagabb lelki élete van az egyháznak, illetve tagjai minél inkább átvannak hatva az isteni szolgálat tüztől, annál inkább megfelel az egyház isteni küldetésének s épen azért nagy elmaradottságról tesz bizonyosságot az, aki azt hiszi, hogy az egyház létjogosultságát felekezeti viták döntik el. Minél tisztább erkölcsi világot teremteni s minél tökéletesebb erkölcsi lényeket adni a világnak — ezen fordul meg a felekezetek jövő sorsa. Ezzel tisztában kell lenni ref. Nőegyletünk minden tagjának s itt jutok el programunk második pontjához, a *hit-élet-erősítéshez*.

Ne gondolja senki, hogy mikor mi a Nőegylet, bibliakörökbe, vallásos estélyekre hívjuk a mi református hiveinket, holmi egyéni vállalkozásról van szó. Az a tíz éves kitaró munka, melyet a Nőegylet végez a hitélet ápolása terén, legjobban meggyőzhet mindenkit arról, hogy itt nem egyik, vagy másik ember kedveléséről van szó, mert az egyéni vállalkozás régen el-lankadt volna már a mostoha körülmények miatt, melyek minden lelki munkával vete járnak. Ma sokkal nagyobb dologról van szó, arról, hogy az egyház keze elérjen azokhoz is, akik a templomon keresztül nem érhetők el. Arról, hogy öntudatos hivatást adjon Isten

### RÖVIDÍTÉSEK

|       |   |
|-------|---|
| DPL   | = Dunántúli Protestáns Lap                                      |
| DREL  | = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára                  |
| DREKK | = A Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára |
| PEIL  | = Protestáns Egyházi és Iskolai Lap                             |
| PFK   | = Pápai Független Kisgazda                                      |
| PH    | = Pápai Hírlap  |
| PK    | = Pápai Közlöny   |
| PN    | = Pápai Néplap  |
| PV    | = Pápa és Vidéke  |

### IRODALOM

- ESZE 1964 = ESZE Tamás: Pongrácz József (1885–1963). = Theologiai Szemle, Új folyam, 1964. 1–2. sz. 55–57.
- FÁBER KOVÁCS 1934 = FÁBER KOVÁCS János: Kálvin János levele Grinaeus Simon baseli professzorhoz. = DPL 45 (1934) 43. sz. (október 28.) 181–183.
- FÁBER KOVÁCS 1936 = FÁBER KOVÁCS János: Hát hogyan? Nem vagyunk mi különbek? Fordítás Barth Károlynak a Római Levélhez írt Kommentárjából, s egyben részlet a fordító: Barth mint Szentírás-magyarázó c. dolgozatából. = DPL 47 (1936) 15. sz. (április 12.) 64–65.
- FEJES 1979 = FEJES Sándor: A kegyesség hasznos. = Református Egyház XXXI (1979) 7. sz. 145–148.
- FEKETE 1979 = Fekete Sándor esperes búcsúszavai Bakos Lajos temetésekor. = Református Egyház XXXI (1979) 7. sz. 148.
- HARGITA 1977 = HARGITA Pál: Ólé Sándor, a templomépítő (1884–1876). = Református Egyház XXIX (1977) 1. sz. 19–20.
- HORVÁTH 1940 = HORVÁTH Endre (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Nőnevelő-intézete Leánylíceumának és Tanítóképző-intézetének évkönyve az 1939–40. iskolai évről. Az intézet fennállásának 39. évében. Pápa, 1940.
- HORVÁTH-TÓTH 1936 = HORVÁTH Elek–TÓTH Endre: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke. Pápa ismertető leírása. Szerk.: Tóth Lajos. Pápa, 1936.
- KÓSA 2006 = KÓSA László (szerk.): Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. 1–2. Bp., 2006.
- KÖVY 1988 = KÖVY Zsolt: Pongrácz József életútja 1885–1863. Kamarakiállítás. (Válogatás a kiállításból.) = A Pápai Református Gyűjtemény Évkönyve 1. Szerk.: Kövy Zsolt. Pápa, 1988. 116–131.
- KRÁNITZ 2013 = KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 13.)
- KUTASSY 1936 = KUTASSY Mária (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület Pápai Nőnevelő-intézetének XXXV. Értesítője az 1935–36. iskolai évről. Pápa, 1936.
- NÉVTÁR 1941 = A magyarországi református egyház egyetemes névtára 1941. Szerk.: Kiss Gyula. Bp., 1941.

- ÓLÉ 2004 = ÓLÉ Sándor: Pápai diákemlékek. Pápai Református Gyűjtemények, Pápa, 2004.  
PATAKY 1992 = PATAKY László: Az őrségi református egyházmegye története. Bp., 1992.  
SZÉKELY 1994 = SZÉKELY György (főszerk.): Magyar színházművészeti lexikon. Bp., 1994.  
TÓTH 1927 = TÓTH Endre: A pápai református egyházmegye története. Pápa, 1927.  
TÓTH 1941 = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.  
TUNGLI 1997 = TUNGLI Gyula (főszerk.): Pápai pedagógus lexikon. Pápa, 1997.  
ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. javított és bővített kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977.



## ❖ Szemle ❖

KURUCZ György: *Keszthely grófja Festetics György*. Corvina Kiadó, Bp., 2013. 367 p.



A gróf Festetics család legismertebb tagjáról, Festetics Györgyről (1755–1819) viszonylag sokan és sokat írtak, korrajzba ágyazott korszerű biográfiára mégis mostanáig várni kellett. Kurucz György imponáló mennyiségű forrásanyagot felhasználó, gazdagon illusztrált, szép kivitelű műve az első szintézis, amely mások és saját kutatási eredményeinek összegzésére vállalkozott. A Nemzeti Kulturális Alap anyagi támogatása ez esetben azt is lehetővé tette, hogy a tartalom és kivitel harmonizáljon egymással. Ebben nem kis része volt a grafikai tervezést és nyomdai előkészítést végző Tandem Stúdióknak: Faragó Istvánnak, László Zsuzsának és a felelős szerkesztőnek, Gspann Veronikának. Jónak tartjuk a kéthasábos tördelést, a jegyzeteknek az oldaltükör jobb vagy bal oldalán, kisebb hasámban való elhelyezését, amely lehetővé teszi a főszöveg és a hivatkozások párhuzamos olvasását és értelmezését. Bár az igaz, hogy a jegyzetek kis betűmérete megnehezíti a befogadást.

A szerző az 1980-as évek második felétől kezdve foglalkozik Keszthely gazdaság- és művelődéstörténetével: a Georgikon tanáraival (Pethe Ferencsel, Gerics Pállal), a tanintézet, valamint a Festetics könyvtár, a Festetics család történetével és Festetics György pályájával, magánkönyvtárával, pénzügyeivel. Szerteágazó kutatásai révén szinte predesztinálva volt a monográfia megírására. Főlényes anyagismerete birtokában az illusztrációkat is maga válogatta, köztük számos olyant, mely kevésbé vagy egyáltalán nem volt ismert a magyar olvasóközönség előtt.

A logikusan felépített, részint időrendi, részint tematikus egységekre tagolt monográfia kilenc fejezetből áll. Gergely András Festetics György és Széchenyi István életművét összehasonlító előszava után az I. fejezet (*Bevezetés*) a vállalkozás indoklása, a II. fejezet (*Festetics György a történeti irodalomban*) historiográfiai áttekintés, a III. fejezet (*Hagyomány és önállóság kötelékében*) az életpályát vázolja a házasságig, a politikai kiábrándulásig,

míg a IV. fejezet (*Anyagi lehetőségek és szerepvállalás*) Festetics pénzügyi-gazdasági helyzetét, gazdálkodását, újításait mutatja be. Az V. fejezet (*Iskola és jövőkép: a Georgikon*) a mezőgazdasági szakoktatást, annak személyi-tárgyi feltételeit, a meghatározó tanáregyéniségeket és a diáktársadalmat tárja elénk, a VI. fejezet (*„Polgári virtusok” és a keszthelyi gróf*) az életrajz záró fejezete, amely a háborús éveket, a főúri életmódot tárgyalja. A következő három fejezet a törzsanyag kiegészítése: a VII. fejezetben (*Függelék*) 11 magyar és német nyelvű válogatott levéltári és sajtóbeli forrást olvashatunk, a VIII. fejezetben (*Melléklet*) a Georgikon 1806–1815 közötti gazdálkodását megvilágító 12 statisztikai táblázatot tanulmányozhatunk. A IX. fejezetben (*Források és feldolgozások*) rövidítésjegyzéket, levéltári-kézirattári forrásjegyzéket, egykorú nyomtatott és kiadott források jegyzékét, a felhasznált szakirodalmat, az illusztrációk lelőhely-jegyzékét és a kötetre vonatkozó személynévmutatót találjuk.

Az 1125 lábjegyzetbeli hivatkozás, a korra vonatkozó kiadott források 345 tételből álló többnyelvű bibliográfiája, a 323 bibliográfiai tételből álló hazai és nemzetközi szakirodalom, a 177 illusztráció; a gondosan elkészített, 3 hasábos mutató önmagában is jelzi a vállalkozás nagyságát. A felhasznált levéltári és kézirattári forrásokat számos magyarországi közgyűjteményből, továbbá a bécsi hadilevéltárból és a göttingeni egyetemi könyvtárból és akadémiai levéltárból sikerült összegyűjteni. A szerző a korabeli mezőgazdasági szakirodalmat külföldi ösztöndíjasként az angliai Readingi Egyetem gyűjteményében és németországi tanulmányútjain (Göttingen, Wolfenbüttel) is tanulmányozta. Nagyra értékeljük, hogy a keszthelyi könyvtár köteteit egyenként kézbe vette és tanulmányozta, mielőtt hivatkozott rájuk.

Rendhagyó megoldásnak tűnik, hogy egy elismert történész egy másik, idősebb pályatársat kért fel *Előszó* írására, hiszen a monográfiának önmagáért kell jól állnia, s ezt meg is teszi. Az *Előszó* ebben az esetben inkább a recenzió funkcióját tölti be, kimutatva, hogy Festetics György a felvilágosodás, míg unokaöccse, Széchenyi István (1791–1860) a liberalizmus korának nagy alakja; Kurucz monográfiája „fontos hozzájárulás a jelzett historiográfiai vita eldöntéséhez: értékes forrásfeltáráson alapuló munkája azt bizonyítja, hogy a két korszak, a 18. század végének és a 19. század középső harmadának világa nem választható külön: a 18. század végén már megindul, érlelődik, formálódik a társadalmi reform gondolata, amely ugyan a 19. század derekán fog kiteljesedni, de felismerhetően ugyanarról az egységes, egyívű, belülről, az ország szükségéből fakadó folyamatról van szó.” (9.) Nem érdektelen megjegyezni, hogy a monográfia érdemi részében a szerző mindössze négy alkalommal hivatkozott Széchenyire. Jóval többet foglalkozik bécsi szabadkőműves barátjával, majd sógorával, Széchenyi Ferencsel (1754–1820), akinek „párhuzamos életrajza” szinte kínálkozna az összehasonlításra.

A bevezetőből kitűnik, hogy Keszthelyen két egészalakos szobor őrzi Festetics György emlékét: a régebbi a kastély bejárata előtt áll, az újabb a főtéren, a gimnázium előtti padon ül, mellette hely is jut a várost felkereső (és nyilván közös fényképet készíteni kívánó) turistának. Mondhatnánk, hogy a szerző nyilvánvaló szándéka a szobrok életre keltése: a keszthelyi főúr életének és alkotásainak bemutatása, a korábbi értelmezések felülvizsgálata és egy önálló értelmezés készítése. Kurucz György elsősorban Süle Sándor 1967-ben megjelent Georgikon-könyvét tekinti viszonyítási pontnak, ahhoz képest *„több szempontból is újszerű megvilágításban kíván foglalkozni Festetics György személyével, a magyarországi agrárszakoktatást meghatározó tevékenységével.”* (16) A Süle szerint nem „különösebben tehetséges” fiatalember szellemi indíttatásának bemutatását éppúgy európai kitekintéssel kívánja bemutatni, mint alkotásait. Munkáját megkönnyíti a magánkönyvtár és családi levéltár gazdasági és személyes jellegű iratainak (így a családi levelezésnek) a fennmaradása, megnehezíti viszont a személyes források (napló, írói munkák) hiánya.

A historiográfiai áttekintés — címével ellentétben — nem a festeticsi életmű egészére, hanem a főúr legfontosabb, megváltozott formában ma is létező alkotására, a mezőgazdasági felsőfokú tanintézetre (Georgikon, 1797) összpontosít, annak irodalmát, történeti forrásait, sőt szépirodalmi vonatkozásait is részletesen bemutatja. Alapállásából következően a családdal, illetve Festetics Györgyvel foglalkozó műveket, tanulmányokat is abból a szempontból vizsgálja, hogy azok a Georgikonnal foglalkoznak-e vagy sem. Így olyan érzésünk támad, mintha ezt a részt egy korábbi művéből emelte volna át. Szerencsére az egyes fejezeteknél az adott témára vonatkozó hazai és külföldi szakirodalmat is mindig közli, így ellensúlyozza a historiográfiai áttekintés egyoldalúságát.

A szerző mintegy feltételezi, hogy olvasói ismerik Festetics életrajzát, ezért azzal a bevezető részben külön nem foglalkozik. Munkamódszeréből adódóan fokozatosan, fejezetről fejezetre ismerjük meg Festetics életének és munkásságának egy-egy lényeges mozzanatát. Csak a kötet érdemi fejezeteinek elolvasása után válik világossá előttünk munkásságának egésze és jelentősége. Nem támadna hiányérzetünk, ha a kötet végén lenne egy rövid életrajzi időrendi áttekintés, amelyből az olvasó az olvasás bármely szakaszában gyorsan tájékozódhatna az életút egyes állomásairól. A családtagok pontos születési-halálozási adatait viszont akkor is számon kérnénk, különösen a főhős gyermekeinél. Egy vázlatos leszármazási tábla szintén a hiánylistán szerepel.

A tematikus fejezetekből kitűnik, hogy a horvát eredetű Festetics család a XVIII. században emelkedett a jómódú köznemes családok közé, melyek közül a grófi rang elnyerésével hamarosan a főrendi családok közé küzdötte fel magát. Az emelkedő pálya három generációt fogott át: a családot Festetics Kristóf (1696–1768) helytartósági tanácsos, somogyi helyettes alispán tette nagybirtokossá és hitbizomány-tulajdonossá; fia, Festetics Pál (1722–1782)

kamarai alelnök és főispán szerezte meg a grófi címet (1772); s fiára, gróf Festetics Györgyre hárult a feladat, hogy az elért pozíciókat megtartsa, s a vagyont tovább gyarapítsa. Festetics György utódáról, Festetics Lászlóról (1785–1846) nem kapunk pályaképet, de az elszórt utalásokból arra következtethetünk, hogy vele a családi karrier íve hanyatlásnak indult.

A családi hagyomány és elvárás Festetics György számára előírta, hogy felsőfokú képzettség megszerzésével, a Habsburg-dinasztia szolgálatával, királyi hivatal vállalásával alapozza meg karrierjét. Ő a követelményeknek csak részben felelt meg: elvégezte a bécsi Collegium Theresianumot, kiváló felvilágosult műveltségre, gazdasági, katonai szakismeretekre, újabb nyelvek ismeretére és társadalmi kapcsolatokra tett szert, s apja akaratának megfelelően a kamarai hivatali pályán helyezkedett el. Szabadkőműves páholytagsága, apja befolyása és tehetsége magas hivatali tisztségre tették alkalmassá.<sup>1</sup> Előbb Pesten, majd Zágrábban szolgált, de 1778-ban szakított az unalmasnak tartott kamarai szolgálattal és inkább a katonatiszti pályát választotta. Huszártiszti karrierjét azonban derékbe törte, hogy 1790–1791-ben a hazafias ellenzék oldalára állt: a zalai bandérium előtt hazafias beszédet tartott, rokonszenvezett a Habsburgok detronizálásával és a Graeven ezred többi tisztjével együtt a magyar vezényleti nyelv mellett foglalt állást. Ezért kegyvesztett lett az udvarnál. A La tour dragonyosezredbe helyezték át, ezredét büntetésből Németalföldre (Brüsszelbe), majd Itáliába (Milánóba) vezényelték, amit megálázónak tartott és ezért 1791-ben királyi engedéllyel megvált a hadseregtől.

Apja akaratának engedelmeskedett akkor is, amikor 1782-ben a család anyagi érdekeit szem előtt tartva Jakabházi Sallér Juditot (1765–1829), Sallér István nádori ítélőmester egyetlen örökösét, nagy hozomány várományosát kérte feleségül. Házasságkötés után felesége vele élt különböző állomáshelyein, terhessége idején viszont Bécsben, Pozsonyban vagy Keszthelyen tartózkodott. Katonai szolgálata idején előbb apósa, az 1780-as évek végén pedig már öccse, Festetics János (1763–1844) irányította a birtokokat. Az 1790-es évektől házasságuk megromlott, az asszony Bécsben élt, majd 1805-ben hivatalosan is elváltak. Sallér Judit rangjához illő eltartását és gyermekeik nevelésének költségeit a gróf biztosította. A szerző nem talált adatot arra, hogy a magányosan élő Festeticsnek más nővel lett volna kapcsolata.

---

<sup>1</sup> Bécsi éveit alatti tagja a Born Ignác udvari tanácsos főmester vezetésével működő *Zur wahren Eintracht* (Az Igaz Egyetértéshez) nevű szabadkőműves páholy, amelyben a *Bruder Heliconus* nevet kapta. A keszthelyi Helikon ünnepségek elnevezése is szabadkőműves múltjára emlékeztetett. A monográfia nem említi, hogy az 1790-es évek elején Zalaegerszegen működött a *Jó Tanács*hoz nevű páholy, amelynek tagjait (gróf Althan Mihály János főispánt, Spissich János alispánt, Mlinarich Lajos másodalispánt, Pálóczi Horváth Ádám táblabíró, költőt stb.) jól ismerte, de a velük való kapcsolatáról jóformán semmit sem tudunk.

1791-től, amikor a hadseregtől leszerelt és hazatért, fő törekvése birtokainak gyarapítása és a nagybirtok modernizálása volt, de a közélettől sem szakadt el. 1791-ben megvette a muraközi, később a szalkszentmártoni uradalmat, hatékony magyar nyelvű birtokigazgatást épített ki, melyben fontos szerepet szánt jól képzett gazdatisztjeinek, illetve később a Georgikon tanárainak: Pethe Ferencnek (1762–1832), a szabadkőműves Nagyváthy Jánosnak (1755–1819), Rumi Károly Györgynek (1780–1847), Asbóth Sándornak (1768–1823). A professzorokat rendesen megfizette, ugyanakkor magas követelményeket állított velük szemben, hiszen azok nemcsak tanítottak, hanem az uradalomtól független georgikoni tangazdaságot is irányították, bizonyos uradalmi adminisztrációs feladatokat is elláttak és alkalmi megbízatásokat is teljesíteniük kellett. Közülük leginkább azok voltak nehéz helyzetben, akik a földesúrtól és az uradalmi csúcsvezetéstől (Directio) való közvetlen függést nehezen tudták elviselni. Az erős egyéniségek (Pethe, Nagyváthy) előbb-utóbb konfliktusba kerültek munkaadójukkal és meghátrálásra vagy távozásra kényszerültek. Festetics ilyen esetben is nagyvonalúan járt el: végkielégítést adott és tartózkodott a bosszúállástól.

A monográfia meggyőzően bizonyítja, hogy sikeres gazdálkodása, konszolidált pénzügyi helyzete tette lehetővé, hogy korának kiemelkedő mecénása, a magyar nemzeti kultúra támogatója, számos köz- és magánintézet alapítója legyen. Kultúra iránti vonzalmát széleskörű műveltsége alapozta meg, de szabadkőműves elkötelezettsége is a közjó szolgálatába állította. Gondoskodott arról, hogy birtokain megfelelő színvonalú népiskolák működjenek, támogatta a keszthelyi városi népiskolát, a gimnáziumot; az általa alapított Georgikon alsó-, közép- és felsőfokú szakképzést biztosított a hallgatóknak. A tanintézet elsősorban saját uradalmainak szakemberszükségletét elégítette ki, de a felsőfokú képzés (gazdatiszt- és jogászképzés) országos jelentőségű volt. A hallgatók közé paraszti, polgári és nemesi származásúak egyaránt bekerülhettek, bár a diákok szociológiai vizsgálata szerint az utóbbiak voltak kisebbségben. 1799-ben a szegényebb nemesek keszthelyi tanulásának megkönnyítésére nemesi konviktust is alapított, melyet később Sopronba, majd Pestre helyezett át. A katolikus főúr toleranciájának legékesebb bizonyítéka, hogy egyik uradalmi központjában, Csurgón 1794-ben református gimnáziumot létesített. Az 1780-as évektől kezdve titokban vagy nyíltan számos magyar folyóiratot, hírlapot, könyvet, írókat támogatott. A szerző kiemeli, hogy Kazinczy Ferenc róla alkotott negatív véleménye nem fogadható el, mivel az csupán személyes sérelmen (támogatási kérelmének elutasításán) alapult. Később viszonyuk rendeződött, melyet a kölcsönös elismerés jellemezett. Festetics a magyar hivatásos színjátszást szintén felkarolta, sőt a diákszínjátszást is támogatta. A keszthelyi Helikon-ünnepségek rendezésével az irodalmi életet pezsdítette fel, a Magyar Minerva c. könyvsorozat támogatásával a ma-

gyar nyelvújító mozgalmat segítette. A magyar nyelvű tisztképzés érdekében a Ludoviceumra (katonai akadémiára) is nagy alapítványt tett.

Nevelésről vallott felfogását László fiának neveltetésével kapcsolatban ismerjük meg. A Locke-i elveknek megfelelően Péteri Takáts József személyében családi nevelőt fogadott melléje, akinek kötelességeit és járandóságait írásba foglalta, de külön tervezetet (planumot) is készített a teendőkről. A nevelő bécsi tanulmányaira is elkísérte a fiút, akinek előmeneteléről levelekben számolt be megbízójának. Az intézményes oktatás mellett hazai és külföldi tanulmányútjaikat is nyomon követte, melyek egyszerre szolgálták az ismeretszerzést és a kapcsolati háló kiépítését. 1799-től, pesti jogi tanulmányainak megkezdésétől Kultsár István lett László nevelője, akivel szintén nagy utazásokat tett. A nevelők munkája azonban nem volt könnyű. Míg Bécsben az édesanyja kényeztette a fiút, addig Pesten könnyelmű unokatestvére, Széchenyi Lajos volt rá rossz hatással.

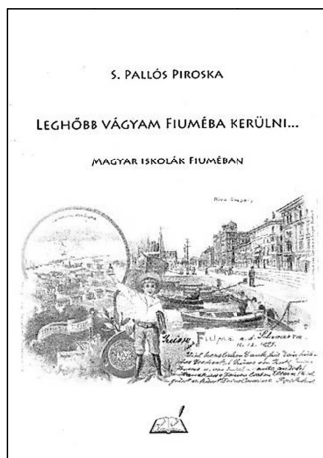
Festetics lányainak, sőt unokáinak nevelését is fontosnak tartotta. Lányai mellé egy Glantz nevű nevelőnőt fogadott fel, akinek működéséről szinte semmit sem tudunk. Még a teljes nevét sem sikerült tisztázni. Bizonyára azért, mert kevés forrás maradt fenn, bár reméljük, hogy a további kutatások révén bizonyos kérdésekre lehet majd válaszolni. Kiházasításuk arra utal, hogy rangjuknak megfelelő nevelésben részesültek.

Bár Festetics az 1790-es években óvatosan politizált, a jakobinus mozgalom felszámolásakor ő is gyanúba került, de sikerült tisztáznia magát. 1797-ben, amikor a zalai felirat „tollbamondójaként” a nemesi felkelés intézményét (insurrectio) katonai szempontból bírálta, feleslegesnek ítélte, újra szembekeverték az udvarral: 1798-ban császári kamarási címétől megfosztották és Bécsből is kitiltották. Csak miután bizonyította, hogy hű híve a császárnak, kapta vissza címét 1802-ben.

Összességében elmondható, hogy az alapos levéltári kutatásokon alapuló monográfia árnyalt és tárgyilagos képet nyújt Festetics György családjáról, személyiségének kialakulásáról, magán- és közéleti ténykedéséről és koráról. Műveltségének megismeréséhez kiválóan hasznosítja olvasmányait, könyvrendeléseit, könyvtárának különböző időszakokból fennmaradt jegyzékeit. A szocializmus évtizedeiben kialakított sematikus kép egyoldalúságait cáfolva, gyengeségeinek és erényeinek mérlegelésével reális képet alkot róla. Érzéketlenül mutatja be pályájának egyes állomásait, szellemi fejlődésének összetevőit, családi viszonyait, uradalmi és háztartási gazdálkodását, életkörülményeit, kulturális és közéleti tevékenységét. Olyan felvilágosult főurat ismerhetünk meg, aki a magánéletében nélkülözött boldogságot a közjó, a magyar haza szolgálatában találta meg, így méltán rászolgált az utókor megbecsülésére.

HUDI JÓZSEF

**S. PALLÓS Piroška: *Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni... Magyar iskolák Fiumében.* Dávid Kiadó, Kaposvár, 2012. 346 p.**



Az elmúlt évben hiánypótló kötet jelent meg Simonné Pallós Piroška tollából a fiumei (rijeikai) magyar iskolák kiegészítés kori történetéről. A kötet jelentőségét az adja, hogy a magyar történetírás a XX. században kevés figyelmet szentelt az adriai kikötőváros históriájának, különösen oktatás-történetének. Míg az első világháború előtt a város közjogi helyzetére, Magyarországhoz fűződő kapcsolatára összpontosult a figyelem, addig a későbbi évtizedekben a politika- és gazdaságtörténet határozta meg a kutatók érdeklődését. Az iskolakultúrával csak újabban kezdtek el foglalkozni a magyarországi kutatók. A szocialista társadal-

mi-politikai rendszer összeomlását követően fellendült kutatásnak köszönhetően monografikus feldolgozások is születtek. Horváth József a Fiumei Tengerészeti Akadémia történetét (1999) dolgozta fel, Fried Ilona kötetei (2001, 2004) pedig a Fiume épített örökségére és szellemi hagyatékára, az emlékezetben élő történelmi múltra hívták fel a figyelmet.

Más a helyzet a külföldi történelmi irodalommal: horvát és olasz történészek a XIX–XX. században számos tanulmányt, kötetet adtak közre a város múltjáról. Mindkét nyelven több szintézis és sok részterületet feltáró tanulmány készült. Erről tanúskodik Salvatore Samani olasz történész 1969-ben megjelent és a szerző által is említett bibliográfiája (*Bibliografia Storica di Fiume*), amely 962 művet tartalmazott. Azóta jelentős mértékben nőtt a várostörténelmi irodalom, amely új kérdéseket (nyelvhasználat, urbanizáció, helyi identitás, nők történelme, stb.) is fölvetett és jórészt megválaszolt.

A pályája elején történész-muzeológusként, majd 1987-től főiskolai, később egyetemi oktatóként munkálkodó szerző több tanulmányt szentelt a kiegészítés kori Somogy vármegye nemzetiségi viszonyainak, nemzetiségi közoktatás-politikájának, de foglalkozott nyelvpolitikával (az eszperantomozgalommal), emellett több felsőoktatási jegyzetet és – másokkal együtt – egy egyháztörténelmi szöveggyűjteményt is összeállított. Az elmúlt évtizedben Fiume provizórium kori (1870–1918 közötti) oktatásügyével foglalkozott; e tárgykörből 2004-ben szerzett PhD-fokozatot (*Magyar iskolaügy a fiumei kormányzásban 1870–1918*). Azóta több fiumei vonatkozású tanulmányát olvashattuk. Az *Iskolakultúra* c. folyóiratban jelent meg pl. a fiumei tenger-

részképzésről (2007), az óvodákról (2008) szóló dolgozata. A *Könyv és Nevelés* 2011-ben tette közzé Györök Leó György (1847–1899) és Fest Aladár (1855–1943) kiváló középiskolai tudós-tanárok fiumei éveit bemutató dolgozatait.

Jelen terjedelmes kötet Simonné Pallós Piroska fiumei oktatástörténeti kutatásainak összegzésének tekinthető. A kézirat végső változatának kialakításához *Kéri Katalin* egyetemi tanár nyújtott lektori segítséget, a technikai szerkesztést *Dávid János* végezte. Kiadásáról a kaposvári *Dávid Kiadó* gondoskodott. Nyilván a kiadó korlátozott anyagi lehetőségeivel magyarázható, hogy a „szélesebb olvasói csoportokat” is megcélzó, ugyanakkor „felsőoktatási tankönyvnek” szánt kötet ragasztókötéssel, s nem cérnafűzött keménytablás kivitelben jelenthetett meg.

A szerző az előszóban világosan kifejti céljait: a dualizmus kori fiumei magyar iskolák rövid történetét, életét kívánja bemutatni, miközben arra is kíváncsi, hogyan feleltek meg a különböző típusú iskolák a magyar politikai elvárásoknak, s hogyan éltek a tanítók, tanárok „*Európa talán legkevertebb népességű kikötővárosában*”. (10) A korszak tárgyilagos bemutatásához fontosnak tartja a vázlatos történeti áttekintést, a város társadalmi-etnikai viszonyainak ismertetését, melyet kiegészít „*a fiumei hangulat festése és egy sor történet, magyarázat, valamint iratok, feljegyzések teljes vagy töredékes közlése*.” (10) A szövegtestben valóban több fogalommagyarázat, számos irodalmi idézet, irat olvasható, melyet a kötet végi *Mellékletben* közzétett három dokumentum szövege egészít ki.

Simonné Pallós Ilona tiszteletre méltó munkát végzett: tekintélyes mennyiségi levéltári és könyvészeti anyagot nézett át és dolgozott fel. Erről 422 lábjegyzet tanúskodik, melynek javarésze levéltári forrás jelzetét tartalmazza. (Bár a megadott hivatkozások alapján visszakereshetők az eredeti iratok, nem ártott volna a lábjegyzetek szerkezetét egységesíteni és a felhasznált fondok adatait a kötet végén, a bibliográfia jegyzék előtt *Levéltári források* címszó alatt föltüntetni. A hivatkozott levéltári irat iktatószáma után jó lett volna megadni annak címét, keletkezésének helyét és idejét. A bibliográfiai hivatkozások szabályosak, de sok helyet meg lehetett volna takarítani a szakirodalom szerző-évszám-oldalszám rendszerű említésével.)

A téma komplexitásához képest kevésnek tartjuk a kötet végén olvasható válogatott irodalmat. A bibliográfiában három internetes forrás mellett 12 horvát, 23 magyar és 12 olasz munka bibliográfiai adatai olvashatók. Hiányzik az osztrák (német nyelvű) oktatástörténeti munkák. A bibliográfiai tételek a szerzők ábécérendjében következnek és sorszámozottak, ami eltér a kialakult gyakorlattól. A folyóiratokban megjelent tanulmányok esetén több helyütt hiányzik az adott évfolyam és az oldalszámok megjelölése. A kiadó sincs minden esetben föltüntetve. A magyar nyelvű bibliográfiában több általános történeti mű is helyet kapott, ugyanakkor fontos művek kimaradtak. A

szerző az olasz-magyar nyelvtanítás kapcsán egy lábjegyzetben (238. o.) említi, hogy az utóbbi években többek között Pelles Tamás és Józsa Judit több tanulmányt is megjelentetett, de ezek címeit éppúgy nem tüntette fel, mint Pelle Fiumével is bőven foglalkozó doktori disszertációját (*A magyar–olasz két tanítási nyelvű oktatás*. Pécs, 2006). Hiányoljuk a Kiss Gy. Csaba szerkesztette tanulmánykötetet (*Fiume és a magyar kultúra. Művelődéstörténeti tanulmányok*. Bp., 2004) és Ress Imre művét (*Kapcsolatok és keresztutak: horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában*. Bp., 2004), illetve tanulmányait.

A kötet hat fejezetből áll, ezek logikusan épülnek egymásra, bár az alfejezetekben van némi átfedés. (Fiume lakosságával más-más címen két fejezetben is foglalkozik, de egyikből sem tudjuk meg, hogy pontosan hogyan alakult 1869–1910 között a magyar lakosság lélekszáma és aránya.) Az első fő fejezetben Fiume Magyarországhoz csatolásának rövid történetét mutatja be 1465-től, a Habsburg-birtoklás kezdetétől a horvát-magyar kiegyezésig és a város jogállásának ideiglenes rögzítéséig, a másodikban a város gazdasági fejlődéséről, a harmadikban lakóiról, a negyedikben az oktatásügy provizórium előtti helyzetéről ad képet (bemutatva az elemi, gimnáziumi, zeneiskolai és tengerészeti képzést).

A kötet érdemi része, a „*Fiume oktatási viszonyai a provizórium éveiben*” c. fejezet (65–317. oldal) a város kiegyezés kori oktatási viszonyait tárja elénk. A feldolgozás széleskörű forrásanyagot hasznosít: a korabeli magyar sajtót, iskolai évkönyveket, tankönyveket, továbbá a Rijekai Állami Levéltárban őrzött kormányzósági, iskolai, iskolatanácsi iratokat, a magyar és horvát szakirodalmat. Nem említi viszont a Magyar Országos Levéltárban őrzött kormányzati fondokat. A gazdag olasz szakirodalom eredményei – bár néhány mű említésével találkozunk – inkább áttételesen, a horvát feldolgozások révén épülnek be a kötetbe.

Már a könyv elején található tartalomjegyzékből is kitűnik, hogy ez a fő fejezet összesen 23 alfejezetre bomlik, mely közül a legtöbb további kisebb alfejezetre tagolódik, így összesen 70 cím igazítja el az olvasót. (A 7. és 215. oldalon *A fiumei első kereskedelmi iskola alapítása* cím hibás, ugyanis *felső kereskedelmi iskoláról* van szó.) Előfordul, hogy egy oldalon két alfejezet címevel is találkozunk. A tagolás ezen módja töredezetté, mozaikszerűvé teszi a szöveget, s ezzel megnehezíti a befogadást. Feltételezem, hogy a szerző a szövegek közötti idézetek sokaságával akarta érdekessé tenni mondanivalóját, de könnyen megeshet, hogy a mai olvasót inkább fárasztják a régi hivatalos és hírlapi szövegek, melyeket jobb lett volna a *Mellékletben*, a többi forrással együtt közzétenni. A vég c. záró főfejezetben két hivatalos irat közlése helyettesíti az elemzést, mintha a szerzőnek már nem lett volna ideje befejezni a régóta megjelenésre váró kéziratot.

Jó megoldásnak tartom a fogalmak meghatározását, továbbá a szövegközi keretes életrajzokat, melyekből megismerhető a fiumei kormányzók szolgálati ideje, a városvezetők, politikusok, meghatározó tanáregyeniségek működése. Az azonban kifogásolható, hogy a biográfiai vázlatok nem egységes szerkezetűek, így a 16 életrajz egyikéből sem tudjuk meg az illető pontos születési és halálozási helyét és idejét, ami komoly nehézséget jelent a magyar olvasónak, akinek valószínűleg nincs a könyvespolcán sem Salvatore Samani fiumei életrajzi lexikona (*Dizionario biografico Fiumano*), sem pedig a nagy olasz életrajzi lexikon-sorozat (*Dizionario Biografico degli Italiani*). *Hely- és névmutató* híján egy-egy személy fiumei ténykedésének részleteit meglehetősen időigényes és körülményes nyomon követni. A monográfiát a kötet végén 19 kép (2 térkép, színes képeslapok, tervrajzok, iratok kópiája) színesíti. Hiányzanak a korabeli fotók, melyek nélkül a neves tanítók, tanárok „arcnélkülivé” válnak. Fiume fél oldalra „beszorított” várostérképe gyakorlatilag használhatatlan.

A kötetből világossá válik, hogy a korszak oktatásügyét a város dinamikus gazdasági, társadalmi, kulturális fejlődése és a népesség összetétele egyaránt meghatározta. Az 1868 után „külön testként” (*corpus separatum*) Magyarországhoz tartozó kikötőváros — hazánk egyetlen tengeri kikötője — magas fokú és különleges autonómiával rendelkezett, amely kedvező lehetőséget biztosított fejlődéséhez. A Budapestenél is gyorsabban gyarapodó, olasz, délszláv (főként illír és horvát), német (osztrák) és magyar lakosságú városnak sajátos internacionális kultúrája és identitása alakult ki, melyet az oktatásügy is alakított. A belvárosban magyar és olasz, a külvárosokban olasz és horvát tannyelvű iskolák működtek. A városiak az olasz tannyelvű magyar állami főgimnázium vagy a horvát nyelvű gimnázium közül választhattak. A városból a szomszédos Sušakra 1896-ban áthelyezett horvát gimnázium fenntartásáról a továbbiakban Horvátország gondoskodott. A modernizációs igényeknek megfelelő új iskolák létrehozásáról az olasz nyelvű adminisztrációt folytató és olasz tannyelvet pártoló város és a helyi viszonyokat tiszteletben tartó magyar állam egyaránt gondoskodott. A helyi olasz érdekeket szolgáló gazdag város és a magyar szupremáciára törekvő, korlátozott erőforrásokkal rendelkező állam között egyenlőtlen verseny folyt. A szerző számtalan adattal bizonyítja, hogy a magyar állami iskolák a kormányzati elvárásoknak csak részben tudtak megfelelni. A magyar nyelv és hazafias szellem egyre erőteljesebb terjesztése inkább ellenreakciókat eredményezett. Ennek köszönhető pl. 1912-ben az olasz nyelvű városi középiskola megszervezése.

A korabeli közoktatási viszonyokat tárgyaló fő fejezetből kitűnik, hogy Fiumében az óvodától a főiskolai szintig minden iskolatípust megtalálunk. Az egyes tanintézeteket magánszemélyek, az egyház (bencés apácák), a város vagy a magyar állam tartották fenn. Az oktatásügy igazgatása a város külön-

leges jogállása miatt dualista szerkezetű volt: a szakterület legfőbb felügyeletét a magyar kultuszminiszter, helyi felügyeletét a városi iskolák esetén a városi képviselőtestület (az iskolai tanács segítségével), az állami iskolák esetén pedig a fiumei kormányzóság (megbízott szakelőadó vagy kinevezett tanfelügyelő igénybevétele) látta el. Az illetékes tanügyi hatóság, illetve a magyar minisztérium a tanügy állásáról a tanintézetek évenkénti tanügyi jelentéseiből szerzett tudomást.

A fejlett gyáriparral, kereskedelemmel, modern infrastruktúrával – vasúttal, villamos- és telefonhálózattal, vízvezetékkel, csatornahálózattal, közintézmények, egyesületek sokaságával, stb. – rendelkező városban a nők tömeges munkába állása tette szükségessé óvodák alapítását. A városi polgárság összefogásával 1841-ben alapított óvodát idővel újabbak és újabbak követték. Az első világháború előtt a város 8, az állam 4, az egyházak és alapítványok 3 óvodát tartottak fenn. A magyar kormányzat az óvodáknak kiemelt fontosságot tulajdonított a magyar nyelv és kultúra terjesztésében, a magyar állameszme népszerűsítésében. Az olasz nyelvű közegben azonban áttörést sem ezen a szinten, sem az elemi és gimnáziumi oktatásban nem tudtak elérni. A magyar nacionalizmus erősödésével párhuzamosan erősödött az olasz szeparatizmus és a horvát nacionalizmus, melyek egyre inkább szembe kerültek a magyar érdekekkel. Az első világháború előestéjén a város 44 különböző tanintézetén belül is erősödtek a nyelvi-etnikai alapú politikai feszültségek.

A város első főiskolája a bel- és külkereskedőket magyar tannyelven képző Kiviteli Akadémia (1912–1919) volt, amely érettségizett tanulók felvételével és szakképzésével a kereskedelmi elit újratermelését szolgálta. A város sajátos arculatához hozzátartozott a magán tengerésziskolát felváltó Magyar Királyi Tengerészeti Akadémia (1894–1919), amely tengerésztiszteket, s a szintén magyar tannyelvű hajógépipari szakiskola (1913–1919), amely hajógépészeket készített fel jövő generációra.

A korszak érdekes színtartója, hogy zugiskolák is működtek a városban. Ezek egyikét, a Ratzenberger Mátyás vasúti pályaőr által az 1900-as évek elején fenntartott izraelita elemi iskolát a hivatalos vizsgálati iratok alapján be is mutatja a szerző. Az átmenetileg a városban tartózkodó, főként magyar anyanyelvű kivándorlók oktatásáról szintén gondoskodni kellett. 1905-ben a kivándorlótelepen lakókat néhány napos oktatással készítették fel az amerikai életre, a várható veszélyforrásokra. A felnőttoktatásnak ez a formája nem intézményesedett, inkább kísérleti jellegű kezdeményezésnek nevezhető.

A korszak iskolaügyéről szóló főfejezet erősen *intézménycentrikus*: nagyobbik hányada a tanintézetekről szól. Az adott terjedelmi keretek között megismerjük az óvodákat, az elemi iskolákat, felsőbb elemiket, a polgári iskolákat, a szaktanfolyamokat és szakiskolákat, a főgimnáziumot, a kereskedelmi és a tengerészeti akadémiát, a felsőkereskedelmi iskolát, a Kiviteli Akadémiát.

A kisebbik rész az állami iskolák *tárgyi-személyi kérdéseit* taglalja. Az iskolák állapotát, felszereltségét, a magyar nyelv, magyarosodás, vallásoktatás, iskolán kívüli oktatás állapotát, változásait egy-egy rövid alfejezetből ismerhetjük meg. A „*Leghőbb vágyam Fiumébe kerülni...*” c. fejezet (278–307) a tanítók, tanárok helyzetét mutatja be. Az idegen környezet, a szokatlan klíma, a túlterheltség és pszichikai nyomás, a szerény fizetés, a magas megélhetési költségek miatt a legtöbb tanár „leghőbb vágya” valójában az volt, hogy innen minél előbb elkerüljön. Nagy kár, hogy a diákokról, a diákéletről, továbbá az iskolai könyvtárakról alig két-két oldal terjedelemben olvashatunk.

Összességében megállapíthatjuk, hogy S. Pallós Piroska könyve jelentős hozzájárulás a fiumei állami oktatásügy kiegyezés kori történetének megismeréséhez. Vitathatatlanul nagy feladatra vállalkozott, melynek nem mindenben tudott maradéktalanul megfelelni. Reméljük, hogy értékes munkája ösztönzőleg hat másokra, s a jövőben több olyan kutató akad, aki az eddig kevésbé vizsgált rész kérdések tisztázására vállalkozik.

HUDI JÓZSEF



## SZERZŐINK

HUDI JÓZSEF történész, főlevéltáros (DREL, Pápa)

KRÁNITZ ZSOLT történész, levéltáros (DREL, Pápa)

PONGRÁCZ JÓZSEF (1885–1963) teológiai tanár, könyvtárigazgató (Pápa)

VLADÁR GÁBOR rektor, teológiai tanár (PRTA, Pápa)

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára

PRTA = Pápai Református Teológiai Akadémia

Rezümé: Horváth Károly (angol)

\* \* \*



*Borító és tipográfia*

MEZEI ZSOLT

*Nyomdai munkák*

OOK-Press Kft Nyomdaüzeme, Veszprém

Felelős vezető SZATHMÁRY ATTILA

2013

## SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként \*.doc, \*.docx vagy \*.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámolni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat — idézetek, címek kivételével — római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
  - *Egy szerző esetén: SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
  - *Több szerző esetén: A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.* Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
  - *Tanulmány esetén: SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám(ok).* Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
  - *Folyóiratcikk esetén: A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.* Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
  - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az „AP” rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kézirathoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

*A szerkesztők.*

# ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI  
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

*Főszerkesztő*  
**Dr. Hudi József**

*Szerkesztő*  
**Mezei Zsolt**

*Munkatársak*  
**Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt**

*Felelős kiadó*  
**Köntös László gyűjteményi igazgató**  
Dunántúli Református Egyházkerület  
Tudományos Gyűjteményei

*Szerkesztőség*  
8500 Pápa, Március 15. tér 9.  
Postafiók: 48. Tel/fax: (89) 324-240  
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám.  
Egy szám ára: 500.- Ft  
Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén.  
Előfizetési díj: 2000.- Ft / év

**nka**

*E számunk kiadását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.*

## TARTALOM

### MŰHELY

VLADÁR Gábor: *Az örök tanítvány. Dr. Pongrácz József emlékezete* ..... 499-510

### FORRÁSKÖZLÉS

KRÁNITZ Zsolt: *„Megtanított bennünket imádkozni”* (Bevezetés Pongrácz József: „Emlékeim” című irásához) ..... 511-517

PONGRÁCZ József: *Emlékeim* ..... 519-662

### ÚJRAOLVASÓ

PONGRÁCZ Józsefné: *A gyülekezeti nőegylet munkája és feladatai* ..... 663-680

### SZEMLE

KURUCZ György: *Keszthely grófja, Festetics György* (Hudi József) ..... 681-686

S. PALLÓS Piroska: *Leghőbb vágyam Fiuméba kerülni... Magyar iskolák Fiumében* (Hudi József) ..... 687-692

Szerzőink